

GORDOGAN#31-32

BROJ 31-32 (75-76) • zima-jesen 2015. • godište XIII (XXXII)

SPECTATOR 10 Boris Beck: *Orlovi, Batmani i postolari*

POEZIJA Pascal Quignard (str. 14, 31, 147 i 214)
(prir. i prev. Nenad Ivić)

18 Giorgio Agamben: *Vatra i priča* (izabrao i preveo Nenad Ivić)

21 Bora Ćosić: *Iza jedne slike – o slici Slikar u atelijeru Johannesa Vermeera*

HISTORIOGRAFIJA – ISTRAŽIVANJA

32 Stanko Andrić: *Genij srednjega vijeka (u povodu smrti Jacquesa Le Goffa, 1924-2014) – glavna postignuća medijevistike i ključni medijevisti u 20. stoljeću (1)*

56 Mario Stipančević: *Podvornik Zemaljskog arhiva Franjo Kralj*

60 Milovan Buchberger: *Skice za portret tišnjanske porodice Mazzura*

77 Branko Matan: *Dnevni red kapitalizma i demokracije jedva da uključuje pitanje socijalne dobrobiti – razgovor s Carlom E. Schorskeom iz 1990.*

Prilozi – Carl E. Schorske, 1915 – 2015.

91 Zlatko Uzelac: *Kamenska, vječni šum vjetra – svjedočenje o tome kako je godine 1992. uništen spomenik Vojina Bakića, jedno od najvažnijih djela hrvatske umjetnosti dvadesetog stoljeća*

MILAN NIKOLIĆ

(prir. Vinko Brešić)

100 Vinko Brešić: *Virovitički Simenon – život i djelo Milana Nikolića, 1924 – 1970.*

130 Vinko Brešić: *Nikolićeva bibliografija*

132 Antonio Toni Juričić: *Od Kneginje do Balkan-noira – kriminalistički žanr u hrvatskoj književnosti*

143 Mirjana Vodopić: *Sjećanja na Milana Nikolića – razgovor s Ervinom Mačkovićem*

146 Milan Nikolić: *Šaljiva autobiografija*

MEMOARI

148 Darko Suvin: *Memoari jednog skojevca: Uokolo Memoara – umjesto novog nastavka*

166 Prilog – Saša Hrnjez: *Spoznati naš položaj pod zvijezdama, bankama i dronovima – ulomci iz razgovora s Darkom Suvinom*

» **MIKI** «
Agencija za umorstva

KRONIKA	170 Una Bauer o filmu <i>Time out of mind</i> , 2014, režija Oren Moverman
	175 Darko Suvin: <i>Zapis o Ursuli K. le Guin i njezinoj</i> Deklaraciji o nezavisnosti umjetnosti od kapitalizma
	177 Ursula K Le Guin: <i>Knjige nisu samo roba</i>
	178 Božo Kovačević o članku Romana Domovića o „200 obitelji“ objavljenome u časopisu <i>National Security and the Future</i> koji uređuje Miroslav Tuđman
	182 Branko Matan: <i>Časopis Gordogan i Radovan Ivšić</i>
RECENZIJE	189 Nenad Ivić o Tiphaine Samoyault (<i>Roland Barthes; Biographie</i>)
	193 Maja Zorica o novom romanu priređivača <i>Sabranih djela</i> Rolanda Barthesa (Éric Marty: <i>La Fille, roman</i>)
	194 Ladislav Tadić o Ivi i Slavku Goldsteinu (<i>Tito</i>)
	201 Branko Ostajmer o Iskri Iveljić (<i>Anatomija jedne velikaške obitelji; Rauchovi</i>)
	206 Luka Jakopčić o Sanji Lazanin (<i>Slika drugoga i pismo o sebi; Grof Rabatta o Hrvatskoj i sebi</i>)
	209 Krešimir Zovak o Domenicu Losurdu (<i>War and Revolution; Rethinking the Twentieth Century</i>)
	212 Ladislav Tadić o Zdenki i Slavomiri Ribarovoj (<i>Češka gramatika s vježbama</i>)
IZ UREDNIŠTVA	215

Errata corrige!

U prošlom broju časopisa došlo je do nekoliko manjih pogrešaka.

U članku Branka Matana *Krleža o Richtmannu*, str. 53, prva rečenica glasi:

“U svojim dvadesetim godinama, a to je bilo sedamdesetih godina prošloga stoljeća – eto nekoliko riječi koje mi nije preveliki užitak napisati – bavio sam se uglavnom kazalištem.”

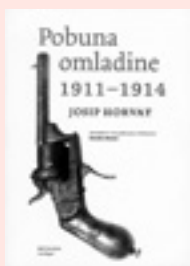
Trebala je glasiliti:

“U svojim dvadesetim godinama, a to je bilo – eto nekoliko riječi koje mi nije preveliki užitak napisati – sedamdesetih godina prošloga stoljeća, bavio sam se uglavnom kazalištem.”

Na str. 77. u članku Stjepana Čosića *Poezija dubrovačkih Srba katolika* u desnom stupcu, osmom retku odozdo, otisnuto je “Kollára i Šafa ika”, a trebalo je stajati “Kollára i Šafařika”.

Ispričavamo se čitateljima.

Biblioteka Gordogan

Mala edicija

Josip Horvat:
Pobuna omladine 1911-1914

Cijena 100 kn (rasprodano)
Objavljeno sredinom listopada 2006.

U suizdavaštvu sa Srpskim kulturnim društvom Prosvjeta.

Nenad Ivić: *Napulj i druga imaginarna mjesta*

Cijena 120 kn
Objavljeno sredinom srpnja 2009.

Nenad Ivić:
Augurium. Gustav Mahler: pustolovina neodgovornog nosača

Cijena 80 kn / 20 KM
Objavljeno početkom listopada 2012.

U suizdavaštvu sa Zborom franjevačkih bogoslova *Jukić*, Biblioteka *Jukić*, Sarajevo

Nenad Ivić: *Grč Sirene; Stihovi u Gordoganu 2003-2013*

Cijena 80 kn
Objavljeno potkraj srpnja 2014.

Ladislav Tadić:
Časopis Gordogan; Bibliografija 1979-2013

Cijena 120 kn
U pdf-obliku besplatno dostupno (kod izdavača, na molbu upućenu e-poštom).
Objavljeno potkraj svibnja 2015.

Knjiga je u pdf-obliku dostupna i na portalu www.historiografija.hr, linkovi:

URL: <http://www.historiografija.hr/index.php>

URL: http://historiografija.hr/dokumenti/Bibliografija_Gordogana.pdf

Velika edicija

Stanko Lasić:
Pogledi i istraživanja, sv 1-2

Svezak 1: *Članci, razgovori, pisma*
Svezak 2: Branko Matan-Stanko Lasić: *Bibliografija Stanka Lasića*

Cijena 130 kn po svesku
Objavljeno sredinom rujna 2004.

Odjeci na časopis i knjige

Slobodan Šijan: *Prljave tajne Staroga Mačka, Gradac*, Čačak, 39/2012, br. 185-187, str. 144-148. (objavljeno unutar tematskoga sveska časopisa posvećenoga Andriji Mauroviću koji je priredio Zdravko Zupan; uočeno naknadno)

Filmski režiser Slobodan Šijan napisao je – po svemu sudeći po naruđbi Zdravka Zupana i časopisa *Gradac* – esej o Maurovićevim pornografskim stripovima. Esaj se nalazi na stranicama 144-146. časopisa. Međutim, nakon što je završio pisanje eseja, u ruke mu je došao rad Branka Matana *Povijest u stihovima, Gordogan*, br. 11-14, te je iz tog rada saznao da je Maurović u doba NDH bio autor i nekih ilustracija koje imaju “brutalno antisemitski karakter”. Ta ga je spoznaja potaknula na nastavak pisanja o Mauroviću i revidiranje zaključaka do kojih je prethodno došao, str. 146-148.

Šijan u svojem eseju sve autore koje koristi navodi pod punim imenom i prezimeom. Uz jednu iznimku: Matanovo ime sustavno prešućuje. Umjesto toga služi se bizarnim formulacijama poput: “*Gordogan* navodi...” (str. 145). Iz stilizacije je teško naslutiti u čemu bi mogao biti uzrok takva Šijanova ponašanja: u subjektivnom predumišljaju, ili – vjerojatnije – u površnosti i vidljivoj nezainteresiranosti za temu o kojoj piše.

Naslovna stranica časopisa *Gradac*, Čačak, br. 185-187, 2012.

Albert Bing: *Josip Horvat i (Drugi svjetski) rat*, prilog u zborniku – Drago Roksanđić i Ivana Cvijović Javorina, prir.: *Desničini susreti*, sv. 6: *Intelektualci i rat 1939-1947; Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011.*, Filozofski fakultet u Zagrebu – Plejada, Zagreb, 2012, 347 str, prilog se nalazi na str. 43-56. (površan rad koji u literaturi navodi samo tri jedinice, dvije Horvatove knjige i *Malu bibliografiju Josipa Horvata* au-

Predstavljanje broja 29-30 i knjige *Grč Sirene* Nenada Ivića na Rijeci – antikvarijat Ex libris, Rijeka, Riva Boduli 3 b, 19. veljače 2015. u 19 sati

Na slici se uz mikrofone vide Stjepan Čosić, Zlatko Uzelac i Nenad Ivić, zakriven je Božo Kovačević

tora Branka Matana, objavljenu u sklopu temata posvećenoga Horvatu, *Gordogan*, 3/2005, br. 6; u tekstu Bing iznosi neobičnu tezu o “purgerskoj političkoj kulturi”, s time da se Horvatu s jedne strane pripisuje dijanosticiranje “purgerstva”, a s druge – kako se čini – pomalo pripadnost toj istoj “kulturi”)

URL: <http://kula-jankovica.unizg.hr/files/file/DS-06-2011.pdf>

(an): *Gordogan o imotskom književniku Dinku Štambaku*, Radio Imotski, portal, 17. 12. 2014.

URL: <http://radioimotski.hr/naslovnica/gordogan-o-imotskom-knjizevniku-dinku-stambaku/>

(an): *Febo, metafizički pas - Curzio Malaparte u časopisu Gordogan*, www.rujanajeger.com, siječanj 2015. (na portalu Rujane Jeger posvećenome psima preuzete stranice 214-219 iz broja 29-30. s Malaparteovim tekstom *Febo, metafizički pas*)

URL: <http://rujanajeger.com/index.php/iz-knjige/item/397-febo-metafizi%C4%8Dki-pas-curzio-malaparte-u-%C4%8Dasopisu-gordogan>

Davor Mandić: *Neobjavljeni Krležini tekstovi; “Gordogan”*: Sinoć u riječkom antikvarijatu *Ex Libris* predstavljen novi dvobroj časopisa; *Prava poslastica su, uz temat o Krleži, tri dosad neobjavljena teksta iz njegove još uvijek neistražene ostavštine – pismo Miji Mirkoviću i dva Krležina članka o Zvonimiru Richtman-*

nu, Novi list, 69/2015, br. 22 003, 20. 2. 2015, str. 35. (predstavljanje broja 29-30 i knjige *Grč sirene* Nenada Ivića)

URL: <http://www.novolist.hr/Kultura/Knjizevnost/Gordogan-Neobjavljeni-Krlezini-tekstovi>

Uz ostalo: “Nije slučajno na naslovnici novog broja Krležin šesir; osim što je časopis ‘posudio’ ime od Radovana Ivšića, jednog od najvećih Krležinih kritičara, često je njegovo bavljenje Krležom pa tako i novi broj ima veliki temat posvećen ovom piscu.”

Mirjana Dugandžija: *Nepoznati Krleža; Dirljivi oproštaj od Richtmanna – prijatelja, Židova i komunistu; Dragulj iz piščeve ostavštine; O čemu piše veliki pisac u svom tekstu iz 40-ih koji je sada prvi put objavljen; Rukopis je objavljen u časopisu Gordogan kao najzanimljiviji dio temata posvećenog Krležinoj ostavštini pohranjenoj u NSK i otvorenoj 2001., dvadeset godina nakon književnikove smrti, Jutarnji list*, 18/2015, br. 5951, 27. 2. 2015, str. 30-31. (o objavljivanju Krležina teksta *Ad: Z. Richtmann, 1940. oktobra* u broju 29-30)

URL: <http://www.jutarnji.hr/dirljivi-oprostaj-od-richtmanna---prijatelja--zidova-i-komunistu-/1303373/>

Uz ostalo: “‘Biti grbav. Nositi svoju grbu pod tkaninom svoga odijela u društvu negrbavaca.’ ‘Čifut.’ ‘Slušati: vrijednosti svine ili Židova mogu se procijeniti tek pošto su krepali.’ ‘Biti krezub i tražiti svoje zubalo po podu.’ ‘Biti ušljiv, poderan i neokupan (...) sa raskopčanim diskretnim

vratašcima na pantalonama, te svatko ima pravo da ti žrvnja po utrobi.’ ‘Zaudarati kao Židov’. Ima još?

Ima, od istog pisca, neočekivano baš od Miroslava Krleže, jer o židovskom pitanju inače nije pisao, trajno zaokupljen arhitektanjem ovih prostora, Hrvatima i Srbima. [...]

Da je Krleža radio na tom rukopisu i nakon 1941. govore i rečenice poput ‘kretati se u saccou sa žutom krpom na lijevom ramenu, nositi na sebi čifutski Signum, ići na rendez-vous s Hrvaticom, Madžaricom, Srpkinjom, Njemicom ...’, a osjećati na ramenu žutu kružnicu (premda je zapravo danas još tamo ni nema), biti Židov to je dakle ‘neka vrsta neurastenične povrjednosti, koju znaju svi koji osjećaju da im se događaju bilo kakve nepravilnosti.’

Krleža je tekst o Richtmannu (ili: po Richtmannu) napisao nadahnuto, slikovito i silovito, kao da uživa u ružnoći svega čega se dosjeti: židovskih crta lica; prigrlupog kancelista kome ‘grubi nokat palca’ kuca po krsnom listu nekrštenog nesretnika, pa do moralne osude samog Židova koji ‘skidajući šešir našem znanцу, za koga smo uvjereni da nas prezire kao naročite čifut-ske smrdljivce, a mrzeći u sebi čovjeka koji je neko veće upotrijebio u društvu riječ građani izraelske vjeroispovijesti da nas ne povrijedi vulgarnim izrazom Židov, (...) a zapravo je na liniji najbanalnijih pogroma: dobro je da ih malo kolju i da im malo puštaju krv čivutsku smrdljivu i da ih malo peku na roštiljima ...’.

Predstavljanje novoga broja u Centru za kulturnu dekontaminaciju u Beogradu 25. travnja 2015.

U prvom planu je bio temat *Miroslav Krleža*, posebno tekst Bore Čosića *Izlet u Beograd*, na slici s lijeva: Predrag Čudić, Zlatko Uzelac, Bora Čosić, Zoran Janjić i Radivoj Cvetičanin. Uvodno je govorila Borka Pavićević

Tekst se čuva u NSB. Trajno i svugdje ostaje bitan ne samo kao prilog židovskom, nego svakom manjinskom pitanju.”

Branko Matan ekskluzivno je za *Jutarnji list* rekao:

“Richtmann je bio čovjek silnoga šarma, mnogima neodoljiv, posebno ženama. Brz na jeziku, specifičnog humora, spoja dobroćudnosti i bodljivosti. U međuratnom Zagrebu kao intelektualac bez sumnje jedna od najjačih pojava. Premda prirodnoznanstvenik, najintenzivnije je živio s literaturom, njezinim svjetskim vrhuncima, još više s glazbom. Obožavao je Mahlera.

Da je u nas napisana Krležina iscrpna biografija, vjerujem da bi jedno od najljepših poglavlja u njoj bilo poglavlje o prijateljstvu s Richtmannom. U doba velikih samoća, u vrijeme pakta Hitler-Staljin, oni postaju jedan drugome veoma bliski. Pomalo kao dva brodolomca. Mislim da neću pogriješiti ako kažem da je Krleža razgovarajući s Richtmannom prvi put imao priliku zaviriti u temu židovstva posve neposredno, otvoreno, iza kulisa, bez ikakvih prikriivanja.”

Jagoda Kaloper: fotografija iz uredništva *Gordogana* 1979. godine, objavljeno u sklopu priloga – Janja Franko i Pero Kvesić, prir.: *Nevidene osamdesete*, *Globus*, br. 1266, 13. 3.

2015, str. 76. (prilog se odnosi na staru seriju časopisa)

Silva Kalčić: *Između neosvojenih perspektiva i urušenih vrijednosti* (razgovor sa Snješkom Knežević), *Zarez*, 15/2015, br. 404. 13. 3. 2015, str. 19-23, navod sa str. 20. (objavljeno u sklopu temata *Briselizacija Zagreba*)

Kratki spomen, Snješka Knežević:

“Zgrada i preuređeni parter – zapadna strana trga, izazvali su kao i svi dosadašnji Šosteričevi projekti, različite reakcije: pozitivne, ali i negativne, među kojima kulminira rasistički ispad Dražena Katunarića u *Vijencu* br. 547, koji je Šosteričevu Muzičku akademiju postavio u kontekst barbarogenijske devastacije. Najtemeljiti- je je Muzičku akademiju prikazao i originalno interpretirao Zlatko Uzelac u eseju objavljenom u najnovijem broju časopisa *Gordogan* (29-30, 2014).”

Robert Bajruši: *Oprezni disident Josip Horvat; Što u nedavno otkrivenim pismima o svojim suvremenicima piše novinar, povjesničar i književnik Josip Horvat; Josip Horvat o Krleži, Supilu, Meštoviću, Titu, Kardelju, Deklaraciji o položaju hrvatskog jezika ...*, *Jutarnji list*, 18/2015, br. 5973, 21. 3. 2015, str. 56-57. (u članku koji najavljuje objavljivanje knjige s Horvatovim pismima Slavku Batušiću kratki spomen činjenice da su pisma izvorno trebala biti objavljena u časopisu)

Dragan Banjac: *Praznik prođe, a platforme nema; Odozdo gledano, Republika*, Glasilo građanskog samooslobođanja, Beograd, br. 592-599, 1. ožujka – 30. lipnja 2015.

URL: <http://www.republika.co.rs/592-599/23.html>

Uvodno: “Najnoviji broj (29-30) zagrebačkog kulturnog magazina *Gordogan* predstavljen je (25. aprila) u beogradskom Centru za kulturnu dekontaminaciju. Uz moderiranje mog uzora i učitelja Radivoja Cvetičanina o časopisu koji je godinama bez premca na ex-yu prostorima govorili su Bora Čosić, Zlatko Uzelac, Predrag Čudić i Zoran Janjić. Član redakcije Zlatko Uzelac rekao je da *Gordogan* u Beogradu ima svoju publiku i da nastoje da ga dostave čitaocima. (...)”

Temat Branka Matana *Povijest u stihovima*, br. 11-14, uvršten u silab kolegija *Hrvatska emigrantska književnost* koji će Vinko Brešić držati na Filozofskom fakultetu u Zagrebu

(an): Bora Čosić – sjećanja Krležinih suvremenika u autentičnom prostoru na Gvozdu, *Jutarnji list*, 6. 5. 2015. (u povodu objavljivanja teksta *Miroslavljevo jevanđelje – apokrifna verzija*, 2014, i *Izlet u Beograd, Gordogan*, 2014, autor Čosić gostuje na Gvozdu 23)

Uz ostalo: “U Memorijalnom prostoru Miroslava i Bele Krleže i na terasi, prema au-

Izloženi primjerci *Gordogana* – Dejan Dragosavac Ruta u Splitu, Multimedijalni kulturni centar, Dom mladih, rujan 2015.

torskoj zamisli Gorana Matovića, voditelja Centra Miroslav Krleža, održat će se u četvrtak 7. svibnja u 19 sati novi program iz ciklusa *Sjećanja Krležinih suvremenika* u kojemu sudjeluje književnik, prevoditelj i krležijanac Bora Čosić.”

Božo Kovačević: *Krleža o Židovima*, *Telegram*, Zagreb, 1/2015, br. 1, 20. 6. 2015, prilog *Kultura*, str. 6-9. (opsežan članak u povodu objavljivanja Krležina eseja o Richtmannu, posebno o izostanku ozbiljnijeg javnog odjeka na to objavljivanje)

Uz ostalo: “No, ni šest mjeseci nakon izlaska časopisa s prvi put objavljenim Krležinim tekstovima nije se oglasila stručna i profesionalna javnost koju velikim dijelom čine i zaposlenici javnih ustanova koji primaju plaću za brigu o hrvatskoj kulturnoj baštini. [...]

Ovogodišnje obilježavanje Dana sjećanja na holokaust nije nikoga s Akademije, nikoga iz Leksikografskog zavoda i nikoga iz sveučilišne zajednice kao i nikoga iz neke od židovskih zajednica u Hrvatskoj potaknulo da javno spomene što je, u predvečerje Hitlerovog napada na Jugoslaviju i osnivanja Nezavisne Države Hrvatske koja je od samog početka nastojala na oštroj provedbi rasnih zakona, najveći hrvatski književnik napisao o antisemitizmu. [...]

Razgovor s Richtmannom toliko je djelovao na Krležu da se on uživao u ulogu zagrebačkog Židova koji se, pod dojmom zbivanja u Trećem Reichu, osjeća kao da i sam nosi žutu oznaku na kaputu ‘premda je tamo zapravo danas još nema, nikakve žute suknene kružnice ni značenja tamo danas i ovdje, u Zagrebu još nema, samo je čovjek osjeća kao da je već nosi, a taj osjećaj prividnosti nije ništa manje neujerljiv premda je još uvijek samo prividan’. [...]

Eto, kad su predstavnici institucija zaduženih za hrvatsku kulturnu baštinu i javni mediji – uz izuzetak dvaju dnevnih listova – prešutjeli objavljivanje nepoznatog Krležina teksta koji predstavlja tematsku novost u njegovu opusu, odlučio sam ovim člankom razbiti tu neobjašnjivu šutnju.”

(an): *Izložba Dejana Dragosavca Rute “Studije slučajeve” u MKC-u, Split.com.hr – splitski.portal*, 21. 9. 2015.

URL: <http://split.com.hr/novosti/kultura/izlozba-dejana-dragosavca-rute-studije-slucajeva-u-mkc-u>

Jedan od većeg broja priloga u kojima se najavljuje otvaranje izložbe Dejana Dragosavca Rute, grafičkog urednika *Gordogana*. Naslov izložbe bio je *Studije slučajeve*, održana je u galeriji Multimedijalnog kulturnog centra (MKC-a), Dom mladih,

Split, trajala je od 24. rujna do 13. listopada 2015. Uz ostalo:

“U četvrtak 24. rujna u 20 sati u galeriji MKC otvara se izložba grafičkog dizajnera Dejana Dragosavca Rute poznatog po uspješnim ostvarenjima nastalima u okvirima suradnje s aktivističkom i nezavisnom kulturnom scenom.

Izložba *Studije slučajeve* u Galeriji MKC Split nadogradnja je prethodnih, manjih izložbi na kojima je do sada autor predstavio svoje radove (*Plakati za mamu*, *Kontejner - dizajn suvremene umjetničke prakse*, *Galerija VN 2003-2013*, *Izgledi Arkzina*, *Pravo na grad*). Postav će po prvi put sjediniti spomenute radove te ih nadopuniti novim modulom *Magazini i časopisi* te prezentacijom akcija inicijative *Pravo na grad*. U kontekstu njegova djelovanja bit će prikazana i zasebna popratna izložba *Nezavisni prostori / prostori nezavisnih*.

Dejan Dragosavac Ruta je grafički dizajner rođen 1971. u Novoj Gradiški. Pohađao je Fakultet grafičke tehnologije u Zagrebu. Od 1994. do 2003. radi u *Arkzinu* nakon čega pokreće vlastiti studio. Dizajnirao je i grafički uređivao više magazina i časopisa: *Arkzin*, *Nomad*, *Godine nove*, *Libra libera*, *Gordogan*, *Up&underground*, *Civilno društvo.hr*, *Frakcija* ... Njegovi klijenti većinom su iz područja kulture i civilno-društvene scene: *Multimedijalni institut*, *Kontejner*, *Platforma 9.81*, *Eurøkaz*, *SKD Prosvjeta*, *British Council*, inicijativa *Pravo na grad*, za koje oblikuje kataloge, knjige, promotivne materijale, kampanje.”

Uz izložbu tiskan je katalog pod naslovom *Dejan Dragosavac Ruta – Studije slučajeve*, 80 str.

U digitalnom obliku besplatno dostupan na:

URL: http://issuu.com/dejandragosavac/docs/ruta_web1

Organizatori izložbe pozvali su sve glavne urednike časopisa koje Ruta oprema da napišu svoje kratke *Iskaze urednika*. Tako se na str. 37 našao i prilog Branka Matana o Ruti kao o dizajneru *Gordogana*.

O *Gordoganu* se u katalogu govori u još dva članka – Željko Serdarević: *Rutina* stamena, str. 2-12, Maroje Mrduljaš: *Magazini i časopisi*, str. 14-44.

Prenosimo odgovarajuće dijelove tih tekstova.

Željko Serdarević:

Dizajn periodike sve to vrijeme ne prestaje biti jedno od glavnih težišta njegovog rada – u trenutku pisanja ovog teksta Dragosavac je istovremeno dizajner *Libre Libere*, *Frakcije*, *Up&Undergrounda* i *Gordogana*, a širenje djelokruga samo je obojgato njegov repertoar dizajnerskih postupaka. Koristeći primjerice u dizajnu *Libre Libere* ili *Frakcije* atipična rješenja poput izvrnutih (na van umjesto na unutra) klapni naslovnice, tiska na obrezanom rubu papira ili ogojleni uvez araka, Dragosavac se izravno oslanja na iskustva osmišljavanja izložbenih i festivalskih kataloga.

Današnja Dragosavčeva rješenja dizajna periodike određena su međutim procjenom realnih potreba projekta, a ne trenutnim dizajnerskim interesima kao što je to znao biti slučaj na početku njegovog djelovanja. Tako je primjerice časopis *Gordogan* u svojoj aktualnoj inkarnaciji konzervativnija publikacija od one koja je bio u prvoj fazi izlaženja, pa je i Dragosavčev dizajn lišen eksperimentalnih nagruća koja probijaju iz njegovih rješenja za *Frakciju* ili *Libru Liberu*, premda je u razbarušenoj tradiciji izvornog *Gordogana* mogao pronaći povoda i za drukčiji pristup. No čak i takav počesljani *Gordogan* otvoren je za lucidne vizualne dosjetke poput suprotnog umetanja portreta članova redakcije u ilustracije na naslovcima neparnih brojeva.

Odabirući kao grafički urednik *Gordogana* i *Libre Libere* autore ilustracija, Dragosavac sustavno radi na afirmaciji mladih ili slabije poznatih dizajnera, a tijekom godina iskazao se i kao jedan od glavnih zagovornika domaće autorske tipografije.

Maroje Mrduljaš:

Uz rad na *Libri Liberi*, Dragosavac dizajnira i drugu inkarnaciju časopisa *Gordogan* koji započinje izlaziti 2002. pod postojećim uredničkim vodstvom Branimira Matana. U usporedbi s drugim časopisnim projektima koje je Ruta radio, *Gordogan* je žanrovski više konvencionalan iako sadržajno kritičan, angažiran i relevantan. Ruta nasljeđuje skicu dizajna od Željka Serdarevića i drži se zadanih okvira. Centralno poravnati naslovi, te mirni dvostupačni i trostupačni prijelom teksta korespondiraju s profilom magazina. Uvodi u rubrike su prilike za promjene ritma, a dizajnerski najzanimljiviji dio časopisa su naslovnice, uglavnom kolaži sačinjeni od vizuala izvučenih iz sadržaja. [...]

Gordogan i *Up&Underground* su osjetljivi zadaci redizajna ili izvedbe naslijeđenih dizajna, dok je *Frakcija* projekt grafičkog uređenja uhodanog časopisa.⁰¹

Antonija Eremut Erceg: *Grafička sveprisutnost u nezavisnoj kulturi* (razgovor s Rutom), *Vizkultura.hr*, portal, 2. 10. 2015.

<http://vizkultura.hr/graficka-sveprisutnost-u-nezavisnoj-kulturi/>

Ana Krolo: *Razgovor s Dejanom Dragosavcom Rutom*, emisija *Iskustvo prostora*, HRT, Hrvatski radio, Prvi program, 1. 10. 2015, 16:05 h

<http://radio.hrt.hr/ep/iskustvo-prostora/130117/>

Sandro Pogutz: *Dejan Dragosavac Ruta: Dizajnerima odgovaraju 'totalitarne' situacije* (razgovor s Rutom), *Slobodna Dalmacija*, 11. 10. 2015.

<http://www.slobodnadalmacija.hr/Kultura/tabid/81/articleType/ArticleView/articleId/302672/Default.aspx>

Fantom Planinšak

Teatarska grupa DB INDOŠ / Kuća Ekstremnog muzičkog kazališta prikazala je 25. lipnja 2015. predstavu Fantom Planinšak i tako privela kraju niz predstava potaknutih knjigom Josipa Horvata Pobuna omladine 1911-1914 te tematima posvećenima Horvatu i nacionalističkoj omladini objavljenima u svescima 6, 7-9. i 10

Tomislav Čadež: *Pseudooperu D. B. Indoša vrijedi pogledati nekoliko puta; Fantom Planinšak*, *Jutarnji list*, 29. 6. 2015, str. 27.

URL: <http://www.jutarnji.hr/pseudooperu-damira-bartola-indosa-vrijedi-pogledati-nekoliko-puta/1374006/>

Uz ostalo:

Oduševila me avangardna pseudoopera *Fantom Planinšak* autora Damira Bartola Indoša i Tanje Vrvilo, praižvedena protekli četvrtak u Teatru &td, u sklopu ovogodišnjih Perforacija, Tjedna izvedbenih umjetnosti, što završava danas. (...)

Pjevanje je ovdje skandiranje, skandiranje je govorenje, a mikrofoni služi da prikrije značenje izgovorenog. Osnova scenske priče je sudbina mladog studenta prava Planinšaka, koji je navodno pokušao atentat na bana početkom studenoga 1912. Popeo se na plinsku svjetiljku na Markovu trgu pucajući u ništa, a potom sebi u glavu ...

Dalje ide priča o tome da čovjek nema izbora, o samoći pod svjetiljkom, o mračnim predjelima duše, o tuži, o našoj osamljenosti danas, o strahu od gubljenja identiteta ...

Predstava je, uza sve „razlomljenosti“, melodična i hipnotizirajuća. Vrijedi je pogledati više nego jednom.

Una Bauer: *Kontinuirana prljavost; Matula, Vrvilo i Indoš u Fantomu Planinšak dekonstruiraju vlastite scenske persone, stvarajući svojevrsna čudovišna tijela, sastavljena od zvuka, teksta, lima i željeza*, *Kulturpunkt*, portal, 14. 7. 2015.

URL: <http://www.kulturpunkt.hr/content/kontinuirana-prljavost>

URL: <http://80.86.85.79/content/kontinuirana-prljavost>

⁰¹ Oba teksta, i Serdarevićev i Mrduljašev, na žalost se uglavnom sastoje iz iznošenja posve proizvoljnih tvrdnji. Nije jasno zbog čega se autori prije pisanja nisu potrudili barem zaviriti u primjerke časopisa o kojemu pišu. Da jesu, uočili bi stvari koje su većim dijelom vidljive i "nestručnom" čitateljskom oku: *Gordogan* u novoj seriji izlazi od 2003 (a ne 2002), urednik se ne zove Branimir (nego Branko), Ruta ne "nasljeđuje skicu dizajna od Željka Serdarevića" (jer je Ruta grafički urednik časopisa od broja 2-3, a njegov se prethodnik, grafički urednik prvoga broja, zove Vladimir Šagadin). Osim toga, elementarni uvid pokazao bi im da u staroj seriji u dva desetljeća nema gotovo nikakve grafičke "razbarušenosti" (pa se, u skladu s time, ne može ni govoriti o tome da bi nova serija bila "konzervativnija"), da isto tako ne može biti govora o "suptilnom umetanju portreta članova redakcije u ilustracije na naslovcima neparnih brojeva" (jer te portrete "umeće" redakcija časopisa, a ne grafički urednik, jer je praksa počela prvim brojem, što će reći prije Rutina vremena, jer se članovi uredništva nalaze na brojevima 1, 4-5 i 10, što baš i nisu "neparni brojevi"). Na kraju, jednostavnim raspitivanjem moglo se saznati da ilustracije u *Gordoganu* ne "odabire" grafički urednik (nego uredništvo), te da je u dvanaest godina suradnje grafički urednik samo jednom "radio na afirmaciji mladih ili slabije poznatih dizajnera" (i to kada je za ilustriranje naslovne stranice broja 11-14, 2007, angažirao Rafaelu Dražić).

Uz ostalo:

(...) Svega nekoliko poznatih činjenica teško je složiti tako da one rezultiraju suvislim opisom događaja. Međutim, ni drugi podaci o Stjepanu Planinšaku ne čine se pouzdanima - razlikuju se obiteljski dokumenti od osobnih podataka koje je Planinšak naveo pri upisu na pravo na Zagrebačko sveučilište. Ne zna se je li mu majka Marija Planinšak ili Anastazija Planinšak, a čak i novine na nekoliko mjesta pogrešno navode njegovo prezime. Takva zagonetanja odlična su podloga za koje-kakve teorije zavjere i senzacionalističke tekstove, međutim Indoš i Vrvilo ih kontekstualiziraju dedukcijama o slobodnoj volji, izmještajući povijesna naklapanja, špekulacije i neproverene informacije u polje dubinske, temeljne sumnje. Nepouzdanost i nemogućnost provjere informacija uzdignute su tako sa trivijalnosti specifičnog događaja (koji je pak iz svake pojedinačne pozicije istovremeno i najvažniji mogući, jer se radi o konkretnom pitanju nečije smrti odnosno života) na pitanja mogućnosti spoznaje uvjeta postojanja uopće i propitivanja metodologije kojima se do njih dolazi. I tu je temeljna razlika Horvatove pozicije novinara-povjesničara koji se zadržava na onome što je provjerenjeno i provjerljivo, od pozicije kazališnih umjetnika koji spajaju preko ili s onu stranu jasnih, empirijskih ili teorijskih kategorija. (...)

Glavni razlog zbog kojeg mi se *Fantom Planinšak* čini važnim jest upravo njegovo podnošenje problema i aktivno njegovanje određene kategorijalne nečistoće koja

je izrazito kazališna i koja je kazalištu esencijalna. Ta se kategorijalna nečistoća može uočiti na cijelom nizu primjera – od miješanja analognih i digitalnih tehnologija, kombinatorike ljudi i strojeva, razvlačenja granica ljudskog i osobnog u dome-

ne nadindividualnog, pa i onostranog, mehanički proizvedenih glasova s onima organskog porijekla, do prljanja političkog i biografskim a povijesnog logičkim. Tu kontinuiranu prljavost u takvom intenzitetu ne poznaje niti jedna druga umjetnost.

Produkcija: DB INDOŠ Kuća ekstremnog muzičkog kazališta | House of Extreme Music Theatre - Perforacije Festival - Teatar &TD

Fantom Planinšak

DB Indoš & Tanja Vrvilo

Izvođači-šaftofonisti: **Vilim Matula, Tanja Vrvilo, Damir Bartol Indoš**

Glazba: **Ivan Bilosnić Bic** - gitara, **Nino Prišuta** - bas

Film: **Gaetano Liberti, Luciano Pérez Savoy, Michael Szekelyhidi**

Svjetlo: **Damir Kruhak**

Majstor: **Ivica Bačun**

Pomoćnik majstora: **Milan Ivanac**

Dizajn: **Niko Mihaljević**

U sklopu dokumentarističke trilogije *Svaka revolucija je bacanje kocke*, u razdoblju od 2010. do 2014. izvodili smo tri povezane predstave *Cefas, Američki atentator* i *Tosca 914*, dekonstruirajući povijesne fragmente o trojici atentatora u Hrvatskoj u vrijeme Austro-Ugarske u razdoblju 1912-1914. Naše predstave su proizašle iz posljednjeg rukopisa povjesničara Josipa Horvata o pobuni

omladine uoči Prvog svjetskog rata, izvornog naslova *Četvorica atentatora*. Slučaj četvrtog atentatora ispao je iz našeg trijaloskog sistema po svojem metapolitičkom korijenu, napinjući se u rasponu između psihičke uzročnosti i logičke normalnosti, između minimuma nužnosti i maksimuma zahtjeva, Planinšak je učinio svoju aktivističku želju fantomskom, približivši se nestvarnom postojanju.

Slučaj Planinšak je slablasnog karaktera, pitanje je da li je to uopće bio pokušaj atentata ili se radilo o samoubojstvu atentatom i slobodnim padom koji se dogodio na noćnoj plinskoj svjetiljci preko puta Banskih dvora na Markovom trgu 1912. godine, početkom studenoga. Situacija koju je proizveo Planinšak popevši se na plinsku svjetiljku, pucajući na prozorsku siluetu i pucajući u sebe, preduhitrila je funkcionare disciplinarnog društva u izvršavanju njihove dužnosti procesuiranja čina političkog atentata, stvar je iz društvenog stanja transformirana u čisto postbiološko stanje, atentator trenutno postaje Matoševim umrlikom. Fantomska priča radi s intenzitetima prethodnih triju činjeničnih priča, pamćenjem pojedinaca i grupa koje su ostvarile mogućnost da politiziraju svoj čin, njihova iznenadna ubrzanja u metalogici slobodne volje dolaze u najveću blizinu Planinšakove iznenadne sporosti.

Izvori: Josip Horvat *Pobuna omladine* 1911-1914 (Gordogan 2006), Albert Bazala *O slobodi volje* (1910), Ivana Rossi *Osnovne misli filozofije Henri Bergsona* (1916), Elly Ebenspanger *Problem slobodne volje* (1939), Gaston Bachelard *Plamen voštanice* (1961), *Narodne novine* (Zagreb, 1912), Gajo Petrović *Logika* (1963), Eyal Weizman *Najmanje od svih mogućih zala | The Least of All Possible Evils - Humanitarian Violence from Arendt to Gaza* (2011), Gang of Four, Lene Lovich

Premijera: Zagreb, Teatar &td, 25. & 26. 6. 2015.

Hvala: Teatar &td, film.factory, Branko Matan, Ljiljana Filipović, Vjeran Zuppa, Ivan Marušić Klif, Hrvoje Nikšić

Projekt su podržali: Ministarstvo kulture RH, Ured za obrazovanje, kulturu i sport Grada Zagreba, Zaklada Kultura nova

Tanja Vrvilo i Damir Bartol Indoš u predstavi *Fantom Planinšak*

Orlovi, Batmani i postolari

Da bi se nekome moglo rugati zbog rečenoga, taj mora najprije nešto reći – zato nema karamarkizama i bandićizama, a ima zoranizama

Boris Beck

“**M**i nismo Prnjavor, neka se nitko ne uvrijedi, mi ne slavimo cajke, mi ih suzbijamo i to će biti dio našeg programa”, rekao je hrvatski premijer Zoran Milanović 5. listopada 2015, na samom početku predizborne kampanje, kada se otkrilo da je HDZ-ov slogan “5+” identičan godinu dana starijem geslu Mile Vasića iz Prnjavora u BiH.

Ali uvijek se netko uvrijedi.

Mjesec dana prije afere s Prnjavorom, dok je preko srijemskih ravnica svakodnevno ulazilo u Hrvatsku i po pet tisuća ljudi, vlada je zatvorila granični prijelaz na Bajakovu, izazvavši proteste srbijanske vlade. Kada je na tiskovnoj konferenciji Milanović bio zamoljen komentirati apel srbijanskog ministra Aleksandra Vulina da ne zatvara granice, rekao je: “Orao ne lovi muhe, a mi smo orao”. *Aquila non capit muscas* jedna je od poznatijih latinskih sentenci i može se lako razumjeti – važni ljudi ne bave se sitnicama. U ovom slučaju muhe su srpski političari.

Dvije godine prije premijer se na jednoj press konferenciji obrušio na “stručnjake iz Špičkovine i Vukovine”. Špičkovina je u Zagorju, Vukovina u Turopolju i nisu nigdje i nikako bile povezane osim u premijerovoj glavi, a uzete su nasumce kao primjer antiintelektualne sredine (mogao je to biti i Prnjavor). Na te izjave reagirali su ogorčeno stanovnici i Špičkovine i Vukovine, jedino gradonačelnik Prnjavora Siniša Gatarić nije nasjeo na provokaciju, nego je odgovorio da je njihov grad “otvorena i tolerantna sredina u koju su svi dobrodošli, pa i hrvatski premijer Zoran Milanović, kako bi razbio eventualne predrasude koje ima o nama”. Srbijanski šef diplomacije Ivica Dačić nije imao tako dobre živce, nego je nediplomatski odbrusio Milanoviću: “Odgovorio bih mu citatom iz filma *Balkanski špijun* – ‘Orao pao’. Bolje da Hrvatska vodi računa da im se to ne desi, a ne da dijeli lekcije.”

Mnogo o političarima govori koje filmove citiraju. Kada je Vilibor Sinčić predstavljao politički program Živog zida, rekao je da je politika poput prstena iz Tolkienove sage koji može biti uništen samo tamo gdje je iskovan: politika je, dakle, zla, ali može je se nadvladati samo političkim sredstvima – pritom se računa na mlade, tj. na one koji su upoznati s Tolkienom; grčki premijer Cipras rekao je zastupnicima u parlamentu da moraju “zagristi metak” – politika je, dakle, epski vestern iz 1975. s Geneom Hackmanom; Dačić, pak, voli film o staljinistu koji maltretira nedužnog susjeda, a pravi problem, to što mu je kći stomatologinja nezaposlena, ne vidi.

Reda imamo, rada nam dajte

Milanovićeve izjave često su nejasne, a njegovi politički protivnici objavljuju ih u grozdovima pod zajedničkim nazivom *zoranizmi*. Kad bi me netko pitao što to znači *zoranizam*, provizorno bih rekao da je riječ o neprikladnoj izjavi koja izaziva zbunjenost i frustraciju kod slušatelja, pogotovo ako žive u Prnjavoru ili Srbiji. Ali nakon što sam na internetu pročitao nekoliko zbirki *zoranizama*, zbunjen sam. Evo nekoliko kraćih, ali tipičnih:

- Hrvat za mene nije pitanje krvi, nego pitanje izbora. (istina)
- Ja nisam ovdje da ikoga tješim, nisam duhovni otac, ja sam premijer. (istina)
- Očekivali smo da će SDP pomesti pod s protivnicima, ali to nije bilo realno. (iskreno priznanje nakon izgubljenih izbora)
- Javnost ne treba znati kako provodim slobodno vrijeme. To gdje sam spavao je moja privatna stvar i jesam li uopće spavao. To je minimum privatnosti. (istina)
- Moramo pospremiti nered star 20 godina, a to je i za pametnije tipove od mene velik zalogaj. (samokritično i istinito)

- Mi iz ovog stanja nećemo izići po Duhu Svetome, kako se to kaže u hrvatskom kolokvijalnom jeziku. (istina)
- Pozivam one kojima su usta puna domoljublja da se ponašaju kao pobjednici, kao oni koji su dobili rat, a pobjednik je velikodušan. (lijepo rečeno)
- Propao sam u diplomaciji, vidjet ćemo što će biti u politici. (samokritično i istinito)
- Onaj tko misli da nema reda u državi neka to dokaže, ali rada nažalost nema. (istina)

Moglo bi se još toga nabrajati, ali svi popisi zoranizama koje sam našao dosljedno nabrajaju ironične rečenice, katkad i autoironične, često trapave, ali začudno racionalne. Odakle onda fama koja prati Milanovića? Zašto ne postoje tuđmanizmi, čačićizmi, kerumizmi, mesičizmi, bandičizmi, karamarkizmi... a postoje zoranizmi?

I nisu vas pojeli?

Jedan od najnezgodnijih zoranizama bio je kad je premijer izbeumljenoj ženi u poplavljenoj Posavini sasvim ozbiljno rekao da je voda strašna stvar i da on to dobro zna jer mu je prošle godine pukla cijev u stanu (u Krajiškoj ulici u Zagrebu). Mediji nisu bili uočili da je par dana prije izrekao nešto slično, dok je u helikopteru letio iznad poplavljenog Pokuplja – tada se sasvim ozbiljno pitao zašto ti ljudi žive ondje dolje, zašto ne odu neka-mo drugdje.

Identična je izjava princa Philipa iz 1993. kada je posjetio škotsko mjesto Lockerbie nad kojim je eksplodirao avion PanAma. U avionu je stradalo 260 ljudi, a još je jedanaestero bilo usmrćeno krhotinama letjelice na tlu. Da utješi užasnute Škote, princ se prisjetio nedavnog požara u svom dvorcu: “Poznato je da je nakon vatre najgora šteta od vode. Mi još uvijek sušimo Windsor.”

Princ Philip je kralj skandaloznih izjava. Nigerijskog predsjednika, odjevena u tradicionalnu bijelu odjeću, pitao je da li se sprema na spavanje; britanskom maratoncu koji je pretrčao Papuu Novu Gvineju iznenađeno je rekao: “I nisu vas pojeli?”; mornaričku časnicu pitao je da li radi striptiz klubu; Helmuta Kohla nazvao je *Reichskanzelarom* (umjesto *Bundeskanzelarom*, *Reichskanzelar* je bio Hitler), a kad je posjetio Peking, rekao je: “Odvratno.”

Iako Philip hoda uokolo u uniformi i s ordenima, a Milanović, u ljevičarskoj tradiciji, raskopčana ovratnika i bez kravate, obojica će reći ono što misle, kud puklo da puklo. Sigurno ima još Engleza za koje su svi Nijemci nacisti, Papuanci ljudožderi, a mornaričke časnice kurve – ali mudro šute. To je izvor svih zoranizama, a mogli bismo ih nazvati i philipizmima – govori se kada bi se trebalo šutjeti, a govori se i nakon što se već reklo sve što se trebalo reći. Stoga imamo zabilježenu i još jednu poplavnu mudrost hrvatskog premijera: “Sreća u nesreći da su nastra-

dali Gunja, Rajevo Selo i okolna mjesta. Ma, nije sreća, ali recipročno sreća u nesreći.” Zapravo je to točno, ali ipak...

Pojest ćemo snijeg!

Ne govore svi političari previše. Zagrebački gradonačelnik Milan Bandić retorički je antipod Zoranu Milanoviću. Intervjue daje rijetko, izjave su mu kratke i efektne, i dok još riječ lebdi u zraku – on je već otišao.

Svojedobno su novinari spopali Bandića zbog nove skupe limuzine. “Pa zar bih se trebao voziti u tačkama?” odgovorio je on protupitanjem. Taj se argumentacijski topos naziva *adinaton* (grčki) ili *impossibilia* (latinski) i njegovo je omiljeno oružje. Njime je racionalnu raspravu (treba li gradonačelnik zbilja tako skupi automobil) izvrnuo u besmislicu (političar bi se trebao voziti u tačkama), a potom ju je vratio novinarima u usta i tako izbjegao argumentaciju. Dva njegova adinatona ostala su trajno zapamćena. Jedan je kada je u zametenom Zagrebu svečano izjavio “Pojest ćemo snijeg!”, a drugi je uslijedio ubrzo nakon toga. Budući da snijeg nije bio niti očišćen, a kamoli pojeden, građani su počeli prigovarati, a gradonačelnik je imao još jedan retorički as u rukavu: “Pa nisam ja Batman da lovim pahulje u zraku.”

Stipe Mesić pribjegao je istoj taktici na proljeće 1991, dok je još bio predsjednik predsjedništva SFRJ. Jednog su dana mediji prenijeli vijest da su u Hrvatsku iz Mađarske, u vrlo zapaljivoj atmosferi, preko noći ušla tri šlepera oružja. Novinari su u Beogradu promptno opkolili Mesića i tražili da komentira tu informaciju. Starom liscu nije odgovaralo da kaže ni da ni ne, pa je odgovorio šaljivim protupitanjem: “Pa zar smo trebali uvesti penkale?” – i tako šverc nije niti priznao niti opovrgnuo.

Ja, Isus

Iznimnu retoričku vještinu Bandić je pokazao u aferi koja je izbila 5. siječnja 2002. Tada je u večernjim satima pod utjecajem alkohola izazvao manju prometnu nesreću nakon koje je pokušao pobjeći policiji. Drugo je jutro na press konferenciji okupljenim novinarima rekao sljedeće: “Tko je bez grijeha, neka prvi baci kamen.” Navod je iz vrlo znane zgrade iz Evanđelja po Ivanu u kojoj farizeji Isusu dovode ženu uhvaćenu u preljubu, za što je kazna smrt kamenovanjem. Isusu ne odgovara niti ženu osuditi (jer bi time ukinuo svoj poziv na opraštanje), niti osloboditi (jer se predstavlja kao čuvar Zakona). Isus u toj situaciji izgovara navedenu rečenicu, na što okupljeni odustaju od kamenovanja i razilaze se. Ta je izreka postala poslovična u situacijama u kojima se poziva na oprost – a tako je i djelovala na spomenutoj press konferenciji: okupljeni novinari nisu nakon izrečenoga bili posebno oštri prema gradonačelniku.

I svima je promaklo da biblijska situacija nije posve jednaka zagrebačkoj. Gradonačelnik je izgovorio Isusovu rečenicu iako je bio na mjestu grešnice (žena iz Evanđelja je šutjela). Izgovarajući tu rečenicu gradonačelnik se s pozicije grešnice (tj. grešnika) premjestio na poziciju Isusa (tj. moralnog i zakonodavnog autoriteta) te njome oslobodio sam sebe. Taj izniman efekt uspio mu je iz dva razloga: prvi je bio jer je biblijski diskurs vrlo dalek od političkog i njegova je evokacija u tom trenutku bila neočekivana; drugi je razlog taj što je evocirana zgoda relativno poznata i okupljeni su znali što znači. Slušatelji su, dakle, prepoznali poziv na oprost, a istovremeno nisu imali vremena uočiti da je riječ o pogrešnoj primjeni – jer u sudskom postupku okrivljeni ne može tražiti oslobađanje na temelju eventualne moralne nesavršenosti suca.

Airbus u magli

Bandić je potom više puta sebe usporedio s Kristom, primjericice 2014. kada mu je bila oduzeta titula počasnog građanina Sarajeva: “Dvapat sam u životu padao, i još ću jednom. Sigurno ću i treći put pasti. Baš kao i Isus Krist. Past ću na devetoj postaji, kao i Isus na svom križnom putu. Ali nakon tog mog trećeg pada slijedi uzlet u nebo. To vam jamčim, u to možete biti sigurni. Tek ako klečiš, možeš ustati i ići naprijed. Ja sam sam sebi najveći neprijatelj, a kad je tako – samo nebo je granica!” I opet je usporedba bila učinjena kako bi se Bandić prikazao nevinom žrtvom, a s druge strane riječ je o pravoj političkoj alegoriji: dva prethodna pada odnose se na gubitak vlasti u gradu i poraz na predsjedničkim izborima, a *uzlet u nebo* predstavlja ambiciju na parlamentarnim izborima.

Dok je Bandićevo retoričko geslo *manje je više*, Milanović često pokazuje da zna više od drugih, pa tako koristi riječi poput *hemoglobin*, *diskurs*, *cerebralno* ili *deus ex machina*. Ili demonstrira poznavanje latinskog, kao kad je na jednoj press konferenciji pokazao da zna i poslovicu *Sutor, ne supra crepidam*. Ona je vrlo rijetka pa ju je odmah pojasnio, rekavši da to “u prijevodu znači – *Postolaru, ne idi dalje od cipela*.” Budući da ni nakon toga nikom nije ništa bilo jasno, Milanović je rastumačio da se to odnosi na njegovu PR službu što mu piše stvari koje on ne želi čitati.

Milanović se više puta u javnosti obračunavao sa svojom PR službom. Distanciranje Vođe od onih oko njega može biti moćno političko oruđe. Nisu li milijuni umrli u uvjerenju da Staljin ne zna što im se događa i da bi to zlo sigurno spriječio da ga ne obmanjuju oni oko njega? I Benedikt XVI. u medijima je prikazan kao žrtva kurijalnih spletki. Takva retorička pozicija inače je tipična za njegova nasljednika Franju koji je prije nekoliko dana, primjerice, izjavio da biskupi moraju biti milosrdniji prema ženama koje su napravile pobačaj. Na to je odmah na večernjim vijestima stručnjak za kanonsko pravo zagrebačke biskupije tumačio da Crkva daje oprost svima koji se pokaju, a slična je bila

reakcija i kada je papa Franjo pozvao na preispitivanje stava Crkve prema razvedenima.

Martin Mosebach, čija je knjiga *Krivovjerje bezobličja* prevedena u Hrvatskoj, ljetos je za *Der Spiegel* ovako komentirao papinu retoriku: “On izbacuje britke rečenice kojima izaziva spontano oduševljenje, jer to zvuči tako neslužbeno, tako nepapinski, tako nekurijalno. Nakon toga Kongregacija za nauk vjere ima nezahvalnu zadaću sve to nekako popraviti, i objasniti kako se to prema crkvenom nauku treba shvatiti.” S nešto manje oduševljenja kod slušatelja, Milanović također teži britkim rečenicama. Nekad ima sreće, kao kad je rekao da je “HDZ-ov program dolina suza”, da su protivnici SDP-a okupljeni u “žicoljubnu koaliciju”, da je grčka granica “ljetni korzo”, da je Zdravko Mamić “nogometni prekupac”. Ali onda nađe neku čoškastu, kompliciranu i bizarnu prisposobu:

- Da bismo sutra imali više, danas trebamo malo stati na kočnicu. Na istom smo brodu, on nije šupalj, ali oluja je.
- Mi nismo guske u magli, nego prije Airbus u magli.
- Kad bismo išli brzinom koju traže rejting agencije, bili bismo u opasnosti da završimo kao oni koji idu prebrzo, a nemaju dobre gume.
- Ako je netko spreman za bitku, ja sam fit. U zubima mogu nositi tri puta težeg protivnika.
- Samo kaj mi nije palo 20 kila smeća na nogu kad sam čuo izjavu ministrice.

Baldricka na vlast

I dok Milanović progovara i kad treba i kad ne treba, Bandić se opire i kad ga pritisnu. Kad je u jednom intervjuu bio prozvan zbog poskupljenja komunalnih usluga u Zagrebu, odgovorio je sljedeće: “Budući da četiri godine nije bilo poskupljenja u Zagrebu, onda se to moralo jednom dogoditi.” Majstor je samo naizgled dao odgovor, a zapravo je jedan problem zamijenio dvama: ne samo da ne znamo zašto je došlo do poskupljenja baš tada, nego je uvedena i nova nepoznanica – zašto nije bilo poskupljenja četiri godine.

Temeljna Bandićeva nevoljkost da odgovara vidi se i iz njegovih brojnih vrdanja, kao kad na eksplicitno novinarsko pitanje hoće li se kandidirati na izborima odgovara “Sve u svoje vrijeme.” Dok Milanović smišlja vlastite metafore – nekad bolje, nekad gore, ali uvijek originalne – Bandić mrtav-hladan prospe frazu da je njegova politika “bitka za bolju svakodnevnicu sugrađana” ili da “vodi politiku solidarnosti i socijalne pravde”.

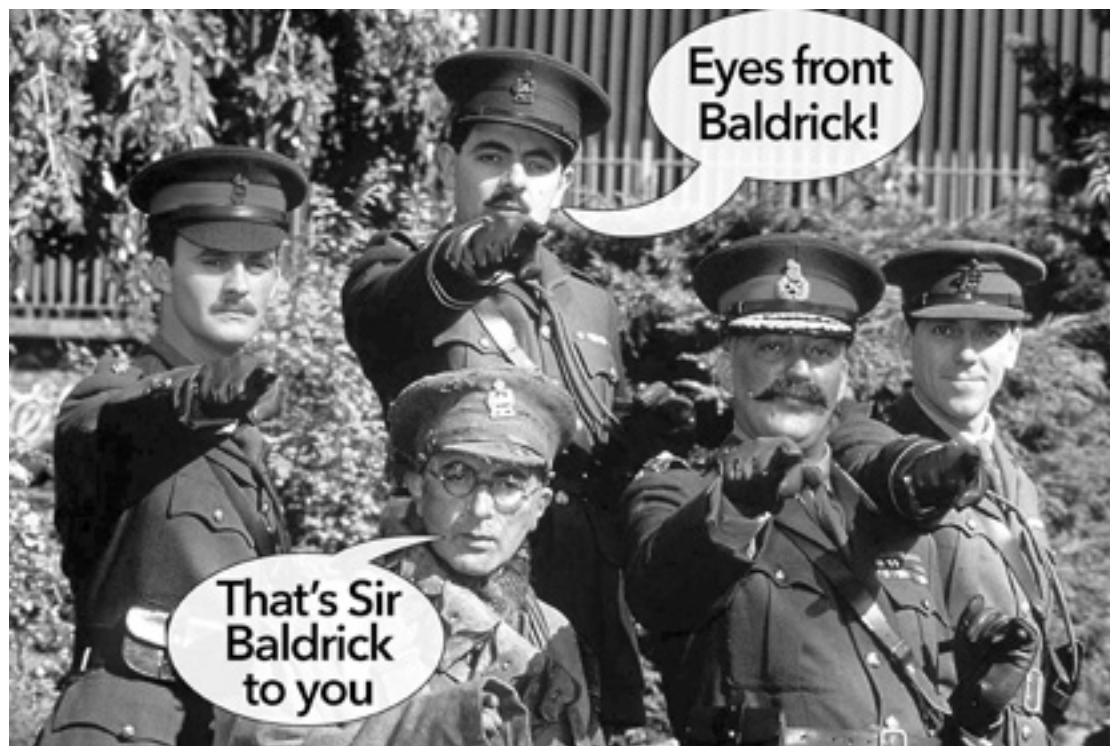
Između Milanovića koji govori previše i Bandića koji govori premalo, ima i jedan treći tip hrvatske političke retorike. On govori puno, a kaže malo ili ništa, a utjelovljuje ga Tomislav Ka-

ramarko. Kada ga je novinar eksplicitno pitao stoji li HDZ iza braniteljskog prosvjeda u Savskoj, on je rekao sljedeće: “Prvo što želim reći jest moja duboka sućut zbog smrti Nevenke Topalušić. Tragično je što je ta heroina umrla. Ali, još je tragičnije što nitko iz Vlade nije došao na komemoraciju. Na primjeru s hrvatskim braniteljima očituje se sva izgubljenost i nesnalaženje Vlade. Vidljivo je da Vlada, osim gospodarske zbunjenosti i dezorijentiranosti, ne osjeća najbitnija i najosjetljivija pitanja Hrvatske. To što kulminira ovih dana sigurno nije samo zbog nekih materijalnih prava i razloga. Očito je ovdje riječ o nekim kroničnim pitanjima branitelja koje je Vlada i njezino resorno ministarstvo zapostavilo. Branitelji osjećaju i vide rastakanje posljednjih vrijednosti koje je obranio i afirmirao Domovinski rat. Njima se ne može manipulirati, ne može im se lagati. Oni znaju, oni osjećaju i vide tko i kako radi, tko ih i kako izigrava i ostavlja na rubu zbivanja. Moram reći: ako ijedno pitanje, i itko u suverenoj Hrvatskoj, ne može biti na rubu, onda su to hrvatski branitelji.”

Iako je pitanje eksplicitno i konkretno, formulirano tako da se na njega može odgovoriti *s da* ili *ne*, intervjuirani ga se u odgovoru od čak jedanaest rečenica nijednom ne dotiče, a ni novinar nakon tog pseudoodgovora nije imao volje ponoviti pitanje.

I zato nema karamarkizama i bandičizama, a ima zoranizama. Da bi se nekom moglo rugati zbog rečenoga, taj mora najprije nešto reći. Zlatno pravilo PR-a, koje Milanović tako nerado sluša, jest strogo kontrolirati izjave i ne se pružati u smjerovima u kojima se ne može pokriti. Kada je Stjepo Martinović na državnoj televiziji rekao nešto što Milanoviću nije bilo po volji, premijer se naljutio i rekao: “To su gosti na HTV-u! Tko je sljedeći? Baldrick iz *Crne Guje*? Znete tko je taj lik? Mislim da je vrijeme da on gostuje kao komentator.” Znamo tko je taj lik – onaj dobrodušni tupan što stalno hoda s repom uokolo, a zove se Tony Robinson. Kad ne glumi, politički je aktivan u laburističkoj stranci (srodnoj Milanovićevoj), ima četiri počasna doktorata (jedan iz Oxforda), proučava povijest i veoma je vješt na riječima. Kad je bio 2013. imenovan viteзом, rekao je: “Svoj novi naslov koristit ću da istaknem vrijednosti u koje vjerujem, napose važnost kulture, umjetnosti i baštine, kao i unapređenje stanja nemoćnih starijih osoba i njihovih njegovatelja. Također se obvezujem da ću od današnjeg dana ubiti svakog napasnog zmaja i izbaviti svaku djecu u nevolji koja zatraži moju pomoć.”

Našim političkim nebom kruže orlovi i Batmani, a na nas postolare slijevaju se bujice nerelevantnih rečenica. Zapravo bi nam baš Baldricka trebalo, humanih i duhovitih, što više njih!

Tony Robinson hrvatsku je publiku nasmijavao kao Baldrick, tupi i mrzovoljni sluga podlog i kukavičkog princa Edmunda, poznatijeg kao Crna Guja. Za svoje glumačke dosege i društveni angažman 2013. dobio je titulu Sir, a s njim su na slici Tim McInnerny, Rowan Atkinson, Stephen Fry i Hugh Laurie. Riječ je o postavci iz serijala *Blackadder Goes Forth* iz 1989. kada je radnja te povijesne farse smještena u Prvi svjetski rat.

Pascal Quignard

Inter aeras fagos

ODABRAO I S LATINSKOGA PREVEO: Nenad Ivić

TERROR. Dico lacrimans et irascens: "Saltus!"

(In saltibus. NON SILENTIUM, non tumultus)

(Terror.) FLEXIT OCULOS. Luxuries. Saltus (carpitur acclivis per muta silentia trames) / arduus / OBSCURUS / caligine densus opaca) - logos:

TERRISONUS

NON TUMULTUS, non quies, quale magni metus et magnae irae silentium est

dum loquimur

Dum loquimur fugerit /

Carpe /

(carpitur acclivis trames...)

In saltibus (Per muta silentia?)

(Et / quando silentium volumus imperare / strictis dentibus spiritus coartamus et cogimus in sonandum;

"st")

"Sag" autem - id est: "Rugitus"

Silentia noctis: ILLA RELAPSA EST

("Sag" autem - id est: "Rugitus". Proprie nuncupatur cum maris fluctus resonant et - ut ita dicam - de pelago veniens fremitus auditur.)

Pascal Quignard

Među bukvama zračnim

STRAVA. Kazujem suzan i ljutit: "Divljina"

(U divljini. NI TIŠINA, ni buka)

(Strava.) SKRENU POGLED. Raskoš. Divljina (zagrabi uzbrdo strmom stazom u MUKLOJ TIŠINI / mučna / MRAČNA / maglom neprozirnom skrivena) - riječ:

HUČNA

NI BUKA, ni spokoj, već tišina kakva je u velikom strahu i velikom bijesu

- dok govorimo

Dok govorimo pobjeći će /

Zgrabi /

(zagrabi uzbrdo stazom...)

u divljini. (U mukloj tišini?)

(I / kad tišinu želimo zapovjediti / stisnutim zubima stlačimo dah i prisilimo da zvuči:

"pst"

"Sag" ili pak - to jest: "Rika"

Tišine noći: ONA JE KLONULA

"Sag" ili pak - to jest: "Rika". Doslovce imenuje kad morski vali odjekuju i - da tako kažem - kad s pučine stižući drhtaj se čuje.)

(Scribens est mortuus:

“de pelago veniens...”

sed SALTUS.) Hiems. Ab hiatu

sine medio et sine aenigmate

mobilior ventis

ab his scopulis

(loquor)

inter aeras fagos:

saltum et

terrorem (Quid ergo?)

/ plus est enim SINE TURBATIONE aer noctis eo quod /

SILENTIORES sunt noctes.

(Non tumultus, NON QUIES)

(Quid ergo?) - Scolasticus et ne id quidem sed

sylvicola,

solivagus,

inter aeras fagos,

NESCIO QUID INSULSUM

strepere

solitus

.)

(Izdahnu pišući:

“s pučine stižući...)

ali DIVLJINA.) Zima. Od zijeva

bez posrednika i tajne

pokretniji od vjetra

sa ovih litica

(govorim)

među bukvama zračnim:

divljinu i

stravu. (Što još?)

/ i u stvari SMIRENIJI zrak noći biva, što /

TIŠE su noći.

(Ne buka, NE SPOKOJ.)

(Što još? školnik, nikako, već prije

žitelj šuma,

skitnik samotnik,

među bukvama zračnim,

BLJUTAVOST NEKU

što mrmljati

običava

.)

Izvornik: Inter. *Pascal Quignard: Inter aérias fagos, traduction de Pierre Alféri, Eric Clémens, Michel Deguy, Bénédicte Gorrillot, Emmanuel Hocquard, Christian Prigent, Jude Stéfan*, Paris, Argol Editions 2011.

Prvi put objavljeno: *Orange export Ltd.*, 1979.

Giorgio Agamben

Vatra i priča

Književni žanrovi su rane što ih zaborav tajne urezuje u jezik: tragedija i elegija, himna i komedija tek su načini na koji jezik oplakuje svoju izgublenu vezu s vatrom

Na kraju svoje knjige o hebrejskoj mistici, Scholem pripovijeda priču koju mu je prenio Yosef Agnon:

“Kad bi Baal Schem, utemeljitelj hasidizma, trebao izvršiti neku tešku zadaću, odlazio bi na stanovito mjesto u šumi, palio vatru, izgovarao molitve i ono što je želio bi se ostvarilo. Kad se, jedan naraštaj kasnije, Maggid iz Messeritscha našao pred istim problemom, ode on na isto mjesto u šumi i reče: ”ne znamo više zapaliti vatru ali znamo moliti” – i sve se ostvari prema njegovoj želji. Još jedan naraštaj kasnije, Rabbi Mosche Leib iz Sassova nađe se u istim okolnostima, ode u šumu i reče: ”Ne znamo više zapaliti vatru, ne znamo više moliti, ali poznamo mjesto u šumi i to mora dostajati”. I odista bijaše dovoljno. Ali kad još jedan naraštaj prođe i Rabbi Israel iz Rischlina se sučeli sa istom poteškoćom, on ostade u svom dvorcu, sjedne u pozlaćenu stolicu i reče: ”Ne znamo više zapaliti vatru, nismo sposobni recitirati molitve, ne poznamo čak ni mjesto u šumi: ali o svemu tome možemo ispričati priču”. I to je, još jednom, dostajalo.”⁰¹

Ovu je anegdotu moguće čitati kao alegoriju književnosti. Čovječanstvo, tokom svoje povijesti, udaljuje se sve više od vrela tajne i malo se po malo gubi sjećanje na ono što ga je predaja naučila o vatri, o mjestu i o formuli – ali o svemu tome ljudi si još uvijek mogu ispričati priču. Ono što preostaje od tajne je književnost i “to”, komentira rabin sa smiješkom, “može dostajati”. Smisao ovog “može dostajati” nije tako lako pojmiti i sudbina književnosti možda ovisi upravo o tome kako se shvati. Ako ga se jednostavno shvati u smislu da gubitak vatre, mjesta i formule na stanoviti način predstavlja napredak te da je plod tog napretka – sekularizacija – oslobađanje priče od mitskih izvora i uspostava književnosti – autonomne i punoljetne – u odvojenoj sferi, u kulturi, tad to “može dostajati” odista postaje tajnovito.

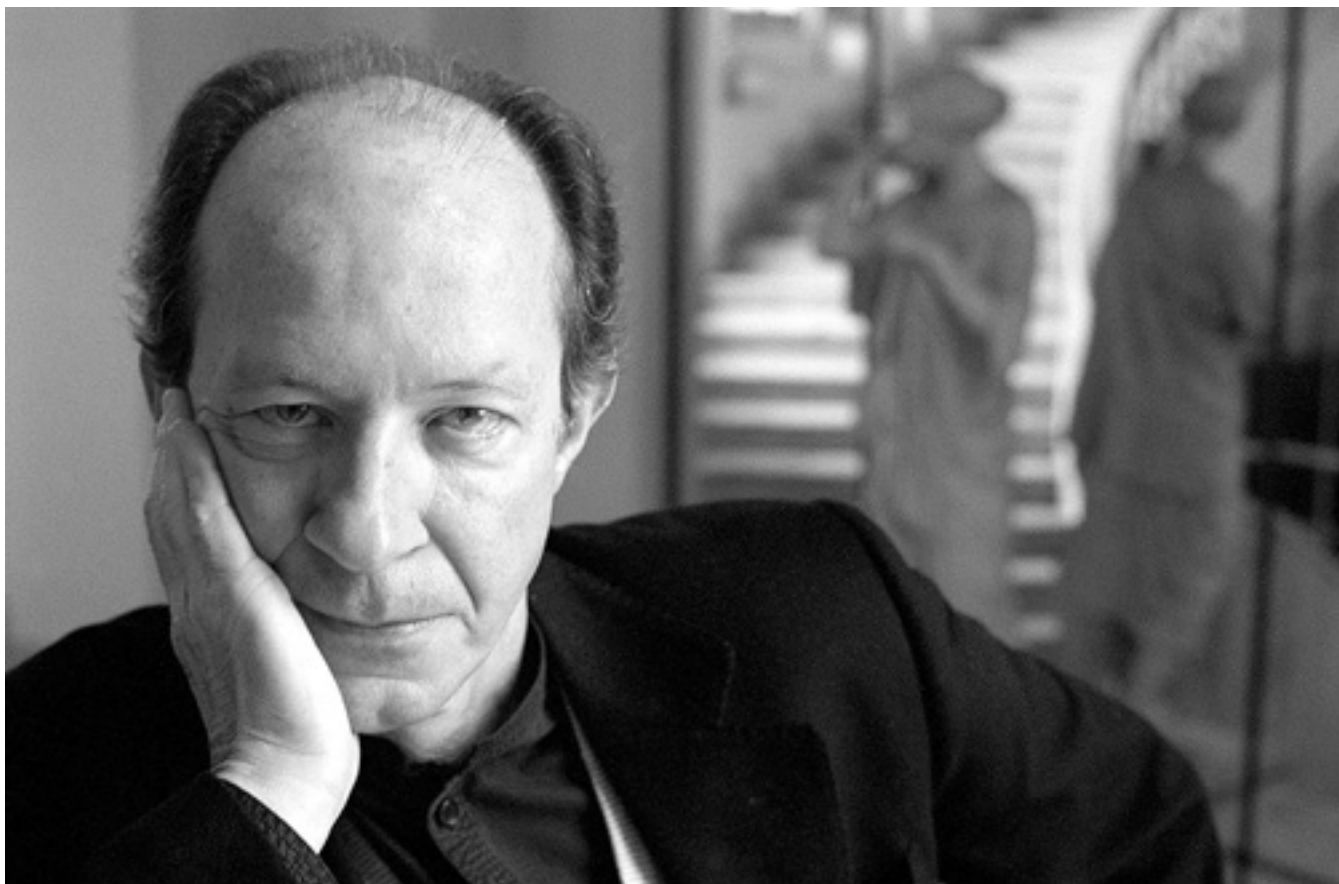
Može dostajati – ali čemu? Je li vjerojatno da se netko može zadovoljiti pričom bez povezanosti s vatrom?

Rekavši “o svemu tome možemo ispričati priču” rabin je ustvrdio sasvim suprotno. “Sve to” znači gubljenje i zaborav i ono što priča pripovijeda je upravo povijest gubljenja vatre, mjesta i molitve. Svaka priča – sva književnost – je, u tom smislu, sjećanje na gubljenje vatre.

Da roman proizlazi iz misterija je sada prihvaćena činjenica književne povijesti. Kerényi, i nakon njega Reinhold Meyerbach, dokazali su postojanje genetske povezanosti između paganskih misterija i antičkog romana o čemu Apulejeve *Metamorfoze* (gdje protagonist, pretvoren u magarca, na kraju nalazi spas kroz pravu inicijaciju u misterij) predstavljaju naročito uvjerljiv dokument. Veza se manifestira u tome što, jednako kao i u misterijima, mi vidimo u romanima kako se individualni život veže uz božanski ili nadljudski element, tako da događaji, epizode i lutanja ljudske egzistencije dobivaju značenje koje ih nadilazi i uspostavlja kao misterij. Poput iniciranog, koji prisustvujući u eleuzinskoj polusjeni glumljenoj i plesanoj otmici Persefone u Hadu i njezinom godišnjem pojavljivanju na zemlji u proljeće, prodire u tajnu i u tome nalazi nadu u spas svojega života, tako i čitatelj, slijedeći zaplet situacija i događaja što ga roman milosrdno ili jarosno plete oko svojeg lika, sudjeluje na stanoviti način u njegovoj sudbini, na stanoviti način uvodi vlastito postojanje u sferu misterija.

Taj misterij je, međutim, odriješen od svakog mitskog sadržaja i od svake religijske perspektive, te za čitatelja može biti, na stanoviti način, očajavajući, kao što se dogodilo Isabel Archer u Jamesovom romanu ili Ani Karenjini; može i pokazati život koji je u potpunosti izgubio svoju tajnu kao u sudbini Emme Bova-

⁰¹ Gershom Scholem, *Le grandi correnti della mistica ebraica*, tal. pr. G. Russo, Einaudi, Torino 1993, p. 353.

Giorgio Agamben

ry; u svakom slučaju, ako se radi o romanu, radit će se o inicijaciji, ili bijednoj, ili u ništa drugo doli u život sam i u njegovu razmetnost. Prirodi romana pripada da bude zajedno gubljenje i prisjećanje na tajnu, zametanje i podsjećanje na formulu i na mjesto. Ako to, kao što se danas sve češće događa, razdvaja sjećanje od njegove dvosmislene veze s misterijem, ako, brišući svaki trag privremenog, nestalnog i neizvjesnog eleuzinskog spasa, to pretendira da nema potrebu za formulom ili, još gore, rasipa misterij u hrpu privatnih činjenica, tad se sam oblik romana gubi zajedno sa sjećanjem vatre.

Element u kojem se misterij raspršuje i gubi je pripovijest⁰². I to je činjenica o kojoj uvijek iznova vrijedi razmisliti, da jedan te isti pojam sad imenuje kronološko kretanje ljudskih zbivanja koje književnost priča, sad pak gestu povjesničara ili istraživača kao pripovjedača. Možemo tajni pristupiti samo preko pripovijesti, a svejednako (ili bi možda trebalo reći u stvari) je pripovijest ono gdje je misterij ugasio ili sakrio svoje tajne.

U jednom pismu iz 1937. godine Scholem je pokušao promišljati – počev od svog vlastitog iskustva istraživača *quabbalah* – implikacije čvora što zajedno veže dva, barem naizgled proturječna elementa poput mističke istine i povijesnog istraživanja. On je namjeravao pisati “ne povijest nego metafiziku kabale”, ali

je ubrzo shvatio da nije moguće pristupiti mističkoj jezgri tradicije (*quabbalah* znači tradicija) bez prelaska “zida povijesti”.

“Planina [tako on zove mističku istinu] nema potrebe ni za kakvim ključem; dovoljno je samo prodrijeti kroz zavjesu magle koja je okružuje. Prodrijeti kroz nju – upravo sam to pokušao. Možda ću ostati blokiran u magli, te krenuti ussret, da tako kažem “profesorskoj smrti”? Nužnost povijesne kritike i kritičke historiografije, čak i kad traži žrtve, ipak ne može biti zamijenjena ničim drugim. Svakako, povijest konačno može izgledati kao iluzija, ali iluzija bez koje, u vremenskoj stvarnosti, nije moguće prodrijeti u bit stvari. Taj mistički totalitet istine, čija egzistencija manjka kad se projicira u povijesno vrijeme, može postati vidljiva danas ljudima u čistijem načinu samo u legitimnoj disciplini komentara i u posebnom zrcalu filološke kritike. Moj posao, danas kao i prvog dana, živi u tom paradoksu, u nadi u istinsku komunikaciju planine i onog najnevidljivijeg, sićušnog pomaka povijesti što dopušta istini da poteče iz iluzije “razvoja”⁰³.

Zadaća, koju Scholem određuje paradoksalnom, jest zadaća preobrazbe, u skladu s naukom svojeg prijatelja i učitelja Waltera Benjamina, filologije u mističku disciplinu. Kao u svakom mi-

⁰² U izvorniku *storia* što na talijanskom znači i pripovijest i povijest [op. prev.]. ⁰³ Gershom Scholem, *Briefe*, Beck, München 1994, vol. I, pp. 471 ss.

stičkom iskustvu, valja uroniti tijelo i dušu u neprozirnost i magle filološkog istraživanja, u tužne arhive i sumorne regeste, u nečitljive rukopise i zakučaste glose. Opasnost da se izgubi u filološkoj praksi, da se izgubi iz vida – zbog *conjunctivitis professoria* što takva praksa podrazumijeva – mistički element do kojeg se želi stići prilično je velika. Ali kao što se Graal izgubio u povijesti, tako se istraživač mora izgubiti u svojoj filološkoj *quête*, jer jedino to gubljenje jamči ozbiljnost metode, koja je u istoj mjeri mističko iskustvo.

Ako je istraživati povijest i ispričati pripovijest odista ista gesta, onda se i pisac nalazi pred paradoksalnom zadaćom. Treba vjerovati isključivo i nepokolebljivo u književnost – tj. u gubitak vatre -, mora se zaboraviti u pripovijesti koju plete oko svojih likova, a ipak, čak i samo uz tu cijenu, mora znati razabrati na dnu zaborava iveru crnog svjetla što dolazi iz izgubljenog misterija.

Nestalan, tal. *precario*, znači ono što se postiže putem moli-tve (*praex* je zahtjev riječima, različit od *quaestio*, zahtjeva koji se čini svim mogućim sredstvima, čak i nasilnim) te je stoga krhak i pustolovan. Pustolovna je i nestalna književnost, ako se želi zadržati u pravom odnosu s misterijem. Poput iniciranog u Eleuzini, pisac korača u maglu i polumrak, stazom što lebdi između donjih i gornjih bogova, između zaborava i sjećanja. Vodi ga, ipak, stanovita nit, neka vrsta sonde bačene prema misteriju, što mu dopušta da svaki put izmjeri svoju udaljenost od vatre. Ta sonda je jezik i na jezik se razmaci i lomovi koji dijele priču od vatre utiskuju neumoljivo poput ozljeda. Književni žanrovi su rane što ih zaborav tajne urezuje u jezik: tragedija i elegija, himna i komedija tek su načini na koji jezik oplakuje svoju izgubljenju vezu s vatrom. Te rane pisci danas ne primjećuju. Poput slijepaca koračaju nad bezdanom svojeg jezika, ne čuju jadicovku što dolazi s dna, vjeruju da upotrebljavaju jezik kao neutralni instrument, ne zamjećuju srdito mucanje što ga zahtijeva formula i mjesto, što traži polaganje računa i osvetu. Pisati znači: promatrati jezik i onaj tko ne vidi i ne voli svoj jezik, tko ne zna sricati njegovu slabiju elegiju niti osluhnuti njegovu poniznu himnu, nije pisac.

Vatra i priča, misterij i povijest su dva neophodna elementa književnosti. Ali na koji način jedan element, čija je prisutnost neoboriv dokaz gubitka drugog, može svjedočiti o tom iskustvu, prizvati njegovu sjenu i sjećanje? Gdje ima priče, vatra je ugašena, gdje je misterij, ne može biti povijesti.

Dante je jednim stihom sažeo situaciju umjetnika sučelnog s tom nemogućom zadaćom: “l’artista / ch’a l’abito de l’arte ha man che trema”⁰⁴. Jezik pisca, kao i gesta umjetnika, je polje

polarnih napetosti čiji su ekstremiti stil i način. *Abito de l’arte*, “habit umjetnika” je stil, savršeno vladanje vlastitim sredstvima, gdje je odsutnost vatre odlučno prihvaćena jer je sve u djelu i ništa ne manjka. Nema, i nikad nije ni bilo tajne i misterija, stoga što su oni u potpunosti izloženi ovdje, sada i zauvijek. Ali u toj se oholjoj, zapovjednoj gesti katkad dogodi drhtaj, nešto poput intimnog kolebanja, gdje se naglo stil prelije, boje izbljede, riječi zamucuju, materija zgruša i razlije. Taj drhtaj je način, što, pri odlaganju habita, još jednom potvrđuje odsutnost i eksces vatre. I u svakom se pravom piscu, svakom pravom umjetniku nalazi uvijek način što se distancira od stila, stila što se odvaja u način. Tako misterij i tajna ruše i slabe tkivo povijesti, a vatra gužva i sažije stranicu priče.

Henry James je jednom ispričao kako su se rađali njegovi romani. Na početku bijaše tek nešto što je on zvao *une image de disponibilité*, izolirano viđenje nekog muškarca ili žene, još uvijek bez ikakvog određenja. Oni bijahu, naime, “raspoloživi” za autora da može oko njih isplesti sudbinsku intrigu situacija, odnosa, susreta i epizoda koji će “ih iznijeti van na najprikladniji način” ne bi li, na koncu, postali ono što jesu, “komplikacija što je s najvećom vjerojatnošću baš oni mogu proizvesti ili osjetiti”. Što će reći: likovi.

Pripovijest što ih, na takav način, stranicu za stranicom, pripovijedajući njihove uspjehe i neuspjehe, njihov spas i propast, izlaže i otkriva, je istodobno i zaplet što ih zatvara u neku sudbinu te njihov život uspostavlja kao *mysterion*. “Iznosi ih van” samo da ih zatvori u neku pripovijest. Na kraju, slika nije više “raspoloživa”, izgubila je svoju tajnu, može samo umrijeti.

I u ljudskom se životu događa nešto slično. Svakako, u svom neumitnom toku, egzistencija, što je na početku djelovala tako raspoloživo, tako bogato mogućnostima, gubi malo pomalo svoju tajnu, jedan po jedan gasi svoje krijesove. Na koncu postaje tek jedna pripovijest, beznačajna i raščarana kao svaka pripovijest. Dok jednog dana – možda ne posljednjeg već pretposljednog – načas pronađe ponovo svoj čar, odjednom isplati sve svoje razočarenje. Ono što je izgubilo svoju tajnu sada je odista, nepopravljivo tajnovito, odista, apsolutno neraspoloživo. Vatra, što može biti samo ispričana, tajna i misterij, što je u cijelosti iskušano u pripovijesti, sad nam oduzima riječ i zauvijek se zatvara u sliku.

ODABRAO I S TALIJANSKOGA PREVEO: **Nenad Ivić**

Naslov izvornika: “Il fuoco e il racconto”, u Giorgio Agamben, *Il fuoco e il racconto*, nontetempo, Rim 2014, str. 7-16.

04 “Umjetnik kom rad zanatski vrijedi / ali mu ruka drščući zataji” (*Raj XIII*, 77-78, prijevod F. Čale i M. Zorić) [op. prev.].

Bora Ćosić

Iza jedne slike

Taj koji onde malja lepuškastu djevu u plavoj opravi uslikao je i sve ostalo, sve druge sobe po toj opštoj kući delftskog, holandskog, evropskog slikarstva sedamnaestog veka – esej o glasovitoj slici Jana Vermeera De Schilderkonst (Malkunst, The Art of Painting, Slikar u atelijeru, Alegorija slikarstva)

Erich Auerbach tvrdio je da su svi sadržaji sveta odigrani još jednom, na Danteove oči. Smatram da u glomaznoj količini svetskog slikarstva postoji jedan broj takvih primera, od kojih, svaki za sebe, u stanju je da označi celokupnu ljudsku sudbinu. U svakom od tih dela, tvrdim, sadrži se sve ljudskog života, makar u aluziji. Po čemu, kada bi i propao, mogao bi svet, malo po malo i uz golemo strpljenje, da obnovi ne samo svoju strukturu, nego i svoj duh, smislenost sopstvenu. Ovo se odnosi i na *Malkunst/Atelje Vermeerov* (1666-1668) koji ovih meseci izlagan je na posebnom mestu bečkog Kunsthistorisches Museuma, kao nekakva kvintesencija, ne samo te kuće.

Puno toga učinjeno je da se pronađu istorijske i društvene reference slikanog prikazanja i njegovog instrumentarija, truba u rukama slikane devojkice, mapa Holandije, okačena onamo, na zidu, tkanina, uopšte tekstil po tim ljudima i stvarima, sve ovo ispitivano je kao da nekakav krimen onde dogođen je, pa svaku stvar treba do konca utvrditi. A zločin je zapravo počinjen, prestup umetnosti, koja, da bi je bilo, mora ukloniti svet, čijoj zameni teži.

Meni je ipak do jedne plovidbe na ovom nevelikom kvadratu, kao na splavu Medusinom, jer čovek pred nekim platnom možda bi tako trebalo i da se oseća, kao brodolomnik. Kome ništa nije ostalo iza leđa, pa se ovog komada nečega u šta gleda, ima držati kao da su grede, labavo povezane, onog plovila.

Čovekova soba, ljudski enterijer nema neba, onde je uvek nadomjestak, pokrivka pred vanjskim, prirodnim, kosmičkim, možda sudbinskim. U Vermeera i njegova *Ateljea*, to je naravno drveni strop, glomazne talpe, između njih daske, sve oličeno smeđim, da se spoljni obrisi šume, odakle materijal potiče, neka ko označi, ozakoni. Ova, inače najviša tačka na slici, obuhvata svojim aluzijama većinu izvansobnih pojava, kao što i čitava sobnost paralelna je, poredbeno instanca za nešto "od boga", recimo špilju, uvalu, bilo kakav zaklon. Tako drveni strop vuče ne samo na pojam drveta, drveća, šume uopšte, deo ove građe možda potiče i od neke nežnije izrasline, možda kakve voćke, već je žir, kesten, a potom kruška ili breskva, tu, u zamisli ili u dalekom drvstvenom srodstvu. Onde su svakakako i ptice. Tamo je i njihov pijev, koji odzvoniće još jedanput u trumpeti koju slikana devojkica drži. Tamo su i ostali zvuci i šumovi sveoukupne svetske vanjskosti, grom je moguće udario u to stablo, iz kojeg je kasnije, mukotrpnom obradom spašena koja talpa. Drvo je, osim svega, ne samo materijal od kojeg satvoreno je pokušstvo čovekovo i tolike druge sprave, drvo je puno svog unutrašnjeg, drugostepe-nog smisla, bez celuloze ne bi bilo papira ni knjige koju takođe ona devojkica drži. Od drveta su brodovi. Bez drveta ne bi se plovilo, kao što bez te dragocene stvari ne bi bilo vatre. Nema ognja, ognjišta, kamina u tom vermeerskom ateljeu, izgleda da je okolje ugodno, mlačno, sudeći po odeći učesnika, ali ipak, zrno nekakvog plamena pohranjeno je u tom plafonu, kao što naša najvrednija vatra odozgo, sa neba dolazi. Zato nije ni čudno što se

Kronleuchter, šestoprsti luster nalaz odmah tu, pod nebom slikareva doma, u njemu nema plamena sveća, dan je, ali sama po sebi ta svetiljka već znači oganj, ako ga bude trebalo, biće ga! Ma kako ova sprava izigrala neko "kazališno sunce", kako vele neki filosofi u svojim sotijama. To je, međutim, jedan metalni predmet, materijal od kojeg je sačinjen prevazilazi svojim smislom utilitarnu svrhu, metal je izvađen iz srca zemlje, iz grudi ove planete, od njega je sačinjena druga polovina naše civilizacije, odmah posle drveta. Ova svetiljka podrazumeva trud, znanje, umješnost zanatlija. U toj elegantnoj crtariji očituje se onaj naum obrtnika koji se ne zaustavlja na prostoj upotrebnoj vrednosti, zanatstvo, silno zaokupljeno lepim, oblicima i skladom svoga argatovanja, crta i slika i kipari po našem svetu produkujući najobičnije, svakodnevnne potreštine, ono je tu, nad glavom slikara, slikarstva i umetnosti već i u ovih šest skladnih čiraka i njihovoj skupnoj oblikovanosti. Svetiljka ide mnogo dalje, ona je sinonim svetlosti, pogleda, vida. Ona aludira i na prirodnu svetlost uma, Hegelovu. Ona, u svojoj parafinskoj praistoriji, s pola tuceta sveća nagoveštava Edisona i Teslu. A shodno ovom, već su zavilani zamajci buduće manufakture, industrije, grandioznih dostignuća današnje i sutrašnje tehnike. Nema sveća u ovoj svetiljki, koja tako samo hoće da naznači, kako ih može biti, kada se završi dan i kada sluga ili sam umetnik umetne ih onamo. Ali već i tako, samo u virtuelnom svom postroju otkriva tih šest soldata ovog parafinskog stroja široko polje umovanja, vosak možda spada među najfilosofskije materijale, budući od Descartesa, Husserla do Merleau-Pontyja održava pažnju tih mislilaca, svojom varijabilnom strukturuom. Vosak je u stanju, kako vele ova gospoda, da zanemari za posmatrača vlastitu boju, miris, svoju materijalnu potku, otkrivajući ono glumaštvo u sebi, svojom protežnošću i mnogoobličjem. Time se biti voštan, od voska, voskovit, učlanjuje u onu skupinu primordijalnih stvari iz čije osnove izlazi nešto sasvim nematerijalno, meditativna dogradnja te tako podatne i naizgled naivne osnove. Pa kada onaj momak, na kraju seanse vermeerskog slikanja napokon užgi te, još uvek nepostavljene sveće, biće prostora i za drugo, osim profane svetlosti biće možda pametovanja pod njihovim plamičcima.

Odmah ispod te raskošne lampe, prostire se po zidu mapa niderlandskih zemalja, na više mesta uzdužno primećuju se nabori, kao da je katkad bila presavijana. Ili zato što su je premeštali sa zida na zid, ili da bi se za trenutak prikrio njen sadržaj: ne mora svaki posetilac biti upućen u nacrt tih primorskih kraja, njihov položaj i raspored tamošnjih snaga. Jer jedan zemljovid, kakav je ovaj, izražava snagu i moć neke zemlje, njenu povijest, ma kako spljoštenu i svedenu na dve dimenzije. Istorija bi, zapravo tako i morala opstojati, u dve razmere, a ne da se neprestano boči i iskače među ljude, koji se o nju sapliću. Tako stoji onde prikaz sedamnaest holandsko-belgijskih pokrajina kao znamen moći i nadgledanja, jer nije to samo nekakav pusti rikvand, ni scenografija teatarska. Zemljopisna karta u ovom ateljeu gleda sa svoje stene ravno u oči umetnika koji slika, makar on sam, po svojoj slikariji, krio pogled od ostalih. Može on, dakle, prčka-

ti po svome platnu koliko mu je volja, povijest njegove domovine ima ga na oku i u vidu, sve se onde hoće pokazati daleko moćnije no bilo kakva aktivnost ljudska, a što je najlepše, vlasnik toga ateljea i njegov meštar sam je okačio onamo ovaj simbol sile, da ga, makar i ne hteo, nadgleda. Ali kao da smo tim komadom valjda uvoštena platna ili papira, (jer vosak odmah pokazuje svoju protežnost), kao da smo i na nekakav posredan način otplovili u svet, ne izvlačeći grede iz tavanice, da njima načinimo splav. To je ona zdrava protivteža, i mi odavde možemo gledati onamo, i na nama je da inspiciramo vanjsko, spoljno, svetsko, makar i u tako suženom, sintetskom, skoro enciklopedijski suvom izdanju. Budući posmatramo jedan nacrt, a ne ono što ovim nacrtano je.

Tako traje ovo nadvlačenje, sveta i njegovog čovekolikog stanovnika, evo, na prvom koraku od te mape jedne protivteže, trumbeta u ruci slikane devojke, nije li to već jedan odbranbeni gest ljudstva, njegova muzika. Nema zvuka u slikanom prizoru, čak ni onda kada bi se po nekom platnu raspucali duvači od trubljenja, ali svejedno, u svetu ovog privida, slikarskog, dosta je i mukle trumbete, ona je već muzika, i već, moguće okretanje leđa, umetnošću, suroj silini društva, povijesti, države. U tom muklom domu slike na korak od devojke sa instrumentom u ruci, eno jedne sadrene maske, verovatno posmrtna. Ne znam zašto ona mi se pričinjava kao da je, prekognicijski, Beethovenova, kao što pomišljam da većinom pokrivaju u gipsu netom umrla lica skladatelja. Kao da, za potrebe ovog kiparskog grobarenja umiru većinom muzičari, komponisti, malo ko drugi.

Uza sve, drži ova djevica u ruci knjigu, bila to sveska lirike ili nekakav mudri traktatus, evo još jedne protivteže onom što joj stoji iza leđa, budući svako slovo ljudsko otpor je onom rasporedu, često mimo svake slovnosti, jedne države. Osim toga, osećam kako nekakva vlakna protežu se iz drvenog stropa, ova mo prema tom libru, kao prema vlastitom djetetu, nije u njemu sve lišeno njegove prošlosti, budući dragoceni košmar rečenični srodan je ingenioznim spletovima u rasporedu jedne šume. Slovno tako se ovde krije u tim koricama boje okera, sam tekst nazire se u plavičasto sivoj stešnjenosti stranica. Pa pre nego je novo slikarstvo zasulo svoja platna množinom jezičkih znakova kao nominalnim delom prikazivane stvarnosti, po koje slovece bilo je jedino znak slikarevog imena. Najčešće različitih potpisa, kao da potpisana dela činili su različiti ljudi. Ali tako i jeste. Pa je savremena semiotika utvrdila kako dva istovetna potpisa označavaju samo to da je jedan od njih krivotvoren. Budući nema ni dva ista čoveka u jednoj osobi uvek, nego su oni u postupnom razvoju i u stalnoj meni. Ne znam tačno koliko Vermeerovih slika ima negde u dnu njegovo ime (jer da ih je bilo uvek, ne bi se ova koju gledam dugo pripisivala Pieteru de Hoochu), ali i one potpisane, slikali su različiti, Vermeer od danas, pa onaj od sutra, pa onda od ko zna kad.

Vermeer: *Malkunst* –
Atelje Vermeerov,
1666-1668.

Johannes (Jan, Johan) Vermeer (ili Jan Vermeer van
Delft, Joannis ver Meer, Joannis van der Meer), 1632,
Delft – prosinac 1675, Delft.

Ali devojka ne barata samo stvarima skoro apstraktne prirode (šta jedna trumbeta ili jedna sveska može značiti posetiocu sa druge planete?). Pred njom na hrpi, po onoj komodi i sanduku motaju se komadi odevnih predmeta, biće da se cura dosta presvlačila dok se nije zadržala na ovoj plavičastoj halji. Tamo, na toj, rekao bih škrinji, vide se dva tri komada nekakve tkanine, možda jedna maramica nešto kao otvorena sveska, može biti sveska uzoraka, modnih. Toga je, nadam se, moralo i onda naći se, jer je sva prilika da su ovo dvoje učesnika malene drame poziranja, uređivali se za taj čin, budući ne slika samo u ovoj sceni slikar svoju devojku-model, on je takođe slikan od sebe sama ili od tog dodatnog slikara koji se zvao na više načina, a kasnije bio samo Vermeer. Ovo malo podataka, kostimografskih, odevnih, nije jedino to, nije tek važna ova plava opravnica i onaj, vrlo ekstravagantan kostim umetnika, sa perforiranom jaknom, svom od traka, što danas, naknadno, inspiriše celu četu dizajnera i mašamoda. Možda više pažnje treba posvetiti obući slikarevoj, tim znakovitim crvenim čarapama, što su kao nekakav buntovni znak, koloristički, pa čak možda i sankilotski, unapred prevratnički. Tu ima i male raspojasanosti, osećanja “baš me briga”, što samo artistima pripada. Zarozane ili ne, ove vanjske čarape govore, uza stav tih nogu, takođe slobodan i neuštogljen, tvrde da je umetnički čin čin slobode, tačka produktivne ležernosti svakog artiste. Sada sve ovo, što pripada kostimografiji dobija ulogu i u nekom opštem opisu društvenog života malih baroknih gradova, rekao bih skoro, njihovom predgrađanskom rasporedu. U ovo spada nameštaj, ove dve stolice presvučene kožom i sa metalnim gumbima što tu kožu pridržavaju, te onom trećom sedalicom, zapravo hoklicom za slikara; preostaje štafelaj, kao nekakva konstanta, što ga i taj, sedamnaesti vek, baštini od ranijih vremena.

Izgleda da mi je potrebno i nešto od stvari, predmeta, te opšteg asortimana pribora ove slike, kojih na njoj nema, a sve naginje da ih onamo bude. Nije potpuno jasna konstrukcija one škrinje iza koje devojka stoji, još manje jedva vidljivog stola tamo ispred. Računam da bilo gde na ove dve stvari morala je postojati nekakva fijoka, ladica, koja se katkad izvlači, otkrivajući u svojoj udubini sav onaj dodatni, enciklopedijski sastav svega i koječega, tamo pohranjenog. Ladica je dakle, kvintesencija jedne taksonomije u kojoj može se pronaći sve, ne samo u ršumu neurednosti neke domaćice, nego i u pomnoj, filozofskoj raspoređenosti činjenica, pojmova, znakova i ideja. Tako njen zatvoreni, tajanstveni, skriveni život mesto je za alatke u jednoj radionici, ali kako na takvom mestu sticao je znanja i filosof sličan Popperu, onde treba tražiti metaforu i za teorijsku složenost, Saussureovu, Lévi-Straussovu, Foucaultovu. Da ne govorim šta još sve u jednom kabinetu slikara moglo bi se naći. Znam da sam u svakog svog prijatelja malera, uvek primećivao nekakav ležaj u uglu, moguće da ga i u Vermeerovom ateljeu ima, skrivenog iza onog zastora. Ta mahom uska, improvizovana postelja bivala je namenjena da slikar ispravi svoja leđa, ali ono krevetsko odavalo je i neku crtu opscenosti, bliske ionako praksi slikanja. Idući

dalje u svom nameštaju te kvintesencijalne vermeerske sobe snujem da bi negde iza onog zastora, ako ne ležaj, mogao biti, skroman po obliku za ono doba, klavir. Tim pre što ga precizno prikazanog ima na po kojem drugom platnu istog majstora. Šta me u pojavi jednog (makar i nevidljivog) piana ispunjava nezastavnom fantazijom, to je onaj njegov položaj kada se gornja ploča podigne i u ovom stavu učvrsti jednom polugom. To je moje sećanje iz detinjstva, kada je u dnevnoj sobi moga stanovanja, mama otvarala gornju tablu našeg Bösendorfera, pa mi se činilo da se odjednom u nas podiže nekakav šator, čudastveni predmet zinuo je da obznani kako u stanju je da se proširi, možda će nas sve skupa i progutati svojim prikrivenim volumenom! Nema onde ni ogledala. Ne samo tog svevidećeg oka iz bračnog portreta Arnolfinijevih, pogotovu onog, vrlo znakovitog zrcala iz *Meninas*, Velasqueza. Povodom kojeg Foucault veli “u holandskom slikarstvu ogledalo je, po tradiciji, igralo ulogu podvostručavanja: ono je ponavljalo ono što je već jednom dato na slici”. Mislim da ga ipak možemo pretpostaviti, jer slika zrcali se u vašem oku, posetioče, vi nadomješćujete taj komad pokušstva što onde nedostaje.

Tu se otvara zagrada za sve ostale nadomjestke, nas, gledatelja, za sve sumnje i promišljanja koja bismo da unesemo u glave to dvoje slikanih junaka. Zato što i naslikani subjekt ima valjda nešto u glavi, a ne da mu je ostavljena jedino gola obrazina. Budući smislenost neke fizionomije, njen unutrašnji, mozgovni rad takođe je već označen kistom slikarevim, samo ga treba pomno pratiti, bar koliko i vanjske crte ovog lica. Može djevice (što je slikar oblikuje) biti ukipljena koliko joj je volja, ali ona, u svoj svojoj skoro martirskoj pozi, duma nešto i promišlava, ničeg tupog nema na ovom otvorenom licu. Zanemarujući utrnutost svojih udova, ponešto nestrpljenja u kutiji njenog mladog životinjstva, plovi po toj glavici moguće brodovlje, labudovi, sunčana polja, plavi vrhunci planina, ptice. Neka mesta na kojima bivala je i ona, koja još ni dotakla nije svojom nožicom. To je sigurno daleko od sadržaja iz slikareve glave, zabavljenog oblicima koji ispod njegova pemzla izlaze, ali i koječim drugim, možda upravo raspravljajući sam sa sobom šta se u onoj lepoj lobanjici preko puta odigrava. Da li se i njegov pojav, artiste, gospodara tog prizora i još uvek moćnog muškarca, nalazi u kutu devojčinog mozgovlja, ili je za nju on samo oznaka dužnosti, čimbenik jednog posla i truda. Tako traje ovaj nemi dijalog, taj raspor dveju misli, onde, po tom platnu, takođe uslikanih. A čija nemost baš i nije celovita, ništa ovom junaku-slikaru ne preči da razvija jedan monolog, kako bi razbio letargiju modelovane djeve, čak i svoju sopstvenu. Pripoveda li joj on, onako nevidljivo, kao što mu je i celo lice nedohvatljivo za posmatrača, kazuje li joj on nešto veselo i zabavno, možda na ivici dražkanja jedne mladenke, što se nekako u njenom rumenilu skoro otkriva. Ništa od ovog ne treba zapustiti, prenebregnuti, ispustiti iz vida.

Ljudskog epiderma na ovoj slici ima malo, u prevlasti je ona koža nepoznate životinje, razapeta na dvema stolicama. A koža kao nekakva granična barijera mnogo čega živog na svetu mora se uzeti u obzir kod ovako konačnog prebrojavanja svih stvari. Čak i koža mora, kako se veli u jednoj pesmi Leonarda, jer je ovaj višestruko nadareni subjekt i po površju morskome pronašao ovu membranu između jedne žive tvari i svega spoljnog. Čovečije kože, dakle, malo je na *Malkunstu*, ali je ipak ima; tu je šaka slikareva, prilično čudno oblikovana, više nalik nekoj kruški iz čijeg jednog kraja viri kist kao nekakav, možda najvažniji prst ove ruke. Zato je ima na širokom, rumenom licu slikareva modela i na njene obe šake, posebno mi se čine važni prsti koji pridržavaju metalni instrument. Jer ta čovekova ticala načinila su svet, najpre svojim grubim rukohvatom, pruženim za kamenom, mačem, motikom. Hiljade radnji ispostavile su se iz ovih deset, zapravo nežnih i fragilnih krakova ljudskosti, a tako moćnih u svojim moćima. Nedavno je jedan pijanist pomno razjašnjavao kako se u modernoj klavirskoj muzici, posebno od Chopina na ovamo, tačno utanačilo šta i kako ova raširena šaka, njeni pojedini članovi, raščlanjavajući se, obuhvataju ne samo dirke što su se pod njima našle, nego i mnogo više, čime muzika kao duhovno-fizička pojava, načinjena je. Šta namenjeno je za prva tri prsta, šta za ona dva poslednja! Kakvim skokovima i rasklopljenostima šake omogućena je interpretacija kompozicije, ali i kako se tom napisanom muzičkom zamišlju funkcija svakog prsta oduhovljuje i osposobljava za neki viši stepen. Smatram da je upravo klavirska praksa nešto fundamentalno za razvitak tog čovekovog ticala, ma kako bile neprocenjive radnje hirurga, optičara, finih mehaničara i sofisticiranih tehničara. Budući u muzičkoj upotrebi prstiju trepti ona komponenta ritma i vremena, nije sve samo u finesama ticanja, no u jednom sistemu skoro kosmičke organizacije vremenskog proticanja, tačno tada!, a ne pre ili posle. Može se i u slikanju ovaj sklop prstiju koristiti na način robusan, mislim da oduvek umetnik povremeno brlja po platnu običnim kažiprstom, a potom, i sasvim posredno to čini, kada kao Matisse, škarama reže svoje *collage*, gde su prsti u dalekoj pozadini. Chopin ili Glen Gould ili Richter, međutim, bili su na svetu da tom svetu pokažu šta i kako svojim inkarnatom, njegovim naj-suptilnijim delovima, može se i dokle sve može se.

Možda treba još nešto reći o slikarevim cipelama (devojka onamo iza one kištre može biti i bosa); ne samo što, onako u paru, označavaju dvogubost koja osnov je ljudske fizičke sudbine, te dve natikače pak idu uz dva oka i dva uha, uz dve ruke i uz svu onu paralelnu a ne sasvim podudarnu dvostrukost konstrukcije čovekove, budući njena proporcionalnost, simetričnost - niti je simetrična, niti proporcionalna, dve iste polovine ljudskog lica i tela nalaze se samo u anatomskim atlasima. Dakle cipele. Sve mi se čini da bi slikara najpre trebalo izuti, što možda i ne bi bilo teško, izgleda da je on svoju obuću skoro samo natukao, sva je prilika da ova nema pertli. Što je naravno šteta, jer Derrida upravo insistira na vezicama ... "ako hoćete dobro slediti beskraju analizu ove pertle. Jedna analiza želi uvek razvezati". Sada već vi-

dim ovog slikara bosog, kao da ga je neko zamolio da se za moment izuje zarad viših ciljeva. Nije li čitav jedan kup filozofskih tekstova novijeg doba vrteo se oko jednog para obuće, ostavljenog negde u kutu, a ne na nečijim nogama. Povod su bile isto tako naslikane cipele, kao što su i ove u Vermeera, samo što ih je Van Gogh prikazao u jadnom i traljavom stanju, osim svega ostavljene, zapostavljene od nogu na kojima su bivala.

Sada se slikar može nanovo obući, ali i tako obuven, makar i samo natukavši svoju obuću, ima znati: "ta pripadnost nije više pripadnost cipela nosiocu ili korisniku nego obojg svetu i zemlji". Tako Derrida zaključuje ovaj dramolet, koji je u nas doveo do kratkotrajnog izuzvanja, nadam se ne bez nekog rezultata. Sada smo nanovo na zemlji, na čvrstom tlu, makar ovo bilo opet nekako veštačko, načinjeno. Jer je pitanje od kolikog je značaja vrsta ovog naslikanog poda, šta sve može forenzična geologija da utvrdi - gde su ti kvadrati kamena isečeni i priređeni da budu pod slikarevog doma - kad se razume da, bilokakvi bili i odakle, oni su samo plod one boje što ju je kičicom slikar učinio da budu pod, zemlja, kamen.

U onoj nesavladivoj sveukupnosti platna *Malkunst*, u čijem raspravljanju teško je zaustaviti se, preostaje jedan segment njegov, onaj zastor sa strane, savijen, privezan, kako ne bi smetao prizoru. Onamo krije se, moguće, golema nadoknada, jer biće da je u tkanju ove draperije sadržano mnogo toga što skoro asketskom prostoru ateljea nedostaje, dakle priroda. Zato što nje po onoj sobi jedva da ima u onih nekoliko lovorovih listića kada krase devojčinu glavu, pa se ovo ponavlja i na prvim potezima slikarevim, na platnu. U savijenosti te zavese biće da su prikazani daleki predeli, drveće, možda i koja životinja, ovih ni u najdaljem kutu sobe, nema. Samo velikom pomnošću gledanja može se tamo ugledati jedno uzatoliko ptiče, jedna veverica. Gde je dakle onaj pas, mačka ili kavez sa slavujem, što bi mogao biti deo umetnikova okolja, ako ne onde, u skrivenosti zastorovoj. Tu međutim, iskače sva sila asocijacija, jer draperija što je vidimo u tako stegnutom stanju nije neko plošno telo, njen inkarnat prikazuje sopstvenu nabranost, a ova, fundamentalan je pojam, ne samo filozofski; znamo kako nabranost prvi je znak razvitka osnove žive ćelije, ljudske i životinjske, iz tih pora i bora i neravnina nastaje budući život. "Posuvraćenost tkiva u embriologiji", veli Deleuze, "ili stavljanje postave na haljinu: podići, presaviti, priljubiti.", - pa se u Foucaulta pokazuje "kako jedna rečenica ponavlja neku drugu, i naročito kako jedan iskaz udvaja nešto drugo" što se od njega jedva razlikuje". Tako ovaj problem, koji se proteže od Descartesa do Raymonda Roussela, razotkriva jednu skrivenost, najpre onu u jeziku, u rečenici. Ovaj poslednji, umećanjem "novih zagrada u već postojeće zgrade" (kao tu maločas), "povećava broj nabora u rečenici". Tematu nabranosti nadodaje ponešto i ingeniozna berlinska filozofkinja Eva Meyer, a da znate kakvih sve nabora ima na njenoj, uvek crnoj opravi!

Ako onda taj zastor za momenat posmatramo samo "rečeničnim" načinom, koliko unutrašnjeg smisla u njemu može biti! Sve ovo u Foucaulta pomno je protumačeno, kako Deleuze sintetski problematizuje: "Misliti znači nabirati, udvajati spolja jednim iznutra, koje se prostire paralelno s njim". Sada vidimo koliko je virtualnog, a možda važnog, savijeno, stegnuto u onom komadu zastora s leve strane slikanog ateljea. Čime se dodaje oprez za skromnost: šta bi se dogodilo da je zavesa ostala raširena, čime, možda, kao u pozorištu, zakrio bi se sav postojeći prizor! Pa ako u filozofskoj nabranosti jezika stoji da ga ovo obogaćuje i uvišestručuje, nije li raširenost zavesa ono konačno osiromašenje svakog govora, - može se po toj tkanini ispričavati sva sila svetskih stvari, izgubljen je, njenom ispravljenošću, ispeglanošću, neposredni smisao ispričanosti, tek tu slika bi dobila svoje plošno siromaštvo. Ostaje zato samo da se nagađa sadržaj slikarije koje utkano bi u ovu raskošnu, nabranu krpju, ceo jedan kosmos mogao bi onde biti pokazan, tim pre što njegove fabule ne možemo da se domognemo. A ono što je, nabrano ili ne, prikriveno, zastrto samom zastorskom ulogom zastorovom, otvara jednu globalnu spremnicu svega, ono kamo se ne može dopreti, zauzima svaku moguću mogućnost, svaki zamisliv ili nezamisliv sadržaj.

Da li je moguće izbeći apokaliptično svojstvo razotkrivanja jednog zastora, - ono što Derrida čita u hebrejskoj reči "gala", vodeći u neposrednu vezu pojam *apokalypsis* sa Otkrivenjem. "Izgleda da ona doista znači odastiranje, veo podignut sa neke stvari: najpre, ako se može reći, sa spolovila muškarca ili žene, ali isto tako sa očiju ili ušiju. Chouraqui precizira da - evo još jedne zgrade u zagradi - "otkrivamo nečije uho podižući kosu ili veo koji ga prekriva da bismo došapnuli neku tajnu, neku riječ skrivenu isto kao spolovilo neke osobe".

(Ovde se mora dometnuti - da bi se bilo šta razgrnulo, potrebna je ljudska ruka, eto nje i ovde, kako nevidljiva, posluje na zgužvanosti ovog zastora, ne samo u ona dva naslikana detalja Vermeerova.) Kako bilo da bilo, držimo se Derridinog "apokaliptičnog odastiranja", otkrivanja koje pokazuje ono što je do tada bilo omotano, povučeno, rezervirano.

Sva sila crta mogla bi se učiniti po ovom vermeerskom delu, kako bi se dokazala još jedna kvintesencija, položena u, naivno viđen, samo splet nijansi slikareve *Farbenlehre*. Jer upravo taj pigment, što ga danas bečki tehnolozi ispituju po ovoj slikariji, baš to krije planimetrijski kostur ovog dela, savršen kao i mnogi drugi, koje, recimo René Huyghe već davno inspicirao je pogledom Pitagorinim. Sada nanovo moramo razgrnuti još jednu zavesu, skoro paukovu mrežu skrivene strukture koja, virtualno, prekriva naš *Malkunst*, da bi se utanačio onaj fenomenon, sasvim vidljiv, i koji je telesni. Više od svega treba da nas interesuje pozicija ta dva korpusa, onog na stoličici slikara, makar u minimalnim pokretima njegove ruke, i ovaj drugi, skoro lunatički ukočeni položaj devojkice modela. Zapravo su sva telesa junaka

slikarstva u svom neizmenjivom ukočenju, makar i ne bili svi "portretirani" ili uhvaćeni u času letargije; taj prst čoveka pri Manetovom doručku na travi, upravljen prema ostalima - isto toliko je mrtvo nepokretan, koliko i divna nepomičnost oblina one smireno nepokretne razodevene žene. Mrtvi su pokreti najživljih, najfurioznijih učesnika slikanih prizora kroz stoleća, pa ipak, ovde, u Vermeera, kao i u nekoliko sličnih primera, raspravlja se upravo taj jedinstveni položaj čovekovog telesnog ukočenja, pri poziranju, ne kaže se za taj posao badava, s posebnim naglaskom, da je "stajala" ili "sedeo" toliko i toliko sati onom maestru. Može li se smatrati da se živi život zaustavio za određeni period, čineći nulu svoje egzistencije, zarad nekog naglašeno metaforijskog učešća u mogućoj večnosti. Ova scena osim svega raspravlja telesnost ovo dvoje učesnika u svim njenim vidovima, što tako lako naleže na temu tjelovježbe, ili još pre, joge. Jer stajati kao kip, sat ili više, ta okolnost mora tražiti nekakvu odušku koja je skoro budistička. Zato i mislim da je naša slika tako duboko višeznačna, jer je, izabravši *Malkunst*, poziranje, slikanje kao temu, sabrala, na način Suzukija, skoro sve što se tiče i tela i duha.

Ipak, tamošnji zastor koji bi prekrpio čin slikanja, ili čega sve ne, tamo unutra, mogao bi naglasiti da fabula poziranja jedne rumene djevice (ma ko ona bila) nekom umetniku čije lice je skriveno, nije stoprocentno bistra, posebno ostaje nejasno neko predvreme ovog događaja. Bude se u meni fantazmi koji bili bi Balthusovi, oni Henryja Millera; nije li moguće da ovom visokom namumu (umetnosti) prethodila je jedna ljubavna afera, tako česta u ovim poslovima. Eh, šta bi onaj pokvarenjak sa Clichyja naizmišljao, razodevajući ovu curu i tog darovitog, a možda raspusnog klipana, koji u portretiranju došao je jedva do ta dva tri lista iz devojkine kose. Gde bi sve okuženi markiz umeo da stavi onu tanku cev trumpetinu, kada bi svi drugi razlozi ove scene pali malo niže. Pa ako se i manemo ovih musavoća, ostaje još uvek jedna psihodrama između dvoje junaka, nalik maloj seansi, psihoanalitičkoj. Već to da slikar i njegov model stoje u jednoj poziciji licem u lice, nutka na nekakav sasvim moderan analitički odnos, danas više nema prapotpopskog kanabeta na koji polagan bio je pacijent ili pacijentkinja, pa se gospon doktor nalazio negde u položaju demijurga, iza temena onog nesrećnika. Lacan je uveo ovaj dijalog očiju u oči, i od tada, ono što je pozitivno u ovom umenju, ostaje pri takvom položaju. Model, po svojoj ulozi, nema baš prave prilike da se upušta u razgovor, slikaru je to više dopušteno. Smeram dakle na jedan, makar i polovičan razgovor između te dve osobe ove scene, bar na monolog koji slikar u stanju je, usput, da vodi. Ima, rekoh, u rumenilu te devojkice nekakvog znaka da ovaj gospar, okrenut svetlu leđima, nešto zadeva svoju curicu, ma šta mu ona bila. Jer ne rumene se djevice u svom procvatom periodu samo zato što drže neku trumpetinu u jednoj i knjigu u drugoj ruci. Zato, mimo sve istrage koju jedna detektivska služba psihijatrije smerom, ostavimo nešto tajne ovoj mikrodrami, budući nije sve samo u stvarima, predmetima i pojedinostima, bogatim po asocijacijama. Slika, zapravo, bori se protiv svake disperzije, ono što ona samoj sebi znači, brani taj

komad nečega, platna, daske ili golog zida, svojom dovoljnošću, - ja sam taj koji disperziram i koji se digresijama bavim.

Nema tako mrtvo islikanog platna koje bi moglo zaustaviti dah onde prikazanih ljudi. To se najpre može ispitati u pokazanom modelu, kvintesenciji nečeg super-umrtvljenog, kataliptički nepomerljivog. Ali dah se ne može zaustaviti slikarstvom, on pulsira iz tih uslikanih tela, posebno sa njihovih lica. Satima možemo loviti taj dah na ovoj zarumeneloj devojci, pa ćemo ga, napokon, uloviti. Jer i slika kao celina ima nekakvo disanje svoje i jedan unutrašnji ritam koji poseduje sopstvene amplitude. Zbog toga mi se i čini da čitavo ovo platno u jedan mah lagano bubri, potom se tiho splašnjava. Slika je meduza, samostalni objekt života, samo nešto kraćeg daha, kakav bio je Hamletov. Slikani ljudi, ovo dvoje iz porodice Vermeerovih junaka, samo kontrolišu svoje disanje, kako se to čini u doktrini zena. Gde pogrešan ritam, disajni, kao i greška u pokretu samurajevom, donosi poguban ishod, smrt. Slikani junak ima, sam po sebi, svoju uzdržanost, ona kako vidimo, treba da se očituje i u dahu, postojećem ali kontrolisanom. Ovo je povezano s drugim jednim pitanjem, ima li vazduha u prostoru slike. Ona na prvi pogled nalik je eksperimentalnoj kabini u kojoj ukida se gravitacija i gde diše se jedino pod maskom. Treba međutim sroditi se sa nekom scenom, kakva je ova u *Malkunstu*, potom će otpasti mnoge predrasude.

Ima komentatora koji u Vermeerovoj slici pronalaze tragove simbola, najpre je na udaru onaj dvoglavi orao u vrhu lustera, potom, naravno, smisao kojim obavijena je slikana devojka, je li ona personifikacija boginje Klío, antičke muze istorije? Sve bi imalo značiti da je fabula ove slikarije namerila da bude alegorijska, ali svaka slika je to!, svako, bojama premazano platno/daska/zid, sa nekim događajem onde prikazanim alegorijski je gest, slikano aludira na nešto spolja, izvana, iz zbilje, nemajući mogućnost da ta bazična zbilja postane. Tako se u okviru jednog slikarskog kadra odvija nekakva maskarada, zakrbuljenje živih pojava, od čije ideje, a ne od njene gole telesnosti, stvara se jedan novi svet. Pa je onda metod kojim je slikar odenuo svoju junakinju deo one opšte dugotrajne evropske tradicije prerusavanja, bilo u svrhu javnog karnevalizovanja, onih intimnih preoblačenja kod neke domaće zabave ili kod subjektivnog, recimo travestitskog nauma. Tako ova djeвица ne mora biti Klío više nego što je ludi bavarski kralj Ludwig bio ono u šta se odevao, ili Hermann Göring, što je takođe za neku zabavu voleo da se maskira u gospođu. Sve govori da je slikanje i slika kao njegov proizvod jedan opseg, pre će biti fenomenološki nego semiotički. Tako ne treba cepidlačiti sa ovom ili onom lavljom glavom na rukohvatu jedne stolice, radije posmatram taj kubus, tu volšebnu kutiju naslikanosti kao nekakvu epifaniju, Joycea. Arhitekt Alberti definisao je opseg jedne slike kao prozor kroz koji posmatrač gleda nekuda van. Breton, nasuprot tome imao je impresiju da je slika kutija, dakle nešto zatvoreno, unutra. Šta je spolja a šta unutra u poziciji slike i njenog posmatrača teško je odlučiti, biće da se

onamo sučeljavaju dve škatuljice, jedna stvarna a druga ne, osim što u toj drugoj mnogo je više sadržaja, i otud posebne i neobilazne zbiljnosti. Na svaki način, onde se odigrava isto što i u svešti pesnika, jedan postroj nedogođenih i nedogodivih pojava, koje, bilo u rečenici ili u crtariji, začinju jedan novi kosmički krug, izvan svakog pravog zvezdanog kretanja života. Zbog toga i vidim kako tiha melodrama ove slike naginje nekom teatru, nominalnom obliku antiživota.

A šta ako neveliki a velelepan opus Vermeerov, silno kompaktno, krije se sav iza zidova ovog ovde slikanog ateljea? Šta ako taj zastor, zakrivač svega, brani od oka maleni depo onde u uglu, gde su ostale slikarije iste ruke, poslagane? Onih 37 do sada utanačenih njegovih slika čine tako kratki, sintetičan film o jednom okolju, gotovo potpuno enterijernom, kao da se čitav jedan slikarski temperament sabio u nekoliko prostorija umetnikove kuće, rešen da onde istraži sve što se čovekovog bivstva, njegovih poriva i njegove skrovite, sasvim subjektivne egzistencije tiče. Nema u ovom nikakvog nasilja, kao što bez ikakve prisile probam da smestim svu sumu ljudskih poriva i znanja u jednu jedinu osobu. Ali u svakom mozgu, uveren sam, leži ono "sve" sveta, samo ga treba probuditi, razvideti, poređati, dakle artikulirati. Ovo se mahom ne događa. Kao što i Picassu bilo je jasno da su svi ljudi daroviti, samo većina nije dovoljno koncentrisana. Po sredi je, čini se baš to, koncentracija, sabir, suma.

Postoji u tom našem romanu, razume se, kao i na početku svake kinematografske pripovesti, jedan opšti plan, *Pogled na Delft*, grad ovih minucioznih događaja. Odmah sledi "jedna ulica" delftska, kao da je kamera već bliža osnovnoj svrsi, onaj dirljivo jednostavni prizor u kome nekakva nona sedeći u otvorenim vratima obavlja svoj ručni rad, neka mlađa osoba, biće služavka, barata nešto u uskom prolazu prema dvorištu, a dvoje dece igraju se odmah ispred ulaza, na nekoj vrsti trotoara. Veli jedan komentator tog platna da ono isijava mir i spokoj, jer gde domaćica ima vremena da hekla onde, na svežem zraku ispred kućnom, mora da je unutra, u nečijem domu, sve kako treba, čisto i uredno. Makar tamo, po nepoznatom broju soba tekle živopisne epizode jedne hronike sa jedva dvadesetak ličnosti, od kojih neke, presvlačeći se, imaju po koju rolu više. Tako najmanje četiri ili pet učesnica ovog karnevala slikanja nosi isti žuti haljetak optočen hermelinom. Da li je to samo jedna osoba u više razdoblja, ali ni taj haljetak ne bi mogao biti večan. Pre bi se reklo da je ovaj komadić odeće deo teatarskog fundusa, u slikarskoj radionici Vermeerovoj. Kao što onaj beli bokal isti je u prikazu muziciranja i u sasvim drugojačijem kontekstu, pri sceni udvaranja. Što znači da i rekvizita ide iz sobe u sobu, ili se u jednoj istoj različite dogodovštine odigravaju. Biće da je na 9 slika "sadržaj" muzički; gde traje glazbeni čas za neku djevu, ili ova, a često i druga, svira u lutnju, u gitaru, u flautu, po pianu, po virginalu, - katkad opet samo drži neko glazbalo pored sebe. Skoro da bi se pomislilo da smo pred nekom muzičkom školom, šteta što se ništa odonud ne čuje. Ono drugo, čime se taj mali ansambl ba-

vi, pisanje je pisama, čitanje onih koja su tek prispela, - katkad to je samo nevelika ceduljica, - ili je sluškinja donela tu važnu poruku, ili opet čeka da mlada ili ne, domaćica, odgovori na list, a katkad se sva ova epistolarna uzbuđenja preklapaju sa onim muzičkim, upravo se gospa prihvatila svoje tambure, kad stiže taj ljubavni glas, važniji od svake sonate. Jedan prilježan komentator, Albert Blankert, pedantno je prebrojao muzičke scene, ima ih šest. Postoji nešto portreta ovih mladih žena, kada niti pišu, niti sviraju, nego su samo lepe, često ushićene, slično ovoj koja se ogleda, ukrašena draguljima. (U nepreglednoj bibliografiji vermeerskoj, postoji više naslova koji se bave njegovom muzikom, muziciranjem ili samo instrumentima u njega prikazanim, nisam pronašao nekakvu širu referencu koja bi se ticala pisanja pisama, nauka o tome kako se ona pišu. Kao da je bilo dovoljno živeti u zemlji Erasmusovoj, velikog epistolarnog praktičara, odmah se sastavljanje pismenih poruka ima uzeti kao poznata radnja, mozgovna i manualna.) Tinja, potom, u mladim srcima tih naslikanih junakinja i nešto življe glazbe, ima nekoliko prikaza razgovora po koje mladice sa stasitim, pošeširenim muškarcima, očito gostima, popije se i koja čaša vina, čak i onaj profa iz solfeđa prilično se prikućio svojoj učenicu. Na kraju mora se priznati, postoji tamo i delić lakog beščašća, tihi čas podvođenja. Doista kao da se život ovog slikovitog grada sazeo u jednu širu obitelj sa više kćeri, jesu li sve čedne, to je drugo pitanje. Tamo negde pozadi, postoje naravno pomoćne prostorije, hodnici, kuhinje, sve mislim kako bi se mogao izvesti ceo tlocrt ovog grada-doma, posebno onih manje važnih a tako dragocenih njegovih odaja. Bez toga ne bi bilo devojke koja toči mleko, i one druge, koja, umorna od dnevnog posla, zaspala je za stolom. Muških je malo. Osim tih nekoliko pridošlica i učitelja glazbe dvojica bave se naukom, geometrijom i astronomijom, negde po svojim gornjim studijima, a treći slika, izvodi svoje platno, *Malkunst*. Uzima tako Vermeer dvojicu svojih duhovnih saradnika, onog iz nauka geografskog i tog drugog što se kosmičkim proračunima bavi, - da bi znao gde je, kako bi čvrsto stajao na zemljinom tlu, i pouzdan bio šta mu se visoko iznad glave nalazi. Ostalo znao je sam po sebi. Nije li tako u ovih nekoliko likova nagovešten sukus moralno filozofski, koji će se pojaviti u Kanta? Nema međutim, u ovom kampusu sveta jedne osobe neobično važne, čoveka rođenog iste, 1632 godine, u tom istom delftskom gradu, zvao se Leeuwenhoek. On će izumiti mikroskop. Pa će pod njegovim ingeniozno brušenim lećama oživeti skriveni svet mikroorganizama, moram pomisliti da se Vermeer bavio istim poslom, istraživanjem mikrodogađaja svojih junaka, a kada je hteo, bar za kratko pogledati izvan, imao je na raspolaganju okulare prozorskog stakla, slikovitog a istodobno ingeniozno izlivenog, kakvog samo u Holandiji bi. Teško je u jednom od prizora usamljene device, taj put pred ogledalom, ustanoviti otkud ona dva majušna komadića svetlosti, sasvim pri dnu slike, kao da su se dve barice sunčevog sjaja tamo našle. Kao da ova sijajuća entelehija pronalazi u Vermeera svaku pukotinu da se probije među tamne zastore i među mrke draperije čime obavijen je ljudski život. Na sličan način u velebnoj veduti delftskoj, tamo iza ozbiljne, dosto-

janstvene skupne fasade ovog grada, u boji srednje mrkoj, tamno ružičastoj, eno kako unutar ove scenerije usađeno je jedno sunčano razdoblje, kao da baš onde, iza prvih kuća na obali, pao je taj sjaj dneva i opšte ugode ljudi, skoro zvučan u svom padu. Vidimo kako njegovu nezaustavnu silinu Vermeer beleži svuda gde je to moguće, na sitnim tačkicama posejanim po ovim slikarijama, kad god se ukaže prilika jednog dugmeta, neke perle, po vršcima stvari, bilo koje izbočine ili površine koja iskače iz nekog predmeta, sve sja u sitnim predstavništvima svetlosti i kao u minijaturnim ispostavama sunčevim.

“U srcu je (ljudskom) unutra bez sumnje sasvim mračno”, veli pesnik beogradskog nadrealizma Marko Ristić. To zna i Vermeer. Koji samo pogledom leeuwenhoekovskim gledao je po tom božjem stvoru, moguće bezbožničkom, i po njegovoj zatvorenoj, tamnoj duplji punoj buke i besa. Otud toliko svetlosti u njegovim prizorima, što po tužnim ljudskim prilikama pljušti, posebno sa jedne strane. I naravno, uvek spolja, izvana. Čovekov u svojoj duplji nataložio je mrak, svetlost što se toj tami pridružuje, vanjska je.

Uz ovo dolazi čistoća, čistina bivstva, glatka svedenost, skoro protestantska, življenja. Ima po tim ambijentima lakog nereda, uvek se ona skupocena tkanina gužva na način već filozofski objašnjen, po koji komad odevni ili knjiga, ostavljena je onamo gde je pala, ali smeća nema. Tek jedna metla u nekom prikazu govori da se onamo čisti, ali Vermeerov kosmos kao da je već ionako očišćen, kao da je u Mondriana. Zato valjda i nema životinja u tom svetlu, a onaj jedinstveni pas sa jedne biblijske teme, ne remeti moj račun. Nema prljavog suđa tamo, kao u Hogart-ha, ni prašine po podu. Smeće koje će se useliti na toliko mesta u novije slikarstvo svetsko, onde još nema pristupa, a goli zidovi u par primera samo su monochrome slike kakve će jednom nastupiti.

Svako bi se prevario da je po sredi rajski ugođaj, jer je klima takva, edenska. Nek se samo taj zajapureni svet kliza u Avercamp-a, neka prte sneg Bruegelovi lovci, u nas je večno proleće, to dokazuje većina otškrinutih prozora i lagana odeća ovih junaka.

Slikar *Malkunsta*, sa svojim naukom o neposrednom životu, naravno centralna je osoba, demijurg ovog malenog kosmosa, a to što se on dohvatio svoje kičice i platna, ima se razumeti ovako: svet je slika, slikan, i kao takav jedino ima nekakvog smisla. Iz ove sasvim svedene odaje izašle su sve druge, sve drugo. Taj koji onde malja lepuškastu djevu u plavoj opravi uslikao je i sve ostalo, sve druge sobe po toj opštoj kući delftskog, holandskog, evropskog slikarstva sedamnaestog veka. On je zadržao za pamćenje sveta svaki ugao onog doma, svaku pojedinost iz tih koridora i prozračnih salona, čak i slike koje, naslikane još jednom, više po okolnim zidovima. Pa pomišljam da su tri posebna platna Vermeerova, jedinstvena po svojoj nameni, dakle “biblijskih fabula”, takođe samo dekor za pojedini prikazani pretinac slika-

reve kuće. Tu se, kao drugde, događa nešto zamamno čudno. Mi-mo pojedinih poznatih slikarija, koje Vermeer naslikao je pono-vo kao dekor vlastitih prizora, pored tih, dakle nekoliko prepo-znatljivih dela, što se na ovaj način slikarski "citiraju", dolazi vi-še jasnih ili zatamnjenih, "dela" koja ne pripadaju nikome, nego ih je ovaj umetnik za tu svrhu, a zapravo hineći da već postoje, naslikao. Zbog toga se i događa da se pojave neshvatljivo preko-gnicijski oblici u tim primerima, kao da se odjedanput ukazuju oblici iz daleke budućnosti, Klimta, Maxa Ernsta, Tàpiesa.

Može izgledati da čitav nečiji opus trpam na silu u jednu kuću kao u stovarište, iako ona, zapravo, nije beskrajnih razme-ra, više će biti da pojedina soba igra dve ili više uloga, kao i figu-re po njima. Već na opštem planu delftskom, eno dve cure, tamo na obali, od kojih ona sa košarom na ruci, mogla bi biti jedna od kasnije pokazanih služavki, ta koja toči mleko, ta koja čeka gaz-daričino pismo, ova koja hekla na ulazu u zgradu. Sve je, kad se tako posmatra, sabijeno, sintetski sažeto, što znači prebogato u svom opštem sadržaju. Sad se i ceo personal ovog slikarstva, na-stalog iz centralne njegove slike kao iz pračelije, može sabrati u nekoliko prepoznatljivih devojačkih fizionomija, samo kasnije zakrbuljenih ovom ili onom vrstom kostima. Fascinantno je da se sav ovaj moj vermeerski svet ogleda u intimnim, maloljudnim scenama, ne mora nakrcati se čitav buljuk čovečanstva na jedno mesto, kao u Courbeta ili Michelangela. Ona trajna tema čitanja pisma pored prozračnog prozora varira, osim svega, i nešto vre-menskog volumena, na jednoj gospodična, sva ustreptala zuri u onu oficirsku poruku, na drugoj ova subjektica već je u prilič-nom stepenu trudnoće. Pa ima i u te simbolizujuće curice, zvane Klio, koja tamo u ateljeu pozira, nekakvih opravnih nabora što moguće kriju neznano šta. Pojedine naslikane slike koje ove-šene su po ovim takođe naslikanim odajama, pokazuju da se ambijenti ponavljaju, tako onaj zatamnjeni komad iz astronomo-vog studija postoji i u jednoj drugoj konstelaciji, moguće na spratu niže. Uopšte, čini se da imamo posla sa nekakvom artificijel-nom intelektualnom kolonijom, možda su astronom i geograf zamišljeni kao rođaci slikarevi, ili onamo gostuju kao u današnjim modernim udrugama skupnih stanova ili kuća. Budući te tri mudre glave muške dovoljne su da uz buket krasnih devojaka uspostave jedan novi svet. Jer ono ostalo muškadije, ionako su većinom prolazni statisti, ponekad neminovni ološ. Jer Ver-meer uspostavlja svoju vasionu, pa u njoj mora biti i nežnog žen-skog cveća, i hrabrih vojaka i rousseauovskih učitelja muzike. Njoj pripada ono najduhovnije jednog vremena, i to, sasvim prizemno i plotno. Budući i podvođenje nekakav je zanat, koji se ovde pokazuje vidno, dok druga umeća naznačena su lepo urađe-nim nameštajem, divno izatkanim draperijama, prijatno oliče-nim zidovima, čvrsto podignutom zgradom našeg života. Sve drugo nalazi se u tim pismima; neće svaka poruka ovih devojaka doživeti časan odziv, neke i hoće. Jer sve je na vagi, to se vidi u tamnoj a respektabilnoj sceni devojke koja meri svoje perle.

Nema inače, cveća po Vermeerovim slikama, nigde ni naj-

manjeg cvetka u ma kome kutku *Malkunsta*, kao i ma gde drugde, po ostalim platnima. Nešto predela otkriva se u jednoj od bi-blijskih scena, ali to je, kako smo videli, golemi izuzetak. Ostaje ona grančica lovora na glavi slikane devojke i jedna vitica loze što se spušta sa obližnjeg zida male delftske ulice. Postoji inače, u Potsdamu, znani niderlandski firtl, izgrađen u osamnaestom veku za Holanđane što su zidarili i tišljerisali po kraljevskom pru-skom gradu; - sudeći po "maloj ulici" Vermeerovoj, ovim je do-šljacima tačno predodčen jedan *remake* njihove domaje. Pa kako se u ta četiri potsdamska bloka koje polove dve ulice što se ukr-štaju, kako u toj mikro varoši postoji toliko toga, skoro "sve" što nekakav gradić gradićem čini, mnim da se i slikar *Ateljea* vodio istovetnom sintetskom idejom, ukrcati sav svoj aktuelni svet u prostor vlastita doma kao u muzej. Ionako sve svetsko slikarstvo čini muzej, čak kada po muzejima i nije raspoređeno, ono je mu-zealnim odbirom slikara satvorilo jednu unutrašnju galeriju ži-vota, onde je sve, a vani, kako kad. Jer je slikarstvo jedna od vi-dnih, očiglednih artikulacija, razgovetnija od ma koga sklopa matematičkog, preglednija od ma koga sistema filozofskog. Mi-slim najpre na ljudski svet slikanjem obuhvaćen, na društvo čo-vekolike rase i njegovu trajnu sadašnjost onde. Ne samo vanvre-menu, nego i obesprirođenu sasvim. Zato, recimo, malo kakvog voća ima po tim prizorima. Kao da jedan tanjir sa četiri pet jabu-ka premešta se kroz tri slike, jedna jabuka, kao greškom otkotr-ljala se na platno one izbezumljene bogomoljke. Tako ove božje voćke čekaju svog Cézanna, ma kako sav onaj kompendij nature morte cvetao već u Vermeerovih sadruga. Tu, međutim, u njega, vidimo da prirode nema, i kao da u nju ovaj artist ne veruje. Za-to svaki list, svaku travku, svako maleno zvere ili nejakog ptiče, treba jedino tražiti po onim islikanim slikama, i po utkanoj ta-kođe, raskošnoj tapiseriji, možda se nađe i koji privlačan predeo izveden na unutrašnjoj ploči virginala. Sve ovo navodi na pomi-sao da Vermeerovom svetu svet, posebno onaj spoljni, nije po-treban, jer ima sopstveni. Kad se posmatra ta glomazna slikari-ja sa egzaltiranom vernicom, dobije se utisak nekakve ironije. Možda je svet ovog slikara ljudski, suviše ljudski, pa je bog već unapred za ovu glavu umro. Neko je izveo zanimljivu primedbu, posmatrajući malu delftsku ulicu, iza njenih slikovitih krovova, tamo na nebu ovog grada kao da nedostaje crkveni toranj.

Naknadno mislim, šta će, većinom glupavo cveće, ubodeno u milione vaza, Vermeeru, šta će mu oni engleski psi i konji sa trkališta, kad sve to nadoknađuje on cvećem zla, životovog, što ga prikazuje, i sudbinom bolesne životinje, čoveka, davno pre Nietzschea.

Charles Swann, znamenita figura Proustovog romana, bo-gatun francuskog Drugog carstva, esteta, znalac, član tada uva-ženog Jockey-kluba, "svetski čovek" koji prijateljuje sa princom od Walesa i grofom od Pariza, pisao je nekakvu studiju o Vermeeru. Možda je zapravo i nije pisao, nego je samo o tome snevao, budući bonvivan, plemeniti neradnik i amater. Trebalo je pretu-riti stotine stranica da se utvrdi kako Swannovo interesovanje za

ovog Holanđanina tiho jenjava, sve dok nisam ustanovio kako i do smrti njegova studija nije se pomerila s mrtve tačke. Zbog toga mislim katkad, ovo je možda taj Swannov ogled, ili nešto slično.

Hodajući bečkom izložbom osetio sam nekakvo "pucketa-nje". To je izraz Merleau-Pontyjev za ono stanje kada primećuje da se nešto čudno dešava, ovde najedanput dirnula me je nekakva sličnost. Odmah sam se setio da je nekoliko mojih beogradskih prijatelja iz slikarske udruge *Mediala*, u godinama šezdesetim prošlog veka, pomno išlo po tragu holandskog slikarstva. Budući veoma moderno nastrojani, produkujući prve jugoslovenske primerke pop-arta, proizvođači svoje happeninge i fluxus-koncerte u srcu jedne još uvek učeurene socijalističke carevine, oni su, za razliku od mnogih avangardnih pokreta, silno polagali na tradiciju. Ne samo da nisu tražili spaljivanje muzeja, da nisu pisali zadrte proglose u prilog balkanskih barbarogenija, moji drugovi su leteli iznad onog grada na jednom čarobnom ćilimu koji je zapravo bio brabantki, flamanski, vermeerski. Danas se sećam kako je ta kućna tapiserija, zidna, podna i ona prostrta po stolu, bila doista svuda po tim siromaškim sobama i ateljeima, da je upravo ova globalna prostirka označila sva ona mesta na kojima sam posmatrao kako slikaju, slušao šta govore, i sa njima skupa, onamo, po tim zakutcima, pio čaj. Potom dolazi svetlost. Nema skoro ni jedne slike Leonida Šejke (1932-1970) iz tog vremena, a da u prikazanim ambijentima, gusto "holandskim", sa primesama kakvih sve mehanizama, mašinerija i pojedinosti iz aktuelnog doba, - nema ni jedne takve njegove sobe, a da svetlost ne dopire s leve strane, sasvim vermeerski, iz označenog ili neoznačenog prozora, nego često samo odande, od nekud, odakle se ta svetlost ljudska mogla očekivati. Tako su nastali Šejkini enterijeri, opločani šahovskim rasporedom ljudske sudbine, obloženi severnjačkom tapiserijom, osvetljeni onako, posve filmski, sa strane. Katkad to su bile odaje golih zidova, a upravo po njima i na njima rasla je jedna minimalistička scenografija, ogrebotine, zatvorski zapisi, po koja obešena krletka, to beše svet tek jednom nogom dohvatljiv za osobu bez putnih isprava, pa je trebalo da ova, ma kako osetivši srce i duh Evrope, taj siromašni ambijent dopuni i oplemeni. Slikajući danas iz sasvim drugih motiva novu verziju Vermeerove radionice, George Deem prikazuje zapravo isto, ogoljeni prostor iz kojeg izostavljen je i holandski slikar i njegovo delo. Zapanjujuća je činjenica da ovaj, danas takođe mrtav američki umetnik, rođen je kad i Šejka (kad i ja uostalom), 1932 godine. Ima u tome nešto više od prostog kabalizma. Kao da na različitim krajevima ove planete, u neko približno vreme zriju istovetne ili slične zamisli, postoje još uvek striktno utanačene sobe, prostori, volumeni, koje treba popuniti, dokrajčiti, konačno definisati. Druga jedna slikarka *Mediale*, Olja Ivanjicki, samo godinu dana starija (1931-2009), slika zapravo još jedanput Vermeerovog umetnika na poslu, - o njenom kvadratnom platnu (120 x 120) iz godine 1980, aranžeri bečke izložbe naravno nisu načuli ništa. Taj rad pada u vreme kada beogradska slikarka, još uvek glamurno privlačna a darovita

osoba, hrve se u sebi između one dve solucije sa *Malkunsta*, Vermeerova, biti slikar ili model. Pa je to zapravo sadržaj ove eksplozivne slikarije, gde iza leđa vermeerski kostimiranog umetnika po svoj kosini strmo pada, skoro survava se, jedna lepotica s make-upom osamdesetih godina, a da na sebi ima samo usku traku svile između dve dojke.

Njeno teme i jedna ruka skoro da dohvataju pod Oljinog ateljea, po kome, pamtim, bilo je takođe raznobojnih kvadrata, nego to ne beše plemeniti kamen iz ko zna koje Carrare, već profani komadi linoleuma, isečeni makazama. Šta dakle slika Oljin Vermeer, kad mu je onaj euforični goli model sasvim izvan vidokruga. Jedino što može on kao neposrednu inspiraciju uzeti u obzir jedna je već gotova, očito Oljina slika, prislonjena uz suprotni zid, tamo gde bi nekakav živi model imao da stoji. Na toj slikanoj slici nazire se nešto od modela Vermeerovog, ali ne baš sasvim. Više je to približan stav, kao da ona devica, sada preoblikovana u Olju, drži nekakvo ništa, pokazujući više jedan položaj, neko držanje - bez onoga što se drži. Postoji zatim na ovom platnu određena rasplinitost koloristička u gornjoj četvrtini, sasvim pri vrhu, kao da se nešto iz slikarevog šešira rasparalo ili samo rastopilo od čvrstih obrisa, nema više celine, sve se razlaže i dekonstruiše u drugoj polovini dvadesetog veka, a ono što je od ove rasparčanosti ostalo prikazuje Olja u donjem levom uglu, u nekom trouglastom odeljku napunjenom nejasnim predmetima. Savremeno je slikarstvo otprilike od Maxa Ernsta na ovamo (ako se ne uzmu u obzir pojedini primeri iz manirizma), taj je dakle period uveo u praksu slikanje nejasnih pojedinosti, nerazčitljivih detalja koji mogli bi biti nekakve naprave, novootkriveni mikroorganizmi, ampule i stakla iz laboratorija, komadi odlomljeni sa nepoznatih celina, šut i smeće, sve što čovek u svom bezumnom hođu prema savršenstvu, ostavlja za sobom. Tu je dakle, u Olje, nešto kao zbirka cevi ili creva, anatomskih preparata, možda nečije srce ili istrgnuti dušnik, a moguće tek deo opreme, njoj omiljenih kosmonauta. Samo gde gde, Ivanjicka se drži doslovno svoga uzora, eno te crvene boje slikareve čarape i još jedne rumene tačke, na onoj kuglici kojom se završava štap, pomoćno oruđe u maleraju. Sve ove aluzije, međutim, još su vidnije na jednoj fotografiji koju Olja aranžira da bi prikazala željnom publikumu kako slika, baš onako, vermeerski okrenuta leđima, a da kod toga, mnogo koketnije no u holandskom slučaju, ispružila je svoju nožicu u crvenoj čarapi. Medij fotografije pomaže joj da još podesnije no u Vermeera popiše detalje svoga doma, svoje artistske čaure. Čineći dodatni, važan korak dug tri stoleća, - danas (u tom njenom danas od pre trideset godina), već se očituje naša savremenost, doba rasula. Eto još jednog dokaza rasprostrtosti Vermeerove slikarije, u nedogled, njenog dosega do muka i sreće savremenosti, čak i onog što tek dolazi.

Napisano aprila 2010.

Pascal Quignard

Kritika suđenja

ODABRAO I S FRANCUSKOGA PREVEO: Nenad Ivić

Tri fragmenta

Fr. 1 iz poglavlja *O ljepoti svijeta*

Polako labudovi stižu do obala Kaistrija kad dođe doba umiranja.
Svijaju naglo pod trbuhe svoja velika bijela krila.
Usprave vrat - čist, bez ikakve Adamove jabučice - kao da je trska.
Još tananiji, mršaviji u prostoru postaju.
Pjevaju neku vrstu gluhog i dubokog pjeva u šašu gdje nestaju.

SREDNJI VIJEK (1)

Genij srednjega vijeka

U povodu smrti Jacquesa le Goffa (1924-2014)
– glavna postignuća medijevistike i ključni medijevisti u 20. stoljeću

Stanko Andrić

(PRVI DIO)

U natoč svim razlozima za skepsu prema mogućnostima standardne periodizacije povijesti, 20. je stoljeće donijelo i učvrstilo jasno grupiranje istraživačkih interesa u okvirima pojedinih kronoloških cjelina. Kao uvelike zasebna područja istraživanja izdvojila su se tako "nova" povijesna razdoblja: kasna antika, rani srednji vijek, rani novi vijek; a u sklopu novog vijeka u dobroj se mjeri počelo na svako stoljeće gledati kao na zaokruženu cjelinu što iziskuje specijalizaciju i donekle autonomnu organizaciju istraživačkog rada. Takva se parcelacija povijesti možda najjasnije odražava u pojavi, tijekom kasnijega 20. stoljeća, specijaliziranih časopisa kao što su *Frühmittelalterliche Studien* (od 1967), *Eighteenth-century studies* (od 1967), *The sixteenth century journal* (od 1969), *Dix-huitième siècle* (od 1969), *Journal of the eighteenth-century studies* (od 1972), *Fifteenth-century studies* (od 1978), *Early medieval Europe* (od 1992), *Antiquité tardive* (od 1993) ...

U osnovi je pritom ipak očuvana trodioba povijesti na velike epohe, stari, srednji i novi vijek, koju je 20. stoljeće naslijedilo iz ranijeg vremena. Čini se da je tek ulazak u novo, treće tisućljeće zapadnjačke (i sada globalne) "nove ere" potaknuo ili nadahnuo prve pokušaje radikalne reorganizacije vremenskih cjelina svjetske povijesti. Primjer za to je novi međunarodni časopis, pokrenut 2004, pod naslovom *Millennium – Jahrbuch zu Kultur und Geschichte des ersten Jahrtausends n. Chr. / Yearbook on the Culture and History of the First Millennium C. E.* Njegova je nakana

da prvo tisućljeće euromediterranske povijesti implicitno uzme kao suvisao i zaokružen okvir istraživanja, premda istodobno priznaje da taj okvir presijeca tradicionalna kronološka granica: "transcending epochal boundaries to research the First Millennium AD".⁰²

Je li tu posrijedi začetak nove, jednostavnije povijesno-kronološke paradigme kojoj će u budućnosti pripasti prevaga nad onom dosad udomaćenom? Izgledi za to zasad su mali. I "stari vijek" i "srednji vijek" čine nam se i nadalje čvršćim makrocjelinama povijesnog vremena nego što bi to bilo "prvo tisućljeće". Prvo i posljednje stoljeće srednjega vijeka, tj. šesto i petnaesto stoljeće naše ere, međusobno su udaljena i bez sumnje vrlo različita razdoblja, ali razlike među njima čine se ipak manje temeljnima od onih između prvoga i desetoga stoljeća. Veliki jazovi povijesnih mijena dijele na jednoj strani Kasiodora, papu Grgura Velikog, sv. Kolumbana i kralja Klotara I, a na drugoj Nikolu Kuzanskog, papu Pija II, sv. Bernardina Sijenskog i kralja Matiju Korvina. No, još se tanjima čine niti koje povezuju svijet Seneke, Plinija Starijeg, careva Nerona i Vespazijana s jedne strane i svijet Hrosvite iz Gandersheima, Liutpranda iz Cremona, cara Otona Velikog i pape Ivana XII, s druge strane.

Pa ipak, relativizacija granicâ među epohama ili "vjekovima" nipošto nije neumjesna. Konceptija višestoljetnih, ili čak tisućljetnih, epohâ uvijek je stvar naknadne interpretacije i plod historiografske konstrukcije, ostvarene uz pomoć stanovitih redukcija, simplifikacija i kadšto nategnutih generalizacija. Takve se koncepcije neizbježno susreću s paradoksom: početak i kraj

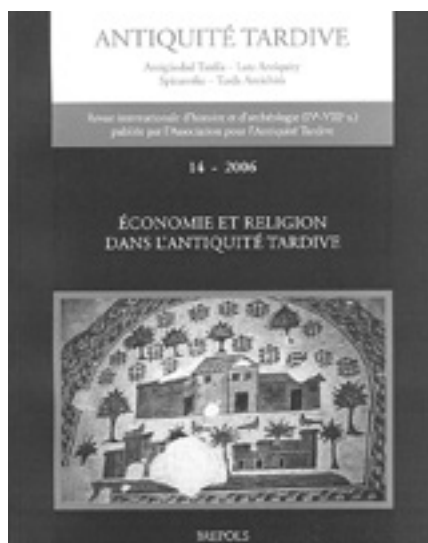
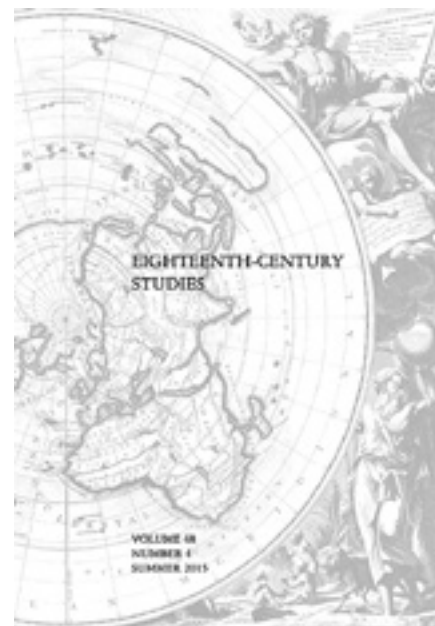
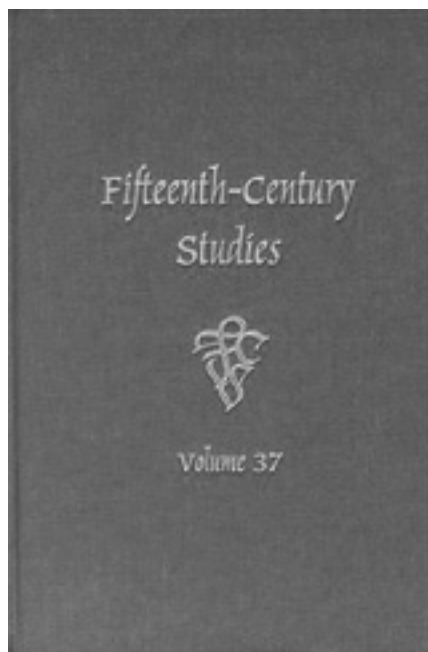
01 <http://www.degruyter.com/view/j/mjb> (pristupljeno 1. 8. 2015).

epohe trebali bi biti, u nekom bitnom smislu, bliži jedno drugome nego onome što im vremenski neposredno prethodi ili ih slijedi. “Srednjovjekovno” šesto stoljeće trebalo bi prema tome imati više zajedničkoga s petnaestim stoljećem negoli s još uvijek “antičkim” petim. A je li doista tako? Može li uopće biti tako, i na kojoj razini “povijesne zbilje”?

Rješenje toga paradoksa povjesničari pronalaze u priznavanju da među epohama postoje značajna prijelazna razdoblja ili, točnije, zone preklapanja: jedna epoha može trajati još dugo nakon što je ona sljedeća započela. To vrijedi za oba kraja srednjeg vijeka. “Kasna antika”, po općem sudu povjesničara, zalazi duboko u srednji vijek i vremenski se uvelike preklapa s “ranim srednjim vijekom”. Isto tako, novi vijek ili modernitet započinje, barem u nekim važnim aspektima, u 13. ili čak 12. stoljeću, kada je srednji vijek još u punoj snazi. Upravo je Jacques le Goff u više svojih radova dao zanimljive priloge razmišljanju o toj fluidnoj granici između novog vijeka i njegova prethodnika.

Počeci medijevistike

Od tri još uvijek temeljna “vijeka”, upravo je srednji vijek u 20. stoljeću doživio najveći rast popularnosti, podjednako među profesionalnim istraživačima i u široj javnosti. Doduše, široka popularnost srednjega vijeka u književnosti i likovnim umjetnostima puno je ranija pojava (romantizam, gotička fikcija, Walter Scott, Victor Hugo, Richard Wagner, neogotika, Nazarenci). “Medijevalizam” u umjetnosti i kulturi dugo je svojim intenzitetom zasjenjivao istraživačko i znanstveno zanimanje za izvorište njegovih inspiracija: tisućljeće europske povijesti između dezintegracije Rimskog Carstva i “seobe naroda” na jednoj strani te Gutenberga, Kolumba, Kopernika i protestantske Reformacije na drugoj strani. Tijekom 20. stoljeća dogodio se svojevrsan obrat: profesionalno istraživanje srednjega vijeka preuzelo je primat, a njegovi rezultati (barem neki od najuspjelijih) počeli su privlačiti pozornost široke javnosti i uživati znatnu popularnost. Medijevalizam i njegove predodžbe o “mračnom dobu” razlučeni su od srednjega vijeka; postalo je jasno da je to nešto sekundarno, izvedeno i uvelike nepozdano; u prvi plan iskoračila je medijevistika. Iako je srednji vi-

Povijesni časopisi *Fifteenth-century studies*, *Eighteenth-century studies*, *Antiquité tardive*, *Millennium*.

jek puno stariji pojam (prvi put skovan još u 15. stoljeću), moglo bi se reći da je u 20. stoljeću on iznova izumljen.

Za tu reinveciju srednjega vijeka u 20. stoljeću zaslužni su mnogobrojni povjesničari, kao i njihove ustanove i zajednički pothvati; ključna imena među njima nije pretjerano teško izdvojiti. Podlogu i važna polazišta postavilo je, svakako, već 19. stoljeće; mislim prije svega na izdavače velikih nizova srednjovjekovnih narativnih i diplomatskih izvora, među kojima središnje mjesto pripada projektu njemačkih filologa i povjesničara naslovljenom *Monumenta Germaniae historica* (vjerojatno najpoznatiji akronim u medijevistici: MGH), koji se ubrzo nametnuo

DEUTSCHES ARCHIV FÜR GESCHICHTE DES MITTELALTERS

Herausgegeben von
KARL BRANDI-GÖTTINGEN
WILHELM ENGEL-BERLIN
WALTHER HOLTZMANN-BONN

1. Jahrgang / 1927

VERLAG HERMANN BOHLKUS NACHF. / WEIMAR

Časopis *Archiv der Gesellschaft für Ältere Deutsche Geschichtskunde* i njegov nasljednik *Deutsches Archiv für Geschichte des Mittelalters*.

kao teško dostižan uzor temeljitosti, akribije i pouzdanosti na tom području. Serije knjiga izvorne građe unutar MGH objavljuju se od 1826, a njihovo pripremanje i izdavanje vodilo je učeno i izdavačko društvo utemeljeno 1819. pod imenom Društvo za stariju njemačku povjesnicu (*Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*). To je društvo 1820. pokrenulo svoje neredovito stručno glasilo podužeg naslova u kojem je sažeto iznesen njegov program: *Archiv der Gesellschaft für Ältere Deutsche Geschichtskunde zur Beförderung einer Gesamtausgabe der Quellschriften deutscher Geschichte des Mittelalters*. Glasilo je do 1874. izašlo u 12 pozamašnih svezaka, a nakon preustroja Društva 1875. dodalo je naslovu pridjev *Neues* i počelo izlaziti redovitije kao godišnjak do 1935.

Sličnu je ulogu u Francuskoj odigrala Nacionalna škola za povelje (*École nationale des chartes*), osnovana 1821, i oko nje okupljeno učeno društvo (*Société de l'École des chartes*), osnovano 1839, s nakanom istraživanja i objavljivanja uglavnom starijega arhivskog gradiva - isprva pojmljenog kao "grana francuske književnosti" (grof J. J. Siméon). Potonje je Društvo 1840. započelo izdavati svoje godišnje stručno glasilo, *Bibliothèque de l'École des chartes*, koje izlazi redovito pod istim naslovom od tada sve do danas. Od šestog sveska, iz 1845, časopis je dobio podnaslov: *Revue d'érudition consacrée principalement à l'étude du moyen âge*. Doista, zajedničko je i njemačkom *Archivu* i francuskoj *Bibliothèque* da su od početka uglavnom objavljivali i tumačili pisano gradivo iz srednjeg vijeka. No, ta činjenica kao da tada još nije bila u punoj mjeri osviještena: pojam "srednji vijek" nije slučajno izostavljen iz glavnog naslova i uporabljen samo u poja-

šnjenju u podnaslovu; njegovo je značenje još uvijek uglavnom tehničko, a ne nosivo i temeljno, pa ga zasjenjuju pojmovi kao što su "starija njemačka povijest" (gdje se pridjev "njemačka" shvaća, dakako, vrlo široko, istovrijedno pridjevu "germanska") i "povelje" ili "listine" (kao temeljni izvor spoznaja o povijesti, u prvom redu političkoj).

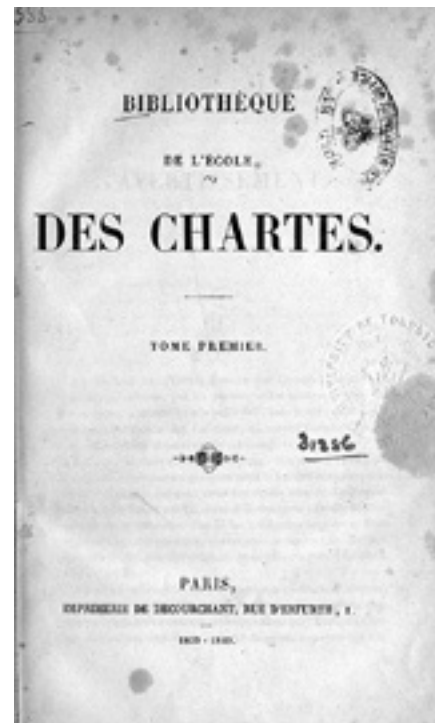
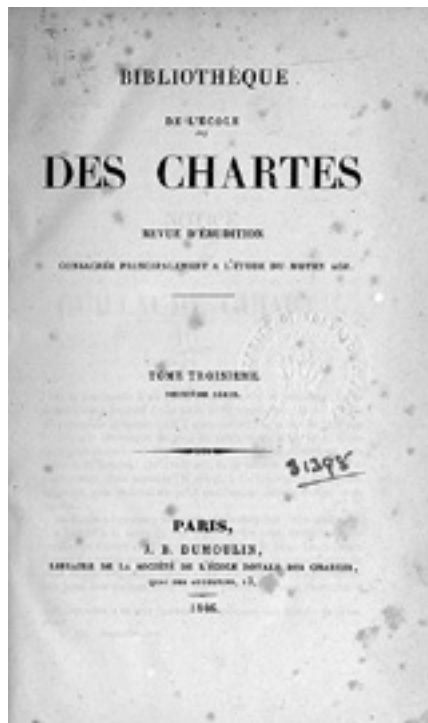
Napredak u osvješćivanju srednjeg vijeka kao zasebne, u sebi zaokružene epohe koja ne potrebuje daljnjih nad-definicija nastupio je, čini se, potkraj 19. stoljeća. To, uz ostalo, indicira i pojava prvoga specijaliziranog izričito medijevističkog časopisa "za povijest i filologiju", naslovljenog jednostavno *Le moyen âge*, koji izlazi u Parizu od 1888. (utemeljila ga je skupina frankofonih učenjaka iz Belgije). Znanstveno opredmećivanje srednjeg vijeka ušlo je u to vrijeme u novu fazu.

Unatoč krupnim pomacima prema kompleksnoj kritičkoj slici srednjovjekovnog tisućljeća, i unatoč sve brojnijim učenim radovima istraživača te epohe, srednji vijek - općenito govoreći - nije u 19. stoljeću bio na osobitoj cijeni. Mnogi tadašnji mislioci naslijedili su prosvjeteljski prezir Edwarda **Gibbona**, koji je svoje životno djelo, *The history of the decline and fall of the Roman Empire* (1776-1789), u kojem je obuhvatio povijest Europe i Sredozemlja od 2. do 15. stoljeća, sazeo u rečenicu: "Opisao sam trijumf barbarstva i religije", gdje se barbarstvo i religiju, tj. kršćanstvo, ne shvaća kao opreke, nego kao povezane pojave, od kojih prva omogućuje i pripravlja procvat druge. S druge strane, u 19. se stoljeću učvrstila koncepcija Renesanse kao prijelomnog razdoblja na manje-više svim područjima povijesnog razvoja, ponajprije zahvaljujući Švicarcu Jacobu **Burckhardt**u i njegovoj slavnoj knjizi *Die Kultur der Renaissance in Italien* (1860). Samu je riječ *renaissance* u tom značenju nekoliko godina ranije u optjecaj stavio francuski povjesničar Jules **Michelet** (1798-1874), koji je, slično Burckhardt, njome označeno razdoblje europske povijesti vidio kao korjenit raskid s dugotrajnim srednjovjekovnim tamnovanjem ljudskog uma.

Stiješnjen tako između dviju intelektualno i duhovno superiornih "civilizacija", srednji vijek je u 19. stoljeću privlačio zanimanje i simpatije više među književnicima i umjetnicima nego među učenjacima i filozofima. Začetnik i jedan od temeljnih autora romantičarske revalorizacije srednjega vijeka bio je François-René de **Chateaubriand** (1768-1848), naročito u ambicioznoj i vrlo utjecajnoj eruditskoj knjizi *Génie du christianisme ou beautés de la religion chrétienne* (1802). Oslanjajući se na Gibbonovo djelo i obilno crpeći gradivo iz njega, Chateaubriand se tu

postavlja kao protuprosvjetaljski oponent njegove koncepcije o kršćanskoj religiji kao glavnom uzročniku propadanja rimske civilizacije i, posljedično, civilizacijskog nazadovanja. Za Chateaubrianda, naprotiv, kršćanstvo je otvorilo puteve prema modernosti i donijelo novu nadu na ruševine rimskog svijeta koji je propao zbog vlastitih slabosti; u duhovnom i estetskom pogledu, osobito kao nadahnuće za umjetnosti, ono nije inferiorno antici.⁰² Chateaubriandov *Genij kršćanstva* može se, s obzirom na velik dio svoga sadržaja, smatrati prvom u nizu apologija srednjovjekovlja, osobite podvrste medijevističke literature koja si stavlja u zadatak suzbiti površne predrasude, nerazumijevanje ili potcjenjivanje što u širokoj (kadšto i elitnoj) kulturi okružuju srednjovjekovni milenij.⁰³

Čak i sofisticiran duh naprednih nazora kakav je bio Ernest Renan pisao je o srednjem vijeku ovako: “Ogroman teret gluposti slamao je ljudski duh. Strahovita avantura Srednjega Vijeka, tog tisućugodišnjeg prekida u povijesti civilizacije, ne potječe toliko od barbara koliko od dogmatskog duha među masama” (u *Uspomenama iz djetinjstva i mladosti*, iz 1883). A spomenuti Michelet, kojem će Jacques le Goff 1974. posvetiti značajnu raspravu, vidi u srednjem vijeku doba najveće tmine, klerikalno, zagušljivo, jalovo: “Prošao sam kroz deset stoljeća srednjega vijeka, zaslijepljen njegovim legendama, zatupljen skolastikom, slab kadšto u svojem mladenačkom divljenju prema neplodnosti toga svijeta u kojem je ljudski duh toliko postio da je postao iznuren.”⁰⁴ Michelet, naime, autor velike *Povijesti Francuske* u devetnaest svezaka od kojih je prvih osam posvećeno srednjem vijeku, nije uvijek jednako doživljavao tu povijesnu epohu; kao što je pokazao Le Goff, u ranijem razdoblju historiografskog rada bio je čak fasciniran nekim njezinim sastavnicama, pojavom puka, oblikovanjem nacije, “strašću kao umjetničkim načelom”, djetinjom naivnošću, poezijom - štoviše dvjema poezijama, viteško-aristokratskom i religijsko-pučkom, pa čak i Crkvom, koja naučava jednakost ljudi i koja je u to doba bila “dom za puk”... I nakon što se Michelet pokajao zbog te mladenačke “zaslijepljenosti”, srednji je vijek za nj ostao ambivalentan, a njegovo će djelo u 20. stoljeću, premda s više aspekata posve zastarjelo, postati nadahnuće upravo za nositelje historiografskog pokreta oko

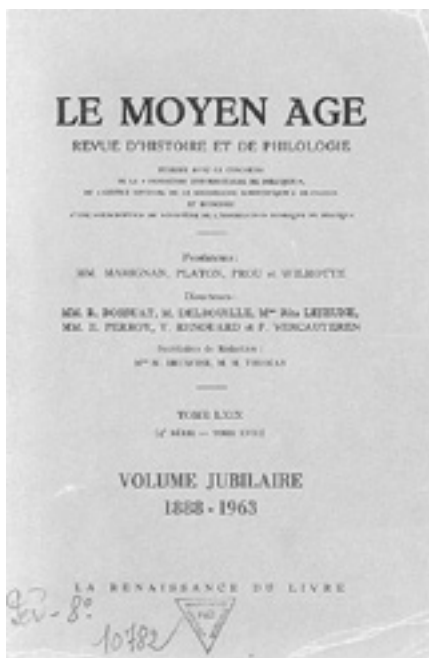

Rani brojevi časopisa *Bibliothèque de l'École des chartes*.

časopisa *Annales*: Micheletovo intuitivno zanimanje za totalitet povijesti, od materijalne kulture do intelektualnih struktura i mentaliteta, učinit će ga “svecem-zaštitnikom” škole Nove povijesti (kao što je to formulirao Pierre Nora).

U Francuskoj su ključni doprinos “poznanstvenjenju” bavljenja srednjim vijekom dali Achille **Luchaire** (1846-1908) i Ferdinand **Lot** (1866-1952), počevši od kasnoga 19. stoljeća. Za razliku od Micheleta i, prije njega, Augustina Thierryja, koji su povijesnu rekonstrukciju začinjavali obilnim mjerama književne imaginacije, Luchairea i Lota povijest zanima samo kao kritička interpretacija povijesnih vrela. Sličnu su ulogu u britanskoj medijevistici odigrali Frederic William **Maitland** (1850-1906), John Horace **Round** (1854-1928), Paul **Vinogradoff** (1854-1925) i Thomas Frederick **Tout** (1855-1929) radovima iz engleske i europske pravne, institucijske i političke povijesti. Na njemačkom jezičnom području postojala je u 19. stoljeću snažna tradicija političke povijesti srednjega vijeka i osobito povijesti franačkih kraljevstava, Karolingâ i Svetoga Rimskog Carstva, zasnovana na kritičkom i pozitivističkom iščitavanju izvorne građe, čiji su ponajbolji predstavnici bili Philipp **Jaffé** (1819-1870) i Ernst Ludwig **Dümmler** (1830-1902). Tematiku istraživanja germanskih dijelova srednjovjekovne Europe proširio je i produbio osobito du-

⁰² O tome v. zbornik Chateaubriand: *penser et écrire l'Histoire*, ur. Jean-Marie Roulin i Ivanna Rosi, Publications de l'Université de Saint-Étienne (Saint-Étienne, 2009), i u njemu osobito rad Françoise Mélonio pod naslovom “Gibbon, Chateaubriand et les origines chrétiennes de l'Europe moderne”. ⁰³ Primjeri toga osobitog historiografskog “žanra” mogu se naći vjerojatno u svim nacionalnim historiografijama. Od novijih, mogu se za ilustraciju spomenuti knjižice *Pour en finir avec le Moyen Âge* Régine Pernoud iz 1977. i *Апология на средновековието* Vasila Gjuzeleva iz 2004. Sustavniji međunarodni (uglavnom američki) pothvat te vrste objavljen je pod naslovom *Misconceptions about the Middle Ages*, ur. Stephen J. Harris i Bryon L. Grigsby (New York: Routledge, 2008). Kod nas v. npr. Zdenka Janeković Römer, “Taj svijetli srednji vijek”, *Gordogan* 15-18 (2008), 55-59. ⁰⁴ Cit. Jacques le Goff, “Les Moyen Age de Michelet”, u: isti, *Pour un autre Moyen Age. Temps, travail et culture en Occident: 18 essais* (Paris: Gallimard, 1994), 36.

Časopis *Le Moyen Age*.

govjeki Austrijanac Alfons **Dopsch** (1868-1953) radovima o ekonomskoj, pravnoj i socijalnoj povijesti Karolinškog Carstva i njemačkog dijela zemalja koje su ga baštinile. Radikalniji otklon od uspostavljene njemačke metodologije istraživanja srednjeg vijeka značilo je djelo Karla Lamprechta (1856-1915), čija su proto-interdisciplinarna nastojanja oko gospodarske i kulturne povijesti u kombinaciji s psihologijom i sociologijom bila uglavnom loše primljena u samoj Njemačkoj, ali će u Francuskoj nadahnuti začetnike škole oko časopisa *Annales*.

Desetljeće nakon Prvoga svjetskog rata

Nakon Prvoga svjetskog rata, 1920-godine tvorile su prvu pravu *decas mirabilis* u napretku medijevističke historiografije na europskoj razini. Ferdinand Lot je 1927. objavio svoje najpoznatije sintetsko djelo, *La fin du monde antique et le début du Moyen Âge*. O istoj problematici, pitanjima (dis)kontinuiteta između rimske antike i germanskog ranog srednjeg vijeka, Dopsch je već 1918-1920. objavio dvosveščanu studiju *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung von Cäsar bis auf Karl den Großen* (drugo izd. 1923-1924), a 1928. izašla mu je knjiga izabranih radova koju su priredili njegovi studenti pod naslovom *Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters*. U nešto užoj perspektivi, temi epohalno-prijelomnih "barbarskih najezi" posvećena je knjiga *The invasion of Europe by the barbarians* (1928) Johna Bagnella **Buryja**, uglednog antičara s Cambridgea, u kojoj su posmrtno sabrana njegova predavanja o "dvama stoljećima prijelaza iz rimske u srednjovjekovnu Europu". Prvom se polovicom srednjovjekovnog milenija bavio i Louis **Halphen** (1880-1950), tada profesor u Bordeauxu, koji je 1921. objavio *Études critiques sur l'histoire de Charlemagne*, temeljitu pri-

premu za veliku monografiju o Karlu Velikom i karolinškoj civilizaciji, koju će, dijelom zbog nepovoljnih vanjskih okolnosti, uspjeti dovršiti i objaviti tek 1947. pod naslovom *Charlemagne et l'empire carolingien*. Halphen je 1926. izdao i autoritativan pregled sedam stoljeća europske povijesti obilježenih naseljavanjem različitih "barbarskih" naroda u pojedinim dijelovima kontinenta, pod naslovom *Les barbares: des grandes invasions aux conquêtes turques du XIe siècle*.

Svježije ideje u proučavanju europskog srednjovjekovlja unio je pionir američke medijevistike Charles Homer **Haskins** (1870-1937), profesor na Harvardu, objavivši 1924. *Studies in the history of medieval science* i 1927. svoje najpoznatije djelo - *The Renaissance of the twelfth century*, kojim je utvrdio i razradio ideju o trećem i najsnažnijem u nizu srednjovjekovnih političkih, ekonomskih i osobito kulturnih preporoda (nakon prethodne "otonovske renesanse" i još ranije "karolinške renesanse"). Frankofoni Belgijanac Henri **Pirenne** (1862-1935), dotad poznat u prvom redu kao autor utemeljiteljske *Povijesti Belgije*, objavio je 1927. iznimno utjecajnu studiju o nastanku srednjovjekovnih gradova, *Les villes du Moyen Âge - essai d'histoire économique et sociale*. Ernst Hartwig **Kantorowicz** (1895-1963) sa sveučilišta u Heidelbergu izdao je iste godine obimnu monografiju *Kaiser Friedrich der Zweite*, neortodoksnu političku biografiju atipičnog sveterimskog cara iz 13. stoljeća, koja je potaknula živu raspravu u njemačkim akademskim krugovima. Iako Židov, Kantorowicz je bio član protumodernističkog književno-intelektualnog krugu oko "karizmatičkog" pjesnika Stefana Georgea i tu je biografiju napisao s mnogo osobite lirike bliske raspoloženjima u tom miljeu, naoko proizvoljno raspjevanih meditacija o veličini vladara i usudu naroda. Jedan među mnogima u stručnoj javnosti koji su tako mislili, Belgijanac Charles Verlinden zaključio je svoj prikaz knjige presudom: "Kantorowiczeva knjiga nema veze sa znanstvenom poviješću". Kantorowicz će kritičarima svoje biografije cara Fridrika II ubrzo izbiti oružje iz ruku, objavivši 1931. dopunski svezak (*Ergänzungsband: Quellennachweise und Exkurse*) s podrobnim pregledom i diskusijom izvornih dokumenata na kojima se temeljio glavni svezak.

Kantorowiczev sveučilišni kolega Percy Ernst **Schramm** (1894-1970) objavljuje 1929. studiju u dva sveska o njemačkoj carskoj ideologiji, njezinim simbolima i posudbama iz rimske starine, naslovljenu *Kaiser, Rom und Renovatio: Studien und Texte zur Geschichte des römischen Erneuerungsgedankens vom Ende des karolingischen Reiches bis zum Investiturstreit* (I. Studien / II. Exkurse und Texte). Schramm je, kao i Kantorowicz u kasnijim radovima, gradio na temeljima što ih je postavio njegov sunarodnjak Fritz **Kern** (1884-1950), koji je 1914. objavio utjecajnu studiju *Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im früheren Mittelalter: zur Entwicklungsgeschichte der Monarchie*, iscrpno istraživanje o dvostrukim, s jedne strane "nadnaravnim" ili sakralnim a s druge političko-pravnim korijenima vlasti srednjovjekovnih vladara.

Političkoj instituciji monarha, ali s drukčijih polazišta, posvećena je još jedna velika studija, objavljena 1924. Autor joj je bio Marc **Bloch** (1886-1944) sa sveučilišta u Strasbourgu, a naslov *Les rois thaumaturges: étude sur le caractère surnaturel attribué à la puissance royale particulièrement en France et en Angleterre*. U toj su knjizi o “kraljevima-čudotvorcima” ili “kraljevima-iscjeliteljima” potanko istraženi obredni i psihološko-medicinski mehanizmi te političko-religijska pozadina nekadašnjega tradicionalnog vjerovanja da francuski i engleski kraljevi posjeduju stanovite nadnaravne moći, među kojima osobito tu da svojim dotirom mogu izliječiti oboljele od škrofula. To vjerovanje i s njime povezana praksa pojavili su se oko 1000. godine i održali se sve do ranoga 19. stoljeća; Blochova knjiga je, prema tome, eminentno medijevistička, ali i puno obuhvatnija od toga, ne samo u kronološkom smislu. Značila je prvo plodotvorno povezivanje povijesti sa socijalnom antropologijom i magistralsnu primjenu promišljene povijesne komparatistike.

No najustrajnija i najšira međunarodna slava pripala je djelu koje je 1919. objavio profesor povijesti iz Leidena, Nizozemac Johan **Huizinga** (1872-1945). Njegova *Jesen srednjega vijeka* (*Herfsttij der Middeleeuwen*),⁰⁵ 1924. prevedena na njemački i engleski, oživjela je na dotad nepoznat način duhovni svijet kasnoga srednjeg vijeka, ili barem ideje i osjećajne obrasce nekih dijelova društva jednog određenog dijela zapadne Europe. Oslanjajući se u prvom redu na književne (uključujući kronike i nabožna djela) i likovne izvore, Huizinga je spretno rekonstruirao predodžbe o viteštvu, ljubavi i smrti te vjerske i estetske osjećaje u zemljama burgundskih vojvoda i u Francuskoj u 14. i 15. stoljeću, na pragu Renesanse - na račun koje je nastojao proširiti civilizacijski teritorij što još uvijek pripada “sistemu srednjovjekovnog mišljenja, izgrađenog do njegovih krajnjih mogućnosti”. Huizingino djelo nije bilo po ukusu tada još dominantne i zadugo snažne struje pozitivističke historiografije, ali će njegova analitička i stilski vrsnoća, kao i Huizingino antideterminističko poimanje povijesti i inzistiranje na razlici između povijesne i egzaktnih znanosti, zajamčiti tome djelu aktualnost i svježinu do duboko u 20. stoljeće, pa i dalje.

Pokraj tih stožernih knjiga koje će desetljećima ostati relevantne u daljnjem razvoju medijevistike na pripadajućim specijalističkim područjima, a uz to uživati i relativno široku popularnost među obrazovanijom publikom, u istom je razdoblju svjetlo ugledalo mnogo radova nešto nižeg ranga, svjedočeći također o općenitom rastu medijevističkih istraživanja u europskim historiografijama. Kao ilustraciju spomenut ćemo još dva imena. Profesor na Sorboni Jean-Victor **Langlois** (1863-1929), Lotov i Pirenneov sunaraštajnik, zaključio je svoj opus objavljujući 1926-1928, u kompletnom i konačnom obliku, tetralogiju pod naslovom *La vie en France au moyen âge*, u kojoj je donio komentirane antologije srednjovjekovnih tekstova iz četiriju područja pi-

Jules Michelet, portret Félixia Nadara

sane kulture: romane i pripovijesti, “moralističke” tekstove, znanstvene i filozofske napise te teološke i “spiritualne” sastavke. Langloisova metoda puštanja odabranih srednjovjekovnih tekstova da uglavnom “govore sami za sebe”, uz vrlo suzdržane priređivačke intervencije (ograničene na konkretne pojedinosti) i izbjegavanje “apstraktnih” interpretacija, nije se dopadala utemeljiteljima časopisa *Annales*; pa ipak će, kada se 1984. bude tiskao reprint dvaju svezaka toga Langloisova djela, predgovor za nj napisati upravo tadašnji vodeći “analist” Jacques le Goff. Britanska povjesničarka Eileen Edna **Power** (1889-1940), koja je neko vrijeme studirala kod Langloisa, objavila je 1924. knjigu *Medieval people*, kombinaciju biografije i socijalne povijesti, u kojoj je prikazala živote šestero stvarnih srednjovjekovnih “običnih ljudi” – karolinškog seljaka, pariške kućanice, engleske priorice, trgovca i suknara te mletačkog trgovca i putnika po imenu Marco Polo (jedine osobe koju je ipak zapala povijesna slava). Knjiga je postala jedan od najranijih bestselera u medijevističkoj literaturi.

U 1920-ima u zapadnoj je Europi u povjesničarskim krugovima postalo dobro poznato i ime jednog Istočnoeuroljanina, profesora na sveučilištu u Bukureštu: to je bio Nicolae **Iorga** (1871-1940), iznimno plodan povjesničar vrlo širokih interesa i polihistor, opisivao kao “rumunjski Michelet”. Osim na rumunjskom, mnogo je objavljivao i na francuskom i njemačkom. Bio je to prvi slučaj da se jedan istočnoeuropski povjesnik nametnuo kao važno ime svjetske medijevistike, a da se nije morao - kako bi to postigao - preseliti u neko zapadnoeuropsko središte učenosti i prihvatiti se neke od zapadnih tema, nepovezane sa zemljom iz

⁰⁵ Hrvatski prijevod: Johan Huizinga, *Jesen srednjega vijeka*, s njemačkoga prev. Drago Perković (Zagreb: Matica hrvatska, 1964; drugo izdanje Zagreb: Naprijed, 1991).

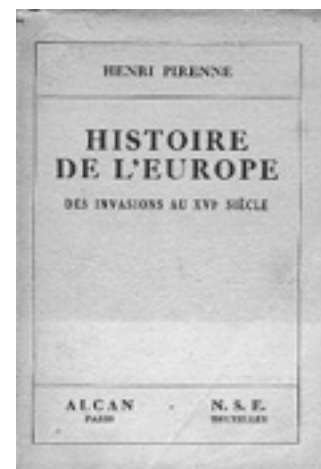
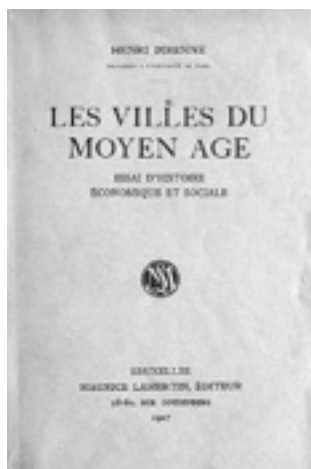

Ferdinand Lot i Alfons Dopsch.

koje sam potječe. Iorga je 1924. u Parizu objavio neveliku knjigu *Brève histoire des croisades et de leurs fondations en Terre Sainte*, u kojoj je dao originalan pregled ranoga i klasičnog razdoblja križarskih ideja i pohoda, kao svojevrsan naknadni prolog vlastitome puno opsežnijem djelu što ga je pod naslovom *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle* objavio u šest svezaka između 1899. i 1916. Još ambicioznije djelo, naslovljeno *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*, Iorga je objavio u četiri sveska također u Parizu od 1926. do 1928. i u tom sklopu pozamašan drugi svezak posvećen srednjemu vijeku. U Parizu je u to doba na europsku medijevističku pozornicu stupio još jedan istočni Europljanin, moravski Čeh František **Dvorník** (1893-1975), objavivši 1926. dobro primljenu studiju *Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle* i započevši tim djelom opus jednog od najistaknutijih dvadesetostoljetnih stručnjaka za odnose između ranih slavenskih država, Svete Stolice i Bizanta. Još jedan Čeh, arheolog i etnolog Lubor **Niederle** (1865-1944), objavio je 1923-26. u Parizu u dva sveska sintetski priručnik *Manuel de l'antiquité slave (Tome I: L'Histoire, Tome II: La Civilisation)*, prikaz najranijih stoljeća slavenske povijesti i tragova slavenske materijalne i duhovne kulture do kraja prvog tisućljeća. To je prevedeni izvod iz višesvesčanih nizova koje je Niederle istodobno objavljivao na češkom, pod naslovima *Slovanské starožitnosti* i *Život starých Slovanů* (prvi je naslov preuzet od Pavela Jozefa Šafárika koji je objavio sličan pregled u 19. stoljeću).

I s drugih je aspekata ranije međuratno razdoblje bilo vrijeme procvata i prvog bujanja medijevistike. Značajne i prijelomne knjige pojavljivale su se i na povijesti bliskim područjima istraživanja. U znanosti o književnosti, primjerice, dovoljno je spomenuti klasična djela o srednjovjekovnoj epici, dvorskoj poeziji i kronikama koja su tada objavili Francuz Joseph **Bédier** (1864-1938) (*Commentaires sur la Chanson de Roland*, iz 1927), alžirski Francuz Edmond **Faral** (1882-1958) (*Les Arts poétiques du XIIIe et du XIIe siècle*, iz 1924, i *La Légende arthurienne: études et documents*, 3 sv., iz 1929), Španjolac Ramón **Menéndez Pidal** (1869-1968) (*Poesía juglaresca y juglares*, iz 1924, i *La España del Cid*, iz 1929) i Švicarac Andreas **Heusler** (1865-1940) (*Nibelungensage und Nibelungenlied: die Stoffgeschichte des deutschen Heldenepos*, iz 1921, i *Die altgermanische Dichtung*, iz 1923). Istodobno se pojavljuju i danas neizostavne monografske studije o najvećem pjesniku europskog srednjovjekovlja, Danteu: španjolski arabist Miguel **Asín Palacios** (1871-1944) objavio je još 1919. studiju o utjecaju islamske eshatologije na *Božansku komediju*, koju je potom sažeo u manjoj knjizi naslovljenoj *Dante y el Islam* (1927); iz suprotnog ugla, svjetlo na Dantea kao realista ili "pjesnika ovozemaljskog svijeta" bacio je njemački romanist i književni komparatist Erich **Auerbach** (1892-1957) u knjizi *Dante als Dichter der irdischen Welt* (1929). Nijemac Max **Manitius** (1858-1933) objavio je, pak, golemi trosvesčani pregled srednjovjekovne književnosti na latinskom jeziku od 6. do 12. stoljeća, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters* (1911-31), kojega je drugi svezak izašao 1923. i koji će doživjeti više ponovljenih izdanja u drugoj polovici stoljeća.

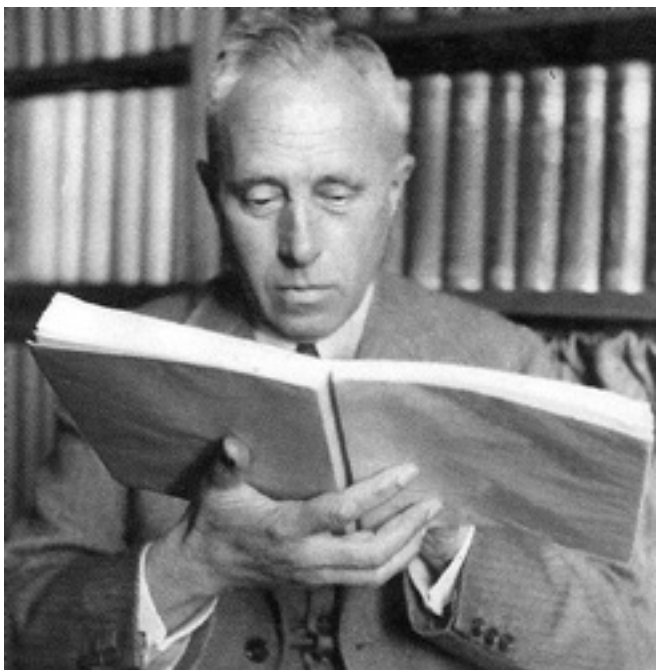

Henri Pirenne s najvažnijim knjigama.

I u istraživanju srednjovjekovnoga graditeljstva i slikarstva, kao i filozofije, izrazit su napredak donijeli novi klasici tih disciplina Francuzi Émile **Mâle** (1862-1954) i Étienne **Gilson** (1884-1978). Mâle je 1922. objavio *L'Art religieux au XIIe siècle en France*, tematskokronološki najraniju u nizu knjiga što ih je posvetio “religijskoj umjetnosti” Francuske i drugih europskih zemalja u rasponu od 12. do 18. stoljeća; a 1927. zbirku svojih manjih radova pod naslovom *Art et artistes du Moyen Âge*. Gilson je 1922. objavio sintetski pregled srednjovjekovne filozofije od Karolinške renesanse do Vilima Occama i Meistera Eckharta, *La Philosophie au Moyen Âge*, u 2 sveska, a 1925. obimnu filozofsku monografiju *Saint Thomas d'Aquin*. Otprije potvrđeni autoritet za srednjovjekovnu filozofiju bio je Nijemac Martin **Grabmann** (1875-1949), zacijelo najbolji tadašnji poznavatelj skolastike i sv. Tome Akvinca, koji je 1926. objavio prvi svezak svoje zbirke radova o “duhovnom životu” srednjeg vijeka, *Mittelalterliches Geistesleben: Abhandlungen zur Geschichte der Scholastik und Mystik* (drugi i treći svezak izaći će 1936. i 1956). U tom je desetljeću prve radove objavio i povjesničar umjetnosti Erwin **Panofsky** (1892-1968), član istraživačke knjižnice Abbyja Warburga u Hamburgu i potom profesor na tamošnjem sveučilištu: srednjem vijeku izravno je posvećena njegova knjiga *Die deutsche Plastik des elften bis dreizehnten Jahrhunderts*, a dijelom ga zahvaća i poznatija *Idea: ein Beitrag zur Begriffsgeschichte der älteren Kunsttheorie* (obje iz 1924.). Svoja znamenita ikonografska i “ikonološka” istraživanja Panofsky je pretežno posvećivao umjetnosti Renesanse, ali će poslije Drugo-

ga svjetskog rata objaviti i dvije knjižne studije o srednjem vijeku (prvu iz 1946, o Sugeru, znamenitom opatu Saint-Denisa i njegovoj crkvi, i drugu iz 1951, o intelektualnom paralelizmu gotičke arhitekture i skolastike).

Premda je većina upravo nabrojanih učenjaka objavljivala važne i utjecajne radove već i tijekom ranijih desetljeća, 1920-ih godina oni sudjeluju, nekima od svojih ključnih naslova, u prvoj velikoj “konjunkturi” medijevističkih disciplina. Uspon medijevistike u 1920-ima potvrđuje i pojava novih specijalističkih časopisa. Gilson je, zajedno s Gabrielom Théryjem, 1926. u Parizu utemeljio *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Âge*. Iste je godine u Americi počeo izlaziti *Speculum - a journal of mediaeval studies*, kvartalni časopis Američke srednjovjekovne akademije (Mediaeval Academy of America) sa sjedištem u Cambridgeu u Massachusettsu, koju su 1925. utemeljili Haskins, latinist Edward K. Rand i desetak drugih američkih proučavatelja srednjeg vijeka, zasluživši tim korakom čestitke i pohvale širom svjetske medijevističke zajednice, doduše “uz malko skepticizma s druge strane oceana” (Lisa Fagin Davis). Italija je, nakon francuskoga *Le moyen âge*, imala najstariji časopis izričito posvećen srednjem vijeku: ondje su, u Torinu, već 1904. počeli izlaziti *Studi medievali*, u dvo- ili višegodišnjim svescima, pod ravnanjem

Johan Huizinga i njegovo glavno djelo o srednjem vijeku.

dvojice filologa i književnih povjesničara, Francesca Novatija i Rodolfa Reniera. Ugasili su se nakon 1913. i bili obnovljeni 1923. kao *Nuovi studi medievali - rivista di filologia e di storia* te ponovno 1928. kao *Studi medievali* (nova serija). Do Drugoga svjetskog rata pojavilo se još nekoliko časopisa specijaliziranih za srednji vijek. Društvo za proučavanje srednjovjekovnih jezika i književnosti (Society of the Study of Medieval Languages and Literature) sa sjedištem u Oxfordu počelo je 1932. izdavati svoj časopis *Medium aevum*. Od 1939. izlazi u Kanadi časopis *Mediaeval studies* koji izdaje Pontifikalni institut za istraživanje srednjeg vijeka (Pontifical Institute of Mediaeval Studies) što ga je deset godina ranije na sveučilištu u Torontu, zajedno s dvojicom tamošnjih bazilijanskih redovnika, utemeljio Étienne Gilson. Uz to, najstarije stručno glasilo faktično posvećeno srednjem vijeku, već spomenuti *Archiv* Društva za stariju njemačku povjesnicu, dobilo je od 1937. novo, kraće ime u kojem pojam “srednji vijek” dobiva istaknutije mjesto: *Deutsches Archiv für Geschichte des Mittelalters*.

No, najveći utjecaj na razvoj medijevistike u 20. stoljeću imat će jedan časopis, također utemeljen u međuraću, u čijem se naslovu srednji vijek ne spominje. To su *Annales d'histoire économique et sociale*, koji će u drugoj polovici stoljeća postati - pod malo izmijenjenim imenom - najpoznatiji i najcitiraniji povjesničarski časopis na svijetu. Utemeljili su ga 1929. u Strasbourgu tamošnji profesori, medijevist Marc Bloch i specijalist za povijest 16. stoljeća Lucien Febvre (1878-1956). Nakon nekoliko godina, zajedno s njima, časopis je trajno preseljen u Pariz. Od sama početka, *Annales* nisu tek još jedan novi časopis, nego promišljen projekt redefinicije i inovacije u povijesnoj znanosti. Njegovi urednici žele djelokrug povijesnog istraživanja proširiti i produbiti, na nekoliko razina. Prvo, potiču interes za cjelovitu, “totalnu” povijest, bez privilegiranja političke, biografske, institucionalne i vojne

dimenzije, a s osobitom sklonošću prema zonama društvenog života koje su dotad smatrane rubnim i sporednim ili pak skrivenim, nedostupnim, “podzemnim” (materijalna kultura, svakodnevnica, kolektiviteti, “mentaliteti”...). Drugo, zagovaraju i prakticiraju suradnju s ostalim disciplinama, osobito geografijom i sociologijom, arheologijom i lingvistikom; uz to, povjesničaru ne smiju biti strane ekonomska i demografska analiza, kvantifikacija, statistika, kao ni metode znanstvene psihologije, pa čak ni medicinske analize. Na svim tim stranama, postojeće “pregrade” treba srušiti. Treće, povijesno istraživanje ne može se zadovoljiti rekonstrukcijom faktografije, promatranjem “kratkog vremena” u kojem se odvija “događajna povijest” (*histoire événementielle*). Povijest se ne svodi na govor svojih izvora i njihovu filološku kritiku, niti na uspostavu činjenica i njihovo domišljato povezivanje uzročno-posljedičnim vezama. Kako bi bila uistinu znanstvena, povijest mora problematizirati i konceptualizirati: bez straha od generalizacije i apstrakcije, novi povjesničar treba nastojati dokučiti i one dimenzije povijesti koje nisu neposredno izrečene u izvorima, a osobito one što ih otkriva “dugačko vrijeme” ekonomskih, demografskih i kulturnih evolucija. Vođeni tim načelima, koja su se tijekom godina razrađivala i dopunjavala, urednici *Annales* uspjeli su pretvoriti svoj časopis u temelj i glavni motor nove historiografske “škole” u Francuskoj. Kao najvažnija područja primjene novih ideja i metoda pokazat će se upravo srednji vijek (naročito njegova druga polovica) i rani novi vijek ili predrevolucijsko doba *ancien régime*a.

Desetljeće prije Drugoga svjetskog rata

U usporedbi s 1920-ima, desetljeće pred Drugi svjetski rat nije bilo puno siromašnije važnim doprinosima razvoju europ-

Ernst Hartwig Kantorowicz i njegova prva knjiga.

skih medijevističkih disciplina, premda relativni napredak u tom razdoblju nije bio toliko izrazit. Više istaknutih povjesničara potvrdilo je tada novim radovima već stečeno ime u struci. Lot je dopunio svoju veliku knjigu o početku srednjovjekovlja dvama novim naslovima o “najezdama” različitih naroda na europski kontinent: *Les invasions germaniques* (1935) i *Les Invasions barbares et le peuplement de l'Europe* (2 sv., 1937). Pirenneu su posmrtno objavljene dvije knjige, sinteza europskog srednjovjekovlja pod naslovom *Histoire de l'Europe des invasions au XVIe siècle* (1936) i “testamentarna” studija o ključnoj antagonističkoj ulozi ranog islama u stvaranju europskog Zapada pod naslovom *Mahomet et Charlemagne* (1937).⁰⁶ Bloch je također objavio još dvije važne knjige: *Les caractères originaux de l'histoire rurale française* (1931), možda najuspjelije svoje djelo u kojem se povijest kombinira s geografijom, demografijom, botanikom itd., i na izmaku desetljeća veliku studiju o srednjovjekovnom feudalizmu u dva sveska, *La Société féodale: I. La formation des liens de dépendance / II. Les classes et le gouvernement des hommes* (1939. i 1940).⁰⁷ Metodološki raskol između Blocha i Febvrea na jednoj strani i konzervativnijih povjesničara (osobito onih sa Sorbone i École des chartes) na drugoj strani postao je u 1930-ima posve vidljiv i eksplicitan; jedna od Blochovih meta bio je tako Louis Halphen i njegova vrlo solidna sinteza *L'essor de l'Europe, XIe-XIIIe siècles* (1932), kojoj je Bloch spočitnuo svođenje povijesti na političku kroniku.

U Njemačkoj, Schramm je nastavio proučavati forme prijenosa kraljevske vlasti te simboliku i ideologiju krunidbenih ce-

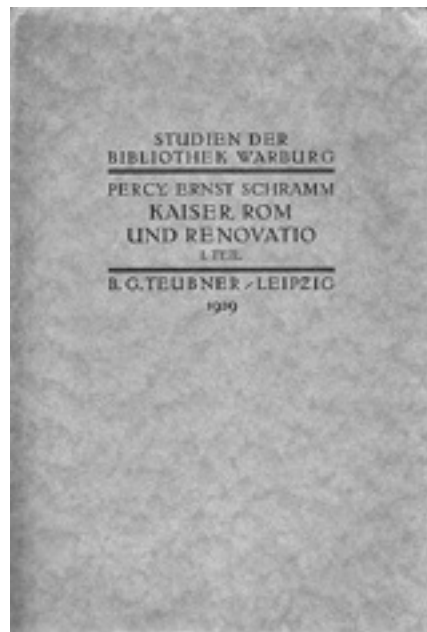
remonija germanskih kraljevina na području Njemačke, Engleske i Francuske; kao zasebne knjižne studije izašle su *Geschichte des englischen Königtums im Lichte der Krönung* (1937, eng. prijevod: *A history of the English coronation*, 1937) i *Der König von Frankreich: das Wesen der Monarchie vom X. zum XVI. Jahrhundert*, 2 sv. (1939). Tradicionalniji pristup srednjovjekovnoj povijesti u Njemačkoj je tih godina predstavljao ugledni profesor u Heidelbergu Karl Ludwig Hampe (1869-1936), autor zapaženih knjiga o središnjim stoljećima njemačkoga srednjeg vijeka, među kojima klasične *Deutsche Kaisergeschichte in der Zeit der Salier und Staufer*, iz 1909, i nevelike *Der Zug nach dem Osten: die koloniasatorische Großtat des deutschen Volkes im Mittelalter*, iz 1921, u kojoj se naglašava civilizatorska uloga srednjovjekovnih Nijemaca na europskom istoku, a njezin nasilni karakter prikazuje kao povijesna neumitnost. Hampe se ipak nije dao uvući u nacističke reinterpretacije germanske povijesti i posljednjih godina života objavio je još nekoliko vrijednih knjiga, među kojima se ističe *Das Hochmittelalter: Geschichte des Abendlandes von 900 bis 1250* (1932); tu je dominantnoj političkoj i crkvenoj dimenziji dodao i kulturne aspekte povijesti, ostajući ipak uglavnom u okvirima tradicionalne pozitivističke historiografije i utjelovljujući *mainstream* njemačke medijevistike do Drugoga svjetskog rata.

U Francuskoj su približni pandani Hampeu bili Halphen i Lot, a “pozitivističku” historiografiju prakticirao je i Robert Fawtier (1885-1966), profesor u Bordeauxu, autor dviju knjiga “kritike izvora” o sv. Katarini Sijenskoj, koji je 1933. objavio i *La Chan-*

⁰⁶ Te su dvije Pirenneove knjige prevedene na hrvatski: *Povijest Europe od seobe naroda do XVI. stoljeća*, prev. s franc. Miroslav Brandt (Zagreb: Kultura, 1956; drugo izd. Split: Marjan tisak, 2005); *Karlo Veliki i Muhamed*, prev. s franc. Marija Sveговиć Majerović (Zagreb: Izvori, 2006). Osim tih knjiga, na hrvatskom je objavljena i Pirenneova *Privredna povijest europskog Zapada u srednjem vijeku*, prev. s franc. Đurđica Hauptman (Sarajevo: Veselin Masleša, 1958). To je djelomični prijevod knjige *Histoire économique de l'Occident médiéval* (1951), zbirke Pirenneovih rasutih radova koju je priredio Émile Coornaert. ⁰⁷ Hrvatski prijevod: Marc Bloch, *Feudalno društvo*, prev. s franc. Miroslav Brandt (Zagreb: Naprijed, 1958; drugo izd. Zagreb: Golden marketing, 2001).

Percy Ernst Schramm i njegova glavna knjiga.

son de Roland: étude historique, raspravu o izvorima i nastanku *Pjesni o Rolandu*. Fawtier će 1942. objaviti svoje najvažnije djelo, *Les Capétiens et la France*, o transformaciji francuskog društva i jačanju kraljevske vlasti u doba dinastije Kapetovića, ponudivši reinterpretaciju razdoblja kojim se pola stoljeća ranije osobito temeljito bavio Achille Luchaire.

Bilo je, dakako, i drugih otprije poznatih povjesničara koji 1930-ih objavljuju prvorazredna djela o srednjem vijeku. Profesor na Cambridgeu James P. **Whitney** (1857-1939) bio je već ugledan crkveni povjesničar na zalasku karijere kada je 1932. objavio neveliku knjigu naslovljenu *Hildebrandine Essays* u kojoj je mjerodavno razložio bitna pitanja tzv. borbe za investituru u 11. stoljeću, jednog od prijelomnih momenata u povijesti srednjovjekovne Europe, i ulogu pape Grgura VII (Hildebrand iz Sovane) u njoj razlučio od naknadnih legendi. U njemačkoj se historiografiji kao vodeći stručnjak za zamršena pitanja *Investiturstreit*a malo poslije nametnuo mladi Gerd **Tellenbach** (1903-1999), objavivši 1936. svoju disertaciju kao knjigu pod naslovom *Libertas: Kirche und Weltordnung im Zeitalter des Investiturstreits*, koja je već 1938. izašla i na engleskom i koja je za duže vrijeme zadala interpretativne okvire istraživanjima toga ključnog razdoblja u procesu centralizacije vlasti nad crkvenim organizmom u rukama papâ.

Također već dobro poznat muzealac i orijentalist René **Gross** (1885-1952), autor više knjiga o azijskim civilizacijama, objavio je 1934-1936. opširnu i vrlo čitljivu povijest križarskih ratova u tri sveske: *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem: I. L'anarchie musulmane et la monarchie franque / II. Monarchie franque et monarchie musulmane - l'équilibre / III. La monarchie musulmane et l'anarchie franque*. Povijest križarskih ratova izdvojila se zarana kao posebna velika tema srednjovjekovnih istraživanja; na francuskom je jeziku još 1907. izašla sinteza bizantologa i povjesničara umjetnosti Louisa **Bréhiera** (1868-1951) pod naslovom *L'Église et l'Orient au moyen âge: les Croisades*, koja je u kratkom roku doživjela više izdanja. No, utemeljitelj modernog istraživanja križarskih ratova i država i autor ponajboljih radova na tom polju do Drugoga svjetskog rata bio je još uvijek Nijemac Reinhold **Röhricht** (1842-1905), čiji je cijeli opus posvećen križarskim temama. Njegov sunarodnjak Carl **Erdmann** (1898-1945) objavio je 1935. knjigu *Die Entstehung des Kreuzzugsgedankens*, pionirsko i zadugo temeljno djelo o korijenima i stoljetnom oblikovanju križarske ideologije ili zapadnokršćanske ideologije "svetog rata". Zbog neskrivene antipatije prema nacizmu, Erdmann je s instituta MGH bio 1943. poslan na ratište u Albaniju kao prevoditelj, a umro je od tifusa u ožujku 1945. u vojnom logoru u blizini Zagreba. Križarska tematika privukla je i američke medije pa je John L. **La Monte** (1902-1949), profesor na Pensilvanjskom sveučilištu, 1932. objavio solidno djelo o državnom ustroju i ustanovama Latinskoga Jeruzalemskoga Kraljevstva, *Feudal*

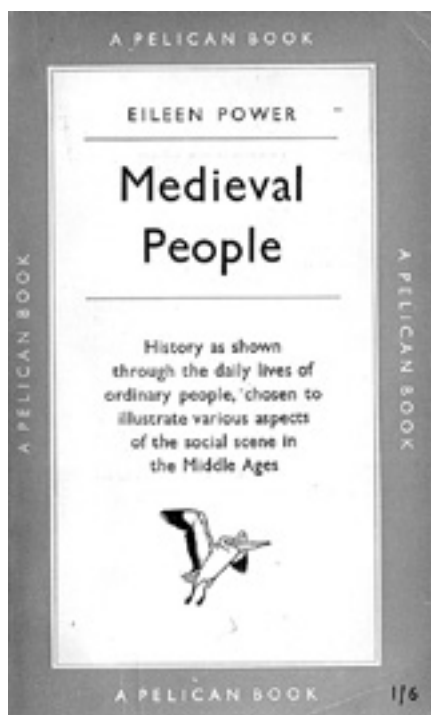
Charles H. Haskins, Karl Ludwig Hampe.

monarchy in the Latin Kingdom of Jerusalem, 1100-1291. La Monteov nasljednik na katedri bio je Kenneth Setton, u kasnijem 20. stoljeću jedan od najvećih autoriteta za povijest križarskih država i europskih odnosa s Levantom sve do 17. stoljeća.

Oksfordski profesor Frederick Maurice **Powicke** (1879-1963), također autor hvaljenih i utjecajnih knjiga, izdao je 1935. neveliku zbirku pristupačno pisanih rasprava široka tematskog zahvata pod naslovom *The Christian life in the Middle Ages and other essays*. Powicke je, zajedno s A. B. Emdenom, priredio i 1936. objavio novo izdanje velike trosveščane povijesti srednjovjekovnih europskih sveučilišta iz pera Hastingsa **Rashdalla** (1858-1924), *The Universities of Europe in the Middle Ages*. To je djelo bilo najbolji komparativni prikaz rane sveučilišne povijesti u Europi od svoga prvog izdanja 1895. Znatnu je popularnost zadobio britanski povjesničar i sociolog Christopher **Dawson** (1889-1970) knjigom *The making of Europe: an introduction to the history of European unity* (1932), već 1934. prevedenom na francuski, u kojoj se - u vremenskom okviru od kraja antike do 11. stoljeća - demonstrira ključna uloga kršćanstva u oblikovanju jedinstvene europske civilizacije. Ista teza o temeljnoj važnosti srednjovjekovlja i njegova kršćanstva za razumijevanje sveukupne novije europske povijesti okosnica je i Dawsonovih rasprava sabranih u knjizi *Medieval religion and other essays* (1934).

Jedan od najvažnijih društvenih fenomena europskoga srednjeg vijeka, redovništvo i samostani, do Drugoga je svjetskog rata nalazio svoje istraživače-specijaliste uglavnom među eruditima u samim redovničkim zajednicama. Značajna je iznimka u 19. stoljeću bio grof Charles de **Montalembert** (1810-1870), na više načina Chateaubriandov baštinik i nasljedovatelj, autor opsežna i nedovršena djela u sedam svezaka *Les moines d'Occident, depuis saint Benoît jusqu'à saint Bernard* (1860-1877). Kraći ali zao-kružen pregled redovništva na Zapadu do kraja 11. stoljeća, koji je Montalembert bio objavio pa nakladu uništio po savjetu svojih konzervativnih prijatelja, objavljen je 1934. u novom izdanju pod naslovom *Précis d'histoire monastique, des origines à la fin du XIe siècle*. U međuraću je vodeći stručnjak za benediktinsku povijest bio belgijski benediktinac Ursmer **Berlière** (1861-1932), koji je 1927. objavio knjižnu studiju *L'ascèse bénédictine des origines à la fin du XIIIe siècle: essai historique*, a u ostalim se svojim razasutim radovima bavio temama kao što su samostanske škole i bratovštine, izbori opatâ, novačenje redovnika i njihova brojnost u samostanima, redovnička uprava nad župama, samostanska *familia* i podanici. S obzirom da su, s iznimkom isusovaca, najvažniji katolički crkveni redovi mahom osnovani u srednjem vijeku, a neki su se u tom vijeku i ugasi (templari), i opći pregledi katoličkoga redovništva po naravi stvari velikim dijelom pripadaju medijevistici. Među takvima istaknuto mjesto pripada sintezi njemačkog svećenika i sveučilišnog profesora Maxa **Heimbuchera** (1856-1946), *Die Orden und Kongregationen der katholischen*

Knjige Jean-Victora Langloisa i Eileen Edne Power.

Kirche, čije je treće i konačno izdanje objavljeno 1933-34. u dva debela sveska.

Osim starih monastičkih redova, i tzv. prosjački ili propovjednički redovi, s počecima u 13. stoljeću, razvijali su odavna vlastitu historiografiju, osobito značajnu u izdavanju izvorne građe. U međuraću ipak još nije bilo važnih novih sintetskih djela, uz iznimku biografija utemeljitelja dvaju glavnih prosjačkih redova, franjevaca i dominikanaca. Francuski protestantski svećenik i crkveni povjesničar Paul **Sabatier** (1858-1928) objavio je još 1893. životopis sv. Franje, "prvu uistinu znanstvenu biografiju asiškoga Poverella" (Augustin Fliche), koji je Katolička crkva stavila na indeks zabranjenih knjiga i koji je doživio ogromnu popularnost i desetine ponovljenih naklada; nakon Sabatierove smrti objavljeno je 1931-32. konačno treće izdanje njegove *Vie de saint François d'Assise*, popraćeno sveskom neobjavljenih popratnih rasprava iz rukopisne ostavštine. Francuski dominikanac Pierre **Mandonnet** (1858-1936), koji je za života uz ostalo objavio više radova o Tomi Akvincu, knjižicu o Sigeru Brabantskom i opširnu studiju *Dante le théologien* (1935), pripremao je prošireno izdanje svoje knjige *Saint Dominique: l'idée, l'homme et l'oeuvre* (1921). Nakon Mandonnetove smrti to su djelo dopunili i 1938. u dva sveska pod istim naslovom objavili Marie-Humbert Vicaire (poslije također autor važnih knjiga o sv. Dominiku) i Reginald Ladner.

Treća velika skupina srednjovjekovnih crkvenih redova, tzv. viteški ili vojnički redovi, nije u međuratnom razdoblju imala povjesničara čije bi djelo koliko-toliko odoljelo zubu vremena nakon pojave novih važnih knjiga na tom području počevši od sredine stoljeća (Marion Melville, Jonathan Riley-Smith, Marie

Luise Bulst-Thiele i noviji). Nakon Drugoga svjetskog rata općenito je oživjelo i uzelo maha sustavno istraživanje povijesti crkvenih redova u srednjem vijeku, s ključnim autorima kao što su Philibert Schmitz, Jean Leclercq, David Knowles i poslije Giles Constable (o benediktincima), Louis Lekai i poslije Marcel Pacaut (o cistercimita), John Moorman, Kajetan Esser i Rosalind Brooke (o franjevcima), William A. Hinnebusch (o dominikancima), itd.

Srednjovjekovne hereze i glavni instrument kojim se institucionalna Crkva koristila u njihovu suzbijanju, inkvizicija (točnije: inkvizicije, jer je središnji Sveti oficij rimske inkvizicije osnovan tek 1542), odavna su privlačile istraživače, ali su danas, zbog intenzivnog rada i konceptualnih inovacija na tom medijevističkom polju poslije Drugoga svjetskog rata, stariji radovi iz te tematike u natprosječnoj mjeri zastarjeli. Ni nedovršena sinteza *Histoire*

de l'Inquisition au Moyen Âge u dva opsežna sveska, koju je 1935-38. objavio Jean **Guiraud** (1866-1953), sveučilišni profesor u Besançonu i zatim publicist i urednik katoličkog lista *La Croix*, nije ostavila puno traga u kasnijem razvoju toga pravca specijalističkih istraživanja. Trajniju je popularnost – sudimo li po ponovljenim izdanjima i prijevodima na druge jezike – doživjela puno starija *A History of the Inquisition of the Middle Ages*, koju je još 1888. u tri sveska objavio američki povjesničar i poduzetnik Henry Charles **Lea** (1825-1909). Oživljavajući kroz mnoštvo povijesnih anegdota "ludilo i zločine naših predaka", Lea je tu stvorio još jedan spomenik posvećen "mračnom srednjem vijeku", nasljedujući prosvjetiteljsku interpretaciju europske povijesti, začinjenu protestantskim antikaticizmom. O najpoznatijim hereticima zapadnog kršćanstva u srednjem vijeku, katarima ili albigenzima, neobičnu spekulativno-historiografsku knjigu pod naslovom *Kreuzzug gegen den Gral: die Geschichte der Albigenser* objavio je 1933. Otto **Rahn** (1904-1939), nesvršeni student prava u Heidelbergu i istraživač-avanturist neopoganskih nagnuća. Knjiga je odmah prevedena na francuski, a trajnu joj je popularnost u određenim krugovima osigurala s jedne strane autorova biografija, a s druge važno mjesto koje ju je zapalo u ezoteričkim teorijama o zapadnoj povijesti i njezinim navodnim "tajnim tradicijama".

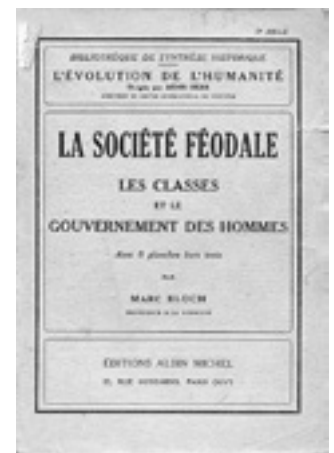
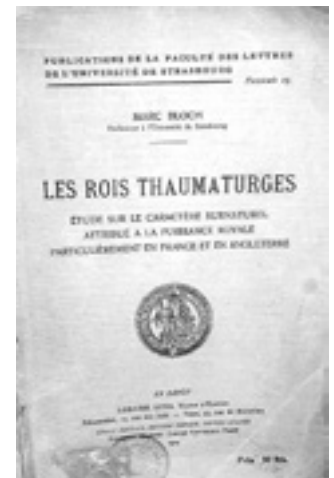
Po strani od glavnih tema kontinentalne europske medijevistike stajala su osobito istraživanja ranosrednjovjekovne, anglosaske Engleske. Tu su se u 1930-ima i 1940-ima dogodili krupni pomaci. Robert Howard **Hodgkin** (1877-1951) objavio je 1935. *A History of the Anglo-Saxons*, novu obimnu sintezu anglosaske povijesti do smrti kralja Alfreda (899), obogaćujući povijesnu re-

konstrukciju recentnim spoznajama arheologije i filologije. Još važniji klasik engleske medijevistike, Frank Merry **Stenton** (1880-1967) sa sveučilišta u Readingu, izdao je najprije studiju *The first century of English feudalism, 1066-1166* (1932), u kojoj je na temelju dotad slabo korištene izvorne građe pokazao da se rani anglonormanski feudalni poredak oblikovao uglavnom prema kontinentalnim obrascima, a 1943. svoje glavno djelo, pozamašnu sintezu *Anglo-Saxon England*, koja će zadugo vrijediti kao glavni autoritet za povijest Otoka prije normanskog osvajanja u 11. stoljeću - premda valja dodati da je i u njoj glavnina istraživačke pažnje okrenuta političkoj, crkvenoj i pravnoj povijesti, nauštrb gospodarske, socijalne i kulturne. Među novim knjigama o Engleskoj u kasnijem srednjem vijeku treba spomenuti neveliku Powicke-ovu studiju *Medieval England 1066-1485*, objavljenu 1931. poslije koje se taj autor osobito usredotočio na englesko 13. stoljeće, o čijoj će "političko-socijalnoj" povijesti nakon Drugoga svjetskog rata objaviti svoje najbolje knjige.

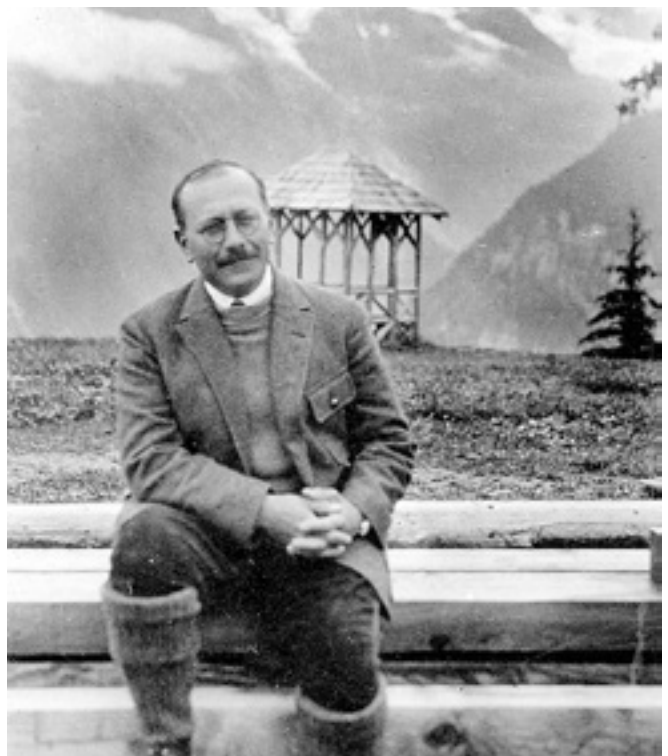
Normansko osvajanje približilo je Englesku kontinentu politički i kulturno pa je njezina povijest od 11. stoljeća nadalje mnogo bolje uključena u djelokrug glavnih tijekova europske medijevistike. Tako je, na primjer, američki medijevist Sidney **Painter** (1902-1960) objavio 1933. biografiju Vilima Maršala, anglo-normanskog viteza i engleskog regenta na početku 13. stoljeća, naslovljenu *William Marshal: knight-errant, baron, and regent of England* (tom će Vilimu, u svoje doba poznatom kao "najbolji vitez na svijetu", kratku studiju 1984. posvetiti i Georges DUBY, zanimajući se više za povijest mentaliteta i društvenih obrazaca nego za rekonstrukciju Vilimove burne karijere); a Painterova sljedeća knjiga, tiskana 1940., bila je sažeta studija o francuskoj viteškoj kulturi, *French chivalry: chivalric ideas and practices in mediaeval France*.

Slično anglosaskoj Engleskoj, dijelovi Iberijskog poluotoka koji su od 8. do 15. stoljeća priznavali muslimansku maursku vlast i pripadali islamskoj kulturnoj i religijsko-političkoj ekumeni tvorili su u najvećoj mjeri istraživački predmet za sebe. I na tom su polju još u 19. stoljeću započela ozbiljna specijalistička istraživanja. Nadovezujući se osobito na pionirske radove Reinharta Dozyja i na novije radove Ángela Gonzáleza Palencije, profesor francuskoga Alžirskog sveučilišta Évariste **Lévi-Provençal** (1894-1956) objavio je pohvalama dočekanu knjigu *L'Espagne musulmane au Xe siècle: institutions et vie sociale* (1932). U nevelikoj knjizi *La civilisation arabe en Espagne: vue générale* (1938) Lévi-Provençal je sabrao svoja predavanja održana u Kairu o nekim općenitim obilježjima islamsko-kršćanskih kontakata na iberiskom tlu u srednjem vijeku.

Izvan historiografije u užem smislu, desetljeće uoči Drugoga svjetskog rata donijelo je također pregršt važnih knjiga o raznim aspektima europskog srednjovjekovlja. Disciplinom povijesti srednjovjekovne umjetnosti dominirao je tada Henri **Focillon** (1881-1943), koji je 1924. na Sorboni naslijedio Émilea Mâlea.

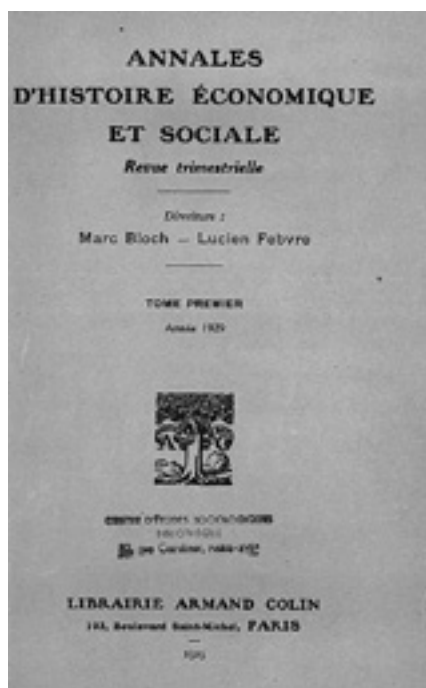

Marc Bloch i njegove glavne knjige.

ljanosti Dumézilove trofunkcijske sheme, odnosno dokazom da se hipotetička pra-indoeuropska ideologija u osnovi očuvala i u zapadnoeuropskom srednjovjekovlju. Na samom početku razvoja Dumézilove trofunkcijske interpretacije stoji njegova nevelika knjiga *Mythes et dieux des Germains - Essai d'interprétation comparative* (1939), podijeljena na poglavlja o mitovima vrhovne vlasti, ratničkim mitovima i "mitovima vitalnosti". Dumézil je tu, između ostalog, konstatirao stanovite duhovne i društvene kontinuitete između rekonstruiranog starogermanskog svijeta i tadašnje Hitlerove Njemačke, odnosno moguće "uskrsnuće" nekih drevnih fenomena. Ništa sporno nije u tome vidio Marc Bloch kada je 1940. u *Revue historique* objavio vrlo pohvalan prikaz knjige iz motrišta medijevista. O tome primjeru mogućeg utjecaja nacizma i fašizma na duhovnu klimu vremena, koji suvremenici kada nisu mogli pravo razabrati i suprotstaviti mu se, pisat će puno kasnije (1983-84) Arnaldo Momigliano i Carlo Ginzburg, pokrenuvši time živahnu polemiku.⁰⁸

Proučavanje književne baštine europskog srednjovjekovlja također je u predratnom desetljeću kročilo krupnim koracima naprijed. Britanac Max L. W. **Laistner** (1890-1959), profesor antičke povijesti na američkom sveučilištu Cornell, objavio je 1931. sintetski pregled književne i intelektualne kulture ranosrednjovjekovnog Zapada, *Thought and letters in Western Europe, 500 to 900 A.D.*, koji će zadugo biti standardni priručnik za to razdoblje ne samo na engleskom jeziku. Profesor na sveučilištu Yale Karl **Young** (1879-1943) objavio je 1933. u dva debela sveska priručnik *The Drama of the medieval Church*, temeljnu sintezu o srednjovjekovnoj liturgijskoj dramskoj književnosti na latinskom jeziku, odnosno božićnim, pasionskim, uskršnjim i drugim prikazanjima koja prate i obogaćuju crkveni liturgijski kalendar. Englez Frederic James Edward **Raby** (1888-1966), koji je veći dio karijere proveo kao činovnik, a mjesto na Cambridgeu dobio tek 1948, objavio je 1934. također u dva sveska sintetski pregled srednjovjekovne svjetovne latinske poezije, *A history of secular Latin poetry in the Middle Ages*, zaokruživši tim djelom cjelinu koju je bio napola obradio ranijom knji-

Časopis *Annales d'histoire économique et sociale* i njegovi nasljednici.

gom posvećenom crkvenoj i nabožnoj poeziji, *A history of Christian-Latin poetry from the beginnings to the close of the Middle Ages* (1927). Oba su Rabyjeva priručnika bila dobro primljena i iznova tiskana poslije Drugog svjetskog rata.

Tematski fokusiranija, iako također široka u zahvatu, bila je knjiga *The allegory of Love: a study in medieval tradition* koju je 1936. objavio oksfordski profesor Clive Staples **Lewis** (1898-1963), ka-

⁰⁸ Glavne polazišne tekstove te polemike u hrvatskom prijevodu v. u temu "Humanističke znanosti i politička desnica: polemika iz osamdesetih godina" [tekstovi A. Momigliana, G. Dumézila i C. Ginzburga], prir. Stanko Andrić, *Kolo Matice hrvatske* 10/3 (2000), 205-285.

Max Manitijs

snije poznatiji kao romanopisac, književni kritičar i spretan kršćanski apologet. U knjizi je Lewis pokušao demonstrirati rađanje nove sentimentalnosti povezane s dvorskom (ili “romantičnom”) ljubavlju u europskim feudalnim društvima počevši od 11. stoljeća, a istodobno je pokazao kako je ta novost u mentalitetu dobila glavni književni izraz kroz alegoriju kod latinskih pjesnika, u *Romanu o ruži*, kod Chaucera itd. Premda je to djelo bilo osporavano u više svojih tvrdnji i zaključaka, ono je zadugo služilo kao najbolji uvod u srednjovjekovne teme kojima se bavi. Temom dvorske/udvorne ljubavi pozabavio se i frankofoni Švicarac Denis **de Rougemont** (1906-1985), publicist, polihistor i intelektualac širokih interesa, u knjizi *L'Amour et l'Occident* (1939), koja je polučila velik odjek u široj javnosti i mnoge impresionirala erudicijom, idejama i stilom.⁹⁹ Stručnjaci za srednji vijek bili su, naprotiv, uglavnom rezervirani prema tom djelu “oko kojeg se stvara puno buke, kao da je riješilo najzamršeniju zagonetku srednjega vijeka” (Myrrha Lot-Borodine). Glavnu tezu knjige, dijelom preuzetu od Otta Rahna, prema kojoj senzibilitet pjesama i romana o udvornoj ljubavi, i među njima osobito “mita” o Tristanu i Izoldi, ima religijske korijene tijesno povezane s naukom neomanihejskih katarata, istraživači srednjovjekovne književnosti mahom su odbacili kao neosnovanu, premda time nisu spriječili da knjiga postane kulturološki i povijesnofilozofski

Martin Grabmann

klasik, u rangju tek nešto nižem od Spenglerove *Propasti Zapada*.

Za povijest srednjovjekovne znanosti (tj. u prvom redu matematike, astronomije i fizike, ali i medicine, geografije, filologije...) najvažniji su doprinosi u ovom desetljeću došli iz Amerike. Profesor na sveučilištu Columbia Lynn **Thorndike** (1882-1965) objavio je 1934. treći i četvrti svezak velike sinteze pod naslovom *A history of magic and experimental science* (prva dva izašla su 1923). U ta je prva četiri sveska Thorndike prikazao razvoj zapadnjačke prirodnoznanstvene misli od početka nove ere do kraja 15. stoljeća, a u daljnja četiri sveska što će ih objaviti poslije obradio je još i 16. i 17. stoljeće. Istodobno s Thorndikeom na tom je polju radio George **Sarton** (1884-1956), Belgijanac koji je od 1915. živio u Americi i od 1920. predavao na Harvardu. Njegovo je životno djelo također golema sinteza (ukupno više od 4000 stranica), skromno naslovljena *Introduction to the history of science*, objavljena u tri dijela u razmaku od dva desetljeća: prvi dio, objavljen 1927, obuhvaća čitav stari vijek i raniji dio srednjeg vijeka do početka 12. stoljeća (“od Homera do Omara Hajjama”); drugi dio, objavljen 1931. u dva sveska, obrađuje 12. i 13. stoljeće (“od Rabbi ben Ezre do Rogera Bacona”); treći i najopsežniji dio, koji će biti objavljen 1947-48. također u dva sveska, usredotočuje se na 14.

⁹⁹ Hrvatski prijevod: Denis de Rougemont, *Ljubav i Zapad*, prev. s franc. Mirjana Dobrović (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1974).

Edmond Faral

stoljeće. Sarton je, za razliku od Thorndikea, isključio magiju i “okultna znanja” iz svojeg sustavnog pregleda napretka spoznaja o svijetu što se odvijao na široku prostoru oko Sredozemnog mora, a posredno i u čitavom starom svijetu sve do Kine. I Sartonovo i Thorndikeovo djelo znače, svako za sebe, *opus magnum* na svojem području; u ranijem razdoblju s njima je uspoređiva samo velika pionirska sinteza koju je izradio Francuz Pierre **Duhem** (1861-1916), *Le système du monde: histoire des doctrines cosmologiques de Platon à Copernic* (deset svezaka, tiskanih uglavnom postumno, između 1913. i 1959). Duhemu je, između ostalog, bilo važno pokazati da je, suprotno uvriježenim predrasudama, srednji vijek bio vrlo plodno razdoblje u razvoju znanosti, koji je Katolička crkva u to doba svesrdno poticala i podupirala.

U istraživanju srednjovjekovne filozofske misli, dugovjeki je Étienne Gilson 1930-ih godina bio još u prvoj polovici plodne autorske karijere. Samo u tom desetljeću objavio je četiri knjige posvećene istraživanju srednjovjekovne filozofije i teologije: zbirku sintetskih predavanja okupljenu pod naslovom *L'esprit de la philosophie médiévale* (1932) te specijalističke studije *La théologie*

Max L. W. Laistner

mystique de saint Bernard (1934), *Héloïse et Abélard: Etudes sur le Moyen Age et l'Humanisme* (1938) i *Dante et la philosophie* (1939). Neki-liko zanimljivih i trajno popularnih knjiga o srednjovjekovnoj filozofiji pojavilo se tih godina i izvan specijalističkih krugova. Jacques **Maritain** (1882-1973), katolički obraćenik, predavač na Pariškom katoličkom institutu, a od 1933. na Gilsonovom Pontifikalnom institutu u Torontu, objavio je još 1920. neveliku knjigu *Art et scolastique* u kojoj je zagovarao nadmoć skolastičke teorije umjetnosti nad modernim estetičkim aberacijama.¹⁰ Fasciniran filozofskom mislju sv. Tome Akvinskoga i uvjeren u njezinu aktualnost i svestremenost, objavio je o najvećem srednjovjekovnom filozofu knjige *Le docteur angélique* (1929) i *Le thomisme et la civilisation* (1932).¹¹ Još jedan slavni obraćenik na rimokatolicizam iz međuratnog razdoblja, svestrani engleski pisac Gilbert Keith **Chesterton** (1874-1936), objavio je 1933. neveliku knjigu jednodostavna naslova *Saint Thomas Aquinas*, koja objedinjuje književno nadahnutu biografiju i prodoran esej.¹² U pismu upućenom Chestertonovu nakladniku, Gilson je konstatirao da je to najbolja knjiga o Akvincu te da će i stručnjaci koji se desetljećima bave Tominom filozofijom morati priznati “da takozvana Che-

¹⁰ Hrvatski prijevod: Jacques Maritain, *Umjetnost i skolastika*, s franc. prev. Marko Kovačević (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2001). ¹¹ Prva je knjiga razmjerno brzo prevedena na hrvatski: Jacques Maritain, *Andeoski naučitelj*, s franc. preveo V. Poljak (Zagreb: Naklada Istina, 1936; drugo izdanje Zagreb: Zadruga Enegram, 2011). ¹² Knjiga je dvaput prevedena na hrvatski: G. K. Chesterton, *Otac zapadne kulture Sv. Toma Akvinski*, s eng. prev. Josip Blažina (Zagreb: Naklada Istina, 1939); G. K. Chesterton, *Sveti Toma Akvinski*, s eng. prev. Velko Zlodre Lučić i Miodrag Pavić (Split: Laus, 1999).

Carl Erdmann, Frank Merry Stenton.

stertonova ‘duhovitost’ posramljuje njihovu učenu znanost”.¹³ Neizbježno privučen “mračnim” i nemodernim srednjovjekovljem, Chesterton je – u nizu biografskih knjiga koje je rado pisao – jednu posvetio i sv. Franji (*St. Francis of Assisi*, 1923).¹⁴ Nadahnjivao ga je, uz ostalo, polemički žar spram “racionalističkih poštovatelja” sv. Franje iz 19. stoljeća, Ernesta Renana i Matthewa Arnolda, i njihovih “tvrdoglavih skeptičkih predrasuda” koje su ih, prema Chestertonu, spriječile da razumiju naizgled protuslovnu cjelinu svečeve povijesne osobe.

Cjeloviti srednji vijek

Iako je pojam “srednji vijek” konačno kanoniziran još u kasnijem 19. stoljeću, tek je međuratno bujanje njegova istraživanja dovelo do nove razine njegove znanstvene tematizacije: uz mnoštvo radova koji se bave proučavanjem ovoga ili onog fenomena što pripada srednjovjekovnoj epohi ili “civilizaciji”, sada se pojavljuju i opsežni radovi koji problematiziraju srednji vijek kao cjelinu ili totalitet svih svojih fenomena. Ta u neku ruku *metapovijesna* istraživanja (koja su, dakako, još uvijek i povijesna) manifestirala su se kroz više različitih oblika: kao potraga za dominantnim obilježjima (ili čak samom esencijom) srednjovje-

kovne “civilizacije”; kao prosudba kulturne (u najširem smislu riječi) ostavštine srednjeg vijeka i njegovih materijalnih, društvenih i duhovnih sastavnica što su ostale ugrađene u noviju povijest; kao diskusija o vremenskim granicama srednjeg vijeka i o njegovim sadržajnim vezama sa susjednim epohama; kao kritika historiografskih i povijesnofilozofskih predodžaba i stereotipa o srednjem vijeku; i kao didaktičko i metodološko uvođenje u istraživanje te epohe.

Ti se raznovrsni radovi daju ipak razvrstati u dvije glavne skupine. U jednoj su knjige čiji se interes prema srednjem vijeku može odrediti kao teorijsko-interpretacijski. To su djela koja predmetno tisućljeće europske povijesti destiliraju do nekoga uvelike apstraktna društvenoteorijskog ili povijesnofilozofskog koncepta. Autori im u pravilu nisu povjesničari, ili barem ne specijalisti za srednji vijek, nego filozofi, sociolozi i teolozi. U drugu skupinu idu knjige koje, premda srednjem vijeku pristupaju globalno (ili izdvajaju neki njegov ključni problem), uglavnom ne izlaze iz granica tradicionalnog povijesnog istraživanja i rekonstrukcije. Te su knjige potekle od povjesničara. Navest ćemo nekoliko istaknutijih primjera.

¹³ Maisie Ward, *Gilbert Keith Chesterton* (New York: Sheed & Ward, 1943), 620. ¹⁴ Hrvatski prijevod: G. K. Chesterton, *Sveti Franjo Asiški*, s eng. prev. Velko Zlodre Lučić (Split: Laus, 2000).

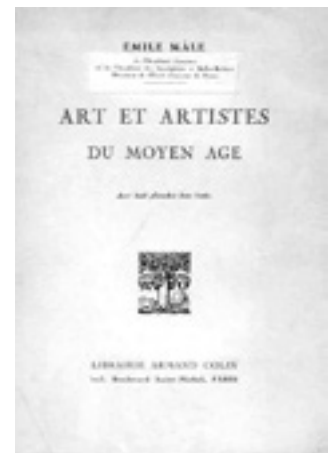
U međuratnoj povijesno-filozofskoj konceptualizaciji srednjega vijeka standardno je polazište pojmovna trijada srednji vijek – kršćanstvo – Europa. Razmišljanje o sintezi kršćanstva (i preko njega klasične grčko-rimske kulture) s ratničkom kulturom germanskih barbara, do koje je postupno došlo u prvoj polovici srednjovjekovnog milenija i koja je u 11. stoljeću konačno utemeljila “europsko jedinstvo”, tvori idejnu okosnicu već spomenute knjige *The making of Europe* Christophera Dawsona (iz 1932). Teorijski “višak” Dawsonove knjige izražen je u sljedećem zaključku: premda je u 16. stoljeću europsko jedinstvo redefinjirano pa je njegov glavni vezivni čimbenik umjesto religije postala sekularna kultura, ono se u osnovi održalo od svojih srednjovjekovnih početaka sve do ranoga 20. stoljeća, kada je doista zapalo u sudbonosnu krizu; uzrok je krizi taj što razvoj “svjetovne i aristokratske kulture” u novijem dijelu te stoljetne povijesti ne može više adekvatno odgovoriti na “dublje potrebe ljudske duhovne prirode”; kako bi se “našu civilizaciju” održalo na okupu nasuprot unutarnjim i vanjskim prijetnjama, valja se prisjetiti da Europa posjeduje “dublje tradicije” od renesansnog humanizma i od “površnih trijumfa moderne civilizacije”.¹⁵

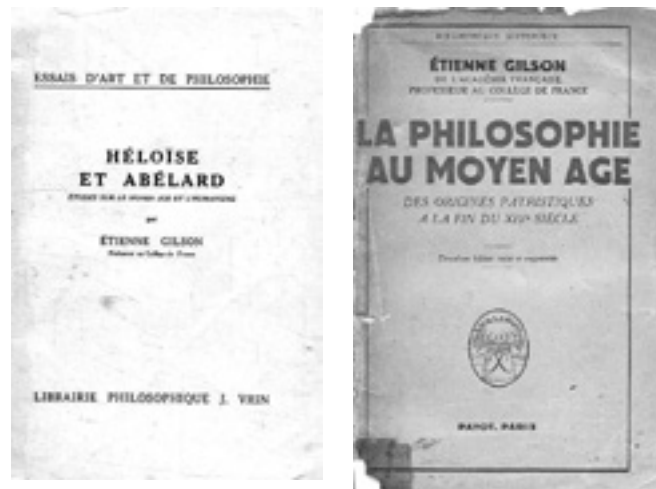
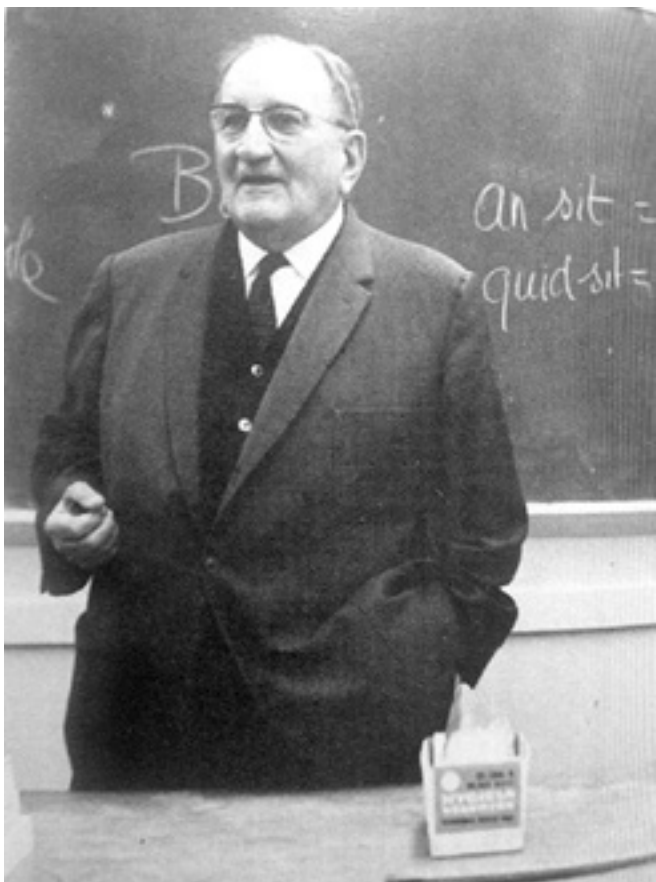
Dawson nije bio prvi koji je, razmišljajući o tada aktualnoj europskoj društvenoj i “duhovnoj” krizi, posegnuo za srednjim vijekom kao mogućim

¹⁵ Christopher Dawson, *The making of Europe: an introduction to the history of European unity* (New York: Meridian Books, 1956), 239-244.

Emile Mâle i Henri Focillon i njihove knjige.

Etienne Gilson i neke od njegovih mnogih knjiga.

nadahnućem ili putokazom prema rješenju. Prije njega to je učinio, na drukčiji i radikalniji način, ruski kršćanski filozof Nikolaj **Berdjaev** (1874-1948), koji je, protjeran 1922. iz sovjetske Rusije, od 1924. živio u Parizu. On je 1924. u Berlinu objavio neveliku knjigu *Новое средневековье (Размышление о судьбе России и Европы)*, naslovljenu tako prema prvome od triju u nju uvrštenih eseja. Knjiga je 1927. izašla u prijevodima na francuski i na njemački, 1933. i na engleski, te je značila početak Berdjaevljeve međunarodne slave.¹⁶ Za Berdjaeva, “novi srednji vijek” je epoha na početku koje se svijet (u prvom redu zapadni, ali posljedično i sav ostali) našao nakon Prvoga svjetskog rata i u vremenu obilježenom komunističkom revolucijom u Rusiji. Berdjaev vjeruje da poviješću ravna ciklički ritam sličan ritmovima plime i oseke ili dana i noći i da sada, nakon dnevne epohe “nove historije”, koja je započela s europskom Renesansom, opet nastupa noćno doba “novog srednjovjekovlja”: “prijelaz od racionalizma nove historije k iracionalizmu ili vrhuracionalizmu srednjovjekovnoga tipa”. Pošto je epoha renesansnog i prosvjetiteljskog bezbožnog humanizma dosegla svoj paradoksalni “antihumanistički” vrhunac u komunizmu, neumitno slijedi povratak predrenesansnoga srednjeg vijeka. No, ovaj se ne može i ne treba vratiti u svojoj punini (“Mi odlično znamo sve negativne i tamne strane srednjega vijeka...”), nego samo u nekim bitnim elementima: ponajprije, individualizam i “demokratizam” novog vijeka,

taj pogubni “atomizam nove historije”, ustuknut će pred “organičkom hijerarhijom” i idejama “vasionosti” ili “sabornosti” što su svojstvene srednjem vijeku. Ta se golema duhovna transformacija upravo odvija na dva načina i u dva smjera, stvarajući dva glavna tabora, komunistički i kršćanski, koji će uskoro morati jeđan protiv drugoga stupiti u odlučan kozmički boj.

Ideja o propadanju zapadnoeuropske civilizacije bila je u to vrijeme već nekoliko desetljeća u sve življem optjecaju u intelektualnim krugovima, a kataklizma Prvoga svjetskog rata učvrstila je u mnogim umovima misao da je povijest Zapada doista zašla u slijepu ulicu. Obrazovanima se nametala analogija s propašću Rimskoga carstva, a taj pravac komparativnog razmišljanja najsustavnije je razradio i do krajnjih konzekvencija doveo Nijemac Oswald **Spengler** (1880-1936) u svojem silno popularnom, hvaljenom i osporavanom djelu *Der Untergang des Abendlandes* (u dva obimna sveska, od kojih se prvi pojavio 1918, a drugi 1922). Slično kao kod Berdjaeva, koji je Spenglerovo djelo poznao i vrlo povoljno ocjenjivao, i za Spenglera su završna dekadencija i konačni nestanak zapadne civilizacije neumitnost, budući stvar općepovijesne “biologije”. Na temelju goleme erudicije, Spengler je ukupnu povijest čovječanstva protumačio kroz vizuru komparativne “morfologije” nevelikog broja “visokih kultura” što se ponašaju slično živim organizmima, rađajući se, sazrije-

¹⁶ Hrvatski prijevod: Nikola Berdjaev, *Novo srednjovjekovje: razmišljanje o sudbini Rusije i Evrope*, prev. s ruskoga Nikola Taler (Varaždin: J. B. Stifler, 1932; drugo izdanje Split: Laus, 1991).

Lucie Varga, Giorgio Falco.

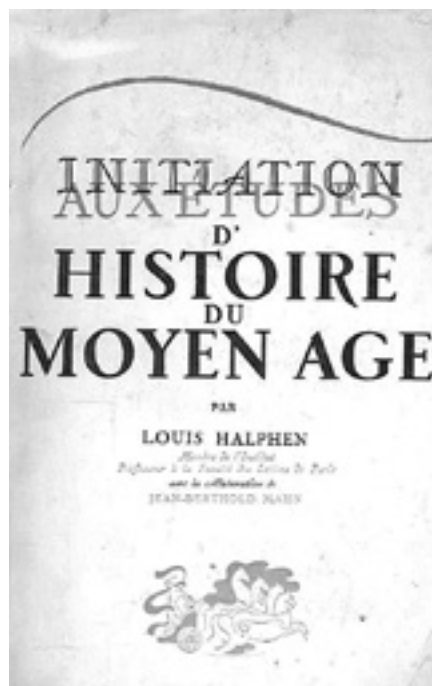
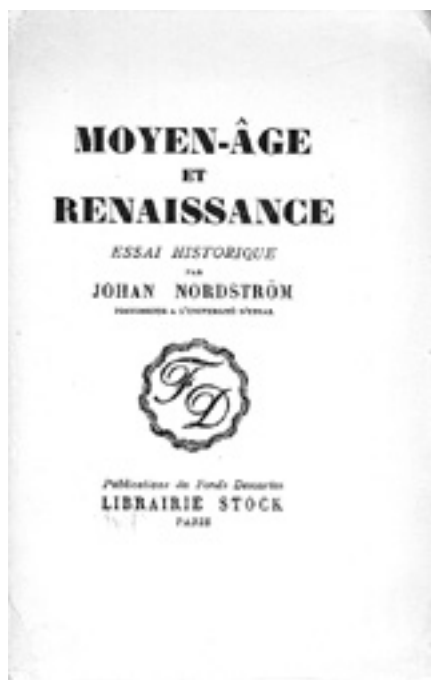
vajući, stareći i umirući u vremenskom rasponu od oko tisuću godina. Između tih kultura postoje, dakle, temeljne analogije, ali su one istodobno u bitnom smislu posve autonomne i međusobno jedva pristupačne, jer se organiziraju oko različitih temeljnih načela: svaka je nadahnuta i prožeta svojom “dušom”, čiji sadržaj sažima osebujuan “prasinbol” vlastit svakoj kulturi. Za stariju povijest Europe bitne su, tako, klasična grčko-rimska kultura, čija je duša “apolonska”, i bliskoistočna (perzijsko-semitska) kultura, čija je duša “magijska”. Europski je Zapad razvio svoju vlastitu kulturu u srednjem vijeku: ona je “procvjetala s rođenjem romaničkog stila u 10. stoljeću na sjevernjačkim ravninama između Elbe i Taja” (*Der Untergang*, I.3.6). Duša te kulture je “faustovska”, a njeno glavno obilježje neostvariva i tragična težnja za beskonačnim; iako je kršćanstvo integrirano među bitne sadržaje zapadne kulture, ono nije njegova izvorna tvorba, nego plod starije “magijske” kulture. Iako je, dakle, Spengler jedan od začetnika i najodlučnijih zagovornika ideje da su korijeni moderne zapadne civilizacije u srednjem vijeku, i već po tome značajan autor barem za “spekulativnu” medijevistiku, on se od glavnine pristaša takve povijesne interpretacije bitno razlikuje utoliko što u toj formuli “rođenja Zapada” kršćanstvu ne dodjeljuje ključnu aktivnu ulogu, nego sekundarnu i u neku ruku pasivnu.

Izvan užega kruga međuratnog filozofskog dekadentizma i njegovih razmišljanja o europskoj povijesti, iako očito povezan

s antimodernističkim strujama u tadašnjem “duhu vremena”, bio je njemački “socijalni filozof” Herman **Schmalenbach** (1885-1950), profesor u Göttingenu i od 1931. u Baselu. On je 1926. objavio knjigu pod naslovom *Das Mittelalter: sein Begriff und Wesen*, u kojoj je također dokazivao da je srednji vijek bio doba “organske” društvene zajednice u kojoj je “cjelina važnija od dijelova” i u kojoj o tome postoji opće suglasje. Još jedan pripadnik intelektualnog kruga oko Stefana Georgea, Schmalenbach je najpoznatiji po razradi sociološkog koncepta *Bund* (“savez” ili “bratstvo”) kao posebnog oblika društvene organizacije, zasnovanog na karizmi, emocionalnoj povezanosti i zajedničkom iskustvu svojih članova.

Među knjigama koje se cjelovitim europskim srednjim vijekom bave rabeći historiografske metode u užem smislu, spomena su vrijedna, za početak, dva britanska zbornika radova posvećenih srednjovjekovnoj “ostavštini” ili “doprinosima modernoj civilizaciji”. U opsegom neveliku zborniku pod naslovom *Mediaeval contributions to modern civilisation (A series of lectures delivered at King's College, University of London)*, tiskanom 1921, urednik F. J. C. Hearnshaw sabrao je deset predavanja što su ih na londonskom King's Collegeu prethodne godine održali različiti onodobni engleski sveučilišni profesori. Uz uvodno predavanje o “karakterističnim obilježjima” srednjega vijeka, u daljnjim predavanjima obrađena su sljedeća područja, redom: religija, filozofija, znanost, umjetnost, engleska poezija, odgoj i naobrazba,

Knjige Hermana Schmalenbacha, Johana Nordströma i Louisa Halphena.

društvo, gospodarstvo, politika. U osvrtu na knjigu objavljenom u časopisu *Isis*, povjesničar znanosti Lynn Thorndike konstatirao je da autori na sreću nisu slijedili misao-vodilju iz uvodnog predavanja prema kojoj se poznavanje srednjeg vijeka u knjizi želi svesti na mjeru koja može biti korisna čitateljima u razumijevanju današnjega svijeta (“Zar ćemo sa široke stranice znanja izbrisati sve što nema veze s događanjima u sadašnjem trenutku?”).

Opsežniji i ambiciozniji pothvat slične vrste objelodanjen je u Oxfordu 1926. pod naslovom *The legacy of the Middle Ages*. To je bio treći svezak u nizu u kojem su dotad već izašli slično zamišljeni zbornici radova *The legacy of Greece* (1921) i *The legacy of Rome* (1923), pa je samim time implicitno priznato donedavno nezamislivo – da je za modernu europsku civilizaciju baština srednjega vijeka jednako važna kao i baština stare Grčke i Rima. Urednici Charles George Crump i Ernest Fraser Jacob u zborniku su sabrali šesnaest eseja o temama koje iscrpljuju većinu aspekata europskog srednjovjekovlja: “kršćanski život”, tri segmenta umjetnosti (arhitektura, skulptura, “dekorativne i industrijske umjetnosti”), latinsku i vernakularnu književnost, rukopise, filozofiju, izobrazbu, tri segmenta prava i legislature (običajno, kanonsko i rimsko), “položaj žena”, “ekonomski život gradova”, kraljevsku vlast i administraciju te političku misao. Autori eseja bili su pretežno britanski povjesničari i drugi učenjaci (gore spomenuti F. M. Powicke, Paul Vinogradoff i Eileen Power, uz njih William Richard Lethaby, Claude Jenkins, Elias Avery Lowe, Charles R. S. Harris, John William Adamson, Charles Johnson i Ernest Fraser Jacob), a priključila su im se četiri francuska medijevista (povjesničari umjetnosti Paul Vitry i Marcel Aubert,

pravni povjesničari Gabriel le Bras i Edouard Meynial), talijanski književni povjesničar Cesare Foligno i američki ekonomski povjesničar Norman S. B. Gras. Zbornik je vjerojatno prvi put okupio takvu šaroliku međunarodnu družbu na poslu oko svojevrsne sinteze europskog srednjovjekovlja. U prikazu objavljenom u časopisu *Speculum* L. J. Paetow velikodušno zaključuje: “Na svakoj stranici ove knjige obilje je dokaza da onaj tko želi razumjeti modernu civilizaciju ne može nekažnjeno zanemariti nikoji aspekt srednjovjekovnog života”. Solidnost toga zbornika potvrđuje činjenica da je više puta izdavan i nakon Drugoga svjetskog rata.

Pitanje kontinuiteta formi i sadržaja “srednjovjekovnog života” u novijem vremenu povezano je s pitanjem razgraničenja među epohama. O potonjem je Šveđanin Johan **Nordström** (1891-1967), od 1932. profesor “povijesti ideja i znanosti” u Uppsali, 1929. izdao knjigu *Medeltid och renässans: en utvecklingshist överblick*, koja je, ne bez razloga, ubrzo prevedena na francuski kao *Moyen âge et Renaissance: essai historique* (1933). Nordström je tu sustavno iznio argumente protiv Burckhardtove zamisli o Renesansi kao intelektualnom i umjetničkom fenomenu nastalom manje-više odjednom u Italiji u 15. stoljeću, zagovarajući umjesto toga dublje i šire srednjovjekovne korijene Renesanse: njih, prema Nordströmu, treba osobito tražiti u književnim postignućima i preradama antičke baštine u Francuskoj u ranijem razdoblju (11-13. stoljeće).

Austrijska povjesničarka Lucie **Varga** (1904-1941), rođena kao Rosa Stern, izradila je na sveučilištu u Beču, pod mentorstvom Alfonsa Dopscha, doktorsku disertaciju o povijesti pojma

“mračni srednji vijek” te ju je 1932. objavila pod naslovom *Das Schlagswort vom “finsteren Mittelalter”*. Premda je Marc Bloch tu knjigu u časopisu *Revue historique* ocijenio slabom ocjenom (kao preopterećenu citatima i jer ne donosi gotovo ništa novo), Lucie Varaja je, preselivši se 1933. u Francusku, nekoliko godina radila u redakciji časopisa *Annales*, kao asistentica i suradnica Luciena Febvrea. Bila je prva žena koja je objavljivala u časopisu *Annales*, a njezina teza o katarstvu trubadura Peirea Cardenala jako je utjecala na ideje Denisa de Rougemonta. Premda se bavila vrlo raznovrsnim temama – srednjovjekovnim herezama, prežicima vještštva u Tirolu, preobrazbom ruralnog društva u Vorarlbergu, genezom nacionalsocijalizma s etnološkog aspekta – zapala ju je sudbina “nevidljivih povjesničarki” (*historiennes invisibles*) sve do nedavnih ponovljenih izdanja i radova koje joj je posvetio istraživač francuske historiografije u 20. stoljeću Peter Schöttler.

Tematski blisko djelo objavio je 1933. talijanski povjesničar Giorgio Falco (1888-1966), profesor na sveučilištu u Torinu, pod naslovom *La polemica sul medioevo*. Pod jakim utjecajem Croceovih ideja o historiografiji, Falco je tu raščlanio formiranje predodžaba o srednjem vijeku kod ranonovovjekovnih autora, od humanizma do ranog romantizma, s naglaskom na prosvjetiteljskim filozofima i povjesničarima. Potonje je, prema Falcu, njihov kritički racionalizam priječio da iznutra razumiju “organske sile” srednjovjekovnog društva i duhovnog života. To “organsko” jedinstvo srednjovjekovne Europe, čiji su temelji rimsko-germanski i kršćanski, održalo se do ranoga 15. stoljeća, točnije do Koncila u Konstanci (1414-1418) i njegove obnove zapadnog crkvenog jedinstva: to je bilo posljednje veliko djelo srednjeg vijeka, nakon kojeg je slijedila konačna pobuna europskih “nacija” protiv svoje majke Rimske Crkve i time epoha suverenih država i apsolutnih monarhija. Takvo široko zaokruženo i “idealistički” poopćeno viđenje ukupne povijesti srednjovjekovnog Zapada Falco je razradio u svojoj sljedećoj knjizi, *La santa romana repubblica: profilo storico del medioevo*, napisanoj 1937. i objavljenoj 1942.

Između dvaju svjetskih ratova pojavili su se i novi opći priručnici za istraživače europskoga srednjega vijeka i one koji to žele postati. Dakako, i devetnaestostoljetni su učenjaci već izrađivali iscrpna bibliografska pomagala i repertorije izvora, u pravilu za pojedine nacionalne historiografije (npr. Friedrich Christoph Dahlmann i njegov nastavljivač Georg Waitz za njemačku povijest, Gabriel Monod za francusku). Među takvim priruč-

nicima sasvim iznimno mjesto pripada djelu njemačkog bibliotekara Augusta Pothasta (1824-1898), naslovljenom *Bibliotheca historica medii aevi: Wegweiser durch die Geschichtswerke des europäischen Mittelalters von 375 bis 1500* (1862; drugo prošireno izdanje u dva sv. 1896). Tu su bibliografski popisani i opisani gotovo svi historiografski pripovjedni tekstovi, kao i zaokružene cjelene epistolarnih i pravnih tekstova, što su potekli iz europskog srednjovjekovlja, na latinskom, grčkom i vernakularnim jezicima, iz zapadnoeuropskih, istočnoeuropskih (pretežno slaven-skih) i bizantskih zemalja. Opći sud akademskog svijeta o tom temeljnom djelu sažeo je mladi francuski romanist Paul Meyer u prvoj rečenici svojeg osvrtu na njegovo prvo izdanje: “Evo knjige koja mora biti priručnik svima koji se bave poviješću srednjeg vijeka na temelju izvora”.

Profesor na Kalifornijskom sveučilištu Louis John Paetow (1880-1928), koji se uglavnom bavio poviješću srednjovjekovnih sveučilišta, objavio je 1917. bibliografski vodič pod naslovom *A guide to the study of medieval history for students, teachers, and libraries*. Tu su minuciozno, ali pregledno, uz priređivačeve sažete komentare, razvrstana različita dotadašnja izdanja posvećena pojedinim zemljama, periodima i glavnim temama europskog srednjovjekovlja. Kada je, nakon ratnog zatišja, u Europi ponovno živnulo istraživačko pisanje o srednjem vijeku, Paetowovoj su knjizi stigle mnoge pedantne kritike i dopune; nastojeći pratiti brzi rast medijevistike u ranijem međuraću, Paetow je do smrti pripremao drugo dopunjeno i popravljeno izdanje svojeg vodiča, koje je tiskano postumno 1931.

Na samu kraju međuratnog razdoblja stoji prvo izdanje ma-log priručnika Louisa Halphenia *Initiation aux études d'histoire du Moyen Age* (1940), sastavljenog od triju cjelina – “početne orijentacije” u postojećoj literaturi, uputâ za pristup izvornim dokumentima i njihovo korištenje te protokola istraživačkih postupaka od bibliografske pretrage do prezentacije rezultata. Nije riječ o suhoparnu didaktičkom djelu s puno bezličnih nabranja, nego o autorskom tekstu koji oživljavaju komentari i ocjene iskusnog istraživača i znalca srednjega vijeka. To je jedna od prvih knjiga izričito namijenjenih uvođenju u “zanat” povjesničarâ koji se žele posvetiti upoznavanju i tumačenju srednjega vijeka. Pojava Halphenove *Initiation aux études* donekle je simbolična; u to je vrijeme na radilištima humanističkih znanosti definitivno postala prepoznatljiva ta osobita podvrsta stručnjaka za povijest, čiji su se prvi obrisi bili pojavili desetljećima prije toga: medijevist.

Mario Stipančević

Podvornik Zemaljskog arhiva Franjo Kralj

*Bilješka o sitnom, plemenitom čovjeku, poštenjaku i rodoljubi
– na temelju zapisa iz ostavštine Emila Laszowskog*

Fotografija osobe o kojoj tekst govori, nažalost, neće biti objavljena. Nije sačuvana ili je možda nikada nije niti bilo. Iz crta portreta zato nećemo moći pokušati proniknuti crte karaktera. Niti u očima iščitati odrješitost, mudrost ili pronicljivost kako je to vrlo subjektivno, ali majstorski činio Josip Horvat. Nećemo moći dodati još jedan izgled lica paleti koju posjedujemo u pamćenju.

O malim ljudima prošle stvarnosti ne ostaje dovoljno da bismo ih trajno pamtili, jer onih kojima su ostali u sjećanju također odavno nema. U ciklusu rađanja i smrti obični su ljudi osuđeni na zaborav. O njima je malo što ostalo zabilježeno, a to je najvažniji kriterij historijskog pamćenja. Najčešće ne zbog toga što se ne bi imalo što zabilježiti – nego zato što je nedostajao netko da to učini.

Kao i kod svakoga pravila i u ovome je bilo iznimaka. Jedna je od njih Emil Laszowski (1868-1949). Savjesniji historičari i bolji poznavatelji zagrebačke prošlosti možda će se sjetiti da je svojevremeno bio utemeljitelj moderne arhivistike, dugogodišnji zaposlenik i ravnatelj Zemaljskog/Državnog arhiva u Zagrebu, cijenjeni povjesničar i publicist, jedan od osnivača zagrebačke Gradske knjižnice, Gradskoga muzeja i Gradskoga arhiva te Društva za spasavanje, odnosno preteče današnje hitne medicinske pomoći. Posve uobičajeno, u gradu čiju je povijest poznao kao malo tko drugi i kojemu je u nasljeđe ostavio kapitalne institucije, nije zaslužio da dobije niti ulicu (iako je, usput rečeno, velikom broju njih odredio ime).

Kako bilo, taj je ugledni intelektualac ostavio bilješku o malom čovjeku, Franji Kralju (1814-1898), podvorniku Kraljevskog zemaljskog arhiva u Zagrebu. Laszowski je iskoristio mogućnost zabilježiti ponešto od životne priče koja ga je kao mladca na početku stručne karijere istinski oduševila. Mi smo pak imali sreću da na taj način makar djelomice proniknemo u sudbinu jednog od vojske pojedinaca o čijim životima nismo imali prilike ništa поближе doznati.

I na ovome se mjestu ne da ne povući usporednicu s Horvatom. Stari je Zagorec Kralj Laszowskom, čini se, pričinjavo isto ono zadovoljstvo susreta i razgovora kakvo je Horvatu činio njegov nepismeni tuškanački *pometać* Imbro, veliki prijatelj, *muđrac* – i (slučajno ili ne) Kraljev zemljak.⁰¹ I Franjo i Imbro svoje su *gospodske* prijatelje oplemenjivali stavovima što su ih ovi rijetko mogli iščitavati u hrpama knjiga ili susretima s onodobnom intelektualnom elitom. I Laszowskom i Horvatu, njihovi su Zagorci bili svojevrsan povratak iskonu. Napatvorena mudrost narodnoga duha.

Laszowski je bio uistinu osebujna ličnost koja je, kao i Horvat na svoj način, zaslužila zasebnu i opširnu studiju. (Niti jedan, niti drugi nisu dobili onakvu kakvu zaslužuju). Središnjoj hrvatskoj arhivskoj ustanovi kojoj je posvetio doslovno čitav radni vijek Laszowski je u nasljedstvo ostavio nemalu, sadržajno dragocjenu, rukopisnu ostavštinu. Među raznim pabircima, a pisao je zaista mnogo, sačuvala se i bilješka o Kralju.⁰²

⁰¹ O svom velikom prijatelju, rijetko dobrom, poštenom i mudrom čovjeku, smetlaru Imbri, Horvat je ostavio nekoliko uistinu dirljivih bilježaka u pismima upućenima Slavku Batušiću. Ova je prepiska 2014. tiskana u izdanju Hrvatskog državnog arhiva – vidi Horvat, Josip, *Pisma Slavku Batušiću*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2014. (uredio i bilješkama popratilo Branko Matan), str. 80, 127, 131, 154, 201. ⁰² HR-HDA-806 Emilij Laszowski, 1.5.17. „Uspomene na ljude“, kut. 11.

Trg sv. Marka s *Banskom palačom* potkraj 19. stoljeća (pogled s istoka)

Pobudu pisanja o običnim ljudima Laszowski je prozaično objasnio na početku crtice o Kralju koristeći se sljedećim riječima: *I manji ljudi zavredjuju, da se o njima piše, ako su sproveli častan život, protkan marljivim radom i rodoljubljem. Ako se i nisu javno isticali, nit su njihova djela poznata i na oko su sitna i neznatna, ipak ima u njihovom životu i tijekom rada momenata, koji im služe na čast, a to tim više jer su bili sitni ljudi ne gramzeći samoljubljem za slavu i priznanja. I ovakovi časte svoj narod i svoju domovinu.* Tekst koji slijedi zbog toga je zapravo samo usustavljen i donekle pojašnjen tekst što ga je Laszowski ostavio o svom suradniku, tom *sitnom, plemenitom čovjeku, poštenjaku i rodoljubu.*

Kralj se rodio u malenom zagorskom selu Vrtnjakovec u župi Krapinske Toplice 13. kolovoza 1814. od seljačkih roditelja, oca Andrije i majke Barbare rođ. Gorički. Na krštenju su mu kumovali lokalni seljak Filip Stančić i Ana Gilleo, Francuskinja, zaci-jelo žena ili kći zaostalog zarobljenoga francuskoga vojnika.

Odrastao je kao seosko dijete bez škole te već kao dječak stupio u službu Antuna pl. Kukuljevića Saksinskog, oca kasnije poznatog historičara Ivana, na njegovom imanju u Puhakovcu. Okretan mladić doskora je postao *inošem* ili *pedinterom*⁰³ na puhakovačkom imanju. Kako je bio tek dvije godine stariji od Ivana Kukuljevića, dakle gotovo njegov vršnjak, potonji ga je prihvatio kao sebi ravnog iako ih je dijelilo visoki plot socijalnog i društvenog podrijetla. U Kukuljevićevoj kući Kralj je naučio pisati, čitati i računati, a u tom ga je podučavao njegov mali go-

spodar odmah nakon što je sam savladao spomenute vještine, dakle već kao dječak.

Kralj je od najranijih dana uživao veliko povjerenje mladog vlastelina pa nije začuđujuće da ga je Kukuljević nakon što je postao časnikom, uzeo za *furiršića*⁰⁴ i poveo sa sobom u Milano, kamo je 1837. bio premješten sa svojom jedinicom. Od tog se vremena više nije razdvajao od vjernog Franje sve do 1861.

Poslije očeve smrti, Kukuljević je Kralju često povjeravao i gospodarske poslove na puhakovačkom imanju. Zaslužno povjerenje potonji je uživao i kod Kukuljevićeve supruge Kornelije rođ. pl. Novak, gotovo od časa njezine udaje za Kukuljevića 1846, kada je stigla u Puhakovec.

Franjo je sudjelovao u svim važnijim događajima iz Kukuljevićeve privatnog i profesionalnog života. Tako ga je primjerice 1848. pratio u Beč, kad je ovaj podastro kralju zahtjeve hrvatskoga naroda, a sudjelovao je i u njegovom diplomatskom putu do patriarha Josifa Rajačića, kneza Karađorđa i maršala Radetzskog u Italiju.

Kada je po banskoj odredbi Kukuljević 1848. imenovan rukovoditeljem uprave Zemaljskoga arhiva u Zagrebu i u tom mu je poslu obilno pomagao Kralj, dakako, isprva prije svega kao fizička ispomoć.

03 Sluga, momak. 04 Osoba pri vojnoj postrojbi zadužena za smještaj, prehranu, održavanje odjeće i opreme i dr.

Kralj je 1849. pratio Kukuljevića u Budimpeštu, gdje je za Hrvatsku preuzimao tzv. “Komorske spise”⁰⁵ i nešto arhivalija Lokumtenencijalnoga vijeća što su se provenijencijom odnosili na Hrvatsku, kako bi ih trajno smjestio u zagrebački Zemaljski arhiv. Taj transport pratio je cijelim putem do Zagreba o čemu je kasnije Laszowskom često i rado pričao. Znao je govoriti: *Ja, Jelačić i Windischgrätz preuzeli smo te spise od Magjarov za Horvacku.*

Kao što je poznato, Kukuljević je u svojoj kući u zagrebačkoj Visokoj ulici sabirao golemo rukopisno i tiskano blago vezano za proučavanje hrvatske prošlosti. I u poslu popisivanja, slaganja i pronalazanja raznih isprava, knjiga, rukopisa i drugih starina Kralj mu je bio desna ruka. Po Kukuljevićevim je uputama držao urednom njegovu poveliku i vrijednu knjižnicu te golemu zbirku arhivalija, koje je ovaj sakupljao sa svih strana – kako je sam govorio – *uz moduse aequisendi: “kupil, dobil, vukral”*. Kod nekoga zagrebačkoga knjigoveže na Gornjem gradu uputio se Kralj i u šivanje i broširanje knjiga, pa je tako mogao *popravlati i skup zešivati* oštećene Kukuljevićeve knjige. Ovakvi Kraljevi *majsterštuki*⁰⁶ mogu se još danas vidjeti u knjižnici i arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti kojoj je Kukuljević oporučno ostavio svoju knjižnicu i zbirku arhivalija.

Bibliotekarskim i arhivalnim poslom Kralj se vrlo rado bavio. Dobro je pamtio kad mu je što Kukuljević kazivao iz sadržaja pojedinih isprava, ili mu dao čitati iz povijesnih knjiga. I iz latinskih pisaca mu je prevodio pokoje odlomke pa je Kralj pod stare dane s ponosom spominjao ulomke što su ih zabilježili *Luciuš, Ištvanfić, Ratkaj ili Bonfinius...!* Osobito je cijenio knjige koje je napisao Kukuljević, i od kojih mu je po koju dao. Te je čuvao kao veliko blago u svom stanu.

Uz ove poslove, nije Kralj propuštao ni brigu o Kukuljevićevoj djeci Milutinu i Božidaru. S Milutinom je imao *vražjega posla kajti je on bil gizdav oporen, a Božidar bio je mil i drag dečarac*. Uz njih je znao probdjeti čitave noći, njegujući ih bolje nego bi to učinila bilo koja dadilja. S njima se igrao i izlazio u šetnju. Nije se uskraćivao obavljati i druge kućne poslove *kak je to šikalo inošu*.

Kada je Kukuljević u siječnju 1861. postao veliki župan Zagrebačke županije, a Albert pl. Štriga preuzeo upravu Zemaljskog arhiva, odlučio je prikladnim poslom osigurati mnogogodišnjega vjernoga *inoša*. Budući da je upravo u to vrijeme dotadašnji arhivski podvornik Miško Moranić napustio to mjesto, nakon što je imenovan županijskim *katanom*,⁰⁷ na Kukuljevićevu preporuku za podvornika je predložen Kralj. Hrvatsko namjenskičko vijeće imenovalo ga je privremenim službenikom, a na-

kon zakonskog uređenja Arhiva 1870. Kralj je namješten za stalnog podvornika s godišnjom plaćom od 300 for. na teret regnikolarne zaklade. Do kraja službe još je jednom promaknut u viši platni razred Dekretom bana od 17. rujna 1886. br. 1857. s godišnjom plaćom od 400 for. i 60 for. stanarine.

Laszowski je Kralja upoznao prvog dana nastupa u službu Zemaljskog arhiva pred Uskrs 1891. Već tada je bio starac, suh i pognut, ali *živa srca i izvrsne pameti*. Sjećao se sitnica iz svog života. Dakako, osobito je poštovao Ivana Kukuljevića, o kojemu je mnogo pripovijedao. Nije ga mogao prežaliti. Sve do Kukuljevićeve smrti (1889) često ga je posjećivao kad bi navratio u Zagreb, budući da je Kukuljević pod stare dane uglavnom boravio na svom imanju u Puhakovcu. *Kukuljević bil je arkivar kakvega nebu nigdar već* često je govorio Kralj. *On je vse znal i ob vzem povedati kak je bilo. A kaj je stoprav spisal, ob tem samo bog računa zna.*

Stari je Kralj bio konzervativac pa mu je početka bilo mučno gledati reforme u Zemaljskom arhivu, posebice nakon dolaska Ivana pl. Bojničića za ravnatelja 1892. Znao je govoriti *A pak kaj je vse treb, em je prek 150 let bilo dobro i uredu*. Ipak, kad je vidio da sve promjene nisu na štetu, blagim je okom gledao rad oko uređivanja ustanove u kojoj je radio. Kad je, pak, prigodom obnove i preuređivanja prostorija dobio svoju zasebnu sobu na hodniku, moravši ostaviti predsoblje koje je preuđeno za Laszowskog, počeo se žalostiti da je zapostavljen. Očito je smatrao da je kao podvornik neopravdano gurnut u zapećak, kada su u Arhiv stigli novi, “učeni” zaposlenici.”

Vjerojatno je pritom bio i u pravu, jer je ustanova do dolaska Laszowskog uglavnom bila prepuštena njemu na odgovornost i brigu. Formalno namješteni Štriga uopće nije mario za arhivske poslove, smatrajući zaposlenje u toj državnoj ustanovi samo nagradom za zasluge u narodnom, preporodnom pokretu sredinom 19. stoljeća. Miškatović se istodobno radije bavio politikom.

Kralj je s druge strane, i bez formalne naobrazbe, dobro poznavao sastav Arhiva, jer ga je u to uputio Kukuljević. Tako je i Laszowskom po dolasku pomagao pronaći “zagubljene” spise na pitanja odgovarajući *Bene mladi gospon take bumno našli*. Zapravo, nije ih niti morao tražiti – s potpunom je sigurnošću znao mjesto na kojima su se nalazili. Pritom, dakako, nije zaboravljao niti svoje temeljne poslove, pa nije mogao minuti niti jedan tjedan a da nije temeljito uredio podove Arhiva i oprasio police sa spisima.

⁰⁵ Ovi su dokumenti tridesetak godina kasnije odlukom bana Khuen-Héderváryja vraćeni u Budimpeštu, odnosno netom osnovani mađarski Zemaljski arhiv. Radilo se o iznimno vrijednim spisima ukinutih samostana i konfisciranih posjeda hrvatskih plemićkih obitelji koji su postali vlasništvom Ugarske komore: *Neoregrata acta, Urbaria et conscriptiones, Relations fiscalium procuratorum, Relationes commissariorum regionum, Acta publica*. Ovaj je potez imao izuzetnog odjeka u domaćoj javnosti, a čitava je afera dobila epilog u hrvatskom Saboru poznatim “vritnjakom” pravaškog zastupnika Josipa Gržanića u banovu stražnjicu.

⁰⁶ Remekdjela. ⁰⁷ Vojnik.

Emil Laszowski u vrijeme dolaska u Zemaljski arhiv

Kralj je osobito poštovao latinski jezik. Znao je i mnogo latinskih riječi, koje je naučio od Kukuljevića za kog je držao da je *najbolši latinac bil*. I sam se rado u razgovoru služio latinskim riječima, koji put i pogriješivši, ali ga nitko od njegovih (učenijskih) sugovornika nikada nije ispravljao ili ismijavao, jer bi zbog toga stari podvornik bio povrijeđen i ožalošćen.

Ćirilicu nije trpio *ko ni vrug tamjan*. Kad bi stiglo ćirilčno izdanje *Zbornika zakona i naredaba*, redovno bi rekao *opet je došiel turski zbornik*. Za nj je ćirilica bila tursko pismo.

Lazowskom je mnogo pričao o Kukuljeviću, Račkom, Tkalčiću, Dani Gruberu i drugima koji su dolazili proučavati arhivalije. Rado je spominjao i *arkivske pisare* Likovića i Rađu, koji su osobito za Kukuljevića i Smičiklasa prepisivali dokumente. Arhivara Franju Pogledića vrlo je cijenio, dok je o Josipu Miškatoviću znao govoriti, da se *preveč hitil v politiku*, a njegovo držanje 1885. prigodom izručenja “komorskih spisa” po banu Khuen-Héderváryju, najstrože je osuđivao govoreći: *Vse je to znal kaj bu, i odme glil je v Karlovac*. Doista, budući da je u to vrijeme u Zemalj-

skom arhivu bio namješten još samo Štriga (kojega ionako nika da nije bilo u uredu), otpremi “komorskih spisa” suprotstavio se samo stari podvornik. No i on je morao popustiti pred nasilnim banovim postupkom.

I na rad Laszowskoga Kralj je gledao s blagonaklonošću. Ovaj je posebice prvih godina bio neumoran u arhivskom radu. Tako je za kratko vrijeme potpuno upoznao cijeli fundus Arhiva, popisujući serije spisa, bilježeci pritom manjkajuće dokumente, a mnoge pogrešno uložene, odlažući na pripadajuća mjesta. Napola u šali, gledajući njegov mar i predanost, Kralj mu je znao govoriti: *a kaj se mladi gospon tak hitiju v tem poslu, oni su mladi, a ak ima posla ima i denarov...* Kao da je time proricao gotovo polustoljetnu arhivsku službu mladomu pristavu, sažimajući istodobno u spomenutoj rečenici i današnju sliku koju javnost ima o arhivima i koja je, eto, čitavo stoljeće ostala nepromijenjena.

Iako je Kralj svoju službu uvijek vrijedno obavljao, visoke godine počele su se opažati nedugo nakon Bojničićeva dolaska. Upravo po želji novog zemaljskoga arhivara Kralj je 1895. umirovljen u dobi od 81 godine! To je, ipak, na nj porazno djelovalo. Sva volja za životom bila mu je vezana uz rad u Arhivu. Ostavši bez toga, još je brže kopnio.

Posljednje je dane proveo u Mesničkoj ulici 49, prizemno u dvorištu. Tamo je uslijed staračke iscrpljenosti i zaklopio oči 7. IV. 1898. Njegova udovica Josipa rođ. Pungart, brzo ga je slijedila. Umrla je zagrebačkoj Bolnici milosrdne braće 1. V. 1899. U braku s 25 godina mlađom suprugom rodom iz Krapinskih Toplica Franjo nije imao potomstva.

Umro je kako je i živio. Tiho i samozatajno. Mladomu arhivaru što ga je upoznao na samom koncu dugoga i sadržajnoga života bio je svojevrsnim uzorom na početku njegova *arkivalnog* puta. Ovaj je to znao cijeniti. Uzvratilo je Kralju otkidanjem od zaborava.

Bilješka o autoru

Rođen 14. kolovoza 1975. od paorske loze iz Mačkovca na Savi. U Novoj Gradiški završio osnovnu i srednju školu. Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 1995. upisao studij povijesti i etnologije te diplomirao početkom 2001. Od iste godine kao arhivist zaposlen u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu.

Na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 2006. magistrirao temom o etničkim i nacionalnim stereotipima hrvatskih intelektualaca, a šest godina kasnije obranio disertaciju pod naslovom *Emil Laszowski – pripadnik hrvatske intelektualne elite na prijelazu 19. i 20. stoljeća*.

Objavljivao ponešto, (ni)malo uistinu vrijednoga.

Milovan Buchberger

Skice za portret tišnjanske porodice Mazzura

Porodici je pripadao i glasoviti Šime Mazzura, 1840-1918, koji je potkraj 19. i početkom 20. stoljeća smatran najuglednijim Dalmatincem u Zagrebu

Ovim skicama pokušavaju se rasvijetliti manje poznati događaji vezani uz život i sudbinu tišnjanske porodice Mazzura. Porodica Mazzura dala je golem doprinos životu Tisnog na otoku Murteru u 19. stoljeću, a djelovanje velikana dr. Šime Mazzure ostavilo je dubok trag u hrvatskom novinstvu, politici i gospodarstvu na razmeđu 19. i 20. stoljeća. Kada se 1862. skroman mladić Šime Mazzura zaputio iz rodnog Tisnog na studij prava u Zagreb, nitko nije mogao slutiti da će se profilirati u vodeću ličnost hrvatskog novinstva te postati okosnicom legendarnog zagrebačkog lista *Obzor*. Mazzura, čovjek hladne analitične racionalnosti, uz novinarski i politički rad, djelovanjem u upravama najvećih hrvatskih trgovačkih društava i banaka stekao je reputaciju najuglednijeg Dalmatince u Zagrebu toga vremena. Danas je u Tisnom potpuno izbljedjelo sjećanje na Šimu Mazzuru i njegovu porodicu, a jedino što se otima zaboravu lijepa je secesijska *Vila Mazzura*, za koju, doduše, mještani ne znaju ni tko ju je gradio, ni kada je otprilike izgrađena.

Porodica Mazzura-Marov u Tisnom u 18. i 19. stoljeću

Tisno se počinje razvijati u prvoj polovici 17. stoljeća, kada šibenski biskup Vincenzo Arrigoni dovodi iz rodne Brescije desetak talijanskih porodica. Mjesto tako postaje jedno od vrlo rijetkih sela u Dalmaciji u koje su se naselili Talijani. Domaći Tišnjani rade kao kmetovi na zemljama biskupske mense koje su u 18. stoljeću dane na upravu najbogatijim doseljeničkim porodicama Alborghetti, Banchetti i Gelpi.

Po svjedočenju Šime Mazzure, koje je 1918. u povodu smrti objavljeno u *Obzoru*, porodica Macura doselila je u Tisno iz Kištanja. Matice ne otkrivaju točnijeg podatka, a istraživanjem se utvrdilo da Luka Macura oko 1740-ih godina dolazi u Tisno, oženivši se djevojkom tišnjanskog roda Marov. Ubrzo se u maticama porodica upisuje dvojnim prezimenom Mazzura-Marov. Ne postoje podaci čime se bave prve generacije seljačke obitelji Mazzura u Tisnom, ali je činjenica da u selu i okolici krajem 18. stoljeća raspolažu većim brojem zemljišnih posjeda.

U teško čitljivim maticama Tisnog iz tog perioda (matice postoje od 1681) ne pronalazi se podatak da je Lukin sin, Vito Mazzura-Marov, rođen u Tisnom, već samo upis da se 25. 1. 1767. oženio Matijom Vlašić (1750-1816), Josipovom, iz pučke tišnjanske familije. Porodica Mazzura-Marov prvotno ima četvero djece. Dva sina, Šimu (r. 1768), djeda glasovitog Šime Mazzure, i don Josipa (1776-1848) te dvije kćeri Živku (r. 1774) i Anicu (r. 1789). Nadalje, Šime Mazzura vjenčao se 1797. s Anticom Olivari, Stjepanovom, ima sina Ivicu Mazzuru (1807-1876) i kćeri Matiju (r. 1810) i Justinu (r. 1813). Uz brojne vinograde koje porodica tada posjeduje, Šimin brat don Joso Mazzura, pop latinaš, prvi uvodi familiju Mazzura i Tišnjane u ribarstvo.

Priča o poslovnom i društvenom usponu porodice Mazzura-Marov započinje 1824. kada Ivan Mazzura u Tisnom otvara obrt za proizvodnju svijeća. Za sve to zaslužan je njegov stric don Joso, koji je već od 1794. pomoćni župnik crkve sv. Duha u selu, a koji je tada kao župnik prepoznao dobru mogućnost prodaje svijeća za crkvene potrebe. Time prva tišnjanska voštarnica po-

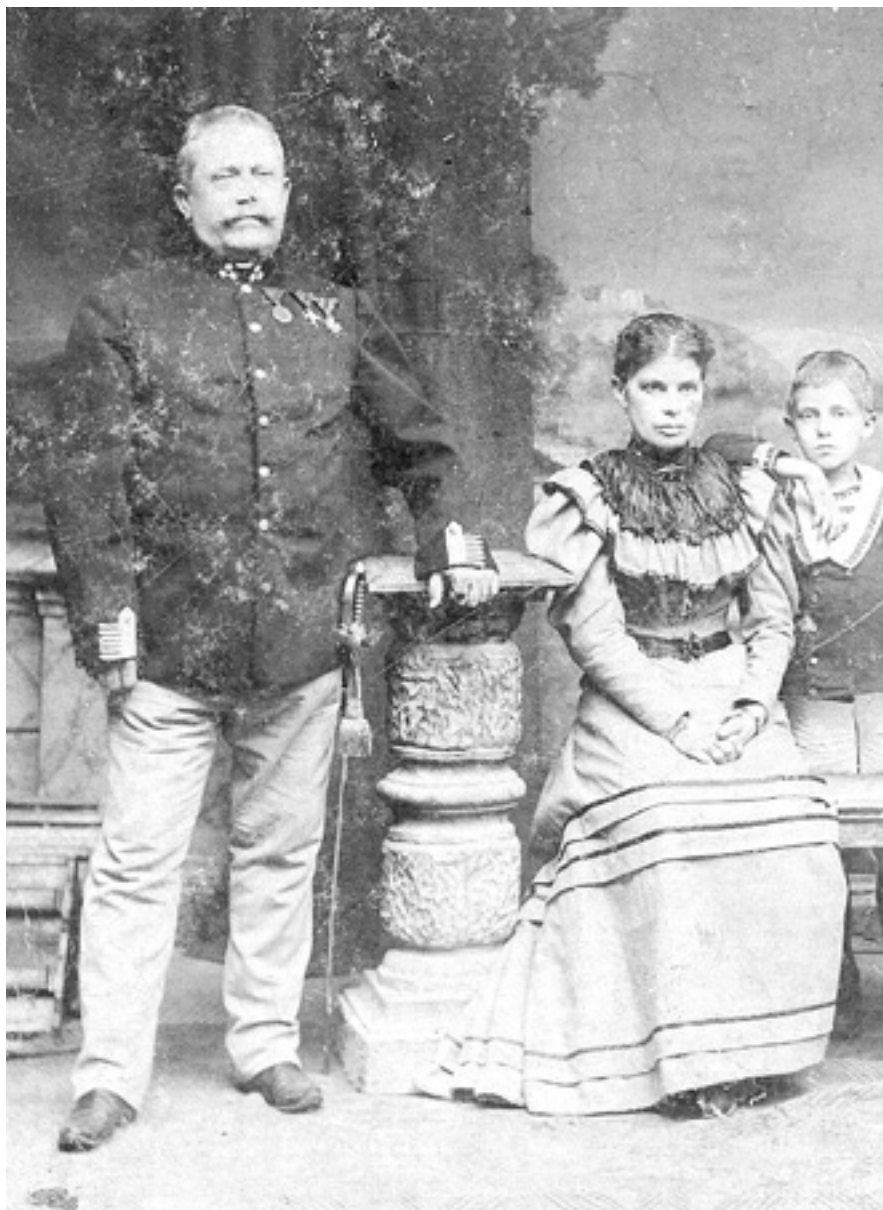
rodice Gelpi, koji do tada jedini u murter-skom kraju proizvode svijeće, dobiva konkurenciju.

Popis vlasništva zgrada iz 1826. otkriva da Šime Mazzura u Tisnom posjeduje mnoge kuće. Tako se navodi njegovo vlasništvo dvokatne kuće površine 117,8 klaftera² (k. č. 17,19), katne kuće površine 35,5 klaftera² (k. č. 43), kuće površine 19,2 klaftera² (k. č. 54) te katnice površine 22,1 klaftera² (k. č. 174) s četiri lokala, u kojoj je tada bila smještena voštarnica.

Mladi poduzetnik Ivan Mazzura 1828. vjenčao se s Marijetom Lubin (1805-1887) iz Trogira. Kako je Marijeta kćer uglednog kovača Lovre, koji ima kuću u zidinama neposredno uz trogirsku katedralu, i Dominike rođ. Koščina, porodica Mazzura time je stekla prestiž te dobila i bogatu dotu koju je mladenka donijela. Marijeta je imala jedanaestero braće i sestara, od kojih treba istaknuti svećenika Antuna Lubina (1809-1900). Antun je glasoviti danteolog, on 1835. završava studij filozofije u Padovi te je 1841. profesor gramatike na zadarskoj gimnaziji, a 1855. postaje profesor talijanskog jezika i književnosti sveučilišta u Gracu. Dobra okolnost za mladog Ivana Mazzuru bila je da je brat njegove žene Antun 1825. kanonik Trogirске biskupije te uz njegovu pomoć lako ostvaruje plasman svijeća, koje se tada u najvećoj mjeri koriste za crkvene potrebe. Također, Marijetin stariji brat, Nikola Lubin (r. 1806), respektabilan je trgovac u Trogiru, pa i ta okolnost pridonosi dobroj prodaji Mazzurinih svijeća.

Porodica Ivana Mazzure-Marova bila je brojna. U maticama su upisani sinovi Josip (1830-1831), Josip-Šime (r. 1834), Ante (1835-1894), Vinko (1837-1868), Šime (1840-1918), Frane (1842-1881), Josip (1850-1926), Lovro (1853-1941) i Nikola (1854-1912), te kćeri Antonija (1831-1832), Ivana (r. 1832), Marija (r. 1832), Petronila (1839-1874), Agneza (r. 1844), Antonija-Ivana (r. 1845), Alojzija-Josipa (r. 1845) i Ivana (1848-1848).

Kako je mladi Ivanov sin Šime još kao gimnazijalac od profesora Natka Nodila prihvatio narodnjački politički naboj, ubrzo i

Josip Mazzura sa suprugom Ilkom rođ. Matković (1886)

Veliki dio obiteljskog albuma Mazzura-Vrbanić nalazi se u posjedu Josipe Vrbanić u Osijeku.

Gospodu Vrbanić – istražujući gradu za članak – nije bilo lako pronaći, s obzirom da je Vrbanić vrlo rasprostranjeno prezime u Hrvatskoj, a bilo mi je i prethodno poznato da familija Mazzura u Hrvatskoj već decenijama ne postoji. Krenuo sam od informacije gde. Jasne Gobić iz Rijeke, suradnice dr. Drage Vrbanića, koja je kazala da je on nedugo nakon umirovljenja 1980. i smrti supruge otišao živjeti sinu Mladenu u Osijek, te da je 1996. sahranjen u Petrijevcima kraj Osijeka. Kako sam ubrzo pronašao da je dr. Mladen Vrbanić umro 2003, za daljnji trag pokušao sam kontaktirati nekoliko porodica Vrbanić u Petrijevcima. Upornost se isplatila, gđa. Zdenka Vrbanić uputila me na Josipu Vrbanić, suprugu pok. dr. Mladena, koja živi u Osijeku. Ona mi je rado stavila na raspolaganje velik broj obiteljskih fotografija i kazivala obiteljske uspomene koje je decenijama slušala od tasta, od kojih se – doduše – malo njih odnosilo na familiju Mazzura. Znala je tek da je zadnji muški Mazzura, prof. Krsto, umro 1983. kao samac u staračkom domu u Puli, čime mi je samo bila potvrđena prethodno poznata informacija od Šime Obratova iz Tisnog da unuci dr. Šime Mazzure nisu imali potomaka.

cijela porodica Mazzura-Marov u Tisnom, u borbama autonomiša i narodnjaka sredinom 1860-ih čvrsto staje na narodnjačku stranu. Narodnjake u Tisnom, uz don Josipa Rajmondija (1836-1902) i Josipa Marinovića (1844-1900), predvođe braća Josip, Nikola i Lovro Mazzura, koji su ujedno i osnivači Narodne stranke.

Kuća Mazzura na Ratu u Tisnom (1928)

U Tisnom 1860-ih porodice Matcovich i Gelpi predstavljale su tvrdo autonomnaško uporište. Glavnu autonomnašku snagu čine Ivan Matcovich (1809-1870) i njegov sin Enrico (1836-1898), koji je tada smatran za najžešćeg autonomnaškog političara Dalmacije, te Francisco Gelpi (r. 1798) i njegov sin Giuseppe (1841-1888), oženjen Amalijom, kćerkom Ivana Matkovića.

Mazzure kao narodnjaci konačno odnose pobjedu. Josip Mazzura 1870. postaje prisjednik općine Tisno. Godine 1875. braća Josip, Nikola i Lovro Mazzura s Krstom Obratovim i Josipom Marinovićem osnivaju Hrvatski skup. Osnutkom te organizacije, uspostavlja se čvrsto hrvatski opredijeljeno narodnjaštvo u Tisnom, čime je trajno svrgnuta politička dominacija autonomnaške dinastije Matcovich/Gelpi koja je do tada vladala lokalnim gospodarsko-političkim prilikama. Josip Marinović, prvi narodnjački načelnik Tisnog, oženjen je Antonijom, kćeri Ivana Mazzure. Nakon Marinovića, 1881. Josip Mazzura izabran je za gradonačelnika te dužnost kontinuirano obnaša 16 godina.

Može se reći da je u drugoj polovici 19. stoljeća porodica Mazzura-Marov glavni pokretač gospodarskih aktivnosti u Tisnom. Tako je 1867. Vinko Mazzura prvi upravitelj pošte, koja je u Tisnom utemeljena upravo u kući Mazzura (k.č. 174). Dužnost upravitelja nakon njega 1896. preuzima brat Lovro. Godine 1887. u kući Mazzura djeluje općinska škola u kojoj je učitelj Nikola Mazzura. Braća Mazzura preuzimaju ugledne dužnosti, pa je tako Ante nadžupnik tišnjanske crkve sv. Duha, Frane nadputar, dok Josip uz gradonačelničku funkciju vodi porodičnu voštarnicu. U Tisnom se najviše istakao Josip Mazzura koji je kao dugogodišnji načelnik zaslužan za izgradnju 40-metarskog lukobrana na

Ratu 1886. te probijanje lokalne ceste kroz Glavičinu kojom je 1898. Tisno direktno spojeno s naseljem Murter. Mazzure su krajem 19. stoljeća uz Banchettijeve najbogatija porodica murter-skog kraja. Porodica drži najveću proizvodnju vina i posjeduje malo brodogradilište na Ratu, koje koristi za održavanje ribolovne flote.

Pored Šime, koji 1862. odlazi na studij u Zagreb, jedini od braće Mazzura koji ne živi u Tisnom je Vinko, kapetan trgovačkog broda. Zanimljivo je da sva ostala braća žive zajedno, u prostranoj trokatnoj kući (k.č. 17,19) koja ima 14 soba. Također upada u oči da su svi Mazzure osim Šime i Josipa neoženjeni.

Tišnjanski načelnik Josip Mazzura je 1886. stupio u brak s Ilkom Matković (1869-1945), kćeri Fortunata i Marije r. Pelicarić iz Zadra, s kojom je imao sina Ivana (1899-1900) i kćer Anku (1887-1968). Anka se u Karlovcu 1909. udala za Stjepana-Slavka pl. Vrbanića (1883-1954), majora austrougarske vojske, s kojim je od 1919. živjela u Zagrebu. Po svjedočenju Ankina sina Vida Vrbanića (1910-1994), koje je 1990. ostavio u rukopisu nazvanom *Antimemoari*, navodi se da je porodica Mazzura u Tisnom posjedovala golemu biblioteku, koja je pored knjiga na hrvatskom i talijanskom jeziku sadržavala i sva prva godišta časopisa *Danica*, *Zora dalmatinska* i *Vienac*. Biblioteka je uništena u Drugom svjetskom ratu, kada je talijanskom okupatoru poslužila kao ogrjev.

Nakon smrti Josipa Mazzure 1926. voštarnicu preuzima brat Lovro. Na kraju treba konstatirati da smrću Lovre Mazzure 1941. godine i svršetkom rata u Tisnom više nema pripadnika porodice Mazzura-Marov.

Tisno (1895)

Ovo je najstarija fotografija Tisnog koju sam nakon dugog traganja uspio pronaći. Mnoga dalmatinska mjesta prve fotografije imaju iz vremena 1865-1875, pa je teško proniknuti zašto Tisno nema nikakvih slika iz tog razdoblja. Fotografija se nalazi u zbirci Znanstvene knjižnice u Zadru, a snimio ju je Jerolim Marasović (rođen 1870), posjednik iz Skradina. Marasoviću se u Drugom svjetskom ratu misteriozno zametnuo svaki trag. Porodica Marasović, danas izumrla, bila je u 19. stoljeću među najbogatijima u šibenskom kraju.

Šime Mazzura - novinar i političar

Šime Mazzura rođen je 31. 10. 1840. u Tisnom, u selu koje tada broji preko 1200 duša. Kako sam navodi u nedovršenom dnevniku nazvanom *Iz moje mladosti*, u selu pohađa Javnu osnovnu školu u kojoj se nastava odvijala na talijanskom jeziku, iako su gotovo svi đaci bili Hrvati. Kako je škola obustavljena 1851, mladi Šime gubi četiri godine, te u Šibeniku privatno polaže ispite kako bi 1856. u Splitu upisao 2. razred javne gimnazije. Tamo je smješten u sjemeništu, na biskupskoj stipendiji na koju je obitelj njegove majke imala pravo. Stjecajem okolnosti ubrzo prelazi u Dubrovnik gdje provodi četiri godine na Javnoj isusovačkoj gimnaziji. Nadalje, niti sam ne zna kako i zašto, 1860. upisuje 7. razred u zadarskoj gimnaziji opet boraveći u sjemeništu.

Obitelj je mladom Šimi očito namijenila popovsku službu, ali je činjenica da on baš i nije prihvaćao takvu odluku. U Zadru su mu profesori bili Đuro Pulić, braća Danilo i Miho Klaić, sve čelnici Narodne stranke. Kako je upravo dokinut Bachov apsolutizam, početak je to ustavne ere koja gimnazijalce nadahnjuje hrvatskom narodnjačkom idejom. Kada je biskup Strossmayer u Hrvatskom saboru iznio ideju o utemeljenju sveučilišta, mladi je Mazzura inicirao da zadarska gimnazijska mladež adresom i potpisima ideji izrazi podršku. Kad su autonomasi saznali da su gimnazijalci Zadra uputili zahvalnicu Strossmayeru, Mazzura je kao začetnik ideje kažnjen time da više nije smio boraviti u sjemeništu kako ne bi kvario učenike.

Maturirao je u lipnju 1862. i obitelj je morala donijeti odluku što će Šime nadalje raditi u životu. Sredstava za daljnje sveu-

čilišno školovanje nije bilo, a Šime nikako nije prihvaćao ideju da bude svećenik i nastavi studirati teologiju. Čvrsto je odlučio, bez ikakvih sredstava, u listopadu 1862. otići u Zagreb i upisati Pravoslavnu akademiju. Koliko je takva odluka bila teška i neizvjesna najbolje govore riječi iz njegova dnevnika: "Prvo zaklonište koje nadjoh u Zagrebu, bijaše kuća odvjetnika Augusta Dutkovića, koji mi povjeri svoju malu djecu na instrukciju. Tim mi bijaše osiguran objed. To mi mjesto nadje dr. Petar Matković, profesor povjesti i statistike na zagrebačkoj realci, s kojim slučajno putovah od Zadra u Zagreb." Egzistenciju u Zagrebu namjeravao je osigurati kroz instrukcije djece viđenijih rodoljuba i pisanjem članaka koje bi redovito iz Zagreba slao u zadarski *Nazionale* uredniku Natku Nodilu. Poznanstvom i naklonošću Nodila ubrzo je prihvaćen od vodećih zagrebačkih rodoljubnih, narodnjački opredijeljenih političkih krugova Ivana Kukuljevića, Ambroza Vranyczanyja, Matije Mrazovića i Ivana Perkovca. Bilo je to vrijeme kada se svi oni zalažu za sjedinjenje Hrvatske i Dalmacije, pa su bez rezerve lako prigrlili Mazzuru, kao mladog, gorljivog dalmatinskog narodnjaka. Urednik lista *Pozor*, Ivan Perkovac, poziva ga na suradnju, te Šime za podlistak izrađuje izvratke talijanskih novina.

Godine 1863. zaoštavaju se politički odnosi između kancelara Ivana Mažuranića, uz kojeg su stali Kukuljević, Vranyczani i Vukotinović, i Narodne stranke vođene Strossmayerom, Račkim, Mrazovićem i Perkovcem. Mazzura u *Pozoru* 1863. objavljuje prvi članak *Birokrat Ljudevit* i činovnik *Avelin na Jelačićevu trgu* da bi nedugo zatim svojim satiričnim feljtonom *Na mlado ljeto*, potpisanim s "Razumčić", koji u siječnju 1864. izlazi u *Obzoru*, dao povoda obustavi lista. Kako je Mazzura u političkim izvje-

Lovro Mazzura (1895)

Fotografija iz zbirke rođaka porodice Mazzura, Vedrana Vrbančića u Zagrebu, koji posjeduje mnoge stare familijarne slike i dokumente, od kojih je ljubazno ustupio rukopisne zapise svojega pokojnoga oca, arhitekta ing. Vida Vrbančića. Rukopis se zove *Antimemoari*, u njima autor na 102 stranice zapisuje 200-godišnju prošlost obitelji Vrbančić i Mazzura.

ščima iz Zagreba za *Nazionale*, milansku *La Perseveranzu* i tršćanski *Tempo*, iznoseći gledišta Narodne stranke tvrdo napadao Schmerlingovu vladu i njene centralizatorne težnje, stojeći na Perkovčevoj strani, počinje biti proganjan. Po napatku s višeg mjesta u svibnju 1864. od Pravoslavne akademije dobiva “consilium abeundi atiori inviatione”, što ima značiti ili napustiti studij ili napustiti Zagreb. Naklonošću Franje Račkog ishodio je stipendiju biskupa Strossmayera te studij prava nastavlja u Gracu. Od strica Antuna Lubina, koji je na sveučilištu u Gracu profesor talijanskoga, ne dobiva nikakve pomoći, jer ovaj pripada drugoj političkoj grupi, Autonomnaškoj dalmatinskoj stranci. Mladi je Mazzura kroz ovakve životne prilike iskusio sve teške posljedice koje donose politički stavovi i opredjeljenja.

Studij u Gracu završio je u lipnju 1866. položivši drugi državni ispit te se kao odvjetnički vježbenik u kolovozu u Zagrebu zapošljava u kancelariji dr. Matije Mrazovića. Kako je dnevni list *Pozor* godinu dana ranije opet počeo izlaziti, odgovorni urednik Bogoslav Šulek postavlja ga u uredništvo. Iz pisma koje je u veljači 1867. Mihovil Pavlinović uputio Račkom, vidi se da je Mazzuri ponuđeno i mjesto urednika *Il Nazionale* u Zadru, no on je ponudu odbio želeći ostati u Zagrebu. Nakon poraza Austrije u ratu s Pruskom 3. 7. 1866. političke se prilike u Hrvatskoj naglo mijenjaju, jer je Austrija prisiljena sporazum s Mađarima temeljiti na dualističkoj diobi vlasti. Vođa unionista barun Levin Rauch postaje 27. 6. 1867. namjesnikom banske časti sa zadaćom da

pod svaku cijenu ostvari Ugarsko-hrvatsku nagodbu. Biskup Strossmayer tada se povlači iz političkog života, a Narodna stranka mora udariti na dojučerašnje saveznike unioniste. Mazzura početkom lipnja 1867. postaje glavni urednik *Pozora*, koji se odmah serijom članaka obrušava na Raucha. Nakon treće opomene *Pozor* je 19. 8. 1867. zabranjen i sudski ukinut, nakladnik Antun Jakić gubi 1000 forinti jamčevine, a Mazzura je osuđen na mjesec dana zatvora.

U Beču, izvan dosega Rauchove vlasti, već 1. 9. 1867. počinje izlaziti list *Novi Pozor*, za koji je jamčevinu od 10 000 forinti položio Strossmayer, urednik je Josip Miškatović, surađivali su Rački i Mazzura. List se koncentrirao na napade na Raucha. Rauch je ipak doskočio svojim upornim i neugodnim kritičarima tako da zabranjuje pravo poštanskog raspasavanja lista u Hrvatskoj, nakon čega list ubrzo prestaje izlaziti, svibnja 1869. godine. Mazzura je vrijeme iskoristio da u Gracu 8. 3. 1871. stekne titulu doktora prava.

S padom Raucha u siječnju 1871. Narodna stranka i “umjereni unionisti” počeli su se otimati za preuzimanje njegove uloge i reviziju Hrvatsko-ugarske nagodbe. Bio je to trenutak kada Narodna stranka opet želi pokrenuti list *Obzor*. Mazzura predlaže inicijativu osnivanja Dioničke tiskare u kojoj bi se tiskao *Obzor*, pri tome shvativši da prilozi članstva stranke i Strossmayerova potpora ne mogu biti temelj tiskari, već da se njena egzistencija mora bazirati na čvrstoj ekonomskoj logici. Time prvi u stranačku politiku unosi organizirani ekonomski aspekt. Tako u Zagrebu 1. 8. 1871. počinje izlaziti *Obzor*, list koji se zasigurno u sljedećim desetljećima smatrao najvećim i najistaknutijim u Hrvatskoj. Od prosinca 1871. list se štampa u novoosnovanoj Dioničkoj tiskari, nastaloj kupnjom Vončinine tiskare u Sisku, a dioničke tiskarskog zavoda preuzimaju pojedinci iz vodstva stranke. Mazzura je tako od početka u Upravnom odboru te kroz godine stalno povećava svoj vlasnički udjel u tiskari.

Nakon što od Vakanovićeve vlade 13. 4. 1873. dobiva “stallum agendi” (odvjetnički status) dolazi vrijeme kada Mazzura razmišlja o ženidbi. Prošlo je tek pet dana od priznavanja njegove advokature kada se vjenčao s Jelvom Vrbančić, kćerkom Edvarda Vrbančića (1823-1880), veterana narodnjačke hrvatske politike, osnivača i urednika *Pozora* koji se počeo tiskati još 1860. godine. Bio je to “brak iz računice” kojim je Mazzura kao Vrbančićev zet postigao poziciju u stranci, a time i učvrstio vodeću ulogu u obzoraškim krugovima, koju će u sljedećim godinama brižno razvijati i jačati. Odvjetnički poslovi krenuli su mu također dobro s obzirom da je već 1874. dobio poslove zastupanja zagrebačke općine.

Iako su vođe Narodne stranke omalovažavale pravaško glasilu *Slobodu*, koje je 1879. izlazilo na Sušaku, taj se list zbog novih ideja i načina pisanja čitao, što je *Obzor* osjetio padom naklade. Mazzura se kao predsjednik uprave Dioničke tiskare 20. 10.

Nekadašnja zgrada Dioničke tiskare u Gundulićevoj 18 u Zagrebu

1879. pismom obraća Strossmayeru, jadajući se da “deficit raste svakim danom, pa će po mojem računu ljetošnji deficit doseći 3000 forinti ... i prinukat će ravnajući odbor da preda *Obzor* takvoj ruci, koja neće od Dioničke tiskare zahtjevati nikakve materijalne napore”. Mazzura apelira na Strossmayera da “uzme list pod svoje financijsko pokroviteljstvo”, tj. da izdaje *Obzor* za svoj račun, što biskup nije prihvatio, jer je tada primarno bio zaokupljen gradnjom đakovačke katedrale.

Zbog prevelike popustljivosti Narodne stranke prema najožanjima mađarizacije Hrvatske u vrijeme Mažuranićeva banovanja, Mazzura s Račkim, Vojnovićem i Mrazovićem 1880. osniva Neodvisnu narodnu stranku kojoj je jedan od glavnih pokrovitelja bio biskup Strossmayer. Nova stranka, kako *Obzor* ne bi došao pod upravu Vončine, u rujnu 1881. preko noći obustavlja list te ponovno počinje izdavati *Pozor*. Te novine izlaze do kraja 1885. kada opet mijenjaju ime u *Obzor*.

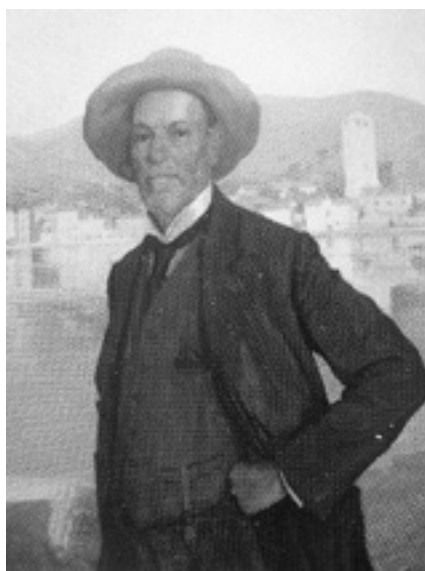
Šime Mazzura (1875)

Slika iz jubilarnog broja *Narodnog lista*, 1. 3. 1912.

Šime Mazzura (1910)

Slika iz jubilarnog broja *Obzora*, 20. 12. 1910.

Šime Mazzura, portret, autor Celestin Medović (1913)

Medovićevo ulje na platnu, veličine 105 x 98 cm, prikazano je na Medovićevoj retrospektivnoj izložbi u Zagrebu 2011. godine. Kako 1913. Medović nije posjetio Tisno, portret je najvjerojatnije raden na osnovi fotografije dr. Šime Mazzure. Nitko od familije Vrbanić nema sjećanja na tu sliku, a po informacijama Igora Zidića vjerojatnim se čini da je slika već poslije Drugoga svjetskog rata bila kupljena od privatnih kolekcionara te u međuvremenu promijenila bar tri vlasnika.

Lav Mazzura (1930)

Tisno, pogled na Istočnu Gomilicu sa
Vilom Mazzura (1913)

Fotografija u zbirci kolekcionara Igora Radina iz Šibenika. Gospodin Radin ljubazno se odazvao zamolbi da u svojoj bogatoj zbirci pronađe ovu rarijetnu fotografiju na kojoj je prikazana tek izgrađena Vila Mazzura.

Mazzura u to vrijeme, kao vrstan pravnik, u uvodnicima se cira državno-pravne i financijske probleme koje je donio nagodbeni sustav s Mađarima te poglavito piše o gospodarskim problemima šuma, likvidaciji zadruga te najviše zadire u socijalnu strukturu naroda kojoj su imperativno potrebne promjene. Uvodnici *Obzora* gotovo se isključivo obraćaju najvišem sloju hrvatske inteligencije te Mazzura tekstovima tretira gospodarska pitanja, dok se većina drugih autora u listovima *Obzor-Pozor* bavi kulturnom problematikom, koja osnutkom Akademije i Zagrebačkog sveučilišta, biva primarna i jedina grana hrvatske autonomije koja je slobodna od neposrednog uplitanja mađarizma.

Njegova advokatska kancelarija, koja 1880. dobiva zastupanje zagrebačke nadbiskupije i Eskomptne banke i mnogih prominentnih tvrtki, smatrala se najuglednijom u Zagrebu. Mazzura je pametno izgrađivao svoju jurističko-financijsku poziciju i moć. Poziciju učvršćuje ženidbom Stanke, kćerke njegova stranačkog sponzora Mrazovića, za Franju Šverljugu, glavnog ravnatelja Eskomptne banke. Mazzurine poslovne veze s Šverljugom vremenom su postale toliko bliske da se 1900. Šverljugin sin dr. Stanko (1880-1958) oženio tek punoljetnom Mazzurinom kćeri Jelvom. Mazzura time, kroz čvrste veze obzoraških familija Mrazović-Šverljuga-Mazzura, uspijeva ostvariti povezivanje stranke i novčarstva.

Politička karijera Mazzure također nije zaostajala, pa je 1884. kao vođa Neodvisne narodne stranke, izabran u Sabor kao zastupnik klanječkog kotara. Iako nije bio vješt govornik, njegova ekonomska neovisnost dopuštala mu je da pod Khuenovim režimom vodi odlučnu hrvatsku politiku. Veliku naklonost biskupa Stros-

smayera najbolje iskazuje pismo koje je uputio Mazzuri 26. 7. 1887, u povodu smrti njegove majke Marije, govoreći: “Dragi moj prijatelju, vi izgubiste ono što je čovjeku na ovome svijetu najmilije to jest majku. Sažaljujem vas iz sveg srca, ali moj dragi brate tješimo se vjerom svetom da ćemo se svi poslije života sastati i onu svetu ljubav, koja nas je međusobno na ovom svijetu vezala u Boga, navieke nastaviti. U sličnih slučajevi sieća se kršćanin u onoga što je Gospod od djevojci mrloj i Lazaru rekao – ‘non est morte et non est mortus sed dormus’. Bog vas tiešio. Naši su ljudi u zdvojenju zalutali i učinili nješto, što ipak po mom barem mišljenju učiniti nebi smieli. Take desperatne odluke ne razbistruju misli, nego kvare i nove zamršaje radjaju. Drago mi je bilo čuti da ste se vi tome protivili - pravo ste imali. Sa štovanjem i ljubavi ostajem vazda vaš prijatelj.”

Pametno vodeći poslove Dioničke tiskare Mazzura je postigao da se ona postepeno razvila u najmoderniju tiskaru slaven-skog juga tiskajući i *Vienac* i *Matičina* i Akademijina izdanja, dok se cjelokupna opozicijska vlast njome služi za veće poslove. Takvo poslovanje omogućilo je 1896. izgradnju nove goleme dvokatne zgrade Dioničke tiskare na uglu Gundulićeve i Marovske ulice u Zagrebu, a i sam Mazzura s porodicom preseljava u stan koji se nalazi u zgradi tiskare na adresi Gundulićeva 18, dok odvjetnički ured smješta u Marovsku 24. Popularnosti *Obzora*, kao pokušano domoljubnog lista, pod kraj 19. stoljeća pridonosi i omraženi režim bana Khuena. Pod banovanjem Khuena *Obzor* se politički izživljava u kritiziranju odredaba nagodbe. Mazzurini kontemplativni uvodnici protežu se često u više nastavaka, izvršavaju političku funkciju održavajući političku budnost hrvatske inteligencije. Tako *Obzor*, list u kojem tada Mazzura vodi glavnu

Vila Mazzura (1913)
Iz Zbirke starije fotografije Muzeja za umjetnost i obrt, Zagreb

Vila Mazzura (1915)
Iz privatne zbirke, Zagreb

Vila Mazzura (1928)
Iz privatne zbirke, Zagreb

Lijepa secesijska Vila Mazzura uvijek je bila rado sniman motiv Tisnog. Ovu fotografiju s razglednice, jednako kao i slijedeće dvije, ustupila je Marina Bagarić, kustosica Muzeja za umjetnost i obrt iz Zagreba. Na njima je prikazana vila neposredno nakon izgradnje, zatim se vidi spremište uz lučicu, podignuto 1924. te srušeno 1955, kada su sa sjeverne i zapadne strane oko vile izniknuli prizemni betonski paviljonski objekti dječjeg Tuzlanskog odmarališta, betonska ograda uz more i nekoliko betonskih kabina pred vilom. Kabine i betonska ograda uklonjene su 1991. godine. Od tada Tuzlansko odmaralište više ne koristi vilu, te je prvi put pred njom omogućen prolaz za šetnju uz more.

Vila Mazzura (1966) Iz privatne zbirke, Zagreb

Kuća Mazzura u Zagrebu, Jurjevska 27 b zapadno pročelje

Vila Mazzura u Zagrebu danas je toliko zarasla biljkama da je njezino reprezentativnije istočno pročelje, koje gleda na Jurjevsku ulicu, praktično nemoguće prikazati na snimci.

riječ, postaje u cijeloj habsburškoj monarhiji rekordno plijenjen, s preko 900 zapljena u 15 godina.

Novinar i književnik Milutin Cihlar Nehajev u svojem sjećanju daje izvrstan opis Mazzure riječima: “Suh, visok gotovo dva metra, sa uglato formiranom lubanjom, uska lica, sa prosijedom, pod starost plavosijedom bradicom, sa naočarima ispod pačevorinastog visokog čela, Mazzura je imao habitus engleskog profesora ili internacionalno korektnog charge d’affaires. No kroz naočare virile su očice - dvije iskre, dva nemirna, malo ironična, prodirna djavola - i te oči neprestano su kao u brizi radile, tražile, sumnjičile i zamišljale se, odajući golemi i neprestani posao mozga. Po njima je njegov mozak unilazio u dušu ljudi - te su očice zaronjivale u oči protivnika, iskale u crti usana pravi smisao riječi, nepovjerljivo igrale po grimasi svojega vis-a-vis - sav racionalistički Mazzura bio je u njima. Nisu išle do tudjeg srca, bilo im je dosta otkriti logične motive i one porive što ih nepravno zovemo realnima, jer reprezentiraju samo materijalnu stranu.” U svom živom opisu Cihlar ga nadalje karakterizira: “Duh deduktivan, življaše vas u teoriji, umnoj konstrukciji, u prudentiji juris, koja nije imala mjesta za temperamenat, za dušu ... pisani zakon imao je za nj ipso facto koercitivnu snagu, radilo se o privatnoj civilnoj parnici ili o sukobu dvih oprečnih političkih gledišta; samo je do spretnosti pravnog zastupnika, da pojedinac ili narod dobiju parnicu.”

Mazzura je volio život pokazujući veliku naklonost prema ženama. U Vrbanicevim je *Antimemoarima* ta njegova odlika ovako opisana: “U starijim godinama viđen je često u cerclu Hrvatskog narodnog kazališta, odjeven u besprijekornom fraku i bijelim rukavicama, zlatnim cvikerom na vrpici kako aplaudira mladim glumicama i plesačicama. Neka bi ljepotica dobila ispod bine na pozornici od njega cvijetni aranžman za njenu ljepotu i graciju.” Znao je u starosti svakog toplijeg zimskog dana uspravne glave prošetati Gundulićevom ulicom i to baš na strani gdje se nalazila djevojačka škola. Cihlar primjećuje da su ga zbog toga mlađi kolege znali, uz sav respekt, zadirkivati, a on bi odgovorio da uživa u ženskom fluidu koji se tu njuši. Vezano uz Mazzurin stav o ženama, poznato je njegovo odbijanje mlade Marije Jurić Zagorke, koja je kao prva žena novinarka željela 1896. započeti suradnju u *Obzoru*. Na intervenciju biskupa Strossmayera, Zagorka ipak počinje objavljivati članke u *Obzoru* u kojima prati hrvatsko-mađarske odnose. Dakle, kompromis s Mazzurinim prvotnim stavom je pronađen, ali su ipak Zagorkini članci izlazili nepotpisani, jer je - žena!

Nezavisna narodna stranka, u čijem je Mazzura vodstvu, 1894. koalira sa Strankom prava, te je on na izborima 1897. ponovno izabran u Sabor. U tom se Saborskom razdoblju, koje je trajalo do 1903, Mazzura ističe govorom u kojem 22. 2. 1900. brani hrvatska prava na Rijeku. Kao odvjetnik 1895. u političkim procesima zastupa hrvatske studente koji su u Zagrebu spalili Mađarsku zastavu.

Mazzura je u to vrijeme u stalnom ratu s Khuenovim režimom, klimaks toj borbi dao je govorom na saborskoj sjednici 23. 8. 1897. u kojem je istakao kako se za najokrutniju cenzuru neovisnog tiska, koju se provodi pod Khuenom, najblaže može reći da predstavlja ruglo 19. vijeka. Nadalje, kao veteran i prvak nezavisnih hrvatskih novinara, Mazzura u lipnju 1898, na kongresu slavenskih novinara u Pragu, izvještava o nečuvenim progona nezavisne hrvatske štampe pod Khuenovim režimom. Na kongresu slavenskih novinara u Plzenu u lipnju 1903. Mazzura je, kao bivši urednik i dugogodišnji glavni suradnik *Obzora*, izabran za predsjednika, čime mu se odala počast kao jednom od hrvatskom patnika koji su dugi niz godina bili izloženi mađaronskim progona. Otvarajući skup Mazzura se govorom o slobodi i moći štampe, neposredno pred abdikaciju Khuen-Hédeváryja, poziva na znamenite riječi lorda Charlesa Beresforda: "Parlament je na smrt bolestan, a zemlju drži na okupu samo sloboda štampe".

Nakon toga Mazzura se lagano povlači iz politike, a njegovi uvodnici u *Obzoru* postaju sve rjeđi. Početkom 1905. *Obzor* prestaje biti glasilo kratkotrajne Hrvatske stranke prava te postaje nezavisni stranački list koji je ostao u nakladi Dioničke tiskare. Mazzura koji jedini od starih *obzoraša*, uz dr. Marijana Derenčina, ima shvaćanje za novo vrijeme u kojemu ton daju mladi naprednjaci liberalnih stavova i manje-više naglašenoga antiklerikalizma. Vodstvo lista povjerava naprednjacima Milanu Marjanoviću i Milutinu Cihlaru Nehajevu, čime je u *Obzoru* izvršena generacijska smjena. Mazzura te godine čvrsto stoji kao protivnik političkog načela Riječke rezolucije te se protivi hrvatsko-srpskom sporazumu. *Obzor* se od 1. 10. 1905. pod uredništvom dr. Milivoja Dežmana postepeno transformira od Strossmayerova glasila 19. stoljeća u novine koje javnost percipira kao list Eskomptne banke. List postaje glasnogovornikom hrvatske inteligencije jugoslavenske boje i zastupnikom prvog sloja hrvatske buržoazije i kapitala. Sam se Mazzura – iako je do smrti bio predsjednikom Dioničke tiskare, koja je tada zajedno s *Obzorom* bila obiteljsko poduzeće njega i Franje Šverljuge kao najvećih dioničara – distancira od dnevne politike te više ne sudjeluje aktivno u kreiranju usmjerenja lista.

Iz tog perioda Cihlar ga ovako opisuje: "Mazzura je ipak u duši bio potpuni konzervativac, pravi high tory, koji je doduše u Hrvatskoj propovijedao Gladstona, ali je sigurno više vjerovao tradicionalnoj snazi careva i dvorova. Za to se i nikad nije podvrgao koncepciji hrvatsko-srpske koalicije, gledajući i na slavenski problem i na srpsko pitanje i napokon na sve odnošaje u monarhiji očima državnika – šahiste ... Radnik je bio silan. Ustajao je rano i čitav dan bio zabavljen odvjetničkim poslom i sjednicama u banki ili kojem poduzeću. U 6 sati na večer odložio bi akte kancelarijske i pred sebe stavio nekoliko araka žutog konceptnog papira, na kojem bi energičnim čitljivim, oštro rezanim rukopisom nizao članak za *Obzor* ili bar entrefilet."

Šime
Mazzura
(1928)

Šime
Mazzura
(1933), slika
iz filma
Oktavijana
Miletića
*Poslovi
konzula
Dorgena*

Krsto
Mazzura
(1935)

Prominentni novinar i povjesničar Josip Horvat najbolje prepoznaje Mazzurinu glavnu odliku, opisujući ga riječima: “Dr Šime Mazzura ima koju sličnu crtu s Ambrozom Vranjicanom, prvim kapitalistom većega formata u Hrvatskoj do 1848. Obojica su imali smisao i za politiku i za privredno stvaranje. Dok je Ambroz Vranjican kao senior familije osnovao s braćom svoju vrstu trgovačkoga kombinata ukopčavši u jedno vodstvo tadašnju trgovinu drvetom i pomorski promet, dr Šime Mazzura, koji je za širu javnost bio stručnjak za ustavnu pravnu reformu, kao pravni savjetnik Eskomptne banke stvara obrasce, kako će u prve banke u Hrvatskoj, predstavnice stranog kapitala pod hrvatskom firmom, ući i domaći ljudi, početkom 20. st. postići u njima i vlasništvo.”

Kronični bronhitis mučio je Mazzuru zadnje decenije života, a stanje mu se pogoršalo u godinama Prvog svjetskog rata, možda i zbog toga što više nije mogao odlaziti u svoje voljeno Tisno. Umro je 14. 12. 1918. u svom stanu, ne izlazeći zadnjih dana zbog bronhitisa iz kreveta. Kronike otkrivaju da je 1918. proglašen počasnim građaninom grada Zagreba.

Lav Mazzura - sin velikog oca

U braku dr. Šime Mazzure koji je s Jerinom Vrbanić, kćerkom uglednog advokata i političara dr. Edvarda Vrbanića, rodilo se četvero djece. Najstariji sin Ivan umire ubrzo nakon poroda 1874. godine, nakon njega imali su sina Lava, rođenog 7. 1. 1876. te kćerke Hermu-Jerinu (1880-1905) i Jelvu (1882-1932).

Mladi Lav imao je uglađenost i još poneki tračak dalmatinske krvi, ali nikada nije posjedovao žar i posvećenost, odlike koje su – uz neprijepornu inteligenciju i radišnost – krasile njegova oca. Po naravi bio je pasivan i kao takav čista suprotnost ocu. Kako je potekao iz bogate obitelji mogao se mirno posvetiti studiju prava i izgrađivanju unosne odvjetničke karijere. Kancelarija njegova oca bila je u Zagrebu među najuglednijima. Studij prava započinje u Zagrebu, kad se kao student druge godine, počeo zanositi idejom slavenskog ujedinjenja. Takav stav donekle je mogao prepoznati i baštiniti od oca, no vjerojatno ga je inspirirao susret hrvatske i srpske akademske omladine koja se 22. 2. 1896. sastala u Zagrebu kako bi proslavila 70-godišnjicu Svetožara Miletića. Bio je prisutan i njegov kolega sa studija Ivan Lorković (1876-1926), s kojim će ga od tada povezivati trajno prijateljstvo te zajedničko političko djelovanje.

U jesen 1896. Lav, zajedno s Lorkovićem, odlazi u Prag gdje nastavlja studij prava. U Pragu, po svemu sudeći, potpadaju pod utjecaj Tomáša Masaryka, koji zagovara slavensku uzajamnost, što za tadašnje hrvatske prilike konkretno znači političku suradnju sa Srbima. Rukovođeni takvom orijentacijom, s grupom srpskih studenata osnivaju u Pragu Ujedinjenu omladinu hrvatsku i srpsku, koja koncem godine objavljuje almanah *Narodna*

misao, propagirajući ideju da su Hrvati i Srbi jedan narod s dva imena. Izdavači su bili Mazzura, Lorković i Mangjer s Hrvatske strane te Srbi, Banjanin, Kostić i Svetozar Pribičević. Godine 1897. Mazzura i Lorković u Pragu su počeli izdavati mjesečnik *Hrvatska misao*. Na toj ideološkoj i političkoj podlozi rađa se u hrvatskom kulturno-političkom prostoru nova skupina – Napredna omladina, čiji glavni ideolog postaje Milan Marjanović.

Mazzura završava studij prava 1900. u Pragu te došavši u Zagreb nastavlja djelovanje u čelništvu neformalne grupe Napredne omladine. U siječnju 1902. je izdavač i urednik polumjesečnika *Hrvatska misao*, u kojem surađuje Lorković, dok se za list navodi da je “mjesečnik za javni život u slavenskom demokratskom duhu”. Časopis priznaje nagodbu tražeći sporazum Hrvata i Srba, slobodu znanosti i savjesti kao preduvjet za rješavanje ekonomskih i kulturnih pitanja. Ideolog ove nove političke grupe zakratko postaje Stjepan Radić koji s novih gledišta pristupa rješavanju političke stvarnosti kojom tada dominira financijsko pitanje. Predstavnici Napredne omladine, iako liberalni i anti-klerikalni, surađuju u *Obzoru*. Izbijanjem prosvjeda protiv Kluen-Héderváryja u ožujku 1903, Mazzura je u Zagrebu uhićen zajedno s Josipom Pasarićem i Milanom Heimerlom iz vodstva Napredne omladine, nakon čega je dva mjeseca u zatvoru.

Pod utjecajem Hrvatske napredne stranke, kojoj je Mazzura s Lorkovićem u čelništvu, u prosincu 1905. dolazi do stvaranja nove političke grupacije Hrvatsko-srpske koalicije, koja na izborima 1906. preuzima vlast u Hrvatskoj. Mazzura i Lorković se kao Hrvati, a Pribičević i Banjanin sa srpske strane, ističu kao čelnici omladinskih organizacija, te ubrzo postaju vodeći ljudi Hrvatsko-srpske koalicije.

Lav nastavlja i očevu tradiciju u čelništvu organizacije Hrvatski sokol, jer njegov je otac Šime još 1891. predvodio izaslanstvo Hrvatskog sokola na II svesokolskom sletu u Pragu. Lav je u rujnu 1906, kao tajnik i starješina Hrvatskog sokolskog saveza, uredio izdanje knjige *Prvi hrvatski svesokolski slet u Zagrebu*.

Lav Mazzura se godine 1902. ženi Herminom Stepnički (1886-1905) s kojom je imao sina Mladena (1903-1910). Nakon smrti supruge i sina, Lav se 1910. ponovno oženio Vjerom pl. Lopašić (1878-1944), kćerkom pravnik i pjesnika Stjepka Lopašića, bilježnika u Karlovcu, koja je s bratom Jeronimom zarana ostala bez majke. Otac Stjepko je narodnjak, suradnik listova *Glasnoša* i *Naše gore list* koji nakon Vukotinovića 1862. uređuje list *Leptir*, brat je povjesničara i akademika Radoslava Lopašića. U drugom su braku Lava Mazzure rođena dva sina, Šime (1911-1949) i Krsto (1914-1983).

U Tisnom, rodnom mjestu oca, na tada neizgrađenom predjelu Istočne gomilice, Lav Mazzura podiže lijepi secesijski ljetnikovac, koji je projektirao glasoviti zagrebački arhitekt Ignjat Fischer (1870-1948). Za taj ljetnikovac, nazvan *Vila Mazzura*, zemlji-

šna knjiga u Tisnom, na stranici 296, B-list, pod k.č. 470, bilježi da je “na podlozi privatne kupovne pogodbe od 12. 4. 1908, uknjiženo pravo vlasnosti na korist dr. Lava Mazzure odvjetnika iz Zagreba”. *Vila Mazzura*, izgrađena 1910. smatra se najkvalitetnijim ostvarenjem privatnih stambenih građevina arhitekta Fischera.

Te 1910. Lav postaje član zagrebačkog gradskog vijeća, koju funkciju obnaša do 1921. godine. Iste godine s Lorkovićem kao urednikom izdaje list *Hrvatski pokret* – glasilo Hrvatske ujedinjene samostalne stranke, te kao član Hrvatsko-srpske koalicije ulazi u Hrvatski sabor. Zastupnički mandat obnaša do 1913, iako se može konstatirati da se kao zastupnik nije previše isticao. Draže mu je bilo tiho lobirati i povezivati interesne krugove negoli javno istupati. U to vrijeme stječe i drugo veliko prijateljstvo s dr. Ivanom Ribarom (1881-1968), osnivačem Hrvatske napredne demokratske stranke, koji je 1913. kao član Hrvatsko-srpske koalicije bio zastupnik u Saboru. Ovo prijateljstvo trajalo je godinama, pa Ribar i njegova supruga Tonica, te djeca Ivo Lola Ribar (1916-1943) i Jurica (1918-1943), do Drugog svjetskog rata ljetne praznike često provode u *Vili Mazzura* u Tisnom.

U Prvom svjetskom ratu je silom prilika nosio austrijsku uniformu, ali je djelovao i tajno, kao zapovjednik Sokolske straže organizirajući redove Hrvatskog sokola. Sokolska straža pod Mazzurinim vodstvom bila je najaktivniji suradnik Narodnog vijeća, zahvaljujući kojem se u prvim danima smutnje održao red i poredak. Pred kraj rata 1918. u Zagrebu je organizirao Dobrovoljačku sokolsku legiju pod zapovjedništvom Roberta Antića koja je sudjelovala u oslobođenju Međimurja.

Kako je 1918. Lorković s Hrvatskom samostalnom strankom istupio iz Hrvatsko-srpske koalicije, ne slažući se s unitarističkom koncepcijom Svetozara Pribičevića, stječe se dojam da se i Mazzura na neki način distancirao od aktivne politike. Kao da se od 1919, kada obnaša dužnost odvjetnika Grada Zagreba, zadovoljio čelnom pozicijom u Hrvatskom sokolu. Rad u Sokolu doveo ga je 1929. na položaj starješine Sokolske župe Zagreb te člana uprave Saveza sokola Jugoslavije, za što je primio orden Sv. Save III reda i Belog orla V stupnja.

Nakon smrti oca, Lav Mazzura kao da jedva čeka prodati Dioničku tiskaru, u kojoj je dioničar s većinskim udjelom, zajedno sa zgradom u Gundulićevoj ulici i listom *Obzor*. Pri tome je vjerojatno bio svjestan da tiskara bez sposobnosti vođenja njegova oca Šime predstavlja vrlo problematičnu vrijednost. U novinarskim krugovima uredništva *Obzora* pričalo se da Mazzura tim novcem želi urediti velebni ljetnikovac u djedovskom Tisnom. Što nije bilo netočno, jer je tim novcem financirao izgradnju lučice i pristaništa sa spremištem pred *Vilom Mazzura*. Po kazivanju Lavova rođaka Vedrana Vrbanića (r. 1942), familija je neposredno pred Drugi svjetski rat u Tisnom imala motorni čamac i dvije jedrilice.

Stjepan Vrbanić sa suprugom Ankom rod. Mazzura (1909)

Mazzura je bio mason, član Velike lože *Libertas*, koji 1920. osniva ložu *Pravednost*. Kao mason zajedno s dr. Julijem Domcem uspio je 1927. odcijepiti Veliku simboličku ložu *Libertas* od Velike lože Jugoslavije, ali od nje i drugih Velikih loža po svijetu nisu uspjeli ishoditi njeno priznavanje. Neposredno pred smrt, dr. Lav Mazzura 12. 1. 1930. postaje Veliki majstor lože *Libertas*.

Godine 1928. u Zagrebu u Jurjevskoj 27 b odlučuje izgraditi lijepu secesijsku vilu, u koju se želi preseliti iz stana u ulici baruna Jelačića 2. Projektiranje vile preuzima renomirani arhitekt Srećko (Felix) Florschütz (1882-1960), dok se kao investitori navode njegova supruga Vjera i njegova sestra Jelva Marov. Projekt vile izrađen je 16. 6. 1928, a kao datacija uporabne dozvole navodi se 8. 8. 1929. godine.

Lav Mazzura nije dugo uživao u blagodatima nove vile, umro je naponu snage u 55-oj godini života u Jurjevskoj, 28. 3. 1930, nakon što ga je akutna angina četrnaest dana prikovala uz postelju.

Tragika unuka Šime Mazzure

Najstariji sin Lava Mazzure i Vjere Lopašić, Šime rodio se 28. 10. 1911. u Zagrebu. Bliski rođak Vido Vrbanić (r. 1910) u svojim rukopisnim sjećanjima opisuje njegovu mladost: “Stariji bratić Šime maturirao je u Bečkom Theresianumu koji je smatran elitnim internatom za takozvani ‘gentry’ no taj odgoj je u sebi sadržavao problematičan ‘moral insanity’. Politički su ih zaokupljali adoptiranim *Contrat social* Jean-Jacquesa Rousseaua, kao tobožnjim ‘društvenim dogovorom’ i paneuropskom misijom, kao i parolom francuske revolucije *liberté, égalité, fraternité*. To je trebala biti otmjena socijalistička komponenta vodećeg bogataškog sloja.” Čini se da je mladi Šime bio pripadnik zagrebačke “zlatne mladeži” i bonvivan koji nikad nije previše brinuo o tome što će raditi, a ideja o stalnom poslu bila je daleko od njegovih razmišljanja.

Otac Lav umire 1930, u dobi kada Šime ima tek 18 godina. Zemljišna knjiga u Tisnom otkriva da je temeljem isprave Sudbenog stola u Zagrebu od 13. 12. 1930. izvršen prijenos vlasništva Vile Mazzura u korist malodobnih sinova Šime i Krste. Porodična sjećanja, koja mi je po iskazu Šimina bratića, pok. dr. Drage Vrbanića, dala njegova snaha Josipa Vrbanić, govore da su tridesetih godina Šime i Krsto, sa svojim bratićima Vidom i Dragom Vrbanićem, provodili lijepa i bezbrižna ljeta u Vili Mazzura u Tisnom. Imali su dvije jedrilice, njima su se mladići znali međusobno natjecati koji će prvi oploviti obližnji otok Ljutac.

Šime je 1937. završio Pravni fakultet u Zagrebu. Kao student prijateljuje s Oktavijanom Miletićem (1902-1987), nadobudnim mladićem koji je još 1926. kupio 9,5 mm Pathe-ovu filmsku kameru želeći snimati filmove. Ovo prijateljstvo rezultiralo je time da Šime 1932. prihvaća glavnu ulogu u Miletićevu filmskom prvimjencu *Ah, bjaše samo san*. Njihova suradnja se uspješno nastavlja i Šime, koristeći samo prezime Marov, postaje glumac u svim Miletićevim igranim filmovima, dobivajući za svoju glumu pozitivne kritike. Tako slijede filmovi *Amadeus Nickel-Nagel* (1932), *Poslovi konzula Dorgena* (1933), *Strah* (1933), *Faust* (1934), *Nocturno* (1935) i *Šešir* (1937). Među njima se ističe Miletićev najpoznatiji film *Nocturno* koji na filmskom festivalu Mostra odnosi prvu nagradu za amaterski film. Za film *Šešir* Mazzura je napisao scenarij.

Mladi Šime se blisko druži s dvije godine starijim Mladenom Lorkovićem (1909-1945), sinom političara Ivana Lorkovića, koji je dugogodišnji suradnik i prijatelj Šiminog oca. Mladen Lorković već je početkom studija prava bio jasno ustaški opredijeljen, što očito na mladom Šimi ostavlja traga. Lorković se zbog represije režima odlučuje 1929. emigrirati te 1934. polaže ustašku zakletvu. Po porodičnim sjećanjima Šimina rođaka Drage Vrbanića, čini se da je već kasnih 1930-ih Šime Mazzura čvrsto prigrlio ustašku ideologiju.

Tih je godina Šime u otmjenim zagrebačkim krugovima bio jako popularan. Kako si je mogao priuštiti “dugo studiranje”, često se znao šepiriti vozeći svoj auto, što je tada ipak bila rijetkost, gledajući time osvajati slabiji spol. Prostrani stan u Martićevoj 35 u kojem tada Šime živi s majkom i bratom ovako zanimljivo opisuje književnik Josip Horvat, kada je 19. 12. 1943. prvi put bio u posjetu Šimi: “Mobilijar zacijelo od oca, tamo negdje iz godine 1905. Sve prostrano, secesionističke forme, ali uglavnom meko drvo. Doba koje je nestalo. Koliko su udobnost i ukus nutarnjeg namještaja uznapredovali do 1939, a standard luksusa poskočio! Morao je pasti, barem kod nas. Interijer, koji pored svega budi nostalgiju za prošlošću. U toj su jedinstvenosti svakidašnjeg okvira ljudi bili mozgovnim životom zacijelo slobodniji. Interesantno bi bilo ispitati da li je poratni luksus hendikepirao djelatnost ljudi ili obratno? Šime ima impozantnu biblioteku, nesumljivo baštinu dviju generacija. Uudara u oči portret Strossmayerov. Uza sve to, čedan stan jednoga od obzoraških potenata.”

Nadalje, zabilježeno je da je Šime Mazzura-Marov temeljem rigorozo 1940. doktorirao na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Nakon toga zapošljava se kao namještenik u privilegiranom društvu POGOD, koje se smatralo proustaškim, a bavilo se otkupom kukuruza od seljaka i ostalim poslovima vezanima uz poljoprivredu.

Dolazi rat, formira se NDH. Šimin bratić, liječnik Drago Vrbanić (1912-1996), koji je od 1936. bio član KPJ, ispričao je u starosti snahi Josipi Vrbanić da se u to vrijeme rođaka Šime počeo bojati, jer je postojala realna mogućnost da ga on, kao čovjek veoma odan režimu, prokaže. Kako je Drago prvi put kraće uhapšen već krajem travnja 1941, pri pokušaju drugog hapšenja u srpnju 1941. nije više želio provjeravati tu svoju sumnju, već odlučuje trajno pobjeći iz Zagreba u Tisno, gdje s vođom komunista Rokom Frkićem sudjeluje u pojedinim akcijama. Kako je Frkić s još petoricom komunista u noći 8. 2. 1943. ubijen u velikoj raciji u Bilicama na sastanku novoformiranog kotarskog komiteta KP Šibenik, na kojem Drago slučajno nije sudjelovao, nedugo nakon emigrirao je u Italiju, gdje do kraja rata radi kao liječnik u američkim bolnicama.

Šimin prijatelj Mladen Lorković postaje ministar vanjskih poslova pa se Šime u listopadu 1941. zapošljava na mjestu voditelja Odjela za informiranje u tom ministarstvu. Ministarstvo vanjskih poslova je u travnju 1943. potresla velika afera vezana uz krijumčarenje zlata, zbog koje su šef Lorkovićevog kabineta dr. Ivan Kolak i ing. Ivan Havranek, tajnik ministarstva financija, bili osuđeni na smrt, a ministar Lorković razriješen dužnosti. Pavelić ipak Lorkovića 11. 10. 1943. imenuje ministrom unutarnjih poslova te Šime prelazi u to ministarstvo gdje obnaša dužnost glavara ministarstva ureda. U to vrijeme, krajem 1943, Šime brani Lorkovićev rad kazujući znanцу, novinaru Josipu Horvatu “Lorković nastoji unijeti red i osjećaj pravde u policiju, pa

Porodica Vrbanić, snimljeno 1954 - s lijeva stoje Vedran (rođen 1942), Vido Vrbanić sa suprugom Verom rođ. Trohar, Josipa rođ. Karmelić sa suprugom Dragom Vrbanićem, sjede Anka Vrbanić, Mario (1944), Vilena (1944), Stjepan Vrbanić, Mladen (1940).

osniva poseban odsjek za nadzor nad upravnim vlastima za pobijanje zlouporaba i kriminala, veli, da bi htio očistiti baštinu Dide Kvaternika.”

Šime Mazzura je u srpnju 1944. smijenjen s dužnosti zbog, kako se tvrdilo, istražnih radnji vezanih uz aferu krijumčarenja zlata. Ubrzo nakon toga, 7. 8. 1944. umire mu majka. U to se vrijeme afera zahuktala, čemu su najviše pridonijele istražne radnje vezane uz tzv. puč Vokić-Lorković. Šime početkom rujna odlučuje pobjeći u Beč kako kao šef kabineta ne bi trebao svjedočiti o svojim saznanjima. Ipak, kada je čuo da je za njim raspisana tjeralica, već se 15. 9. 1944. sam predao vlastima u Zagrebu. Nadao se da će sigurno do Božića biti oslobođen, no iz zatvora je pušten tek početkom svibnja 1945. neposredno uoči sloma NDH.

Sloboda za Šimu nije duže potrajala a propali su i njegovi planovi ženidbe s djevojkom Lidijom. Dolaskom narodno oslobodilačke vojske u Zagreb komunistička vlast ga je već 18. 5. 1945. uhitila. Vojni sud Komande grada Zagreba osudio je Mazzuru, neoženjenog činovnika, presudom br. 733/45 od 15. 7. 1945, na 6 godina lišenja slobode s prisilnim radom. U presudi se navodi da

je “kao predstavnik Ministarstva vanjskih poslova NDH davao stranim novinarima na konferencijama informacije o stanju u Hrvatskoj, dakako u ustaškom duhu, bio zatim u Lorkovićevom uredu i sudjelovao u pregovorima sa Njemcima, na kojima se je radilo o odašiljanju hrvatskih vojnika na Istočni front, sudjelovao u zločinačkoj unutarnjoj politici ustaške vlade”. U svoj dnevnik književnik Josip Horvat, saznajući za presudu, unosi komentar: “Šime osuđen na 6 godina robije pri vojnom sudu. Taj je nastradao, uglavnom žrtva vlastite gluposti. Žao mi ga.”

Šimine molbe za bolničko liječenje i uvjetni otpust su odbijene. MUP NRH-Odjel za izvršenje kazni rješenjem od 22. 12. 1948. odbio je molbu za liječenje izvan KP Doma. Isti Odjel i isti načelnik, Dragutin Stojaković, odbio je njegovu molbu za uvjetni otpust od 8. 2. 1949. tvrdeći da “nema uslova”. Šime Mazzura je, kako navodi knjiga umrlih KPD Stara Gradiška, red. br. 157, umro 20. 5. 1949. u bolnici KP Doma bez naznake dijagnoze.

Šimin mlađi brat, Krsto Mazzura, rodio se 1916. u Zagrebu. Krsto je bio tek 14-godišnji gimnazijalac kada mu umire otac, što je donekle pridonijelo da je postao pomalo nesiguran i povučen

mladić. Podaci arhiva Filozofskog fakulteta u Zagrebu navode da je Krsto Mazzura-Marov diplomirao 14. 10. 1940. i to 23. studijsku grupu za Opću historiju u trajanju od 8 semestara.

Sjećanja bratića Drage Vrbanića vezana uz Krstu, koja pamti njegova snaha Josipa, čine se dosta blijeda. Nije se ženio, rat provodi administrirajući kao niži službenik režima, mjesto koje mu je očito osigurao stariji brat, kako bi cijelo trajanje rata lagodno i bonvivanski proveo u Zagrebu. Za takvu službu, nakon rata biva u zatvoru kraće vrijeme. Zatim, od 1947. živi u Puli gdje je bio profesor na gimnaziji. Kao profesor u tim je godinama siromašan te često i gladan, te se znao nemirnim učenicima obratiti riječima “umirite se, ja sam promrzao i gladan”. Nakon 1952. Krsto se zapošljava u brodogradilištu Uljanik, no nitko se od familije nije mogao prisjetiti na kojim je poslovima radio. Posao je čini se dobio na intervenciju Drage Vrbanića, koji je tada šef ginekologije bolnice u Puli. Snaha dr. Vrbanića znala je još samo podatak da je Krsto 1983. umro u staračkom domu u Puli.

Smrcu Krste nestaje tišnjanske loze familije. Porodica Mazzura-Marov ugasila se neprimjetno, bez traga, kao da gotovo dvije stotine godina nije predvodila gospodarske i političke aktivnosti Tisnog na Murteru, a kroz djelovanje dr. Šime Mazzure zasigurno obilježila i hrvatsko novinstvo zadnjih decenija 19. stoljeća.

Ostaci - tragom porodice Mazzura

Kćer Šime Mazzure, Jerina-Ina rođena 1886, udana je za bečkog slikara i profesora likovne akademije Johanna Larwina (1873-1938). U braku su imali kćer jedinicu Jelvu, rođenu u Beču 1914, koja je bila udana za Otta Wichtla (1910-1996), te je umrla 10. 9. 2009. u Beču.

Druga Mazzurina kćer Jelva, rođena 1882, udana je za dr. Stanka Šverljugu, u braku nisu imali djece. Karijera Stanka Šverljuge bila je blistava, već 1910. dolazi na mjesto glavnog ravnatelja Eskomptne banke, biva predsjednikom Zagrebačke burze te nešto kasnije, godine 1929, za vrijeme diktature kralja Aleksandra, obnaša dužnost ministra trgovine i industrije, zatim je 1930. ministar financija. Njegova supruga Jelva rođ. Mazzura umrla je 27. 1. 1932. u Zagrebu, nakon čega Stanko ženi Mariborčanku Eleonoru Glaser, dvorsku damu Marije Karađorđević. Stanko nakon Drugog svjetskog rata, na temelju tankog argumenta “suradnje s okupatorom”, neslavno dobiva pet godina robije.

Nakon smrti Jelve, s obzirom da je njezin brat Lav Mazzura umro ranije, Lavova udovica Vjera odlučila je prodati vilu u Jurjevskoj 27 b u Zagrebu. Po kazivanju Gordane Knežević, koja danas živi u dijelu nekadašnje Mazzurine vile u Jurjevskoj, kuću je kupio liječnik dr. Milan Farkaš, vlasnik biokemijskog laboratorija *Farma bion*. Farkaš je u Drugom svjetskom ratu stradao u logoru Jasenovac. Nakon prodaje kuće u Jurjevskoj 27 b, Vjera Mazzura od 1937. sa sinovima Šimom i Krstom živi u peterosobnom stanu u Martičevoj 35.

Vila Mazzura u Tisnom u ratu je korištena za njemačku komandu, a nakon rata šest je godina bila napuštena. Zemljišna knjiga u Tisnom otkriva da je dio vile u vlasništvu Lavova sina Šime Mazzure bio konfisciran presudom Vojnog suda Komande grada Zagreba, a pravo vlasništva 22. 8. 1975. upisano na Općinu Šibenik, dok je dio vlasništva njegova brata Krste ekspropriiran rješenjem komisije N. O. kotara Šibenik od 31. 5. 1954, a vlasništvo preneseno na Mjesni narodni odbor općine Tisno. Vilu 1951. počinje koristiti dječje odmaralište općine Tuzla. O tome je u zemljišnoj knjizi 4. 10. 1976. upisano: “Na temelju Rješenja N. O. O. Tijesno broj 1078/55 od 26. 4. 1955. i Ugovora N.O.O. Tijesno, umjesto dosadašnjeg nosioca prava korištenja uknjižuje se Općina Tuzla”. Neki stariji Tišnjani još danas govore da je tada vila dana bosanskom odmaralištu za simboličnu svotu. U to vrijeme vilu je napustio stari sluga Mazzurinih, Ivo Henjak (1883-1977), koji je sa suprugom Gašperom i dvoje djece živio u “kući za poslugu” podignutoj zapadno uz vilu 1924. godine, a koji je za dugogodišnje služenje kod Mazzura dobio njihov veliki povrtnjak u obližnjem predjelu Luka.

Staru dvokatnu kuću Mazzura u Tisnom, izgrađenu početkom 19. stoljeća na predjelu Rat, nakon smrti Ilke Mazzure (u. 1945), nasljeđuje Ilkina kćer Anka (1887-1968). Anka se 1909. udala za Stjepana Slavka pl. Vrbanića (1883-1954) majora austrougarske vojske, koji od 1921. radi kao visoki činovnik Eskomptne banke u Zagrebu. Od tada žive u Zagrebu u velikom peterosobnom stanu u Ilici 3 na trećem katu, koji se nalazio u sklopu velikog kompleksa zgrade banke. Anka, u starijoj dobi više nije dolazila u Tisno te nakon smrti supruga, 1955. odlučuje za simboličan iznos rasprodati djedovinsku kuću Mazzura. U Tisno povremeno dolazi još jedino Ankin unuk Vedran Vrbanić (r. 1942) koji živi u Zagrebu, a koji tamo ljeti boravi u kući u Starčevićevoj 36. Tu do danas ne posve dovršenu kuću počeo je graditi po projektu svojega oca Vida 1965. godine. Članovi familije Vrbanić, slijednici brojnih zemljišnih posjeda porodice Mazzura, s nekim Tišnjanima oko te zemlje vode i ovih dana parnice. Nažalost, čini se da samo ti sudski epilozi čuvaju sjećanje na porodicu Mazzura.

Literatura i izvori

- Bagarić, Marina (2011): "Arhitekt Ignjat Fischer", Zagreb
- Celio Cega, Fani (2005): "Svakidašnji život Trogira od sredine 18. do sredine 19. stoljeća", Split
- Cihlar Nehajev, Milutin (1945): "Političke silhuete", Zagreb
- Cihlar Nehajev, Milutin (1926): "Šime Mazzura - esej o obzorašima i obzoraštini", Savremenik, br. 1, Zagreb
- Colić, Ante (1980): "Iz prošlosti Tisnoga", Šibenik
- Derenčin, Marijan; Mazzura, Šime (1894): "Programi oporbenih stranaka u Hrvatskoj", Zagreb
- Franić, Augustin (2009): "KPD Stara Gradiška - mučilište i gubilište hrvatskih političkih zatvorenika", Dubrovnik
- Gobić, Jasna (2013): "Sjećanje s povodom: Prof. Dr. Dragutin Vrbanić", Acta med-hist Adriatica, 11(1), Rijeka
- Horvat, Josip (1936): "Politička povijest Hrvatske", Zagreb
- Horvat, Josip (1962): "Povijest novinstva Hrvatske, 1771-1939.", Zagreb
- Horvat, Josip (1984): "Živjeti u Hrvatskoj; Zapisnici iz nepovrata, 1900-1941.", Zagreb
- Horvat, Josip (1989): "Preživjeti u Zagrebu. Dnevnik 1943-1945", Zagreb
- Kranjčević, Jasenka (1994): "Graditelj Srećko Florschütz, 1882-1960.", Prostor, br. 1-2, Zagreb, str. 135-152
- Krišto, Jure (2005): "Klerici i "klerikalci" u pobunama 1903.", Časopis za suvremenu povijest, br. 3, Zagreb
- Kukoč, Juraj (2012): "Kako se rodio hrvatski autorski film", www.festivalnijemogfilma.com
- Livaković, Ivo (2003): "Poznati Šibenčani", Šibenik
- Mazzura, Šime (1918): "Iz moje mladosti", Obzor, br. 284, 15. 12. 1918, Zagreb
- Mužić, Ivan (2000): "Masonstvo u Hrvata", Split
- "Obzor - Spomen knjiga, 1860-1935.", Zagreb (1936)
- Polić, Martin (1900): "Parlamentarna povijest Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, 1867-1880.", Zagreb
- Politeo, Dinko (1901): "Izabrani članci - I dio, Predgovor", D. Tuzla
- Semi, Francesco; Tacconi, Vanni (1992): "Istria e Dalmazia - uomini e tempi: Dalmazia", Udine, str 72-73
- Stošić, Krsto (1941): "Sela šibenskoga kotara", Zagreb
- Stuparić, Darko (1997): "Tko je tko u NDH", Zagreb
- Vrbanić, Vedran (1990): "Antimemoari" (rukopis), Zagreb
- Dragoljub, Zagreb, br. 46, 16. 11. 1867.
- Jutarnji list, Zagreb, 29. 3. 1930.
- Mjesečnik - pravničkog društva, Zagreb (1930), str.184
- Obzor, Zagreb, jubilarni broj, 20. 12. 1910.
- Obzor, Zagreb, 15. 12. 1918.
- Obzor, Zagreb, 28. 3. 1930.
- Narodni list, Zadar, jubilarni broj, 1. 3. 1912.
- Slovenski narod, Ljubljana, 12. 4. 1943.
- Sokolski glasnik, Ljubljana, br. 6, 1. 4. 1930.
- Tisno - 1. franciskanski katastar, popis vlasništva zgrada 1826. s dodacima 1846. i 1848, Državni arhiv u Splitu
- Korespondencija dr. Šime Mazzure, Zbirka rukopisa - Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu
- Status animarum (1816-1843) i Matične knjige od 1681. Tisno, Hrvatski državni arhiv u Zagrebu
- Telefonski imenik Grada Zagreba - 1911, 1922, 1928, 1939. i 1942. godina, Poštanski muzej u Zagrebu

Carl E. Schorske, portret snimljen 26. travnja 1990. u Zagrebu u Kulturno-informativnom centru u Preradovićevoj ulici. Schorske je u KIC-u održao predavanje pod naslovom *Pogledi na Beč s kraja stoljeća*, organizator je bio Američki centar, suorganizator Schorskeov tadašnji izdavač Grafički zavod Hrvatske – autor portreta Velizar Vesović

Iz Amerike je nedavno stigla vijest da je umro glasoviti američki profesor Carl E. Schorske. Umro je 13. rujna u stotinu i prvoj godini.

U povodu njegove smrti objavljujemo razgovor s njim koji je vođen potkraj travnja 1990. u Zagrebu. O okolnostima u kojima je do razgovora došlo nešto se kaže u uvodnome dijelu teksta. Evo nekoliko dopunskih riječi o onome što se tamo ne spominje.

Sa Schorskeom sam se upoznao u Salzburgu, potkraj kolovoza 1987. Bio sam sudionik seminara koji je on dva tjedna vodio, u grupi nas je bilo veoma malo, možda sedam-osam ljudi. Važan dio seminara bila su izlaganja svakoga od nas. Teme smo uglavnom slobodno izabirali, ali sve su bile "srednjoevropske" i odnosile su se na kraj 19. i početak 20. stoljeća. Moja tema bio je Krleža, priređivao sam – ako ne griješim – izvješće o dječjim knjigama koje je mali Krleža čitao. Onoliko koliko je to moguće rekonstruirati.

Većina ostalih sudionika držala se uobičajenijih "srednjoevropskih tema" (likovnjačkih, literarnih, glazbenih, arhitektonskih). Činilo mi se da je Schorske bio fasciniran onime što sam govorio (a živo mi je pomagala profesorica Višnja Sepčić s Filozofskog fakulteta), kao da mu je sve bilo novo, kao da je to bila jedina od seminarskih tema o kojoj dotad nije gotovo ništa čuo.

Na kraju sam odustao od Krležinih dječjih knjiga (literatura koju sam ponio u Salzburg nije bila dostatna, a auditorij je možda ipak bio previše neupućen u hrvatsku problematiku). Moje izlaganje se tako pretvorilo u neku vrstu "uvoda u Krležu".

Kada je Schorske u travnju 1990. došao u Zagreb odmah se pohvalio kako je "u sklopu priprema" za svoj dolazak "čitao Krležu", roman *Na rubu pameti*.

Predložio sam mu tada da razgovaramo uz magnetofon, bez ikakvih specifičnih planova o mjestu i vremenu objavljivanja. Za mene su bitna bila dva aspekta: želio sam ga pitati o stvarima o kojima nisam ništa znao (primjerice o dijelovima njegove biografije, o iskustvu čitanja Krležine, o dojmovima iz Hrvatske ...), dodatna okolnost bila je da sam kao urednik u Grafičkom zavodu Hrvatske negdje 1989. uspio progurati ideju da se krene u objavljivanje hrvatskog prijevoda njegove knjige o Beču (te sam tako računao na mogućnost da se razgovor – ili njegovi dijelovi – objave paralelno s knjigom).

Od knjige u GZH-u na žalost nije bilo ništa, pala je kao ratna žrtva (a pomalo i žrtva “hrvatske tranzicije”). Naš prijevod otplovio je u ruke drugog izdavača i knjiga je s velikim zakašnjenjem izašla tek 1997 (nominalno tada, a faktički vjerojatno ljeti 1998).

U to vrijeme, ljeti 1998, bio sam u uredništvu novina za kulturu *Vijenac*, pa sam predložio da se iskoristi prigoda i da se – uz prikaz knjige – priredi mali temat o Schorskeu. To je prihvaćeno i učinjeno (popis priloga u tematu nalazi se ovdje u susjednom mini-portretu), a ja sam priložio dio transkripta razgovora iz 1990. Napisao sam i kratki uvod u razgovor (ovdje ga preštampano bez ikakvih promjena). Temat je objavljen u *Vijencu* od 8. listopada 1998.

Kompletan tekst razgovora (bez uvoda) iznosi ukupno nešto manje od 24 kartice, u *Vijencu* je izašlo oko 14 kartica, ostatak je izostavljen. Ovdje donosim razgovor u integralnom obliku: sve što je izašlo u *Vijencu* i sve što nije.

Dio koji je u *Vijencu* izostavljen i koji se ovdje prvi put donosi počinje drugim odlomkom (“Moram dodati: stvari su komplicirane ...”) a završava trideset

i drugim (rečenicom: “Nacisti i komunisti, navodno najveći neprijatelji na svijetu, upravo se udružuju.”).

Sve fusnote su iz 2015.

Ono što sam sačuvao u vezi Schorskea i “salcburškoga Krleže” nalazi se u kartonskom fasciklu koji ovaj čas nikako ne uspijevam pronaći. Tamo je nekoliko fotografija iz Salzburga i Zagreba, tamo je popis sudionika seminara, tamo su moje bilješke o Krleži. Među zagrebačkim fotografijama su i dva-tri Schorskeova portreta koja je 1990. snimio Velizar Vesović (koji je tada bio GZH-ov fotograf i koga sam zamolio da dođe na Schorskeovo predavanje te snimi fotografije koje bi mogle ići na korice buduće knjige i biti korištene u njezinu reklamiranju).

Zbog toga uz ovaj *Gordoganov* prilog koristim samo dvije fotografije iz 1990, fotografije koje sam skenirao prije godinu-dvije kada mi je fascikl posljednji put bio u rukama (to je jedan od Vesovićevih portreta i slika koju je Schorske snimio na Krležinu grobu).

Branko Matan

INTERVIEW: CARL E. SCHORSKE

Dnevni red kapitalizma i demokracije jedva da uključuje pitanje socijalne dobrobiti

U povodu smrti Carla E. Schorskea objavljujemo tekst razgovora iz travnja 1990.

Branko Matan

Za ime Carla Schorskea prvi put sam čuo negdje početkom osamdesetih godina. Tada je objavljen njemački prijevod njegove knjige *Fin-de-siècle Vienna*, a odjeci u austrijskoj javnosti koji su do mene doprli bili su takvi da sam odmah od nekog prijatelja naručio primjerak izvornika (mislim iz Engleske). Knjiga je ubrzo stigla, pročitao sam je i – jednostavno rečeno – bila je to *ljubav otprve*. Izravne posljedice te *ljubavi* očitovale su se u dva *srednjoevropska temata* koja sam priredio u časopisu *Gordogan* (sv. 17-18. iz 1985. i sv. 23-24. iz 1987). Prvi temat donio je poglavlje knjige, drugi jedan Schorskeov esej (oba teksta preveo je Nikica Petrak).

Nakon što su temati objavljeni, počeo sam dobivati pozive na različite *srednjoevropske* seminare i književne skupove. Kako ne volim parade, pozive sam listom odbijao. Tako se, početkom godine 1987, dogodilo i da sam pozvan na dosta poznati *Salzburg Seminar*. Upravo u trenutku kada sam bio zaustio ljubazno otkloniti poziv, uočio sam na papirima preda mnom Schorskeovo ime. Smjesta sam promijenio odluku i prihvatio sudjelovati na tom seminaru. Tako sam se, nekoliko mjeseci poslije, potkraj ljeta 1987, zatekao u salcburškom dvorcu Leopoldskron (glasovitom po svojem međuratnom vlasniku Maxu Reinhardt, dijelom i po

Carl E. Schorske

Carl E(mil) Schorske, 15. ožujka 1915, New York – 13. rujna 2015, Meadow Lakes, Hightstown, New Jersey.

Povjesničar, studirao na sveučilištima Columbia i Harvard. Za vrijeme rata nalazio se u američkoj obavještajnoj agenciji OSS (Uredu za strategiju). Predavao na sveučilištima Wesleyan, California (Berkeley) i Princeton.

Supruga Elizabeth rođena je Rorke, vjenčali su se 14. lipnja 1941. Imali su petero djece: Carl Theodore, 1942, Anne, 1945, Stephen, 1948-2013, John, 1952. i Richard, 1960. I troje unuka, dvoje praunuka.

Važnija djela:

The Problem of Germany (Problem Njemačke), koautorstvo s Hoytom Priceom, 1947.

German Social Democracy, 1905-1917; The Development of the Great Schism (Njemačka socijaldemokracija, 1905-1917; Razvoj velikog raskola), 1955.

Fin-de-siècle Vienna; Politics and Culture, 1979. (hrvatsko izdanje: *Beč krajem stoljeća; Politika i kultura*, prijevod Nikica Petrak, Izdanja Antibarbarus, Zagreb 1997)

Budapest and New York; Studies in Metropolitan Transformation (Budimpešta i New York; Radovi o transformaciji metropola), zbornik, uredio s Thomasom Benderom, 1994.

Eine österreichische Identität; Gustav Mahler (Jedan austrijski identitet; Gustav Mahler), 1996. (predavanje u bečkoj vijećnici 26. listopada 1994)

Thinking With History; Explorations in the Passage to Modernism (Misliti s poviješću; Istraživanja prijelaza prema modernizmu), 1998.

Carl E. Schorske: *Intellectual Life, Civil Libertarian Issues, and the Student Movement at the University of California, Berkeley, 1960-1969*, razgovori koje 1996-1997. vodila Ann Lage, Regional Oral History Office, The Bancroft Library, University of California, Berkeley, 2000, 203 str. (djelo usmene povijesti, knjiga-intervju s dosta raznovrsnih i veoma korisnih priloga, besplatno dostupno u digitalnom obliku)
URL: <https://archive.org/details/intellifecivil00schorich>

Na hrvatskome je, osim knjige *Beč krajem stoljeća*, objavljen i esej *Generacijska napest i kulturna promjena: razmatranja na slučaju Beča*, *Gordogan*, 9/1987, br. 23-24, siječanj-travanj 1987, str. 3-24, prijevod

Naslovna stranica knjige – Carl E. Schorske: *Fin-de-siècle Vienna; Politics and Culture*, Alfred A. Knopf, New York, 1979, 378 str. i 8 str. s tablama, dizajner naslovne stranice Fred Marcellino koristio je ilustraciju Gustava Klimta za *Ver Sacrum*, 1903.

Nikica Petrak (izvornik – *Generational Tension and Cultural Change; Reflections on the Case of Vienna*, *Dždalus*, Journal of American Academy of Arts and Sciences, Harvard University, jesen 1978).

U povodu objavljivanja knjige *Beč krajem stoljeća* novine za kulturu *Vijenac* priredile su prigodni mini-temat na četiri stranice, temat je priredio Branko Matan. Evo popisa priloga:

Zvonko Maković: *Glavni junak – Beč*, *Vijenac*, 6/1998, br. 123, 8. 10. 1998, str. 19. (prikaz knjige)

(an): *Prijevod s užitkom* (razgovor s Nikicom Petrakom), *Vijenac*, 8. 10. 1998, str. 19.⁰¹

Hrvatsko izdanje: *Beč krajem stoljeća; Politika i kultura*, prijevod Nikica Petrak, Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 1997, 379 str. i 16 str. s tablama, likovna oprema Studio Dogan

Branko Matan: *Tko posjeduje povijest; Interview: Carl E. Schorske*, *Vijenac*, 8. 10. 1998, str. 20-21. (uvodna napomena: „*Vijenac* donosi transkript razgovora s Carlom Schorskeom u skraćenom obliku. Tekst će integralno biti objavljen u slijedećem broju *Gordogana*.”⁰²)

Gordon A. Craig: *S poviješću ili bez nje*, *Vijenac*, 8. 10. 1998, str. 22. (prikaz najnovije Schorskeove knjige *Thinking With History; Explorations in the Passage to Modernism* [Misliti s poviješću – istraživanja prijelaza prema modernizmu], Princeton University Press, 1998, članak prenesen iz dvotjednika *The New York Review of Books*, 13. 8. 1998, preveo Nikica Petrak)

⁰¹ Pitanja na koja Petrak odgovara vjerujem da nisu moja. Moguće je da je još netko surađivao u priređivanju temata (kandidatkinje su Andrea Zlatar i Grozdana Cvitan, a možda je – to mi se čini najvjerojatnijim – pitanja sastavio sam Petrak).

⁰² Tog "slijedećeg broja" nije više bilo. Posljednji svezak stare serije, br. 43-44, izašao je početkom ljeta 1998, nekoliko mjeseci prije nego što je ova bilješka napisana. Nakon toga izlaženje časopisa je zamrlo. U prvim godinama nove serije predložio sam jednom zgodom na sastanku uredništva da se integralna verzija razgovora sa Schorskeom uvrsti u neki od brojeva koje smo pripremali. Tadašnji član uredništva Ivo Banac tom se prijedlogu suprotstavio (s argumentom da dobro uređivanje časopisa podrazumijeva objavljivanje isključivo prethodno neobjavljenih priloga). Nisam želio s Bancem u tom trenutku – u doba prvih unutarredakcijskih trzavica – otvarati raspravu i na toj temi, izrazio sam neslaganje s njegovim argumentom, ali prihvatio odluku koja je iz argumenta proizlazila: Schorske je privremeno skinut s dnevnoga reda.

Carl Schorske

filmu *Moje pjesme, moji snovi*, čiji eksterijeri su tamo snimljeni). U dvorcu sam proveo dva tjedna, bio sam u Schorskeovoj seminarskoj radnoj grupi (ili tako nečemu). Riječ je o američkom seminaru, te se radilo na *američki način*: od doručka pa sve do ponoćnih rasprava u podrumskoj pivnici dvorca seminaristi su uvijek bili na okupu, radilo se i tada kada se činilo da se ne radi. Već prigodom prvog susreta sa Schorskeom imao sam jasan dojam: to je osoba koju neću zaboraviti, to je poznavanje koje neće izbljedjeti, ono će zauvijek ostati u mojem pamćenju. Mislim da u takvom svojem dojmu nisam bio osamljen. Od mnogo stvari kojima bih mogao pokušati obrazložiti ili ilustrirati dojam, reći ću samo jednu: Schorske je jedan od najboljih profesora koje sam ikada čuo, neobična mješavina nečega starinskoga i nečega sasvim suvremenoga. S jedne strane doima se poput velikih intelektualnih figura iz prve polovice stoljeća, ima neku klasičnu crtu, s druge je prepoznatljivo obilježen našim vremenom, osjeća se dah Amerike, aviona iz kojeg je upravo izašao. Jedan od onih ljudi koji pomalo djeluju kao da nisu od ovoga svijeta, a istodobno kao i da su u njegovu srcu.

Početkom godine 1990. iznenada mi se javio telefonom. Bit će, kaže, tjedan dana u Dubrovniku (pozvao ga, ako se ne varam, Interuniverzitetski centar), poslije će malo putovati uokolo, a želio bi i nekoliko dana provesti u Zagrebu. Možemo li se vidjeti?

Nakon nekoliko mjeseci (ili tjedana), osvanuo je u Zagrebu potkraj travnja. Datum njegova boravka nisam zapisao, međutim ostalo je zabilježeno kako je 26. travnja 1990. u Kulturno-informativnom centru u Preradovićevoj održao predavanje *Pogledi na Beč s kraja stoljeća*. Predavanje je organizirao Američki centar, a suorganizator je bio Grafički zavod Hrvatske (koji je tada u svojim katalozima najavljivao objavljivanje hrvatskog prijevoda njegove bečke knjige, tada pod naslovom *Beč s kraja stoljeća*). Zagrebačke novine, koje su tih dana sve pratile i o svemu pisale, nekako su uspjele predavanje potpuno prešutjeti.

Zajedno smo tada proveli dosta vremena. Vodio sam ga posvuda po Zagrebu, od Lagvića i Dolca do Katedrale i Mirogoja (supruga Elizabeth slikala nas je na Krležinu grobu). Jednog prijepodneva (možda dan nakon njegova predavanja) snimili smo razgovor koji sada objavljujem. Sjedili smo uz hotel Esplanade, s vanjske strane, u bistrou hotela. Oko nas je bilo veoma bučno, a magnetofon koji sam posudio bio je gotovo na izdisaju, sav škriputav, nekoliko puta je prestao raditi. Volio bih da čitatelj redaka koji slijede ima na umu te okolnosti (jednako kao činjenicu da tekst nije autoriziran). Međutim, više od svega toga, čitatelj treba uzeti u obzir *trenutak* u kojem se razgovor odvija. To je vrijeme između dva kruga hrvatskih izbora, neposredno nakon objavljivanja rezultata prvog kruga (prvi krug održan je 22. trav-

Evo nas na Mirogoju, na Krležinu grobu, Schorskeova supruga Elizabeth i ja, potkraj travnja 1990. O Krleži sam tri godine ranije govorio u Salzburgu i jedna od posljedica bila je da su me nakon dolaska u Zagreb oboje zamolili da odemo na Krležin grob

Liz Schorske bila je impresivna dama.

Rođena je 13. svibnja 1919. u Clevelandu, Ohio, diplomirala je na koledžu Radcliffe, Harvard, za vrijeme rata neko vrijeme je radila za OSS.

Bila je – uz ostalo – aktivist, djelovala je u Savezu žena-glasača (*League of Women Voters*), u Pokretu za slobodu govora šezdesetih u Berkeleyju (*Free Speech Movement*), marširala je protiv rata u Vijetnamu, surađivala sa Cesarom Chavezom u borbi za prava radnika-migranata.

Potkraj života bi – govoreći o sebi i svojem suprugu – sa smiješkom znala reći: “Moja je baština sedamdeset godina ljubavi.”

Umrla je 27. srpnja 2014. u umirovljeničkom kompleksu Meadow Lakes, Hightstown, New Jersey. Poslije smrti objavljen je poziv da se umjesto cvijeća daju dobrotvorni prilozi prinstonskoj podružnici Koalicije za mirovno djelovanje (*Coalition for Peace Action*) ili lokalnom hospiciju.

nja, drugi 6. svibnja). Schorske je bio doslovno zgromljen vijestima o pobjedi HDZ-a. Sve vrijeme njegova boravka u Zagrebu, u svim našim susretima, ta se tema neprestano vraćala. (U ušima mi još odjekuje način na koji je izgovarao ime te stranke, njegovo *ejdž-di-zi*.) O značenju pobjede HDZ-a (a stupanj pobjede nije bio do kraja jasan, jer se još trebao održati drugi krug), imali smo različite procjene. Danas bih rekao da smo obojica podjednako bili i u pravu i u krivu. Njegova je pogreška bila (kao što sam i tada mislio) u tome što nije dovoljno uvažavao odgovornost i krivnju srbijanskog vodstva za razvoj događaja. Miloševićovo ime jedva da je ikada izgovorio. Ja sam, pak, pogriješio u procjeni HDZ-a. Mislio sam da je to jedna, čudna doduše, ali ipak nacionalistička stranka, mislio sam da poznajem svoju zemlju, da poznajem njezine nacionaliste. Držao sam HDZ šarenim društvom u koje se sjatilo doista svašta, ali ipak društvom u kojem će, makar kada zagusti, prevagu imati nacionalisti, takvi kakve sam mislio da poznajem, zanesenjaci, priprosti i drugi, tamburaši, nazdravičari, pa i raznorazne usijane glave. Nisam mogao zamisliti da tom društvu, kada – kako velim – *zagusti*, osnovni kriterij ne bi uvijek bila neka, u najopćenitijem smislu razumljena, *dobrobit* zemlje.

Nije ovdje mjesto o tome detaljnije govoriti, ali čitatelj treba znati da je pred njim nešto što je, dijelom, određeno takvim svojim kontekstom. Schorske je, naime, na drugi način, povremeno nastavljao naš dijalog pred ukopčanim magnetofonom.

● **BRANKO MATAN: Kakva je bila obitelj u kojoj ste se rodili, kakva je bila socijalno, kulturno, etnički?**

CARL E. SCHORSKE: Sa sve četiri strane podrijetlo mi je njemačko. Roditelji su mi rođeni u New Yorku, ali troje od četvero mojih djedova i baka bili su useljenici iz različitih krajeva Njemačke. Moje prezime, od djeda po očevoj strani, potječe iz Šleske. On je rođen u Breslauu, sada Wrocławu. Smatrali smo se *pregaženim Slavenima*, naše je prezime germanizirani oblik prezimena koje je vjerojatno glasilo Szorski na poljskome ili, možda, Šorska na češkome. Pripadali smo, poput tolikih drugih, dijelu jednog od slavenskih naroda koji se našao pod Nijemcima, da bi zatim, kroz stoljećâ, bili ponijemčeni.

Moram dodati: stvari su komplicirane i religijski, ne samo etnički. Majčina je obitelj židovska, očeva nije. Očev otac bio je pobunjeni katolik, otpadnik, on se pak oženio luterankom i odvojio je od njezine religije. Ja sam u velikoj mjeri odgajan u tradiciji agnosticizma (s obzirom na vjeru). Uostalom, činjenica da mi se otac oženio Židovkom još je jedan znak toga istoga. No, da završim s podrijetlom: moja je baka po očevoj strani iz Badena, djed po majčinoj strani bio je iz Hamburga, iz veoma bogate bankarske obitelji. Pradjed i prabaka po majčinoj strani bili su, kako ih mi nazivamo, *četrdesetosmaši*, izbjeglice iz *četrdesetosme*. Pradjed je bio iz Ulma, na granici Bavarske i Švapske, tamo je do

revolucije došlo 1847, on je sudjelovao u revoluciji kao sedamnaestogodišnji dječak (sada govorim o židovskom dijelu obitelji), izgubili su, otišao je u Pariz, tamo se borio u *Februarskoj revoluciji*, imao je osamnaest godina, pobijedili su, zatim se u lipnju 1848, kada su se radnici pobunili, pridružio njima, bili su poraženi i nakon toga je emigrirao u Ameriku. Neko je vrijeme u Americi bio uspješan bankar, a zatim izgubio sav svoj novac. Djelovao je u reformiranim židovskim krugovima, pomagao pri uspostavljanju temelja židovske zajednice u Americi, reformiranog židovstva. *Četrdesetosmaši* su bili jedna od ranih grana židovskog useljeničtva u Sjedinjene Države. Isto tako i njemačkog useljeničtva.

● **Dakle, u vašem podrijetlu nema nikakvih austrijskih tragova?**

Ne, nikakvih. Obitelj moga oca bila je izrazito siromašna. Djed je proizvodio cigare. Iznimno zanimljiv poziv: kod njega je linija razgraničenja između *poduzetnika* i *radnika* veoma nejasna. Formacijski je to staro umijeće u novoj industriji. Djed uglavnom nije bio uspješan. Njegova žena (jedina od baka i djedova koju sam poznao) došla je kao sluškinja u kuću proizvođača pokućstva u New Yorku, također useljenika. Tako je moj otac odrastao u izrazito njemačkom okruženju. Veoma je dobro govorio njemački te sam, u djetinjstvu, od njega naučio jezik. Majčin je njemački već bio tanji. Znala je ponešto reći, ali joj govor nije bio doista tečan. Dakle, moje zanimanje za srednjoevropsko područje dolazi iz njemačkoga nasljeđa, o tome nema sumnje.

S druge strane, odrastao sam u okolnostima u kojima je moj otac, doduše, postao bankar, no bio je iznimno siromašna podrijetla. Njegova banka bila je štedionica, on štedioničar. U ono doba to je sitnoburžujski poziv neprijateljski prema krupnoj buržoaziji. Štedionica je mjesto gdje bankar samoga sebe drži braniteljem gospodarskog blagostanja svojih ulagača. Tu nema riskiranja, igranja tuđim novcem, iznos uloga je ograničen. Bila je to njemačka štedionica. Svaka je etnička skupina imala svoju banku u New Yorku, Talijani, Nijemci, postojala je i *Izbjeglička štedionica*. S time da se u našoj zemlji, posebno u New Yorku, imenu uvijek s povlakom dodaje: *-američka*. Ljudi dolaze i ne znaju sigurno hoće li ostati ili neće. U takvim uvjetima etničke veze prilično su čvrste.

● **U kojem ste dijelu New Yorka rođeni?**

Rođen sam u Bronxu, no kada sam imao četiri godine, preselili smo se u predgrađe. Tako da sam zapravo odrastao u predgrađu. Škole su tamo bile izvrsne i to je bio razlog što su se mnogi ljudi preseljavali. U tom smislu bio sam privilegiran.

● **Kako se zvalo to predgrađe?**

Scarsdale, sjeverno od New Yorka, oko dvadeset milja. Prem-

da ni majka ni otac nisu imali formalno obrazovanje, nišu išli na visoke škole, oboje su, što tada nije rijetkost, bili autodidakti i ljudi prilično visoke kulturne razine, ljudi čiji su ukusi odgovarali visokoj građanskoj kulturi.

● Što ste studirali, zašto ste se odlučili studirati?

Ponajprije moram razjasniti da odlazak na koledž ne znači i izbor zvanja. U Americi se zvanje izabire *na kraju* koledža i – ako je riječ o istinskom zvanju – nastavlja se odlaskom na postdiplomski studij radi usavršavanja.

● Istinsko zvanje?

Da. Ako je posrijedi istinsko zvanje. Danas i poslovni ljudi odlaze u poslovnu školu poslije koledža. U nas postoji ta distinkcija. Što se mene tiče, na koledžu su me vrlo privlačile dvije stvari: politika i glazba. To su stvari koje obično ne idu zajedno. Kućno, obiteljsko nasljeđe, koje sam spominjao, potaknulo je interes za njih. Međutim, u slučaju politike, ona je postala moj vlastiti predmet interesa. To su godine 1932-1936, u kojima je Hitler došao na vlast, kada se Mussolini otrgao s uzice na Sredozemlju, prema sjevernoj Africi i Etiopiji, kada je došlo do krize u srednjoj Evropi, do građanskog rata u Španjolskoj. U svemu tome bio sam doslovno užasnut ekspanzijom fašizma. Jednako kao što je to bila i većina mojih studentskih kolega. Sveučilište Columbia imalo je tada, u usporedbi s drugima, prilično radikalnu studentsku populaciju.

● Biste li rekli da ste imali jasnu sliku o značenju fašističkog pokreta sredinom tridesetih godina?

Rekao bih da smo o fašizmu imali relativno jasnu sliku. Bila nam je očigledna njegova bezobzirnost u području ljudskih prava. Nismo, dakako, ni studenti, ni u znatnoj mjeri zemlja u cjelini, očekivali ili mogli anticipirati logore smrti, genocid nad Židovima, Ciganima, nismo još, ali o svemu drugome, o fašizmu kao totalitarnom režimu, posebno kao o ekspanzionističkom režimu, nismo nimalo dvojili. Bili smo duboko zabrinuti, a ta naša zabrinutost stajala je opreci s našom osnovnom orijentacijom, koja je bila pacifistička. Osobito nakon što se počela pokazivati nemoć Lige naroda. Bili smo pacifisti i nismo željeli pristati na mogućnost da se dogodi još jedan rat. Mnogi studenti, uključivši i mene, dali su *Oxfordsku zakletvu*, koja nas je obvezivala da se suprotstavimo sudjelovanju u ratu, da *nikada oružjem ne pomožemo našoj vladi u bilo kojem ratu koji bi mogla voditi* (kako su, gotovo doslovno, glasile riječi zakletve).⁰¹ Suočenje s fašizmom tu je zakletvu odjednom učinilo upitnom.

⁰¹ *Oxford Pledge, Oxford Oath*, zakletva izvedena iz rezolucije donesene 9. veljače 1933. na sastanku Oxfordske unije (*Oxford Union*), debatnoga društva koje djeluje uz sveučilište u Oxfordu. Debata na kojoj je rezolucija donesena najčešće se naziva *The King and Country debate*.

Carl E. Schorske

● Oprostite što vas prekidam: jesu li zakletvu davali i studenti koji nisu bili ljevičari ili simpatizeri socijalizma?

Da, svakako! U Engleskoj, primjerice, u Oxfordu ili Cambridgeu, studenti socijalističke orijentacije bili su veoma rijetki. Slično je bilo i u Americi na većini sveučilišta. Na Columbiji se dogodilo da smo, upravo kada sam se bio upisao, na predsjedničkim izborima godine 1932. većinu dali socijalističkom kandidatu Normanu Thomasu, no to je bio izniman slučaj.

Kao student nisam sudjelovao ni u kakvim redovitim, svakodnevnim aktivnostima, političkim ili stranačkim, nikada se – koliko pamtim – nisam ni u što *učlanjivao*, za razliku od većine drugih studenata. No, isto tako, nedvojbeno je da sam bio *angažiran, engagé*, išao sam na sve skupove, slušao sve govornike, osuđivao Mussolinija itd. Osim toga, angažirao sam se protiv progona nastavnika koji su bili ljevičari. Čak i tada, u tridesetim godinama, nastavnici optuženi kao komunisti bili bi otpušteni sa sveučilišta. Tomu sam se odlučno suprotstavljao. Nisam bio nikakav komunistički *suputnik*, ali sam nesumnjivo bio branitelj njihovih prava (što nerijetko mnogi Evropljani teško razumiju). U tome nisam bio osamljen, iste nazore dijelila je golema većina studenata. Bilo je to pitanje akademske slobode. Često smo takve slučajeve pronalazili i tamo gdje ih zapravo nije bilo.

Toliko o političkoj dimenziji. Druga je bila: glazba. Još otprije svirao sam u gudačkim kvartetima, ali *tada* sam se nadao da ću postati pjevač. Od srednje škole pohađao sam, primjerice, satove iz pjevanja. Za vrijeme studija shvatio sam da od toga neće biti ništa, da jednostavno nisam dovoljno dobar za pjevača.

Međutim, kada sam došao do *povijesti intelektualnosti* (*intellectual history*), jedne potpuno nove discipline, povijesti visoke,

Jacques Barzun, 30. studenog 1907, Créteil, Francuska – 25. listopada 2012, San Antonio, Teksas, SAD – fotografija iz pedesetih godina

Kao što se usporedbom datuma rođenja može vidjeti, Barzun je bio samo osam godina stariji od svojega studenta Schorskea

elitne kulture kao samostalnog područja, prvi put sam shvatio kako je moguće da spojim interes za umjetnost, posebno glazbu, s interesom za politiku. Tako je moj povjesničarski poziv utemeljen u grani povijesti koja pruža okvir razumijevanja u kojem su te dvije strasti mojega života mogle biti spojene. Studirao sam kod mladog znanstvenika, koji je poslije postao glasovit, Jacquesa Barzuna. Bio je izvanredan učitelj. Ne znam koliko je poznat kod vas, ali njegova je reputacija svjetska.⁰²

● Što ste upisali?

Upisao sam modernu evropsku povijest. Zbog toga sam prešao na drugu školu, na Sveučilište Harvard na postdiplomski studij. U političkom smislu tamo je bilo mnogo nezanimljivije, no

02 O Barzunu tada, ni nakon što je magnetofon isključen, nismo razgovarali. Međutim trinaest godine poslije u Zagrebu je prvi put objavljena jedna Barzunova knjiga, i to sasvim svježja, s minimalnim kašnjenjem u odnosu na izvornik. U to vrijeme sam na poziv uredništva mjesečnika *Playboy* iz broja u broj pratio domaće i strane novitete (pretežno *non-fiction*). Posrijedi su bile mini-recenzije, najčešće od nekoliko rečenica. Vjerojatno najduži od tekstova koji sam napisao za *Playboy* bio je upravo prikaz Barzunove knjige. Prenosim ga ovdje u cijelosti. Tekst je izašao u *Playboyu* br. 78. za studeni 2003, a podaci o izvorniku recenzirane knjige glase – Jacques Barzun: *From Dawn to Decadence; 500 Years of Western Cultural Life, 1500 to the Present*, HarperCollins, New York, 2000, 877 str, hrvatsko izdanje imalo je 1078 stranica, knjigu je preveo Nikica Petrak, pogovor napisao Rade Kalanj. Evo teksta iz *Playboya*:

Prije nekoliko mjeseci objavljen je prijevod knjige glasovitog američkog povjesničara kulture Jacquesa Barzuna *Od osvita do dekadencije – 500 godina kulturnog života zapada od 1500. do danas* (Masmmedia, Zagreb, 2003). Pojava tog iznimnog djela velik je događaj za našu sredinu, premda je zasad odjek veoma slabašan. Barzun – autor kojem je danas 96 godina – na gotovo tisuću stranica ide protiv trenutno dominantnih struja: okreće se Evropi i Zapadu (umjesto “globaliziranju”), o teškim stvarima piše jednostavno i zanimljivo (umjesto da komplicira banalnosti), povijest sasvim staromodno predočuje u obliku priče (a ne akademskog daveža). Njegovo djelo nije nikakav “povijesni pregled”, nego osobna interpretacija, a pojam kulture kojim barata dohvata i teme kao što su spolni odnosi, tehnološke promjene ili gastronomija. Osnovna Barzunova teza glasi: od Prvoga svjetskoga rata sve kreće nizbrdo. Zapadna kultura pokazuje jasne simptome propadanja:

u to doba, od 1936. do 1941, tonuli smo sve dublje u međunarodnu političku krizu. Povrh toga, to su i godine *New Deal*a, tako da je na djelu silno jaka i difuzna politička kultura, kultura koju zovemo *progresivnom*, koja na veoma labav način okuplja sve od komunista do socijalnih reformista, demokrata koje većina zemlje podupire, pa sindikata itd. Bez obzira na različite sukobe, poput međusobnog ratovanja komunista i sindikata, opće raspoloženje u zemlji bilo je u znaku mobilizacije koju je proveo Franklin Roosevelt. On je bio čovjek najvećega formata, u stanovitom je smislu podsjećao na Gorbačova (tu iznosim svoju osobnu procjenu). Takvih državnika nismo baš često imali. Možda bi se i Weizsäcker, kada bi imao prigodu voditi Njemačku, također ispostavio kao čovjek s takvom vrstom mudrosti i vizije kakva razlikuje državnika od političara.⁰³ Roosevelt je to imao. Ukratko, takve stvari igrale su ulogu u razvoju moje profesionalne svijesti. S vremenom počeo sam s predavanjima o politici.

Na Harvardu nisam naišao na profesore koji bi me dobro poučavali u povijesti intelektualnosti, pa sam se okrenuo političkoj povijesti. Prije nego što sam otišao u rat, počeo sam raditi na doktoratu o *intelektualnim izvorima nacizma*. Dakle, vidite povezanost utjecaja. Poslije je jedan moj prijatelj napisao tu knjigu, Fritz Stern, profesor na Columbiji, koji je sada dobro poznat i u Evropi. Knjiga se zove *The Politics of Cultural Despair (Politika kulturnog očajja)*. Moglo se dogoditi da tu knjigu ja napravim, naravno na nešto drukčiji način. U svakom slučaju, vrlo dobra knjiga, različita od mogjeg pogleda.

U međuvremenu, godine 1941, otišao sam u Washington, u Ured za strategiju.⁰⁴ To je bila novoosnovana obavještajna agencija. Odjel u kojem sam radio, *istraživački odjel*, sastojao se od

nema novih ideja ili obrazaca, prevladava dosada, kultura kao da se sastoji samo od odbacivanja, izrugivanja i karikature. Završetak knjige, u kojem se odvažuje prognozirati budućnost, zapravo je optimističan: u slijedeća dva stoljeća doći će, jednako kao što se to dogodilo u Srednjem vijeku, do povratka starim, zaboravljenim vrhuncima, kao tragovima punijega života. To će krenuti iz malih skupina ljudi nezahvaćenih školskim sustavom, najveće nade polaže u “loše imitatore”.

03 Richard von Weizsäcker, 1920-2015, od 1984. do 1994. predsjednik Njemačke. Schorske ovdje govori o tadašnjem njemačkom predsjedniku, smisao iskaza je: kada bi imao prigodu *doista* voditi Njemačku. Koju u to doba vodi Helmut Kohl, kancelar 1982-1998.

04 Office of Strategic Services, tj. OSS, organizaciju iz koje je poslije rata stvorena CIA. Vodio ju je legendarni William J. Donovan i bila je, uz ostalo, vjerojatno jedna od intelektualno najjačih institucija neposredno uključenih u Drugi svjetski rat. Evo nekoliko imena njezinih pripadnika, abecednim redom: Stephen Vincent Benét, Peter L. Bernstein, Crane Brinton, Ralph Bunche, Gordon Craig, Arthur Goldberg, H. Stuart Hughes, William L. Langer, Golo Mann, Herbert Marcuse, Franz Neumann, Walt Rostow, Arthur M. Schlesinger, Jr., Ignazio Silone, Wayne S. Vucinich. Angažiran je bio i mafijaš Lucky Luciano. Dosta je bilo ljudi iz svijeta filma, primjerice režiseri John Ford i Franklin J. Schaffner, producent Harry Saltzman, glumac Sterling Hayden (odlikovan zbog akcija na našem terenu) i književnik Peter Viertel (sin Salke i Bertholda Viertel, scenarist Hitchcockova *Sabotera*, Hustonove *Afričke kraljice*, Sturgesova filma *Starac i more*, autor memoarskog romana *Bijeli lovac, crno srce* po kojem je godine 1990. snimljen film u režiji Clinta Eastwooda).

znanstvenika. Dio rata proveo sam, doduše, u uniformi mornaričkoga časnika, ali u bitnome uvijek sam bio vezan uz tu obavještajnu agenciju, koja je sve grane američke vlade opsluživala strateškim informacijama (sposobnosti i namjere neprijatelja i sl.). Nakon pet godina bavljenja nacistima i njihovim problemima, nisam imao snage nastaviti s istom temom i vratiti se svojem doktoratu. Tako sam za temu doktorata uzео njemačku socijaldemokraciju, pitanje raskola u njemačkoj socijaldemokraciji prije Prvoga svjetskog rata, pitanje izvora i uzroka toga raskola. To je bila moja druga knjiga.

U svakom slučaju, moja nakana uvijek je bila da budem povjesničar intelektualnosti (*intellectual historian*), zbog razloga koje sam spomenuo, budući da sam djelomice humanist, djelomice – recimo – politički društveni znanstvenik. Povijest je mjesto gdje se to dvoje spaja.

● **Možemo li se još na trenutak vratiti u tridesete godine? Što ste mislili o moskovskim procesima?**

Bili smo veoma zabrinuti. Teško je, dakako, bilo točno znati što se događa. Strahovali smo s obzirom na njemačko-ruske odnose. To su bili strahovi čiji su korijeni sezali u razdoblje Rapalla i Lausannee, što je rano poglavlje njemačkog okretanja prema Rusiji u pokušaju uspostavljanja neke vrste savezničkog sustava. Stvari su bile nejasne, ali zabrinjavajuće. Kao studenti svi smo bili zagovornici Lige naroda. Naša kritika Lige naroda sastojala se u tome što se Engleska i Francuska nisu ozbiljno trudile da Liga funkcionira, a Amerika se nije ni priključila (što je, po našem mišljenju, bilo sramotno i skandalozno). To je pozadina našeg rezoniranja. Nasuprot tome, Rusija je bila snažan zagovornik Lige naroda. Rusija je, ako se dobro sjećam, bila jedina sila koja je nastojala nešto učiniti da se osudi Italija. Općenito govoreći, naša zabrinutost zbog suđenja Tuhačevskom i drugima osnivala se velikim dijelom na činjenici da su – uz ostalo – bili optuženi za *povezanost i suradnju s Njemačkom*. Ne znam da li vam poznat taj aspekt moskovskih procesa, ali doista smo se bojali njemačko-ruskog vojnog savezništva. Opasnost od tog savezništva zabrinjavala nas je, *potpuno pogrešno*, mnogo više od drugih aspekata situacije, od – primjerice – sudbine Trockog ili Buharina. O stupnju do kojeg su tada došli progoni nismo imali ni približnu predodžbu. Svakako, cijela priča duboko nas je zabrinjavala. Politički montirani procesi, koji su postali zaštitnim znakom staljinizma, za nas su bili indikatorom pravog diktatorskog sustava, gdje se pravosudni postupak posve ignorira u ime propagandnoga kažnjavanja.

● **Prema tome, ako sam vas dobro razumio, u stanovitoj ste mjeri odobrali osudu Tuhačevskog?**

Optužba je glasila: *filogermanstvo*. Ako je optužba bila istinita, odobrali smo njegovo uklanjanje. Što, naravno, nije u našim očima opravdavalo proceduru, kaznu i drugo. To je bilo *jedino* što je ublažavalo našu osudu moskovskih procesa.

Mnogo je toga čega bi se trebalo sjetiti i imati na umu kada se ovako govori. Raspoloženje koje danas vlada u istočnoj Evropi (a ne mislim na vas osobno), raspoloženje koje se širi čitavim svijetom, raspoloženje koje je mješavina osjećaja da je u *povijesti okrenut novi list* i da je jedna velika, strašna prošlost zbrisana, raspoloženje koje otvara najrazličitije vrste nada, vodi vas, vodi *mene*, vodi sve nas prema visokim, dobrohotnim iščekivanjima svega novoga što bi moglo proizaći iz ove demokratske revolucije. Ruska revolucija imala je, na neki način, slično djelovanje na mnoge ljude na Zapadu, djelovanje koje išlo veoma duboko u liberalni tabor. Bilo je, recimo, ljudi koji su gledali isključivo na pitanje *vlasništva*. Moj naraštaj bio je izrazito negativno određen prema kapitalizmu, prema ponašanju privatnog kapitala. Živjeli smo u *iluzijama* o tome kako će revolucija ukinuti privatno vlasništvo, iluzijama koje je u suvremenoj Evropi teško shvatiti bilo komu tko je živio u nekoj od zemalja tzv. realnog socijalizma. Ista stvar bila je s Francuskom revolucijom. U svakom od tih slučajeva nešto golemo odjednom je zbrisano. Kako je Wordsworth napisao: “Bliss was it in that dawn to be alive”.⁰⁵ Rađao se *divni novi svijet*,⁰⁶ prošlost je nestajala. *Korupcija i zlouporaba vlasti* u prethodnom poretku dvije su konstante na koje se uvijek upozorava u tim trenucima. Revolucija tvrdi: *sada*, ako ništa drugo, više neće biti *korupcije* i neće biti *zlouporabe vlasti*. Dvije velike teme. Nešto od takvih iščekivanja bilo je u ono doba u odnosu prema ruskoj revoluciji, bez obzira jeste li ili niste bili marksist. *Najzaostaliya zemlja odjednom je postala najnaprednija*. U kulturi konstruktivizam, Majakovski i sl. Na djelu je romantiziranje.

Razlog da se bude dobrohotan i optimističan prema ruskom ponašanju, komunističkom ponašanju, bio je *Španjolski građanski rat*. Nismo tada znali za sve grozote do kojih je dolazilo u lojalističkim redovima. Za neke smo, doduše, čuli, ali Španjolci su se *barem* suprotstavili. Amerikanci, Englezi, Francuzi nisu učinili *ništa!* Nisu prstom pomakli da spasu demokratsku Španjolsku. A fašistička Italija i nacistička Njemačka dale su *golemu* potporu Francu. Dakle, to je okvir, univerzum trijade: kapitalistička demokracija, kapitalistički fašizam i nedemokratski komunizam. U mojoj glavi tada (govorim sasvim osobno) svaki od ta tri sustava nastojao je svojeg najgoreg neprijatelja naprtiti na leđa drugom sustavu. Nijemci i zapadne sile dijelili su duboko protivljenje prema komunistima. Komunisti i demokrati dijelili su neprijateljstvo prema nacističkoj Njemačkoj. Nacisti i komunisti dijelili su neprijateljstvo prema demokraciji. E, sada, unutar te trijade uzmite predložke odnosa kakve hoćete, demokracija vs diktatura, komunizam vs kapitalizam, bilo je tu mogućnosti svih vrsta. A mi smo ih sve proživjeli. Bilo je to strašno iskustvo. Trebali ste samo vidjeti München 1938, vidjeti da se *to dogodi*. Prvo

⁰⁵ “Blaženost je bila te zore biti živ”, *The Prelude*, XI, 108, *French Revolution*.

⁰⁶ Schorske kaže “brave new world”. U nas se taj “brave” često – iz ne posve jasnih razloga – prevodi kao “vrlji” ili “hrabri”. Fraza je izvorno iz Shakespearea, *Olujá*, 5, 1, 183, “O brave new world”. U prijevodu Antuna Šoljana stoji: “O divni novi svijete”, izdanje Nakladnog zavoda MH, Zagreb, 1979, str. 126.

Poslije Schorskeove smrti njegov prijatelj i nekadašnji kolega s Princetona John V. Fleming, umirovljeni profesor književnosti, stručnjak za srednjovjekovlje, objavio je u sklopu svojega bloga *Gladly Lerne, Gladly Teche* nekrolog u kojem je spomenuo nekoliko anegdota iz Schorskeova života, posebno uz posljednje godine i mjeseca, te uz njegov odnos prema glazbi.

Svoj članak Fleming je ilustrirao fotografijom koju ovdje prenosimo. Fotografija prikazuje gudački kvartet u kojem je Schorske na Princetonu redovito svirao od početka sedamdesetih, barem tri desetljeća. Slika je snimljena sedamdesetih godina, na njoj se nalaze, s lijeva: Joan Fleming, Schorske, Jerrold Seigel i Kathleen Amon.

Joan Fleming je supruga autora članka Johna Fleminga, svećenica Američke episkopalne crkve, Jerrold Seigel je u to doba povjesničar na Princetonu (kasnije je na sveučilištu New York, NYU, autor niza knjiga, primjerice *Bohemian Paris; Culture, Politics, and the Boundaries of Bourgeois Life, 1830-1930*, 1986, *The Private Worlds of Marcel Duchamp; Desire, Liberation, and the Self in Modern Culture*, 1995, *The Idea of the Self; Thought and Experience in Western Europe since the Seventeenth Century*, 2005, *Between Cultures; Europe and Its Others in Five Exemplary Lives*, 2015), desno je Kathleen Amon koja je zaposlena u administraciji Princetona.

Iz nekrologa saznajemo da kvartet u promijenjenom sastavu svira i danas (stari članovi su Joan Fleming i Kathleen Amon).

Možda najdirljiviji dio teksta je onaj u kojem Fleming opisuje proslavu Schorskeova stotog rođendana, u ožujku ove godine. Proslava je, po svemu sudeći, bila izvrsno organizirana. Održana je u prostoru umirovljeničkog kompleksa Meadow Lakes u kojem je Schorske proveo posljednje godine života (zajedno sa suprugom Liz, do njezine smrti 2014). Meadow Lakes se nalazi u Hightstownu, država New Jersey. Na proslavu je došao iznimno velik broj Schorskeovih prijatelja, kolega i bivših studenata. Bilo je mnogo glazbe, svirali su profesionalni muzičari iz New Yorka. Austrijski ministar kulture doputovao je da slavljenuku uruči, nakon niza prethodnih, još jedno priznanje austrijske države. Sve je organizirao muzikolog Christopher Hailey, prijatelj i specijalist za bečku muzičku modernu.

Vrhunac proslave pripao je glazbi, trenutku kada su Joan Fleming i Schorske u duetu zapjevali ariju iz operete *Patience* (1881) Arthura Sullivana i W. S. Gilberta, ariju Lady Jane iz drugog čina, *Sad is that woman's lot*, stihove: "Silvered is the raven hair, / Spreading is the parting straight, / Mottled the complexion fair, / Halting is the youthful gait, / Hollow is the laughter free, / Spectacled the limpid eye – / Little will be left of me / In the coming by and by!".

Austrija, pa zatim München! Sve je to danas zakopano u istočnoj Evropi, četrdeset godina komunističke vlasti izbrisalo je u ljudskim svijestima tu činjenicu, izbrisalo je povijest, pokušaj da se Evropa i svijet mobiliziraju protiv fašizma. Ja, sa svojih sedamdeset i pet godina, imam drukčije sjećanje.

Prvo dolazi München, zatim Rusi pokušavaju nešto učiniti, ali su suočeni s Francuzima koji se ne pridržavaju svojih obveza prema njima i koji se priklanjaju britanskoj liniji. Amerikanci *ne čine ništa*, a ja sam bio među onima koji nisu *ni željeli* da Amerika bilo što učini. Smatrao sam da se za Evropu ne može ništa napraviti, da su situacija i ponašanje beznadni. Što je, razumije se, bilo *totalno pogrešno*, no takvo je bilo moje tadanje stanovište. A nakon toga: pakt Hitler-Staljin! Kao što je Papa rekao, kada je revolucija godine 1848. stigla u Italiju: “Casca il mondo!” Sve se ruši. Nacisti i komunisti, navodno najveći neprijatelji na svijetu, upravo se udružuju.

- **Stručnjak ste za razdoblje početka stoljeća, većem dijelu stoljeća bili ste svjedok, a razgovaramo uoči njegova kraja, u trenutku – mogli bismo reći – svojevrsnoga proljeća narodâ. Što mislite kako će neki budući povjesničar misliti o našem stoljeću? Kakvo je to stoljeće bilo?**

Teškoća je: kako se to stoljeće čini sada, kako ono nama izgleda. Budući će povjesničar imati drukčiju vizuru, trenutak u kojem živimo će proći, a pojaviti će se novi okvir razumijevanja. Problem s poviješću je u tome što njezini sudovi, čak i oni, *moraju* biti predmetom revizije u svjetlu povijesti koja traje i u kojoj je sadašnjost *posljednje* mjesto s kojeg bi se gledalo. Preteško je predvidjeti vizuru budućeg povjesničara.

Golemi događaj kao što je propast ruskog imperija u Evropi, ili propast nacističkog imperija prije četrdeset i pet godina, donosi dvije stvari. Prvo je tu *silna nada*, veoma nejasna, ali nada u *divni novi svijet*. Oslobođeni ste ropstva, to je *proljeće*. No kako razlikovati *proljeće* od *jeseni*? U doba kulture *fin-de-sièclea*, na koje ste aludirali, a što koristim samo metaforički, bilo je ljudi za koje je to doba bilo *ver sacrum*, *sveto proljeće*. Drugima je isto doba bilo doba *dekadencije*. A ponekad je bilo i jedno i drugo *istim ljudima*. *Proljeće sretne dekadencije*.

Kada imate *nadu*, imate problem. Nada u što? Ona se javlja iz *oslobođenja* od nemogućih okolnosti u prošlosti. Ona se rađa iz tog oslobođenja. *Znate* što ste proživjeli, *znate* protiv čega ste, ali kao društvo ne znate *za što* ste. Nemate kulturu u kojoj bi ta odluka već bila proizvedena. To je točka u kojoj *fantazije* uzimaju glavnu riječ. Vi imate svoje predodžbe o tome što budućnost čini mogućim, ja imam svoje, netko treći svoje. Svijet postaje pun *fantazija*. Komplikacija je u tome što je *fantazije* veoma teško učiniti *konstruktivnima* u odnosu na postojeće uvjete. Kada se *fantazije* otkinu s uzice, dio njih veže se uz sjećanja, te tako, umjesto da ste usmjereni prema budućnosti, odjednom imate bezbroj

usmjerenosti prema prošlosti. I to takvim prošlostima koje se doimaju kao da pripadaju budućnosti. *Rekonstruirat ću, obnovit ću izgubljeni raj, obnoviti svoju staru Poljsku, obnoviti svoju staru Hrvatsku, obnoviti svoju ujedinjenu Njemačku, učinit ću sve što je prošlost propustila napraviti ili nije napravila do kraja. Učinit ću to sada!*

Evo samo jedan primjer, iz razgovora koji sam vodio s odis-ta velikim povjesničarom srednjovjekovlja, sada važnim članom poljske vlade, Bronisławom Geremekom. On, naravno, pripada *Solidarnosti*. Zabrinut je što će biti s Poljskom u kojoj ima veoma mnogo stranaka, stotine stranaka s malim članstvom. Osim toga, tu je i *Solidarnost*, iz koje neki, također, žele napraviti stranku. *Solidarnost* nije bila stranka, nego savez različitih disidenata, najvećma radnika i intelektualaca, koji su se okupili da zajedno pokušaju nešto učiniti. Takva su udruživanja u svakoj istočnoevropskoj zemlji drukčija. Geremek je uplašen zbog činjenice da *gotovo sve* od tih stranaka imaju programe preuzete iz prošlosti. Čak i kada bi se stranke složile i spojile svoje programe iz prošlosti, tko će zastupati budućnost Poljske? Gdje će rasti mogućnosti nečega novog i drukčijeg? Moramo li, doista, *uvijek* imati strukturu stranaka kakva je bila prije, mora li demokracija biti upravo takva i nikakva drukčija? To su otvorena pitanja. Ne znam odgovore na njih. Ali razumijem valjanost Geremekova stajališta. On drži da bi *Solidarnost* trebala nastaviti s djelovanjem, *ne pretvarajući se u stranku*, da bi trebala zagovarati onih *nekoliko* stvari koje su i bile *razlog* poljskog oslobođanja od komunističkih okova: opći ljudski interes, ljudska prava, participativna politika na vrlo aktivnoj razini, ekologija. To su, ujedno, teme *suvremenosti*. Ekologija, primjerice, uključuje i pitanje odnosa čovjeka i prirode, kako ćemo se odnositi prema planetu koji smo naslijedili. Rekao bih da smo suočeni s novim oblikom politike. To je *moja iluzija*. Svatko ima svoju *fantaziju*, moja kaže da u svijetu nastaje oblik politike koja leži izvan bilo koje određene zemlje. Jedan od primjera su ljudska prava. Počelo je prije mnogo godina, u devetnaestom stoljeću, s Crvenim križem. Pametni Švicarci, zabrinuti za stanje vojnikâ na bojnim poljima, znali su stvoriti organizaciju koja im nije pripadala, kojom nisu upravljali, u kojoj nisu zapovijedali, organizaciju koja je u svakoj zemlji imala podružnice, čak i u onima u kojima nije bio Crveni križ, nego Crveni polumjesec. Zemlje su uključivali putem privatnih institucija, njihova pritiska na svoje države. A države su, pak, imale svoj interes, vojnici, upravo oni koji proizvode ratove, imali su stanoviti interes za to da im ljudi ne leže po bojištima bez ikoga tko bi im pomagao. Tražila su se *nova pravila* za ljudskiji tretman zarobljenika, dakle *vojnika*, a zatim se to proširilo na civile. *Nova pravila*. Slijedili su međunarodni ugovori, Švicarci su to promicali, iz Ženeve. Tako je nastao cijeli sustav ljudske dobrobiti, sustav univerzalne vrste, sustav koji nije bio ograničen na pojedine države.

Nakon Drugog svjetskog rata imamo *ljudska prava*. Ne mogu vam reći koliko sam bio fasciniran, jednako kao što su to lju-

Sa Schorskeom sam razgovarao potkraj travnja 1990, nešto više od godine dana nakon toga javio mi se pismom koje ovdje objavljujem.

Pismo ima, dijelom, obilježja “pisama solidarnosti” kakva su godine 1991. i kasnije dobivali mnogi stanovnici Hrvatske. U tom aspektu današnjega čitatelja treba upozoriti na datum kada Schorske piše svoje pismo. On je izrazio svoju zabrinutost 25. svibnja 1991. To je trenutak kada je rat još relativno daleko. Prethodne godine krenulo se s pomalo operetnom “balvan-revolucijom”, u proljeće 1991. došlo je do “krvavoga Uskrsa” na Plitvicama. Tek potkraj lipnja 1991. hrvatski i slovenski parlamenti proglašavaju neovisnost, tom činu slijedi kratkotrajni rat u Sloveniji. Čak i nakon toga izbijanje rata u Hrvatskoj mnogima se ne čini izvjesnim. Oni koji pozivaju da se zemlja pripremi na eventualni rat u velikoj su manjini. Hrvatski predsjednik se izruguje nad svima koji zvone na uzbunu.

Većina takvih pisama počela je u Hrvatsku stizati u jesen 1991. Vjerujem da je Schorskeovo pismo jedno od najranijih. (bm)

Carl E. Schorske
106 Winant Rd.
Princeton, N. J. 08540

May 25, 1991
Dear Branko,
For months I have been reading the accounts of the crisis in your country. I know and I know of your deep involvement in its development, and also of the balance and judiciousness with which you view it. This note is only to tell you that our thoughts are with you.

Početak Schorskeova pisma Branku Matanu, 25. 5. 1991.

Carl E. Schorske
106 Winant Rd.
Princeton, N. J. 08540

25. svibnja 1991.

Dragi Branko,

već mjesecima čitam izvješća o krizi u Vašoj zemlji. Liz i ja znamo kako duboko doživljavate njezin razvoj, jednako kao što znamo s kakvom uravnoteženošću i razboritošću gledate na nju. Ovih nekoliko riječi šaljem Vam jer želimo da znate da su naše misli s Vama, a i sa svim drugim krasnim ljudima koji su nas u nezaboravnom Zagrebu dočekali tako izvanredno gostoljubivo. Koliko se toga dogodilo u godinu dana od našega posjeta!

U srpnju sam držao seminar u Berlinu. Omirisao sam ponešto od prvih faza ujedinjenja u Istočnom Berlinu, ali nisam imao dovoljno vremena da idem dalje u DDR, kako bih želio da je bilo moguće. Ove godine moj je rad ograničen na SAD.

01 Nije se pojavila, zaustavilo ju je izbijanje rata i problemi u kojima se GZH našao 1991. Problemi su dijelom bili i interne naravi. Godine 1992. tvrtka je krenula prema stečaju, a prevodilac Nikica Petrak sredinom devedesetih svoj je prijevod ponudio novom izdavaču, tvrtci Antibarbarus koju je osnovao i vodio Albert Goldstein, stari *gezehaovac* iz osamdesetih. Knopf je *Alfred A. Knopf*, izdavač izvornika Schorskeove knjige *Fin-de-siècle Vienna*.

U posljednjem obračunu koji sam primio od Knopfa vidim uplatu Grafičkog zavoda Hrvatske za bečku knjigu. Je li se knjiga doista pojavila?⁰¹ Do mene nije dosad stigao ni glas o tome, ni primjerak. U nas je zanimanje za Beč popustilo, osim u akademskim krugovima. Što i nije loše, s obzirom da se činilo da populariziranje temu trivijalizira. U Austriji, s druge strane, kultura *fin-de-sièclea*, nekoć posve ignorirana, sada je područje cjepidlačkog znanstvenog proučavanja i turističkoga reklamiranja. Kada samo pomislim što bi ti divni ljudi o kojima sam pisao – s kojima sam, zapravo, živio – mislili o svojoj današnjoj sudbini, drhtim!

Nadam se, Branko, da ste dobro i da nalazite svoj put u novom političkom krajoliku, punom nade, ali i pomalo prijetecem. Liz mi se pridružuje u najljepšim željama.

Vaš
Carl Schorske

Preveo Branko Matan

di bili posvuda na svijetu, pojavom organizacije *Amnesty International*, organizacije koja se bavila *jedino torturom*, ni sa čime drugim. Slučajevima kada se ljudi muče, progone, maltretiraju. A sve je započela *malena* skupina volontera. Zatim su, *na sreću*, Sjedinjene Države odlučile to uzeti kao glavni politički bič, kojim će udarati po Sovjetskom Savezu i njegovim saveznicima. (...)

- **Prije nego što je magnetofon prestao raditi, govorili ste o ekologiji i ljudskim pravima, posebno o Crvenom križu i Amnesty International. Želite li možda završiti svoj odgovor?**

Volio bih da postoji još jedan cilj, još jedno područje djelovanja. Imam dva velika straha u odnosu na suvremenu, postkomunističku Evropu. Jedan je, dakako, *nacionalizam*. Prvo je tu demokracija, svatko je želi, svatko je prigrbljuje. Ali nakon toga demokraciju treba nekako strukturirati, a u gledanju u prošlost, koje

je uključeno u to strukturiranje, nacionalizam dolazi u prvi plan kao središte identiteta pomoću kojeg ljudi mogu stvarati zajednice tamo gdje prije nije bilo ništa osim autoriteta i sile. Taj dolazak u prvi plan može poprimiti različite političke oblike. Jedan od mojih strahova je strah od ponovnog buđenja nacionalizma, kao nečega iz prošlosti što se u budućnosti može zlorabiti.

Drugi veliki strah je u slijedećemu: kapitalizam, ekonomija slobodnog tržišta, zadobio je istu narav *iluzije*, iluzije u odnosu na budućnost, fantazije o nekoj budućoj blaženosti, koju je gotovo stotinu godina imao socijalizam. Sada znamo da socijalizam ne daje ključeve kraljevstva nebeskog, no u ovim krajevima Evrope, a svakako u Americi, posvuda se misli kako te ključeve nudi *kapitalizam*.

- **Nedavno je službenik State Departmenta Fukuyama objavio članak s tezom o kraju povijesti, ne misleći pritom na neki kraj relevantne događajnosti, nego na kraj idejâ o povijesnim promjenama. On tvrdi, ako sam ga dobro razumio, da ničega nema na vidiku što bi moglo nadomjestiti liberalizam.⁰⁷**

To su glasovite riječi: ništa neće nešto nadomjestiti. One su apsurdne.

- **Dakako. Međutim, želio sam pitati, mislite li da je i takvo stajalište dio iluzije o kapitalizmu?**

Sa stidom priznajem da članak nisam čitao, premda sam čuo kako se autorovo ime spominje. Nisam upoznat s njegovim stajalištem.

Današnji svijet suočen je s najozbiljnijim, najtežim socijalnim problemima. A dnevni red oslobađanja, dnevni red demokracije, jedva da uključuje pitanje socijalne dobrobiti. Ono kao tema stoji veoma nisko. Ljudi ne mogu na ovaj način živjeti na svijetu, posvemašnje je sljepilo misliti kako zajednica neće morati na sebe preuzeti odgovornost za socijalnu dobrobit. Iluzija o kapitalističkoj dobrotvornosti isključuje mogućnost preuzimanja takve odgovornosti. Jednako kao što je iluzija o socijalizmu isključivala iz svijesti sve ono što se događalo dok su ljudi upravljali stvarima u ime kolektiva, upravljali uz pretpostavku da to mogu činiti djelotvorno, bez korupcije i bez zlouporabe vlasti. Ta je iluzija zbrisana. Sve se mora kontrolirati. I kapitalizam se mora nadzirati. To se zna, ali je potisnuto. Amerika je zemlja srednje klase, možda više od šezdeset posto ljudi živi u divnom blagostanju i u punoj mjeri uživa u dobrim stranama kapitalizma. No tu je i preostalih četrdesetak posto gdje su ljudi na rubu ili pak potpuno izvan svega. Ne mogu vam dati točne brojke, u svakom slučaju kod njih smo došli u predruželovsko stanje, zapravo u stanje koje je još gore od predruželovskog, jer se kulture ljudi dezintegriraju u dugom procesu življenja u bijedi, bez pomoći države, bez preuzimanja odgovornosti od strane zajednice. Držim da nam je potrebno nešto poput *Amnesty International* za socijalna prava. Ne znam odakle će se takva organizacija pojaviti, jer ta tema nije na dnevnom redu. Ona ne zanima tzv. kultivirane ljude, intelektualce, čak ni radnički pokret. Radnički pokret bavi se u raznim zemljama uskim, sasvim određenim područjima: razinom životnog standarda radnika, kvalitetom života svojih pripadnika, recimo željezničara. Nema *nikakva* međunarodnog osjećaja koji bi kazivao: *ja se moram brinuti za ljude u Bangladešu, moja zemlja mora nešto učiniti za Bangladeš. Ne moja*

država, nego moja zemlja, ljudi iz moje zemlje, njezini građani, oni bi morali misliti na Bangladeš, jednako kao na sirotinju u Houstonu ili Chicagu, New Yorku ili na Apalačkom gorju.

Odakle će doći takva svijest? Nesuočavanje s tim pitanjem nosi sa sobom iste užase kakve nosi nesuočavanje s rasizmom, nesuočavanje s ugrožavanjem ljudskih prava. Budemo li ravnodušni prema tim pitanjima, jer nam se druge teme čine važnijima, situacija će se pogoršavati i postajati sve kritičnijom. A kakve će sve oblike djelovanja, oblike očaja, političkoga terora, poroditi takva situacija, teško je predvidjeti. Ne znam što nam budućnost nosi, ali uvjeren sam da je to jedno od nekoliko velikih pitanja suvremenoga svijeta, onih pitanja koje može riješiti *jedino* međunarodna svijest.

Ili, na primjer: veliki sam zagovornik Socijalnog i ekonomskog vijeća Ujedinjenih nacija, isto sam tako zadivljen pokretom za ujedinjenje Evrope. Evropske zemlje, bez obzira na svoj ushit kapitalizmom, ipak su postale zrele države u kojima se razvio osjećaj odgovornosti za socijalnu dobrobit. Silno me zabrinjava što će se sada dogoditi s istočnoevropskim zemljama, s njihovim socijalnim povlasticama, kako će se one pridružiti ujedinjenoj Evropi, kako će se to izvesti? Je li moguće da se te povlastice sačuvaju i obogaćuju?

U svakom slučaju, nitko ne može poreći veliko postignuće demokratskog oslobođenja i ponovnog uspostavljanja ljudskih prava. Oduševljen sam tim postignućem. Međutim, ono ima dvije slabe točke: povratak nacionalizma i povratak *kapitalističkog utopizma*. Za mene su to pitanja s kojima se treba suočiti. Na koji način, kojim putovima, vidjet ćemo.

- **Ne bih u ovom razgovoru volio propustiti pitanje Srednje Evrope. Što mislite da Srednju Evropu čeka u ovom proljeću narodâ? Uostalom, što mislite o Kunderinu članku?**

Ako mislite na neki sasvim nedavni članak, tada mi nije poznat.

- **Ne, na onaj glasoviti.⁰⁸**

Za glasoviti imam veoma malo sklonosti. Veliki sam Kunderin poklonik, mislim da je vrlo dobar pisac. I više od toga: mislim da je vrlo dobar *pisac-izbjeglica*. Teško mi je razumjeti zašto danas u Čehoslovačkoj nije više cijenjen, zašto nema u svojoj zemlji status kakav u Poljskoj ima Czesław Miłosz. Činilo mi se da je teze predočio iznimno uspješno u svojim radikalnim romanima

⁰⁷ Tekst Francisa Fukuyame *The End of History?* tiskan je u časopisu *The National Interest*, br. 16, ljeto 1989, pitanje sam postavio na temelju čitanja Fukuyamina odgovora kritičarima – *Reply to My Critics*, *The National Interest*, br. 18, zima 1989, koji je objavljen nekoliko mjeseci prije razgovora sa Schorskeom.

⁰⁸ Riječ je o članku *The Tragedy of Central Europe* objavljenom u *The New York Review of Books*, 26. travnja 1984 (hrvatski prijevod: *Tragedija Srednje Evrope*, *Gordogan*, 7/1985, br. 17-18, siječanj-travanj 1985, pretiskano u knjizi – Jacques Le Rider: *Mittleuropa*, Barbat, Zagreb 1998).

Carl i Elizabeth Schorske u Beču u proljeće 2012, kamera ih je uhvatila u za njih karakterističnoj gesti, u trenutku spontane reakcije obilježene nekom – možda bi se moglo reći – fundamentalnom radoznalošću. Fotografija je snimljena u Muzeju Leopold (*Leopold Museum*), otvorenome 2002, u kojemu se čuva jedna od najvećih zbirki austrijske likovne umjetnosti kraja 19. i početka 20. stoljeća. Uz bračni par Schorske stoji Tobias G. Natter, muzeološki ravnatelj

Schorske je u travnju 2012. boravio u Beču jer su ga gradske vlasti proglasile počasnim građaninom. U trenutku snimanja fotografije njemu je 97 godina, a Elizabeth će tri tjedna kasnije proslaviti svoj 93. rođendan

ma, *Knjiga smijeha i zaborava* i drugima.⁹⁹ No prema njegovom romantiziranju habsburškoga carstva i njegovoj interpretaciji kulture Srednje Evrope, interpretaciji koju držim izrazito protuslavenskom, *najozbiljnije* sam suzdržan. O tome sam s njime polemizirao. Uzmite samo značajne pojave češke kulture, dakle njegove vlastite zemlje: jednog Masaryka starijeg, Tomáša Masaryka, ne možete razumjeti bez Rusije. On je *rusist*, on je čitatelj Dostojevskoga. Ne može se zanemariti cjelokupna ruska kritička, politička kultura i njezin utjecaj na Srednju Evropu. Dakako, situacije su različite u različitim zemljama, no kada bi Čeh, pokopan negdje 1905. ili 1910, ustao iz groba i u ruke dobio Kunderin članak, rekao bi: Gdje si, dovraga, ti bio, odakle si stigao? Iz groba? Ovo nije stvarnost koju ja poznajem!

Pa ti Česi su gorjeli u carstvu Franje Josipa! Sa svim mojim dobrim stranama, to više nije bilo politički održivo društvo, a Česi su – kao što je opće poznato – to osjećali posebno snažno. Teško je shvatiti Kunderino rezoniranje, njegovu sugestiju da se razmišlja u takvim terminima. Može se razmišljati u drukčijim terminima, kao što – čini mi se – Havel pokušava činiti. Možda sam u krivu. Volio bih čuti vaše mišljenje o tome. Posebno kao kritiku mojeg stava.

⁹⁹ Sedam godina kasnije, 1997, Schorske je u razgovoru s Ann Lage govorio o teškoćama koje je imao u pisanju svoje “bečke knjige”. Njegova prva knjiga, ona o njemačkoj socijaldemokraciji, pisana je linearnom naracijom, za bečku takav način pisanja očito nije odgovarao. Schorske u razgovoru kaže da je sličan problem imao Kundera u svojim fikcionalnim djelima, te uspoređuje Kunderin razvoj od *Šale* prema *Knjizi smijeha i zaborava* sa svojim vlastitim razvojem (oba razvoja idu u smjeru narativnoga fragmentiranja). Kaže da mu je Kundera bio silno ohrabrenje. (Vidi – *Intellectual Life, Civil Libertarian Issues, and the Student Movement at the University of California, Berkeley, 1960-1969*, str. 132)

- **Nemam ništa mudro dodati vašoj kritici Kunderina odnosa prema ruskoj kulturi. Slažem se s njom. U *Gordoganu smo*, u sklopu naših srednjoevropskih temata, objavili nekoliko tekstova na istoj liniji. Međutim, kada me već pozivate da nešto kažem, iznijet ću jednu opasku koja mi je pala na pamet dok sam vas slušao kako govorite o *neodrživosti habsburške monarhije*, o tome kako su Česi *gorjeli*. Moje iskustvo s nizom autora iz toga vremena, recimo iz 1905. ili 1910, kazuje da im možda ne treba do kraja vjerovati kada govore: *ovo je neizdrživo, ovaj sistem je nepodnošljiv!* Naknadni uvid, čak u njihove biografije, sugerira da je govor o *lošem* dijelom bio izraz nečega što nije bilo isključivo *loše*, izraz uvećanih aspiracija koje su bile dio toga društva. Dakle, da ih ne treba uzimati odveć doslovno.**

Vrlo dobro argumentirano. Cijenim vaše riječi kao dobru obranu Kundera. Ali bih dodao da ni Hrvat, koji takve riječi izgovara o Jugoslaviji, također ne bi trebao biti uzet doslovno. U svakom slučaju: dobro opravdanje Kunderina stajališta.

Međutim, čini mi se da lojalnosti ne bi smjele biti regionalizirane. Tu sam opet kod *svoje fantazije*. Osobno vjerujem da bismo morali krenuti od *Bruxellesa prema Helsinkiju*. Veoma me brine, primjerice u vašem dijelu Srednje Evrope, pokušaj da se stvori novi blok na čelu s Italijom, kao suprotnost sjevernom bloku. Brine me ideja isključivanja Poljske i njezina upućivanja na odnose s baltičkim zemljama, dok bi se zemlje kao što su Hrvatska, Slovenija, Čehoslovačka, Mađarska, Austrija i sjeverna Italija trebale okrenuti jedna drugoj. Dakako, takvo okretanje može bi-

ti korisno, ali to ne bi smio biti krajnji cilj. Bolji cilj je: prošireni Bruxelles, koji bi se pak prometnuo u Helsinku s novim sastojcima. Novi obrambeni sustav, novi način mišljenja u suočavanju s međunarodnim sukobima. Evo, nakon mnogo i mnogo godina Flamanci i Valonci pronašli su način da žive zajedno, imaju sustav dvojezičnosti, pritisak Valonaca nad Flamancima je u velikoj mjeri prestao. Postoje problemi s različitim stupnjevima razvijenosti, s vjerskim razlikama, svjestan sam tih problema, no došli su do sporazuma za koji obje strane misle da je prihvatljiv i održiv. Više se ne bore međusobno, ne nastoje dominirati nad drugom stranom ili se od nje sasvim otrgnuti. Atmosfera je promijenjena. Bio sam oduševljen kada sam u Bruxellesu razabrao stupanj uspješnosti sporazuma, kada sam vidio ljude s belgijskog radija, reportere, za koje ne možete pretpostaviti jesu li Flamanci ili Valonci, koji će jezik uporabiti. Ljudi su dvojezični. Kanada, također, postaje takva.

- **Ima i suprotnih primjera. Recimo, u Evropi: Sjeverna Irska, južna Francuska s golemom populacijom iz zemalja Magreba.**

To su različita pitanja. Slažem se da su primjeri koje navodite loši primjeri. Mislim da se, tim prije, u ovom dijelu svijeta treba brzo djelovati. Zbog toga je za mene nacionalizam takva opasna prijetnja. Možete u Evropi imati irsku situaciju, možete posvuda imati male Libanone, mogućnosti su različite. Pod ruskom čizmom tih mogućnosti nije bilo. One bile bezobzirno maknute sa stola, bezobzirno, ali maknute. Sada imate luksuz mogućnosti da jedna Sedmogradska postane trajni Libanon ili trajna Sjeverna Irska. Ne znam kako to spriječiti, nemam nikakvu formulu. Vi ste u pravu. Ja bih jedino upozorio na drukčije situacije. Uzmimo Kataloniju u Španjolskoj. Tamo je okrenutost prema Evropi igrala ulogu za koju ne znam ima li para bilo gdje drugdje. Katalonski političari, zagovornici katalonske autonomije, da bi oslabili stupanj zakonodavnog utjecaja i vlasti Madrida, ne samo da se uključuju u političke stranke u Španjolskoj, već su najgorljiviji zastupnici evropeiziranja Španjolske. Politička autonomija Kataloniji koristi i ekonomski, i kulturno. Što se više razvijaju briselske ili, ako hoćete, strasburške institucije, to je manje važno kako se španjolski carinik odnosi prema vama kao Kataloncu dok prelazite granicu. Prestajete osjećati njegovu disanje iza leđa.

Kao što ne bih htio da siromašni budu isključeni, isto tako se bojim isključivanja Španjolske ili južne Italije iz Evropske unije. Španjolska donosi Uniji nevolje. Jednako kao što je za Irsku pridruživanje značilo nevolje. Međutim, to su nevolje koje se isplate. Lojalnosti se univerzaliziraju. Slično kao što nas dvojica nemamo nikakvih problema u komuniciranju: pripadamo jednom sveopćem diskursu. Modernizacija to implicira, utoliko što učimo u svojim razlikama uživati, umjesto da ih doživljavamo kao prijetnje.

- **Prelazim na svoje zaključno pitanje. Prvi put ste u našoj zemlji, proveli ste tjedan dana u Dubrovniku, kakvi su vam dojmovi? Osim toga, čuo sam da ste, pripremajući se za boravak ovdje, čitali Krležu, njegov roman *Na rubu pame-ti* (tj. *Ohne mich*, kako kaže naslov njemačkoga prijevoda).**

Moji dojmovi su veoma impresionistički i odgovaram sa stanovitim suzdržavanjem. Da sam ovdje tri dana dulje, imao bih drukčije dojmove nego što ih imam, kada bih ostao još tjedan, dojmovi bi se opet promijenili, nakon tri mjeseca sve bi bilo potpuno drukčije. Bilo kako bilo, osnovni je dojam *nevjerojatne kulturne raznolikosti*. Sada govorim povijesno, jer je način na koji se čovjeku sa strane kulturna raznolikost očituje dijelom u zgradama, arhitekturi, oblikovanjima gradova. Počet ću s Dubrovnikom. Grad je izrazito evropski obilježen, snažna je prisutnost povezanosti s Venecijom, dijelom je to uvjetovano trenucima u kojima je, zbog potresa, trebalo iznova graditi. Svakako od sredine sedamnaestog stoljeća, kada je toliko toga izgrađeno, imate osjećaj da se doista nalazite u kasnorennesansnom gradu, potpuno – u tom smislu – kozmopolitskom. Bio sam u Splitu, vidio rimsku, kršćansku i modernu, komercijalnu arhitekturu. Dojmila me se, samo gledajući iz vlaka, kvaliteta nebodera u splitskim predgrađima. Činili su mi se mnogo bolji od zagrebačkih. To je, dakako, sud *sa prozora u vlaku!* Veoma površan sud.

Zaista sam zadivljen stupnjem do kojeg su drevna veličajnost i moderni identitet spojeni u ovim krajevima. Ne bih čak rekao *drevna veličajnost, već osjećaj pripadanja povijesti i posjedovanja povijesti*. Mislim da je taj osjećaj snažan, da se ovdje bez nje ga ne može živjeti.

Proveo sam dva dana u Ljubljani. Ona je jedan od najsavršenijih austrijskih gradova koje poznajem. Veoma životna. Bio sam u njihovom muzeju i vidio kako je ta sićušna populacija tijekom stoljeća i pol stvorila slikarstvo koje stoji uz bok, *pari passu*, slikarstvu drugih evropskih zemalja, svojim razvojem, svojim stilom i načinima. Imate srednjoevropski bidermajer, njemački romantizam s početka devetnaestog stoljeća, francuski impresionizam, često veoma visoke vrijednosti. O njihovoj književnosti *nemam najblažeg pojma*, ali ako umiju slikati, možda su isto tako dobri u književnosti.

Moj opći dojam je da ste malo habsburško carstvo. Imate multietnički potencijal, sa svim opasnostima koje taj potencijal donosi s obzirom na ljudsku agresivnost i frustracije, opasnostima da kazujete: Kada *samo* ne bi bilo ovih prokletih *drugih*, *svejedno* kojih, Slovenaca, Srba, Crnogoraca, bilo bi nam sjajno! Tako su se Evropljani stoljećima odnosili jedni prema drugima, a sada uče kako iz toga izaći, jer su uvidjeli da ima nekih zajedničkih interesa koje će bolje ostvariti zajedno. Premda Francuz neće nikada cijeniti Španjolca, jednako kao što Španjolac nikada neće cijeniti Francuza. I to premda su ratnu sjekiru zakopali još prije

dva stoljeća. Španjolac zna da je Francuz dobio svoju klasičnu literaturu iz španjolskih obrazaca, a Francuz to nikada neće priznati. Picasso je Španjolcu španjolski slikar, Francuzu francuski. Pogledajte Nijemce i Francuze, nakon svega što se dogodilo u devetnaestom i dvadesetom stoljeću! Kako su samo došli do *evropske svijesti*! Mislim da takvo *čudo* nije nemoguće i drugdje, između Čeha i Poljaka, Poljaka i Litvanaca, Hrvata i Srba. Vjerujem da to nije nemoguće, ali pod uvjetom da kažeš: Gledaj, ekonomski sam zainteresiran za to i to, ne mogu sam riješiti te i te probleme, u toj svojoj maloj, što god bila, maloj Francuskoj ili maloj Hrvatskoj. *Ljudska prava*, ne mogu ih uzeti nekome drugome i očekivati da ih mogu zadržati isključivo za sebe samoga, *to ne ide!* Oblici vlasti koji ne poštuju ljudska prava: *van!* Ne tiče me se da li je to u ime bilo kakve Hrvatske, Srbije, Poljske, Belgije, ljudska prava su *ovdje* i *nitko ih neće oduzeti!*

● Krleža?

Moji su osjećaji podijeljeni. Na početku, veoma je važno reći kako je tu posrijedi netko tko svoje pitanje uobličuje u potpuno lokalnim terminima, u terminima društva obilježenog austrijskom vlašću. Možda ne austrijskom ...

● To nije doba Austrije, već međuratno razdoblje.

Likovi, birokrati, društvena elita u kojoj se taj, kako Nijemci kažu, *freischwebende Intelligenzler* kreće, elitni sloj u kojem ćemo naći službenika, pravnika, umjetnika, ti tipovi su društveni tipovi koji pripadaju svijetu tadanje vladajuće klase, bila ona prijeratna ili poslijeratna. Krležino odbacivanje, koje je bilo interpretirano kao odbacivanje austrijskog društva, vidim više kao opći antiburžujski stav, veoma proširen među evropskim intelektualcima. Kada bih Krležu usporedio s Kafkom, rekao bih ovako: Kafku zanima *skrivenost* vlasti, to je veoma austrijski, birokratska vlast, vlast koja je u *dvorcu*, slika koja ima i univerzalnu dimenziju, ali bit je da do osobe u dvorcu ne možete doprijeti, vlast ima značajku nedostupnosti, skrivenosti, s njom ne možete doći u izravan dodir. Kod Krleže je na djelu nešto upravo suprotno: realizam, takav realizam koji prisutnost vlasti izvrće u

socijalnu konvenciju, u njezin trajni pritisak. Na djelu nije samo pokušaj bijega od oblika *države*, već i bijega od *strukturiranog društva*, sa svojevrsnim lutanjem *iza elite* kod koje je ljudski element *zakopan* pod konvencionalnim načinima ponašanja. Naravno, tu je i potraga za *ljudskim* elementom ispod svega. U tome sam našutuo neku srodnost s Andréom Gideom, osobito s jednim Gideovim junakom, neuobičajenim za Gidea, s Lafcadiom iz *Vatikan-skih podruma*. Kod Lafcadija imamo neku vrstu izravnog prosvjeda protiv konstruiranih kulturnih oblika, u njegovu slučaju rimsko-katoličkih i slobodnozidarskih, alternativa koje su se nudile u francuskoj kulturi u razdoblju prije rata. Krleža na sličan način pokušava opravdati svojega junaka u totalnosti njegova otpora prema mogućnosti da kao osoba postane *socijalni konstrukt*. Junak *ne želi* postati socijalni konstrukt. To je, ako želite, jedan od smjerova kojim dopirete do samooblikovanog identiteta koji vas pošteđuje bilo kakve kulturne lojalnosti.

Krleža je veoma vješt i sposoban pisac koji ima nešto reći. Smisao njegove poruke je u pokušaju da se ljudsko biće oslobodi socijalne determiniranosti. Ali on nije, barem u trenutku dok piše tu knjigu, netko tko bi iznašao zamjenu za *nametnutu* društvenu konstrukciju. On ne traži *slobodnu* društvenu konstrukciju u kojoj bi se ljudsko biće moglo *odnositi* prema drugom ljudskom biću. Postaje *osamljenik*. To je, jasno, i uloga *otuđenoga intelektualca* cijele evropske građanske tradicije, ona ide uz *l'art pour l'art*, ide uz autonomizam u umjetnostima, uz specijalizaciju. Mogu reći da sam bio pomalo nezadovoljan što nigdje nije u stanju dosegnuti neki osjećaj sućuti i razumijevanja koji bi zamijenio *nametnuti društveni identitet*, bio nadoknada na njegovu mjestu. *Mora* samoga sebe osloboditi, posrijedi je stvar *ljudske slobode* od društvenog okvira, a ne nalazi novi društveni odnos koji bi bio relativno slobodan. Umjesto toga završava u nekoj vrsti nihilističke osamljenosti. U tome je, treba reći, uvjerljiv i duhovit. Za mene je jedna od njegovih najdivnijih značajki duhovitost, točna i žestoka duhovitost. Na žalost: ne i prema samome sebi. Gide je takvu duhovitost imao, Nietzsche također. "Na kraju sam klaun", kaže Nietzsche. To je zastrašujuća opaska.

S ENGLESKOGA PREVEO Branko Matan

Zlatko Uzelac

Kamenska – vječni šum vjetra

To nije bila jedna skulptura, nego bezbroj njih – spomenik Vojina Bakića, jedno od najvažnijih djela hrvatske umjetnosti dvadesetog stoljeća, uništen je godine 1992, donosimo svjedočenje o tome što se doista dogodilo

Da je u Kamenskoj srušen Spomenik saznao sam potkraj veljače 1992. od novinara *Požeškog lista*, starih lokalnih novina u kojima su tada još radili vrijedni i vrsni novinari Sanja Najvirt, Verica Rebrina, Željko Lukić, Slavko Didović, Ivan Jakovina ... Vijest je prvi put službeno objavljena na Županijskom radiju Požega, a o načinu rušenja izviješteno je neistinito, valjda u režiji tadašnjeg župana i šefa Kriznog stožera Ante Bagarića. No šapat da je miniran kružio je gradom već koji dan prije. Novinarica Županijskog radija Vesna Milković, uz zgražavanje ostalih kolega, proslavila se načinom na koji je tu vijest sročila, tvrdnjom da je spomenik srušio – vjetar. Bagarić, bivši geodet, sjećam ga se iz Gimnazije, kasnije je ukinuo novine, a odabrane novinare otpustio je iz novina i s radija već i prije, no ta su mu nedjela bila tek usputni, premda vrlo važni detalj u mračnoj karijeri. Uspješno je ostao u sjeni i tami koju je proizveo.

Još od vremena njegove, a i Božićeve i inih, *Naredbe o evakuaciji svih građana, njihove imovine i stoke* od 29. listopada prethodne godine, kojom su “zbog neposredne ratne opasnosti”, iz upitnih vojnih razloga, a jasnog stvarnog cilja, ne samo sela u izoliranom trokutu oko Rudine, nego i ona oko Slobostine, bila uključena u pripreme za početak ofenzive (nazvane Orkan) i svega što je poslije nje uslijedilo, slutio sam da bi i kamenski Spomenik mogao stradati. Naredbom su svi iz pojedinačno pobrojanih, uglavnom malih rudinskih i slobostinskih sela, njih ukupno 26, morali iseliti u roku od 48 sati, zajedno s “imovinom i stokom”. Većina se, ponijevši najnužnije, preselila kod rodbine u Požegu ili u neko od bližih sela. Stoka je ubrzo ponuđena na

dražbi koja je bila organizirana na Ratarnici. Naš susjed i obiteljski prijatelj, agronom rodom s Brača, uvjeravao je tada sebe i nas da neće biti kupaca, takvom se tada u gradu činila atmosfera; građani su bili zgranuti. Dakako, sve je pokupovano. Nismo htjeli vjerovati do tada da će se i u tim selima desiti ono što je uslijedilo, iako su zapravo bili posve jasni pravi razlozi proglosa. Bili su malo kasnije i potvrđeni.

Vijest o rušenju

Prva vijest je bila da je Spomenik samo neznatno stradao u borbama, da je oplata bila propucana rafalima ili gelerima na nekoliko mjesta. Kamenska je ključno raskrižje na kome se od ceste koja od Požege vodi prema Pakracu odvaja cesta prema Zvečevu i Voćinu. U Voćinu su šešeljevci 13. prosinca u noći bijega minirali i srušili do temelja gotičku crkvu sv. Marije, koju su napunili municijom i – bježeći – digli je u zrak, a hrvatska je vojska zauzela Kamensku 25, na Božić. Primirje je nastupilo Sarajevskim sporazumom 3. siječnja. Ostala je tada neka nejasna nada da će kamenski Spomenik možda ipak nekako preživjeti, biti samo oštećen, da je njegova konstrukcija snažna, no već sam do tada zorno naučio da razinu divljaštva – kada padnu svi obziri – ne treba podcjenjivati. Imao sam u tim trenucima, sjećam se, popuno isti osjećaj kao i nedavno na vijest da su Isisovci zauzeli Palmiru. Bilo je jasno što slijedi, ali do zadnjeg trenutka ostaje želja za vjerom da se nekako ipak to neće zbiti. Pa i da se zapravo ne zbiva kada već stigne prva vijest.

Spomenik je navodno srušen 21. veljače 1992, no samo miniranje je trajalo više dana. Da je srušen, najprije sam obavijestio Radovana Ivančevića, tadašnjeg predsjednika Društva povjesničara umjetnosti, a potom i Tonka Maroevića u Institut za povijest umjetnosti, u kojemu sam i sam radio. Oni su ubrzo isposlovali specijalnu dozvolu s kojom smo tadašnja ravnateljica požškog muzeja Dubravka Sokač – Štimac i ja početkom ožujka pošli u obilazak. Dobili smo vojno, rekvirirano vozilo i pratnju – fotografa Dragana Šunju, te jednog vojnika i vozača. Uputili smo se najprije na Rudinu, gdje se tvrdilo da su bili položaji, možda i topovski, navodnih lokalnih pobunjenika, tj. istih onih koji su još krajem listopada bili iseljeni zajedno s “imovinom i stokom” prema Požegi. Topovi da su, možda, bili ukopani upravo na arheološki netom iskopanim ostacima srednjovjekovne benediktinske opatije koja je stajala na najstaknutijem izdanku padine Psunja. Trogodišnja intenzivna arheološka iskopavanja ostataka opatije s temeljima romaničke crkve iz 12. stoljeća – koja je financirao tadašnji zagrebački pomoćni biskup Đuro Kokša – vodila je, i dvije godine prije toga radove na iskopavanju dovršila, Dubravka Sokač – Štimac s većim brojem radnika isključivo iz okolnih sela, čak i po četrdesetak njih u isto vrijeme. Dakle, uz pomoć valjda i nekih od onih za koje se tvrdilo da su sada ovdje imali stražarske, topovske ili možda minobacačke položaje. Kad smo iza Pavlovaca skrenuli s ceste prema Rudini, vozač je spustio prednje prozore, a puške su skinute s ramena i okrenute cijevima prema van. Arheološko nalazište stajalo je posve netaknuto, a “stražarska” kućica bila je zapravo ona koja je preostala od vremena istraživanja.

Kempfov šum vjetra iz kamenskog Bogaza

Poslije toga uputili smo se u Kamensku. Kada se prođe Orljavac, nekadašnje malo središte zapadnog dijela Požeštine, u kojemu je još u 19. stoljeća bila tvornica boja, a sada je opustošeno i u potpunoj depresiji, iza okuke se ulazi u usku izduženu dolinu koju sa sjeverne strane omeđuje nešto niža padina Papuka, a s južne iznimno lijepa, valovito uzgibana i šumovita, strmija i viša padina Psunja. Julije Kempf opisuje to početkom prošloga stoljeća ovako: “Od Papuka odvajaju se bočine Psunja dubokim prosjekom, dolinom rijeke Orljave do Bučjanskoga sedla (Kamenski klanac), zatim kraj sela Bučja u dolinu Pakre do Pakraca. Uski gorski klanac oko sela Kamenskoga prema Bučju ističe se osobitim prirodnim krasotama i divnom romantikom, jer se ovdje zblizuju najviše i najstrmije bočine Psunja i Papuka”. O tome “krasnom putu romantičnom okolinom do Kamenskoga”, dodaje malo dalje, međutim, i ovo: “Visoke zašumljene glavice slijeđe jedna drugu u različitim oblicima, dok se od njih odvajaju strme kose u sunovratne ponore. Gdjegdje su se planinske kose tako uzvitalle i zaplele jedna s drugom, da misliš: nikud nikamo iz njih! No živahna se Orljava provukla kroz sve gudure i našla si puta u nizinu. I tu je voda pokazala, da je ona najsigurniji mje-

rač. Taj se kraj zove Bogaz. Ugodno je, ugodno u tom divnom Bogazu, gdje oštri gorski vazduh struji neprestano danju i noću, na Petrovo, kao i na Božić. Taj vječni šum vjetra kao da su grozni uzdasi ljudskih žrtava, poginulih u tajanstvenom Bogazu od groznoga hajdučkoga handžara i samokresa u prošlom i preprošlom stoljeću”.⁰¹

Već ubrzo nakon okreta ceste iza Orljavca, kada mostom cesta prijeđe na drugu stranu Orljave, dolinu poprečno pregrađuje neobični posve niski prirodni jezičac. Spuštajući se s Psunja, dodiruje dno padine Papuka na suprotnoj strani, pregrađujući dolinu kao neka pradavna prirodna brana. Izgleda kao da se i sama Orljava preko njega uzdiže i spušta, jednako kao i cesta. Svrha toga jezičca, da nema naraslih stabala uz cestu, pucao bi prvi pogled na mjesto gdje se kao s brzog vidikovca mogao najprije ugledati blješteći spomenik u daljini na brijegu u osi ceste. Zarastao u vegetaciju, brijeg je sada stajao prazan, vraćen u anonimnost. Teško je naći riječi što sam tada osjećao, oduvijek sam mislio da je to najznačajnije kiparsko djelo hrvatske umjetnosti cijelog 20. stoljeća. Dovezli su nas do parkirališta pred Spomenikom. Stajao je prevaljen i slomljen poput kakvog razderanog čeličnog cepelina, svemirskog broda poslije Apokalipse.

“Rekao je Crnjac”

Dočekalo nas je nekoliko vojnika, njih pet-šest, koji su “čuvali” to još kao važno strateško mjesto dva mjeseca nakon primirja. Radosno su nas pozdravili i gotovo razdragano objasnili kako je najzad par dana prije jedan od njih, nakon više neuspješnih pokušaja ostalih, pronašao slabo mjesto konstrukcije, pa je u tom herojstvu iz devetog pokušaja eksplozivom Spomenik najzad bio raznijet. Prevaljen na crni mramor podnožja bio je tako izmrcvaren da se vidjelo da tu nikakve slabe točke konstrukcije nije bilo nego da je pomoglo samo slaganje sve veće i veće količine eksploziva. Na moj upit tko je taj, približio se mlađi tip gotovo stidljivo, smješkajući se kroz brk kao ponosno. Pita sam zašto su ga srušili. “Rekao je Crnjac: ‘Ma to treba srušiti’”. I to je bilo dovoljno. Tobože čuvajući stražu imali su zgodan predmet za zabavu. Crnjac je, dakako, Miljenko Crnjac. Bivši čato u općinskom Sekretarijatu narodne odbrane, obrazovan u ONO i DSZ, rodom je iz gore spomenutih Pavlovaca, a poluporijeklom iz Španovice, toga nesretnog i kobnog, a svojevremeno svakako dobrohotnog eksperimenta Julija Jankovića, vlastelina Daruvarskog i Stražemanskog na pakračkoj cesti, usred zabračkog dijela Male Vlačke. Sada je za njega došlo vrijeme za novi nastavak Kempfovog “vječnog šuma vjetra” iz Bogaza.

Nedavno se Ante Tomić zapitao u *Slobodnoj Dalmaciji*: “Kako su mogli, kako ih duša nije boljela, kako im se srce nije slamalo dok su rušili ovu čudesnu skulpturu, koja je napokon, neovisno o svojem ideološkom naslovu, mogla biti spomenik i svemu i

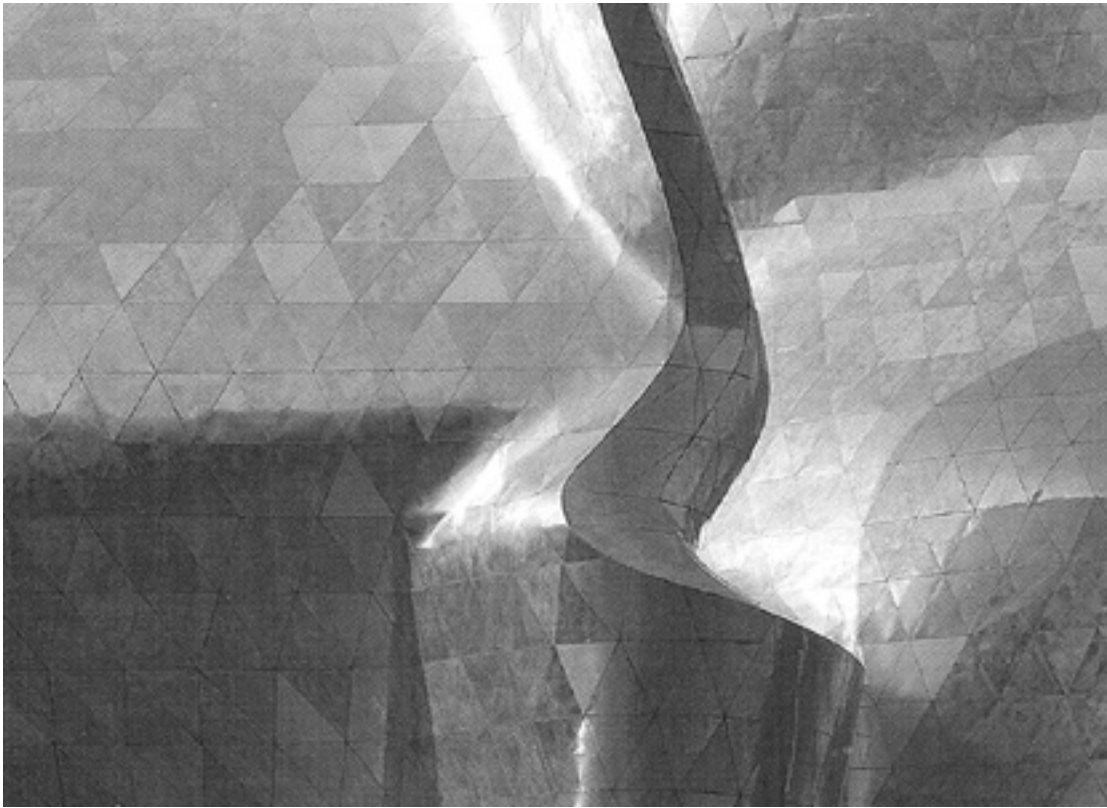
01 Julije Kempf, Požega, *Zemljopisne bilješke iz okoline i prilogi za povijest slobodnog i kraljevskog grada Požege i Požeške županije*, Požega 1910.

Kao brod čeličnih jedara na izlazu iz Kamenskog klanca: *Spomenik pobjede Revolucije naroda Slavonije* na brijegu Blažuj u Kamenskoj, pogled sa zapadne strane, fotografija Nenada Gattina

S juga i sa sjevera otvarala su se krila. Krila Nike sa Samotrake Vojina Bakića. Pogled s juga, fotografija Nenada Gattina

Apstraktna forma u epidermi od istostraničnih trokuta, detalj fotografije Nenada Gattina

svačemu? Zašto je ikome smetao ovaj objekt čiste, neokaljane, apstraktne ljepote?”. No dao je potom odmah odgovor, koji je i mene tada, sjećam se još vrlo dobro, porazio potpuno: “Ta ravnodušnost barbarstva, ta imbecilnost zla, poražava više od ičega”. I ja sam se tada sjetio Hanne Arendt. Nije puno pomoglo.

Dok je Foto Šunjo snimao uokolo, obilazio sam smrtno ranjeno golemo djelo. S grčem u želucu divio sam se i tada inženjerskoj vještini inženjera Brodarskog instituta, gledajući rešetke čeličnih kostura konstrukcije koji su ležali prelomljeni, stršeci na sve strane kroz rupe i prolome u eksplozijama razderanoj koži ovojnice, sastavljene od spojenih trokuta sjajnog švedskog čelika, koja se još znatnim dijelom držala na slomljenim krilima. Na njima su se i u prigušenom svjetlu tmurnog, sivog zimskog dana i dalje, u tome sada kao britvom odrezanom i vrlo jasnom tragičnom povijesnom fokusu, zrcalile sjene cijelog smoždenog kraja. Spaljen je i opustošen, od Pavlovaca do Pakraca i od Kamenske do Zvečeva, s neviđeno pedantnom temeljitošću, a u tom tužnom i tragičnom stanju uglavnom je ostao sve do danas. Uslijedila je ležerna i nesmetana pljačka u zaštiti vojne zone. Ostaci oplata, zatim čelične konstrukcije, kao i mramorne ploče podnožja polako su kidani i odvaljivani mjesecima, završivši redom u “Spinotu” u Požegi, “kod Blaška”. Tamo su još i u jesen na hrpi stajali nabacani za preprodaju. “Po narudžbi Blaška Spomenik je i srušen”, s tipičnim sarkazmom govorilo se u Požegi.⁰²

U srušenom spomeniku

Hodajući kroz srušeni Spomenik prisjećao sam se svečanog otvorenja u studenom 1968, dvadeset tri godine i nekoliko mjeseci ranije. Upravo isto toliko godina, dvadeset tri, pa i koji mjesec više, prošlo je također i od njegovog uništenja do danas, kada pišem ovaj tekst. I od kraja Drugog svjetskog rata do gradnje Spomenika također je bilo 23 godine!

A te 1968. došli smo u Kamensku sa školom. Stajali smo u špaliru uz cestu koja vodi gore do parkirališta. Bio sam malo niže od zavoja, pa kad je kolona automobila najzad došla, baš je ispred mene još više usporila. Tako sam na možda metar udaljenosti, ili čak i manje, prvi, a bilo je to i jedini put, u živo vidio Josipa Broza Tita. Bio sam, sjećam se, iznenađen svjetlom bojom njegove kose, drukčijom nego što je bila na fotografijama. Nakon što su nam to ljeto rođaci iz Češke morali ostati duže, sada mi se činilo da nam se povijest doista približila. No od kada sam dan ranije izbliza mogao prići Spomeniku, izgledalo je da je na neki posebni način stigla i – budućnost. Ta je golema skulptura bila tako različita od svega, tako nova i tako neobična da je izgledala kao da je stigla iz neke daleke i bolje budućnosti.

U tih dvadeset i tri godine koliko je postojala posjetio sam je desetak puta, ne više. Mislio sam da je vječna. No svaki puta

⁰² U svom uratku (*Vojin Bakić, biografija ili kratka povijest kiposlavije*, izd. Profil, Zagreb, bez oznake godine [2006]), nekoj vrsti potkazivačkog udžbenika prepunog raznovrsnih podlosti, lijući krokodilske suze nad rušenjem spomenika u Kamenskoj, Darko Bekić iznosi i grozomornu laž da se u Požegi to rušenje – koje su izveli njegovi politički pajdaši – tobože “do kasno u noć slavilo” (str. 161). Tko je to slavio, Bekiću? I gdje?

Nika sa Samotrake, Pariz, Louvre, u niši ulaznog stubišta. Helenistička skulptura iz 2. stoljeća p. n. e.

Muzej Guggenheim u Bilbao – za razliku od savršeno složene epiderme u čeličnim trokutima u Kamenskoj, u Bilbao je epiderma izvedena u pravokutnicima od titana koji su morali biti pojedinačno savijani

bilo je posve drukčije. Ovisno o vremenu, o dobu dana, o godišnjem dobu. Bila je živi relej krajobraza. Vremena i prostora. To nije bila jedna skulptura, nego bezbroj njih. Bilo je dovoljno učiniti korak desno ili lijevo da se njena čudesna forma potpuno preobrazila, od zatvorene odmah postane otvorena, od krilolike postane jedrolika. Mogle su se tražiti osobite točke očišta. Bilo je uzbudljivo prilaziti joj postupno, a osobito prići joj najbliže i dotaknuti ovojnicu, ući u njen prostor u samom dnu. Na tome mjestu moćna se masa, koja se uzdizala trideset metara u vis, rastvarala na posebni način. Jednom sam tamo stajao za sunčanog dana dok su kupasti oblaci plovili nebom, odražavajući se i prelamajući na teško opisivi način u zrcalima čeličnih trokuta svinutih u klanac, koji su na tome mjestu stvarali osobitu i nigdje više viđenu geografiju, imaginarnu i posve apstraktnu, a tako živu. I pokretnu. Drugi puta je padala kiša. Niz isti klanac slijevala se jureći voda, sljepljujući se uz čelik kao da se sila teža preokrenula. Prebacujući se preko nabora i izbočina jurila je poput minijaturnih Brzaja i Orljava, udarana kapima kiše, kao da je i ovdje postala Kempfov “najsigurniji mjerač” s obližnjeg Bogaza. Bubnjanje kiše po moćnoj membrani bilo je prigušeno, u zvukovima koje više nigdje i nikada nisam čuo. Kakva li je sve skrivena muzika prostrujala iz toga pritajenog maloga slavenskog ogranka Biennala Milka Kelemena. No izgleda da je u potmulošti bubnjanja zapravo bila najava Kelemenove *Apokaliptike* (*Opere bestial*).

Jednu sam točku očišta uočio već kad sam prvi put stao pred spomenik. Kasnije sam je svaki puta tražio iznova. Bila je na istom mjestu, ali posve različita u različita godišnja doba: u zrelo ljeto, u slavonsku jesen, jednom i u zimu s malo snijega. S toga mjesta, na odmjerenoj udaljenosti, najbolje je bila vidljiva neobična sraslost skulpture i krajolika. Izvanredno skladni oblik padine Psunja na toj strani (kao i nešto manje Papuka na suprotnoj), s krasno uzgibanim i ritmiziranim Kempfovim “bočinama”, prekrivenim gustom šumom, stoji u pozadini, a pred njom blještava srebrna, srebrnasto-siva i zelenkastim ili rumenim odsjajima osjenčana veličanstvena skulptura prati ritmično uzgibanim izmjenama svoje forme savršeno oblik bočina i njihov ritam. Ta je usklađenost bila tako neobična da ne vjerujem da je mogla biti proračunata.

Djelo neprolazne vrijednosti

Bila je rezultat one vrste dotjerivanja volumena koja, kroz proces sažimanja forme, svodi oblik na elementarne, često najdublje nesvjesne slojeve doživljaja. Taj za kiparstvo Vojina Bakića karakteristični kreativni postupak, koji ga je i doveo do ovog remek-djela, u slučaju kamenskog spomenika trajao je kontinuirano s nekim dužim i kraćim prekidima deset godina, od 1958. do 1968, da bi bio na kraju dopunjen suradnjom s konstrukterima u završnu izvedenu monumentalnu formu. Krajobraz se tako iz produbljenih slojeva u skulpturi pojavljuje kao arhetip,

Mjesto spomenika *Pobjede*, početkom ljeta 1992, nepoznati požeški fotograf

Zlatko Uzelac pred miniranim djelom Vojina Bakića, Kamenska 24. ožujka 1992 – fotografija Dragana Šunje

Ostaci razgrađenog *Spomenika* u Kamenskoj kao otpad za preprodaju u dvorištu SPINOT-a ("požeškog industrijskog otpada") u Osječkoj ulici, "kod Blaška", snimljeno 20. listopada 1992, fotografije anonimnog požeškog građanina

jednako kao što se ovdje možda pojavljuju i neka pra-sjećanja. Jedno, koje je vjerojatno i očito, povezano je s jedrima bakarskih jedrenjaka kiparevih predaka, no suspregnuta forma kao da se više odlučno opire vjetru nego što je od njega napeta. Upravo iz te suspregnutosti proizlazila je najveća kiparska snaga. Razvijajući se od *razlistane forme* (krilatosti Nike sa Samotrake), prvog modela iz 1958, kroz faze razvitka ideje u cijelom desetljeću (najtečaj za Spomenik bio je 1960), dosegla je u konačnici tu osobitu unutrašnju napetost, prisutnu više nego i u jednom drugom kiparevom djelu, napetosti između “volje za volumenom” (Tonko Maroević) i slobode (i lakoće) razlistavanja forme.

Vojin Bakić bio je jedan od prvih koji je u povijesti monumentalne skulpture poslije Drugog svjetskog rata radikalno oslobodio kiparsku formu od mimetičkih konvencija. Učinivši to najradikalnije u Kamenskoj, stvorio je djelo moderne umjetnosti neprolazne vrijednosti. Dovršeno u 1968. godini, godini okretanja prema budućnosti, ono je bilo pravi *punctum temporalis*⁰³, “plodni trenutak vremena”, “točka plodne kristalizacije” cijele te herojske epohe u kojoj je hrvatska suvremena umjetnost, arhitektura, slikarstvo, kiparstvo, glazba, teatar ... nastojala zaploviti posve novom visokom razinom, kao “autonoman i autentičan doprinos općim umjetničkim tokovima” svoga vremena.⁰⁴ U “liniji razvoja” Vojina Bakića bila je, kao što je već na početku primijetio Milan Prelog, i “dio kolektivne biografije cijele jedne generacije”⁰⁵, EXATA 51, Novih tendencija, Gorgone ... Josip Vaništa bio je 1960. član žirija za kamenski Spomenik, a sam Milan Prelog je vjerojatno imao puno važniju ulogu u konačnoj odluci nego što se obično misli. Prelog, moj učitelj, bio je vezan za Zvečevo, kao i moj otac.

Kamensku nije moguće razumjeti bez Zvečeva, pa sam zgrožen i zgromljen nad razvalinom, prizorom i dojmom opće apo-

kalipse, još zatražio da odemo ako je moguće i tamo. Iako to nije bilo predviđeno dozvolom, rado su pristali, pa smo se uputili dolinom i klancima Brzaje do Zvečeva. No to je već jedna druga priča.

POST SCRIPTUM

Kada je nekih pet godina nakon bestijalnog uništenja velike skulpture u Kamenskoj u baskijskom gradu Bilbao bio otvoren Muzej Guggenheim, mogao sam samo s gorčinom iznova, po tko zna koji puta, pogledati ono malo fotografija Kamenske koje uopće postoje, i primijetiti neobične srodnosti formalnih rješenja do kojih su došli Vojin Bakić u skulpturi u doba visokog modernizma i kanadski arhitekt Frank Gehry u vrijeme kada je i u arhitekturi nastupilo iznova doba (dekonstrukcijskog) otvaranja forme, tri desetljeća kasnije.

Ali dva desetljeća nakon fizičkog nestanka, svijest o vrijednosti Bakićevog kamenskog Spomenika ponovno raste. To je sada, nakon što je iznova izgrađena crkva u Voćinu, a obnovljen je i Vukovar, ostao najveći pojedinačni gubitak u ratnim razaranjima. Za nevolju onih koji su se radovali tom divljaštvu, postojе, međutim, umjetnička djela koja i kada su uništena svejedno djeluju snagom svoje uvjerljivosti. Tatlinov *Spomenik III Internacionali* nikada nije bio izgrađen, ali je unatoč tome, pa možda baš i zbog te činjenice, njegovo značenje u kulturi ostalo iznimno veliko. Bakićevo djelo jest i ostat će upozoravajuće trajno mjerilo, osobiti svjetionik, ili kako bi to bolje rekao Kempf, “mjerac” svih postojećih i budućih javnih spomenika, posebno onih monumentalnih. Ali ostat će i trajna rana, pa jedino njegovo ponovno podizanje, kao i obnova cijelog kraja, tu ranu mogu zacijeliti.

⁰³ Sonja Briski Uzelac, *Vizualni tekst, studije iz teorije umjetnosti*, Zagreb, 2008, str. 83, 90. ⁰⁴ Ljiljana Kolešnik, *Hrvatska spomenička skulptura i karakteristike europskog modernizma druge polovice 20 stoljeća: primjer V. Bakića, Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 22, 1998. ⁰⁵ Milan Prelog, *Djelo Vojina Bakića, Pogledi*, 12, Zagreb, 1953.

Vinko Brešić

Virovitički Simenon

Život i djelo Milana Nikolića, 1924 – 1970.

Kada je Virovitica 1984. slavila 750. godina prvoga spomena, bio sam pozvan da nešto kažem o lokalnome piscu koji bi tada, da je bio živ, imao šezdeset godina, upola manje od mene. Iako sam već bio otpočeo istraživanje virovitičkoga građanskog novinstva kao svoje izabrane teme, latio sam se čitanja pisca koji mi je dotad bio gotovo posve nepoznat.⁰¹ Krenuo sam u iščitavanje pozamašnoga niza šarenih knjižuljaka mahom džepnoga formata koji su, srećom, svi bili na jednome mjestu, uredno poslagani u mjesnome muzeju – navodno prema autorovoj posljednjoj želji. Oskudnu literaturu nadomještali su poneki novinski članci dok je tada jedini solidniji prikaz Nikolićeva života i djela bio nekrolog što ga je za osječku *Reviju* bio napisao Luka Šteković, virovitički novinar i pjesnik, ovako sažimajući rad svoga netom preminuloga prijatelja:

Milan Nikolić kao pisac detektivskih romana pojavio se u vreme kada je takva vrsta literature kod nas bila gotovo isključivo uvozni “artikl”, kada se osim već “klasičnih” dela Agate Kristi, Žorža Simenona i Pitera Činija prevodilo sve i svašta – “petparačka” bezvrijedna literatura sa sadržajima čiji se duh suprotstavljao pedagoškim i moralnim normama. U nastojanjima da se stvori domaći i vredan detektivski roman Nikolić je učinio prvi korak ujedno i svojim prvim spisateljskim pokušajima.

Deset godina poslije sve je bilo drukčije.

Te još ratne 1994. za vinkovačku Slavonicu pripremao sam pisce čije je djelo ocijenjeno kao “prinos Slavonije hrvatskoj književnosti i povijesti”, među njima i Nikolićevo.⁰² Bilo je to nemalo iznenađenje – pogotovu za one koji su mislili da je Milan Nikolić – Srbin. Sjetilo me to jednoga od prvih pisama autorove udovice s kojom sam se u međuvremenu dopisivao a u kojemu ona, između ostaloga, kaže kako su “Milanovi izdavači bili najviše Džepna knjiga Sarajevo, Mladinska knjiga Ljubljana, Duga Beograd, dok u Zagrebu uz sve pokušaje nije mogao uspjeti, jer su ga smatrali Srbinom...” Sjetim se i svoje suradnje s *Vjesnikovom* redakcijom stripova i romana u kojoj su bili i Ana Žube i Igor Mandić. Mandić mi reče što i autorova udovica, da je Nikolićevo vrijeme prošlo. Svejedno sam tadašnjem *Vjesnikovu* uredniku Miroslavu Ležaji ostavio disketu s rukopisom jednoga od nekoliko Nikolićevih neobjavljenih krimića. Štoviše, u *Danici*, *Vjesnikovu* tjednom prilogu, objavim uoči Božića te 1994. pomaću izazivački članak, koji je počinjao ovako:

I danas, skoro 25 godina nakon smrti, 37 nakon prvoga mu i još tridesetak romana s nakladom koja se procjenjuje na pola milijuna primjeraka, čini se da ime Milana Nikolića (1924 - 1970), prvoga profesionalnog hrvatskog pisca krimića, i dalje ostaje našoj kulturnoj javnosti sasvim nepoznato. Zacijelo i zato jer se misli da – nije Hrvat.⁰³

⁰¹ Oba su priloga dvije godine poslije objavljena u prigodnome virovitičkom zborniku *Virovitica u prošlosti i sadašnjosti (1234-1984)* (1986), a mogu se naći i u mojoj *Knjizi o Virovitici* (Virovitica 1999, 2000)

⁰² Milan Nikolić, *Nije bilo slučajno*, Privlačica, Vinkovci 1994; Slavonica, knj. 89, str. 171

⁰³ V. Brešić, *Zaboravljeni Virovitički Simenon*, *Vjesnik*, Zagreb 17. prosinca 1994; *Danica*, br. 137, str. 22-23

Milan Nikolić

Portret s lulom i potpisom

Milan Nikolić, 20. lipnja 1924, Osijek – 18. rujna 1970, Virovitica

Matični list

Broj _____

Mjesto za fotografiju
4 × 6 cm

1. Prezime i ime	Nikolić Franjo ml.						
2. Čin, rod oružja ili struke	pukovnik glavnostožerni						
3. Dan, mjesec, godina i mjesto rođenja	14. travnja 1899 u Krovitici						
4. Gdje je završavan							
5. Vjera i narodnost	rimokatolik, Hrvat						
6. Kada je i gdje položio priegru Nezavisnoj Državi Hrvatskoj	10. travnja 1941 u Zagrebu						
7. Dan, mjesec i godina stupanja u hrvatsku kopanu vojsku	10. travnja 1941.						
8. Da li je ranije služio u kojoj vojsci od kada i do kada	Od 17. rujna 1914 do 31. listopada 1918 u kraljevoj vojsci, a od 1. listopada 1918 do 9. travnja 1941 u jugoslavenskoj vojsci.						
9. Sve škole	(a) u građanstvu koje i gdje, ima li dokumenta Hrvatska niša pučke škole u Krovitici. Dokumenta nema (b) u vojski, koje i ima li dokumenta Kadetska škola u Bečuho. Viša škola vojne pripreme u Beogradu Glavnostožernu pripremu u Beogradu						
10. Koje jezike govori, šta i pile pored hrvatskog	mađjarski, sjevački i češki.						
11. Ime roditelja i djevojačko prezime majke	Oženjen: Ime supruga, prezime i ime, vjera, narodnost i mjesto stanovanja njegovih roditelja (ako su živi). Franjo Nikolić Frančiška Lexić Obezbeđen. Hrvica, Dronjak, rimokatolikinja, Hrvatica. Majka sama živi u Tloku						
13. Udovac od kada	I put		14. Ratavljen od kada	I put			
	II put			II put			
15.	D J E C A						
		I m e	Dan rođenja	Dan smrti	I m e	Dan rođenja	Dan smrti
	Muška	Milica	20. IV. 1924				
	Ženska						
16. Odlikovanja i za koje zasluge							

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA

Glav. šk. muška realna gimnazija u Zagrebu

Broj imenika priprav. 58.

1943.

SVJEDOČBA

O
IZPITU ZRELOSTI

G. *Nikolić Milan*

sin kći *Franjin* rođen *20. lipnja* 19*24.*
u *Osijeku*, kotar *Osijek*,
država *Nezavisna Država Hrvatska*, vjere *rimokatoličke*,
svrši je ikol. god. 19*42-1943.* osmi razred *gl. muške realne*
gimnazije u *Zagrebu* i polaga *prvi* put
izpit zrelosti od *1. kolovoza* do *13. kolovoza* 19*43.* godine.

Prema ocjenama na izpitu zrelosti i godišnjim ocjenama iz predmeta,
koji se ne polažu na tome izpitu, izpitno *mu* povjerenstvo utvrđuje
ovaj uspjeh:

Vladanje *usorno (1)*

Vjeronauk	<i>izvostan (1)</i>
Hrvatski jezik	<i>izvostan (1)</i>
Njemački jezik	<i>vrlo dobar (2)</i>
Talijanski jezik	<i>vrlo dobar (2)</i>
_____ jezik	_____
Latinski jezik	<i>vrlo dobar (2)</i>
Grčki jezik	_____

Koju godinu potom u drugome svesku *Hrvatskoga leksikona* nema Milana Nikolića, ali zato ima Franje Nikolića:

Nikolić, Franjo, general (Virovitica, 14. IV. 1899 - ?, 1945). Časnik austroug. vojske, generalštabni pukovnik u vojsci Kraljevine Jugoslavije. Po uspostavi NHD glavar ureda zapovjednika kopnene vojske, potom (1943) zapovjednik 3. pješačke divizije, a zatim 1. lovačkog zdruga (od 1944). Vojni sud Komande grada Zagreba u srpnju 1945. osudio ga je na smrt.

Odmah brdo pitanja – mnoga i danas bez odgovora.

1.

Nikolić mlađi rođen je 20. lipnja 1924. u Osijeku kao jedinac oca Franje, tada starojugoslavenskoga poručnika, i majke Ane rođ. Dvoržak. U Osijeku, gdje mu otac službuje, pohađa osnovnu školu, gimnaziju navodno u Beogradu, ali je maturirao u Zagrebu početkom kolovoza 1943. na Drugoj muškoj realnoj gimnaziji. Kao “predratni skojevac, dobar poznavalac konspiracije, učesnik u nekoliko ilegalnih poduhvata, odmah na početku okupacije našao se sa još pedeseticom mladih ljudi u zatvoru”, ustaše ga umalo strijeljale, ali on s još nekima u zadnji čas uspijeva pobjeći, pa iz ilegale pravo u partizane, da bi se jednoga dana iz rata vratio “nakićen činovima” te ubrzo potom mlađi “oba-veštajni oficir” na Rijeci razvija “široku špijunsku aktivnost”.

Tako navodno Nikolić priča o sebi novinaru beogradske *Duge Mirku Bojiću*, koji ga je posjetio u Virovitici u srpnju 1960. Nakon operativnoga rada na području Trsta i okolice, neko je vrijeme o Opatiji, pa u majčinome Iloku, da bi se potom za stalno vratio u roditeljsku kuću u Virovitici (Gundulićeva 11). Prema istome intervju njegovim je plućima škodila “vlažna, močvarna slavonska klima”, pa je završio u bolnici u Zagrebu. Prema nekim izvorima u Zagrebu je otpočeo i studij prava (odslušao navodno četiri semestra), a da bi preživio, bavio se svim i svačim – prema kazivanju njegove supruge – “čak je bio i nosač na željezničkoj stanici”. Najraniji Nikolićevi rukopisi pokazuju međutim da je na liječenju bio u Vrapču i to sasvim sigurno od ožujka do svibnja 1956. U Vrapču je, naime, napisao prve svoje književne tekstove (pjesme i novele) te se u Amaterskom kazalištu bolesnika bolnice Vrapče bavio glumom i režijom. Kako je i zašto dospio u Vrapče, da li uistinu zbog bolesti – ove ili neke druge – ili se tek sklonio iz nekog nepoznatog razloga, zasad je teško reći. No, po svemu sudeći, nakon Vrapča dolazi u Viroviticu, povremeno piše za lokalne novine te otpočinje karijeru profesionalnoga pisca krimića:

Jedan susret u Zagrebu potakao me 1956. godine da napišem nešto kao pripovijetku. Inače moja je želja bila da postanem novinar. Kad sam završio rukopis, dao sam ga jednom virovitičkom profesoru na uvid i ocjenu. Nekoliko dana kasni-

Fotografija “Nikolićeve Talijanke”, 1956.

je profesor mi je vratio rukopis s napomenom da je fabula zanimljiva i da bi najbolje bilo da je proširim i dopunim. Poslušao sam ga. Desetak dana kasnije nastao je moj prvi roman *Prsten s ružom*. To je bio početak.⁰⁴

Džepnoj knjizi, sarajevskom nakladniku specijaliziranom za lako štivo, Nikolić je poslao prvi svoj roman i to pod pseudonimom Malin. Međutim, nakladnik ga ubrzo nagovara da ide pod pravim imenom te ga tako 1957. i objavljuje. Kao svojevrсно otkriće Džepne knjige, koja ga je i lansirala, Nikolić je bio jedan od njezinih tiražnijih pisaca (16 djela), a potom i beogradske Duge (11 djela), koja mu je objavila sve vestern-priče pod pseudonimom Milton S. Nikols te posljednji kriminalistički roman (*Zeleni signal na prelazu*, 1970), i to pod pseudonimom – Džon Smit. Ljubljanska Mladinska knjiga objavila mu je prijevode dvaju romana *Prsten z rožo* (1959) i *Vohun X poroča* (1960). Kriminalistički roman *Nije bilo slučajno* kod istog nakladnika najprije izlazi na slovenskom (*Nije bilo slučajno*, 1962), a zatim na hrvatskom iste godine

⁰⁴ U svome pretposljednjem intervjuu koji je dao listu jedne virovitičke škole u svibnju 1970. Nikolić se svojega prvijenca ovako prisjeća: Prvi moj objavljeni roman bio je *Prsten s ružom*. U Zagrebu sam u jednom lokalnu bio u prisustvu narkomana. Bili su neuredni i pod utjecajem najrazličitijih droga. Taj me događaj toliko uzbudio da sam ga prenio na papir. To sam pokazao svom prijatelju, a on je rekao da je to odličan početak kriminalističkog romana.

Milan Nikolić:

S I V I E P R I Č E

MOTTO:

Da doznam znanem, ali odakle ne znam,
I da idem znanem, ali kamo ne znam,
Je znanem čak i da živim....

Ali ne znam da li je moja baš sreća
Na tim stazama sivim.

Osjećam, a često ne znam što je
I u srcu mi ne znam tko je,
Što mi tjeskobu često stvara,
Što mi toliko dušu rastvara
I misli ubije moje....

.... ja ne znam....
No ja to ipak životom zovem,
Prem ne znam životom čega....

/Ida Jureković: "SIVE STAZE", napisano
u Vrapču, siječnja 1956. godine./

Vrapče, 1956.

Korice teke u koju je Nikolić izvorno pisao *Sive priče*, 1956.

Stranica teke sa sadržajem *Sivih priča*

Prijepis naslovne stranice rukopisa Nikolićevih *Sivih priča* napisanih godine 1956. za vrijeme boravka u bolnici u Vrapču

u osječkome Glasu Slavonije. Drugi beogradski nakladnik Kosmos u svojoj Zelenoj biblioteci izdaje mu dva detektivska romana – 1960. *Dosije 1714* i *Tajnu kanarinčeve krletke* 1962. Ostali su mu romani izlazili u novinskome feljtonu: četiri u *Glasu Slavonije*, tri u *Ljubljanskom dnevniku*, jedan u tjedniku *Tovarišev*, dva u *Virovitičkom listu* i jedan u sarajevskom *Oslobođenju*. Slovensku varijantu prvonagrađenog romana na *Duginu* natječaju 1960. za najbolji kriminalističko-avanturistički roman *Posalji čoveka u pola dva* (1960) Nikolić je objavio pod svojim trećim pseudonimom – Norman Daniels (slovenski prijevod 1962. *Konec ob 13.30*).

Nikolićevi romani u nakladi Džepne knjige pisani su uglavnom srpskim varijantom ionako nejasnoga jezičnog standarda,

i to navodno na zahtjev izdavača, koji je lekturu u početku radio u vlastitoj režiji odbijajući je Nikoliću od honorara, pa je autor počeo obavljati i ovaj dio posla i tako si namicao puni honorar.⁰⁵

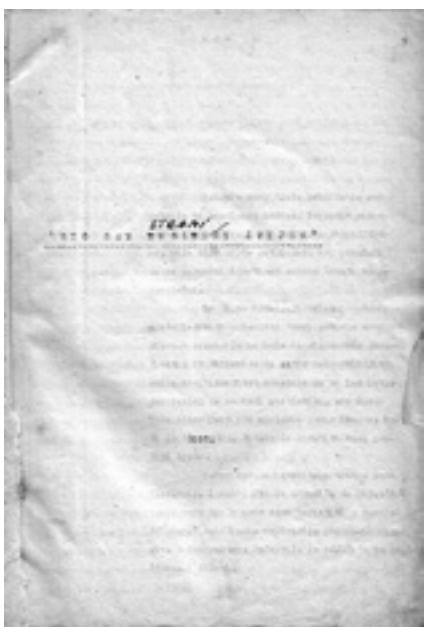
⁰⁵ Na sastanku srpskih i hrvatskih jezikoslovaca i književnika u Novome Sadu 1954. bilo je zaključeno da je jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan jezik s dva izgovora, ijekavskim i ekavskim, i s dva ravnopravna pisma, latinicom i ćirilicom, te da bio se to trebalo odražavati i u službenome nazivu jezika (srpskohrvatski ili hrvatskosrpski). Zaključeno je da se izradi i zajednički pravopis, pa je 1960. izišao pravopis koji je Matica hrvatska objavila ijekavski i latinicom pod naslovom *Pravopis hrvatskosrpskog književnog jezika s pravopisnim rječnikom*, a Matica srpska ekavski i ćirilicom pod naslovom *Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika sa pravopisnim rečnikom*. Hrvatska strana bila je otpočetka dogovora nezado-

Prizor iz predstave Amaterskog kazališta bolesnika bolnice Vrapče, Nikolić je jedan od izvođača, okrenut leđima kameri, 1956.

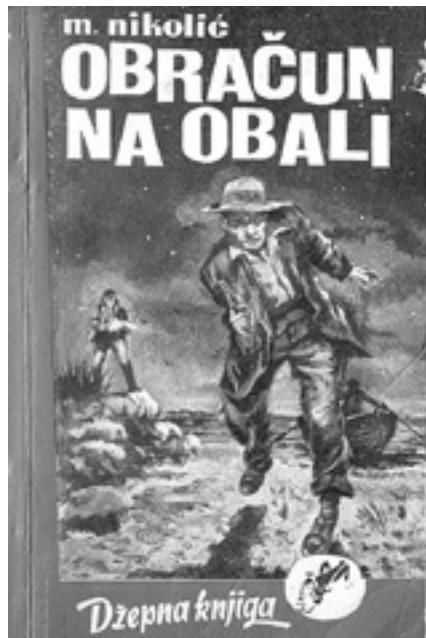
Roditeljska kuća u Virovitici, Gundulićeva 11, na slici Kata Doppler i Talijanka, 1956.

Bio sam engleski špijun, rukopis, 1957.

Naslovna stranica prvog Nikolićeva romana *Prsten s ružom*, Džepna knjiga, Sarajevo, 1957, ilustracija Mirko Stojnić

Naslovna stranica *Obračuna na obali*, Džepna knjiga, 1958, ilustracija Mirko Stojnić

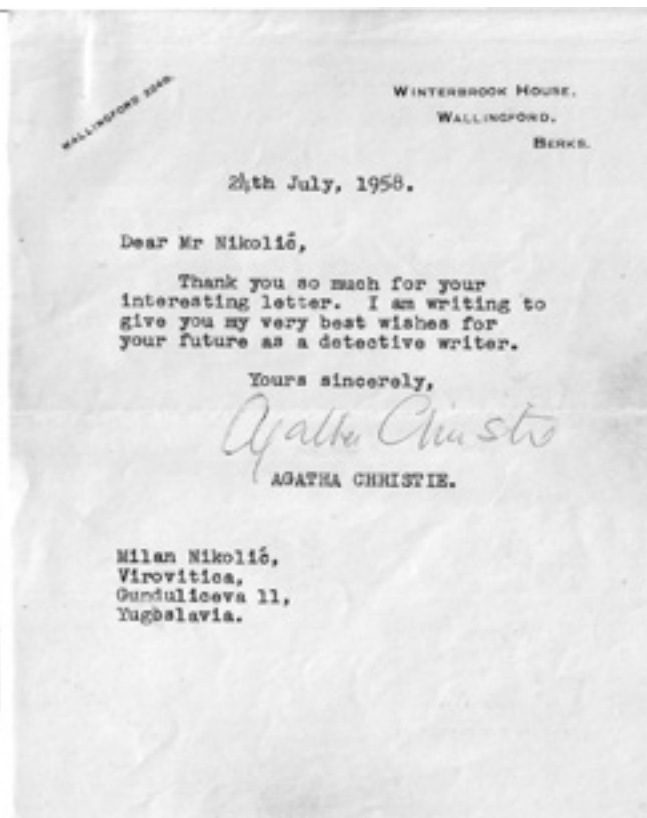
Nikolićeva suradnja sa zagrebačkim nakladnicima nije uspjela iz ne baš sasvim jasnih razloga. Međutim, sa zagrebačkom televizijom Nikolić je vrlo dobro surađivao. Tako je prema Nikolićevu tekstu 1959. bila snimljena prva televizijska krimi-priča *Stakleni paravan* (scenarij Željko Senečić, glazba Mića Bra-

voljna te je istupila 1967. *Deklaracijom o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*, odrekla se Novosadskog dogovora i zajedničkog pravopisa, prekinula rad na zajedničkom rječniku, te organizira izradu novog pravopisa, koji je bio objavljen u Londonu 1971. i tako podijelio sudbinu Hrvatskog proljeća.

jević, režija Maurizio Fanelli) te kriminalistička TV-igra *Poštari zvoni dvaput* 1960. (režija Maurizio Fanelli, suradnici na scenariju Krešo Novosel i Ante Kesić). U zabavno-glazbenoj emisiji *X-100.000* Antona Martija parodirane su 1961. između ostalih i Nikolićeve detektivske priče. Zagrebački *Večernji list* priču *Staklenog paravana* ocijenio je nedovoljno našom te zamjerio autoru što nije bio malo hrabriji. Mnogo oštrij pokazao se u beogradskoj *Mladosti* Vjeko Škarica za kojega je ova igra bila "jedino za autora neuspeo debi". Tadašnjim rijetkim gledateljima crno-bijele televizije to očito nije smetalo, jer ih je po izračunu Darka

Pismo Agathe Christie, 24. srpnja 1958 – danas je zahvaljujući webu lako ustanoviti da je A. Christie osobno potpisala pismo

Glasa u zagrebačkom *Vjesniku* više od 80 posto željelo “da se jednom tjedno izvode kriminalne drame”, a od izvedenih bila je “osobito zapažana drama *Stakleni paravan*”. Ovo na svoj način potvrđuje i popularni zagrebački magazin *Arena* komentirajući kako kriminalističke priče idu među “najpopularnije emisije i na našoj televiziji”: “Gledaoci ih rado prate, a zanimljivo je da su pisci svih dosad izvedenih thrillerova domaći autori – Krešo Novosel, Milan Nikolić i Ante Kesić”.

Najveću popularnost doživio je Nikolić kao autor scenarija za prvi špijunski film tadašnje jugoslavenske kinematografije *X-25* (režija František Čap, Triglav film, Ljubljana 1960), a napisao ga je prema svome “najmilijem” romanu *Špijun X javlja* (1958). Film, koji je tijekom priprema više puta mijenjao ime, snimljen je “u rekordnom vremenu od 45 dana” (*Vjesnik*, 28. lipnja 1960). Glazbu za ovaj film njezin autor, slovenski skladatelj Bojan Adamič, nazvao je najoriginalnijom koju je ikada komponirao, jer je bila elektronska, snimljena u Münchenu. Na Pulskom festivalu prema glasovima publike *X-25* je zauzeo četvrto mjesto (prva tri: *Deveti krug*, *Kapetan Leši*, *Izgnubljena olovka*), što je *Vjesnikova* kritičarka Mira Boglić ocijenila “relativnim uspjehom”. U jednoj od reklamnih letaka, koji je bio tiskan u formi telegrama, film je telegrafskim stilom i prepričan:

X-25 JE STUDENT KOJI PO NALOGU NOP STUPA U NJEMAČKU ŠPIJUNSKU SLUŽBU STOP NATEGNUTE SITUACIJE U CENTRU GESTAPA STOP PRI POTHVATU OTKRIVA

GA SEKRETARICA GESTAPA STOP DA LI ĆE GA PRIJAVITI STOP MORA LI POBEĆI STOP PARTIZANI ČEKAJU OBAVIJESTI STOP

Film je Nikolića posebno zanimao. Prema pisanju beogradskog *NIN-a* 1960. film je Nikolić smatrao “jednim od najpogodnijih načina da se ideja za kriminalnu priču ili roman što bolje prezentira publici”, isto je mislio i za televiziju, a o oboma kao o “dobrome izvoru zarade”. Jedino je u filmskome mediju Nikolić napravio žanrovski iskorak kada je napisao scenarij za Čapovu glazbeno-filmsku komediju *Srest ćemo se večeras* (1962). Koliko ga je film privlačio, vidi se ne samo po tome što se u jednome nakratko i sam pojavio (*Pošalji čoveka u pola dva*, Kino-klub, Beograd 1967), nego još više po tome što je u ljeto 1968. u *Virovitičkome listu* najavio svoju “prvu filmsku režiju”, i to navodno igranoga filma *Mačak mrzi nasilje* u stilu filmova s Jamesom Bondom, a koji ne bi oskudijevao ni u – golotinji!

Dok je kao filmski scenarist uspio prijeći granice tadašnje Jugoslavije, jer je Čapov *X-25* prodan u gotovo pedesetak država, s romanima je Nikolić ostao tek na razini izglednih dogovora, i to uglavnom u tadašnjem istočnom lageru.⁰⁶ U isto vrijeme

⁰⁶ - Imao sam ponudu iz jedne zapadne zemlje, ali uz izmjenu na koju nisam mogao pristati. Htjeli su našeg partizanskog obavještajca obući u drugo ruho. Žao mi je jer se radilo o poznatoj velikoj izdavačkoj kući i priličnom deviznom honoraru. Iz Demokratske Republike Njemačke predložili su mi otkup romana *Dosije 1714* u svrhu adaptacije za TV igru. Ka-

Katalog sarajevskog izdavačkog poduzeća Džepna knjiga za godinu 1959.

Milan Nikolić

Je najpopularniji domaći pisac dela zabavnog žanra. On je za nepune tri godine objavio osam knjiga u više od 100.000 primeraka. Njegova dela čitaoci su sa zadovoljstvom primili, što pokazuje i činjenica da su sva dela koja su objavljena u izdanju »Džepne knjige« za kratko vreme u potpunosti rasprodana. Romani ovog pisca naročito se odlikuju interesantnošću tematike, usbudljivim zapletima, neočekivanim rešenjima i veoma zanimljivim načinom razvijanja fabule.

U romanu ČOVEK KOJI JE VOLEO GUŽVU čitalac će naći niz dramatičnih akcija i zapleta iz borbe protiv zločinaca. Ko je ustvari Đion Kenedi? Kakva je uloga Mirande i ostalih ličnosti u ovom delu? Da li će uspeli istraga? To su osnovni motivi na kojima autor gradi interesantnu i privlačnu fabulu.

Nasl. str. M. STOJNIĆ. 199 g. Str. 189. Cena 180 din.

Susret inspektora Megrea, popularne ličnosti Simononovih romana i Mikija, glavnog junaka Nikolićevih dela detektivskog žanra. Njihova zajednička akcija omogućuje otkrivanje grupe otimača na obali Jadrana.

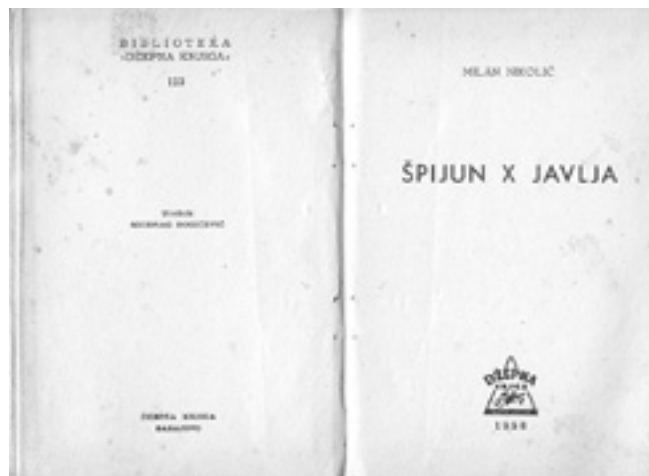
Nasl. str. M. STOJNIĆ. 199 g. Str. Cena din.

Zanimljiv detektivski roman pun dramatičnih doživljaja i energičnih akcija glavnog junaka u spasavanju svoje prijateljice Mire iz zločinačkih ruku. Vešt zaplet privlači čitaočevu pažnju do poslednje stranice.

Nasl. str. M. STOJNIĆ. 199 g. Str. 226. Cena 220 din.

Naslovna stranica Čoveka koji je voleo gužvu, Sarajevo, 1959, ilustracija Andrija Maurović

Druga i treća stranica knjige Špijun X javlja, Džepna knjiga, 1958, urednik Miodrag Bogičević

Nikolić je pokušavao stupiti u vezu sa svojim svjetski poznatim kolegama Agathom Christie i Georgesom Simenonom, čiju je "neposrednost i jednostavnost" posebno cijenio. Sve se međutim svelo na dva kurtoazna otpisa slavne spisateljice, a u ime slavnoga pisca, supruge Georgesa Simenona, koja mu – između ostaloga – piše:

However, since my husband writes very few detective novels, one or at the most two a year on his usual six, and since these have very little to do with the field of detective on proper, he cannot see how he could be of any help to you in your endeavour. And furthermore, as I told you above, he does not attend his correspondence himself, devoting all his time to the creative field. And I am sure I cannot be of any assistance at all...

Što mu nije uspjelo kao građaninu, uspjelo mu je kao piscu! Naime, u svojem romanu *Obračun na obali* (1958), čija se radnja zbiva u Dubrovniku, Nikolićev se Miki sastaje sa Simenonovim Maigretom i dalje zajednički vode istragu. Osim Agathe Christie i Georgesa Simenona, Nikolićev literarni uzor bio je još jedan klasik ovoga žanra – američki pisac Mickey Spillane. Štoviše, Nikolićev Malin ima nešto zajedničko i sa Spillaneovim Mikeom Hammerom, obojica naime puše cigarete iste marke (Lucky) i ispijaju silne količine pića, ali im se nikada ne vrti u glavi!⁰⁷

Milan Nikolić je odlično govorio talijanski, a navodno je u vrijeme svoga špijanskog rada u pograničnome području s Italijom živio s jednom Talijankom. Štoviše, nju je Nikolić 1956. doveo sa sobom u Viroviticu, pa iako je tu kratko živjela, sjećanje na lijepu Talijanku i danas je živo. Navodno se odselila u Englesku gdje joj je Nikolić uredno slao svoje romane. Nagada se i to da je upravo s njom mladi obavještajac Nikolić pokušao pobjeći u Italiju dok je još radio u tršćanskoj zoni B. Što se ostalih

snije, da sam izvršim adaptaciju, što sam prihvatio. Imam u izgledu još neke aranžmane u inozemstvu. – (R. Štajner, *Izašao iz štampe trideset peti roman Milana Nikolića*, *Virovitički list*, 1. listopada 1965)

⁰⁷ U intervjuu za ljubljanski *Dnevnik* 1961. Nikolić ovako komentira svoja uzore:

...Ker je Simenon nenadkriljiv, kadar gre za psihologijo, Mickey Spillane tako temperamenten in mojster opisov preteпов, Agatha Christie pa seveda velemojster zapletov, se učim pri njih...

GEORGES SIMENON A/B T JALK ALICANTE PAYS BAS

August 15, 1958.

Dear Sir,

Your letter of July 7th finally reached on our peregrinations around the canals of Holland. I apologize for the delay in answering. Indeed, my husband entrusts me with the care of all his correspondence. In this particular instance, he bids me to tell you that you must not apologize for your English which is quite adequate. He is touched by what you say of his works and thanks you for your kind words.

However, since my husband writes very few detective novels, one or, at the most, two a year on his usual six, and since these have very little to do with the field of detective on proper, he cannot see how he could be of any help to you in your endeavour. And furthermore, as I told you above, he does not attend his correspondence himself, devoting all his time to the creative field. And I am sure I cannot be of any assistance at all. I am sorry.

With best wishes for your in your work, I am

Yours very sincerely,

J. Simenon

(Mrs. Georges Simenon)

Mr. Milan Nikolic,
Virovitica,
Gundulićeva 11,
Yougoslavie.

adresse de correspondance: a. w. bruna & zoon, brigittenstraat 7, utrecht

Pismo supruge Georgesa Simenona, 15. kolovoza 1958.

jezika tiče, njemački i francuski Nikolić je najvjerojatnije naučio od majke, koja je radila u hotelu na recepciji te davala privatne instrukcije iz ovih jezika. A ako je suditi po korespondenciji koju je pokušavao voditi sa stranim nakladnim kućama, televizijama i veleposlanstvima, služio se još nekim jezicima. Za svoj rad primio je 1969. priznanje Skupštine općine Virovitica.⁰⁸

⁰⁸ Nikolić je prema kazivanju supruge mu Ljubice prijateljivao i s talijanskim kompozitorom Mariom Panzerijem čija je pjesma *Non ho l'età* u izvedbi 16-godišnje Gigliole Cinquetti pobijedila na San Remu 1964. Panzeri je navodno dolazio u lov u Viroviticu, "a Nikolić je uvijek bio zadužen od strane UDB-e da zabavlja Talijane u hotelu gdje oni odsjeda, jer govori talijanski bolje nego oni, pa su ga zvali 'profesore'..."

IZ STUDIJA ZAGREBAČKE TELEVIIZIE

Stakleni paravan

TV-IGRA PREMA SCENARIJU MILANA NIKOLIĆA

U programu Zagrebačke televizije izvedena je originalna kriminalistička TV-igra »Stakleni paravan«, napisana prema scenariju Milana Nikolića. U ovoj uzbudljivoj TV-igri prikazan je obračun među krijumčarima drogama, pri čemu dolazi i do ubistava. Protiv krijumčara se uspješno bore dva istražitelja, koje glume Zlatko Madunić i Zvonimir Ferencić. U izvedbi su nadalje sudjelovali Sanda Langerholz, Boris Buzančić, Andro Lušićić, Mato Ergović, Semka Sokolović, Jovan Ličina i Drago Mitrović. Režiju je vodio Maurizio Fanelli, koji je radnji dao potrebni tempo i originalnost u kadrovanju. Scenograf je bio Željko Šenečić, a originalnu je muziku napisao Mića Brajević.

Koneber u baru, preko kojeg su prenesene poruke, postao je također prijatelj krijumčarima

Što to govori njen zaručnik? Zašto traži od nje da ga posluša, a ništa joj ne objašnjava?

Advokat (Andro Lušićić) tumači zaručnicima oporuku ubijenog ujaka. U testamentu postoji naknadno unijeti uvjet: Ubica ne može biti nasljednik: Da li je on predosjetao svoju smrt?

Zvonimir Ferencić igrao je istražitelja u kriminalističkoj TV igri, »Stakleni paravan«

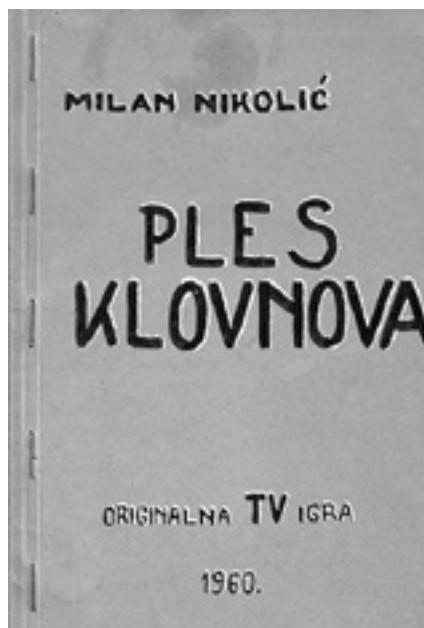
Istražitelji — Zlatko Madunić i Zvonimir Ferencić — riješili su ipak na vrijeme zapleteno klupko radnje i uspjeli da raskrinkaju i uhvate zločinca

Novinska najava TV-igre *Stakleni paravan* prema scenariju Milana Nikolića, produkcija Zagrebačke televizije — na fotografijama se prepoznaju, odozgo prema dolje: Boris Buzančić, zatim Jovan Ličina i Sanda Langerholz, niže Ličina, Langerholz i Andro Lušićić, na dnu Zlatko Madunić i Zvonimir Ferencić

Ljubica i Milan Nikolić s društvom

Fascikl s rukopisom scenarija za televizijsku dramu *Ples klovnova* iz 1960.

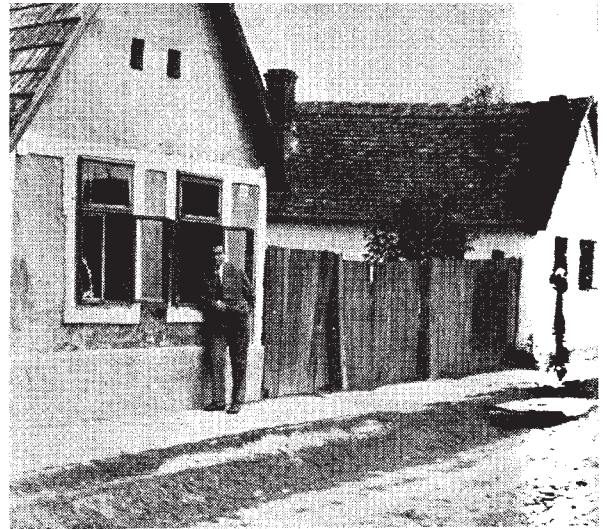
Poštar zvoni dva puta, fascikli, 1960.

Letak za film *X-25 javlja* u režiji Františka Čapa, Ljubljana, 1960.

Jedan ekskluzivni
IZVEŠTAJ O MIRNOM
ČOVĀKU, MIRNOM GRA-
ĐU, I ZLOČINU...

**"POŠALJI
čoveka u pola dva..."**

Niske kuće Virovitice, prašnjave ulice... Ovo je ambijent u kome Milan Nikolić stvara. Nekada se dogodi da se u ovakvoj sredini odvija i radnja romana

Ali ipak, baš ovde, pod ovim nebom zabačenog kraja Slavonije, u ovom miru koji obećava spokojstvo, radali su se i rađaju se i danas najmonstruozniji planovi za ubistva, pljačke, ucene, špijunske poduhvate i, uporedo s tim, ispade kako da sve to bude osujećeno.

Ne treba se plašiti za Viroviticu. Ona je zaista onakva kakva i izgleda došljaku i njene kriminalističke statistike nisu ni malo uznemirujuće. A sav taj vihor zločina i kriminala samo je jedna mašta koja se uzdigla iz ove sredine i dobila pravo građanstva širom zemlje, njenom tvorcu donela popularnost i učinila da se i tvorcem i njegovim delom ponosi ovaj grad...

Čovek koji me je tog jutra dočekao na stanici i s kojim sam šetao ulicama, sedeo uz čašicu po kafanama, prelistavao knjige, ili vodio duge razgovore u njegovom stanu, imao je dovoljno hrabrosti i snage da pokuša i da uspe da se uvrsti u soj neobičnih ljudi s mnogo mašte, invencije, kombinatorike, izvesnih znanja i spisateljskog dara koji svuda u svetu stvaraju jedan veoma popularan, prijemčiv književni rod nazvan kriminalni roman.

Prvo — on je strasni čitač i već dugo vremena prijateljuje sa Agatom Kristi, Mikijem Spilejnom, Konanom Dojлом, Piterom Činijem, Zoržom Simenomom i ostalima iz plemena maštara; on uživa da s njihovim junacima uleće u avanture ili rešava zamršene slučajeve. Zajedno sa Megreom dahće od vrućine i ispija pivo u nekom kafeu Kej D' Orfevra, strpljivo sluša gospođicu Marpl koja dok plete čarape priča seoske rekla-kazala a ipak uspeva da nađe ubicu, juri ludački uz Slima Kalagana brzim »Jaguarom« nekom ulicom predgrađa Londona, zamenjuje doktora Watsona dok se i divi Sekloku Holmsu ili napeto čuti dok sive, male moždane ćelije Herkula Puaroa pokušavaju da reše neku tajnu staru ko zna koliko godina...

A zatim — on ima prijatelje koje je sam stvorio i koji po svom junaštvu, smelosti, snažnoj mišici ili brzom i bistrom umu ne zaostaju za inostranim kolegama... I često je s njima... Onda dok se stvara ideja koja je u početku samo jedna misao i koja ubrzo postaje košmar: neko je mrtav ili neko je pokrađen i hiljadu komplikacija je zbog toga... Treba rešiti. Onako kako to čine i islednici, obaveštajci, detektivi...

Čovek koji me je toga jutra dočekao na stanici zove se Milan Nikolić. Verovatno jedini profesionalni pisac kriminalnih romana u našoj zemlji. Živi mirno u svome malom mirnom mestu, u roditeljskoj kući staroj više od sto godina, živi s majkom, sa svojim knjigama, s patkom-ljubimicom, sa uspomenu i svojim radom.

**PRSTEN S RUŽOM
PARTIJA KARATA
SMRT TRAŽI DRUGOGA
SLUČAJ DŽONA LUBINA
OBRAČUN NA OBALI
SPIJUN X JAVLJA**

**Čovek koji je
VOLEO GUŽVU
Jedan stranac
je stigao
DOSIJE 1714**

**I nagrada
na konkursu
Redakcija:
DUGA i 300
čitala**

POŠALJI ČOVEKA U POLA DVA

Čovek koji me je toga jutra dočekao na železničkoj stanici bio je visok oko metar i osamdeset pet, širokih ramena, krupnih i srdačnih šaka, lice prijatno osmehnuto, naočari crnih okvira kao da su stvarale utisak da je on i pored širokih pleća i snažnog izgleda ipak intelektualac.

Pošli smo sa stanice na kojoj je pisalo Virovitica u taj gradić toliko tipičan za ovo podneblje — obavezni zidovi tvrđave, park u centru mesta, duge, široke i prašnjave ulice s niskim kućama. Leto je i varoš je tiha i polupusta. Ljudi koji se susreću međusobno se znaju i pozdravljaju se. To je malo sredeno mesto čiji je život očigledno miran i tih kao i njegovi žitelji, bez velikih događaja i uzbuđenja.

Na prozoru kuće sa svim objavljenim knjigama. »Ponekad me potpuno obuzmu doživljaji mojih junaka pa se dogodi da počnem da im dajem i lične osobine«...

Možda je biografija bila to što je doprinelo da postane pisac ovakvog žanra...

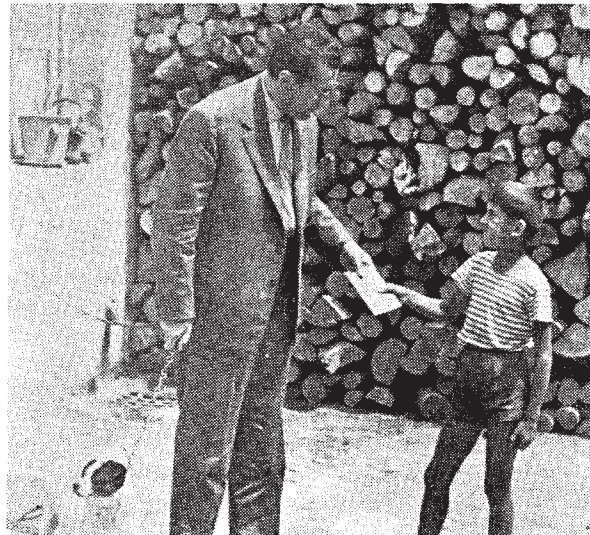
Predratni skojevac, dobar poznavalac konspiracije, učesnik u nekoliko ilegalnih poduhvata, odmah po početku okupacije našao se sa još pedesetoricom mladih ljudi u zatvoru. Ustaše odvode na streljanje. Milan Nikolić zna da će uskoro doći i na njega red. Pa dobro, onda će bar svoj život prodati što skuplje! S još jednim zatvorenikom odlučuje se na bekstvo. Snažan udarac ramenom u vrata. Brava je popustila. Zapanjeni stražar. Milanov drug se guša sa stražarom. Milan uspeva da dohvati pušku, zamahuje, udarac, mozak ustaše prosipa se po podu... Beži!... Spasonosna šuma... Potraga za njim. Onda, kasnije, opet u ilegalnosti. A zatim u odred... Kada se rat završio imao je dvadeset godina i činove na rukavu. Obaveštajni oficir Milan Nikolić nalazi se na Rijeci. Široka je špijunska aktivnost i treba dobro napregnuti i telo i mozak... Tada nije ni pomišljao da će sve te doživljaje koji su mu pretstavljali samo uobičajeno zadatke jednoga dana pretvoriti u pisanu reč...

Rat je završen i Milan Nikolić je opet u svojoj Virovitici. Nije u njoj rođen, ali tu je roditeljska kuća i ovo je zapravo njegov grad... Amatersko bavljenje novinarstvom... Neinteresantan posao knjigovođe, cifre, kolone brojeva, račun, račun... Ali pluća nisu podnosila vlažnu, močvarnu, slavonsku klimu. Bolnica u Zagrebu. Mir, beli zidovi, krivulja temperature... Šta da se radi... Ostaje jedino da se čita, bar koliko lekar dozvoli. Tu se navikao na upornost i tu je odlučio da piše. Opet treba da prođe nekoliko godina da bi javnost saznala za ime Milana Nikolića. I treba se čuvati da neuspesi ne obeshrabre...

Onda je 1956 jedan rukopis krenuo na dalek put prema Sarajevu. Godinu dana kasnije jedna knjiga je iz Sarajeva krenula na dug put — po celoj zemlji i prema Virovitici. »Prsten s ružom«, kriminalni roman u izdanju »Džepne knjige« pojavio se u knjižarskim izlozima... A u društvo slavom ovenčanih paladina kriminalnog romana — Megrea, Kalagana, Belamija, Koušna, Puaroa, Šerloka Holmsa i ostalih znanih i neznanih veličina, tiho, skromno, sramežljivo je stigao i mladi zagrebački novinar Miki, junak »Prstena s ružom«...

Romani su zatim počeli sve brže da se pojavljuju. Izlazili su kao knjige ili kao podlisci listova, u izdanju »Džepne knjige«, »Zelene biblioteke«, kao romani u nastavcima u »Oslobođenju«, »Virovitičkom listu«, u izdanjima Ljubljanske »Mladinske knjige«, »Ljubljanskog dnevnika« itd.

»Partija karata« — jugoslovenski pomorski oficir bori se protiv grupe emigranata koji hoće da miniraju jedan

Nikolić je vrlo popularan kod svojih sugradana. Ova fotografija zaista nije nameštena — jedan sused je poslao dečaka po najnoviju Nikolićevu knjigu...

naš brod... »Smrt traži drugoga« — opet je tu novinar Miki koji se provlači tajnim kanalima koji su ostali od ustaša preko kojih neprijatelji ubacuju svoje agente... »Slučaj Džon Lubina« — povratnik iz SAD je ubijen, u pitanju je nasleđstvo... Onda, opet Miki — »Obračun na obali«. Ovde je Nikolić, uz lični pristanak Simenona, doveo u Dubrovnik i Megrea...

Prema nekim svojim, istina doteranim i prilično izmenjenim autobiografskim doživljajima, Nikolić je napisao »Špijun X javlja«. Na osnovu ove knjige ovih dana režiser Čap završava film.

Odluka žirija telefonski je stigla u Viroviticu: roman Milana Nikolića »Pošalji čoveka u pola dva« dobio je prvu nagradu! Pored toga biće otkupljena još dva njegova romana poslata na konkurs — »Igra klovnova« i »Drug Pi«.

Visok čovek s naočarima crnih okvira — veoma je radostan. Zajedno s njim i ceo njegov gradić, sve te široke i duge prašnjave ulice, i obavezni park u centru, i svi uglovi, i sve kafane. I svi prijatelji. Prijatelj iz Sekretarijata za unutrašnje poslove s kojim se često konsultuje koji mu pomaže da reši neki »stručan« problem. Susedi koje uzima kao likove za svoje romane i kojima saopštava uvek unapred da će ih ubiti ili poslati na robiju. No, dobro, kažu oni, ako je samo pet godina onda nije mnogo. Partneri s kuglanja s kojima je inače u stanju da se objašnjava do besvesti oko nekog pogotka. Prijateljica koja je posle objavljivanja »Prstena s ružom« zaista i dobila jedan takav prsten. Majka koja će svoju radost pokazati nemim zagrljajem. Čak i plovka — sigurno da će u čast uspeha i ona dobiti koje zrno kukuruza više...

Milan Nikolić, pisac iz Virovitice, živi svoj mirni život u mirnom gradu, ima svoje vedre i mirne misli koje su samo za vreme stvaranja novog dela ispunjene avanturama i zločinima. A kad stvara — pisaca mašina kucka po ceo dan i noć, nižu se slova i ubistva i akcije špijuna i obrti u rečenicama.

Ponekad i on učini ono što rade njegovi junaci — pre kratkog vremena pesnicom je razoružao čoveka koji je pretio da će pištoljem ubiti ženu... Sasvim obična priča.

U mirnom gradu živi miran čovek, pod imenom Nikolić, inače pisac koji se opredelio za jedan maštovit posao, za stvaranje danas najtraženijeg romana u svetu. I on mirno, u tom previše mirnom gradu stvara najuzbudljivije drame koje se možda događaju samo u romanu.

Tekst i snimci:
MIRKO BOJIĆ

Reportaža
Mirka Bojića
u Dugi, 1960.

2.

Prvi Nikolićev roman pojavio se samo nekoliko godina nakon što je u *Slobodnoj Dalmaciji* počela izlaziti Zagorkina *Grička vještica* (1955) što je bio znak labavljenja soc-realizma i najava nekih boljih dana za ovaj tip literature.⁹⁹ Zagrebački tjednik *Globus* jedan za drugim objavljuje strane krimiče, a onda tijekom 1955.-1956. – dok je “pacijent Nikolić” još u Vrapču – s domaćim krimićem led napokon probija mladi Antun Šoljan. Dok je Šoljanu *Jednostavno umorstvo* – krimić čija se radnja zbiva na tadašnjoj zagrebačkoj periferiji – bila samo epizoda da se, kako će kasnije reći – preživi, Virovitičan Milan Nikolić, nakon uspjeha prvoga romana, sasvim se predao ovome žanru:

Ja sam oduvijek bio strastven čitalac detektivskih romana. Dugo vremena postavljao sam si pitanje zašto ne postoji i naša, domaća vrsta te literature, koja bi bila našem čitaocu bliža i prihvatljivija od strane, prevedene. Jednog dana, 1956. godine, poslije razgovora s jednim poznanikom, koji je tvrdio da domaća detektivsko-kriminalna literatura nema perspektive, odlučio sam napisati jedan roman takovog žanra. Poslije prvog slijedili su svi ostali... (*Glas Slavonije*, 10. VIII. 1960)

Postaje prvi profesionalni pisac krimića, koji je nakon dugog odgađanja i Šoljanova “probnoga balona” napokon stvorio domaću inačicu žanra pretvorivši se u pravu jugoslavensku književnu zvijezdu.¹⁰ Čini se da je upravo Nikolićev tip krimića bio ono što je toga trenutka moglo proći ne samo literarne, nego i mnogo važnije – ideološke prepreke. Naime, akteri njegovih romana bili su “obični, domaći ljudi koji ne prežu pred opasnošću kada su u pitanju tekovine Revolucije, ugled i interes našeg socijalističkog društva”, kako je to intonirao Milan Nef u *Virovitičkome listu* 1959.¹¹

⁹⁹ Koliko je to bilo važno, dovoljno je spomenuti kako se do dotične 1955, a naročito u prvim poratnim godinama, na sve načine pazilo da se ne objavi nešto što nije nosilo poruke Revolucije. Na meti su bili ne samo romani K. Maya, A. Dumasa ili A. Conana Doylea, nego se postavljalo pitanje ima li u socijalističkoj državi uopće mjesta za – bajku. Osim trivijalne književnosti stigmatu ideološki nepoželjnoga štiva nosio je i strip, i to ne samo zato što je ta “otrovna roba” u Paveličevoj državi doslovno cvala, nego u najmanju ruku zato što je strip djecu navikavao na – površnost! A koliko je to moglo biti važno ostarjeloj i zaboravljenoj autorici, najbolje pokazuje njezina potresna autobiografija *Što je moja krivnja?* (Usp. V. Brešić, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, Zagreb 1997, str. 451-500)

¹⁰ Na pitanje novinara je li profesionalni pisac, Nikolić odgovorio: - Da, iako još ne i član Udruženja književnika; “gromovnici” misle da to što radim nije pravo spisateljstvo... - (*Oslobođenje*, Sarajevo, 1. januara 1960)

¹¹ A u razgovoru za beogradski *NIN* 1960. Nikolić je ovako komentirao stanje s domaćim krimićem:

...Naš domaći kriminalni roman još je uvek mlad i teško mu je da konkuriše obilju nekada kvalitetnih ali nekada i vrlo površnih kriminalnih storija koje takoreći svakodnevno prelaze preko granice. No bez obzira na to – i naša ratna prošlost, i posleratna uzburkanost u stvaranju novog društva sa svim oni što takvo stvaranje donosi sobom, sadrži i dinamiku, i interesantnost, i uzbudljivost i sve ono što je potrebno da bi se stvorio i razvio domaći kriminalni ili avanturistički roman...

U prvijencu *Prsten s ružom* ulogu detektiva Nikolić je povjerio novinaru Mikiju, koji uspijeva raskrinkati međunarodnu mrežu preprodavača droge na Nikoliću dobro poznatoj destinaciji Trst-Opatija-Rijeka-Zagreb; roman je 1960. na slovenski preveo Lojze Maruško. Iste godine Nikolić je objavio *Partiju karata*, roman o razbijanju strane diverzantske skupine u prostoru u kojem se zbiva i radnja prvoga romana, samo je sada u ulozi detektiva jedan pomorski oficir. Novinar Miki ponovo je u romanu *Obračun na obali* (1958) koji sa Simenonovim Maigretom rješava ubojstvo s pljačkom na dubrovačkoj rivijeri.

Špijun X javlja (1958; drugo izdanje 1963), roman je o podvizi dvostrukoga špijuna tijekom Drugoga svjetskog rata, koji prema autorovu svjedočenju “sadrži izvjesna sjećanja na protekli rat” i nastao je baš zato što nije želio da ta sjećanja ostanu samo sjećanja, pa ih je “stavio na papir”. Već 1960. bio je preveden na slovenski, a František Čap, naturalizirani Slovenac, po njemu je snimio prvi jugoslavenski špijunski film. *Virovitički list* iste godine objavljuje još dva Nikolićeva romana: *Smrt traži drugoga* (radni naslov *Smrt traži izdavača*) i *Slučaj Johna Lubina*.

U novim romanima Nikolić se sigurno kreće u relativno strogim konvencijama žanra s tek ponešto više akcije i leševa, ali i s više volje da stvori vlastitoga junaka koji bi poput ostalih glasovitih detektiva prirastao srcima čitatelja. No, Džon Kenedi (sic.!) u *Čoveku koji je voleo gužvu* (1959) još nije takav lik, a u *Jedan stranac je stigao* već mu se naziru konture. Osim toga Nikolić počinje napuštati tip špijunske priče u korist istražiteljske. U prvom romanu godine 1959. (naslovnu stranicu izradio legendarni Andrija Maurović!) radnja se zbiva na istoj relaciji Trst-Opatija-Rijeka-Zagreb, a glavni junak i ovdje uspijeva provaliti u jednu međunarodnu terorističku mrežu te je uništiti. U *Jedan stranac je stigao* radnja se zbiva u Nikolićevoj Virovitici, iako to nigdje ne spominje.

U većini svojih romana Nikolić se koristi pripovijedanjem u prvome licu što nosi određene zamke, ali sasvim sigurno stvara i dozu prisnosti između naratora i čitatelja, a time i povjerenja u samu priču i njezinu vjerodostojnost. U isto vrijeme Nikolić svoje priče gradi vješto i višeslojno što od čitatelja traži punu koncentraciju. Poneke romane komponira prema relativno simetričnim poglavljima na čijim se krajevima napetost pojačava, jer se priča prekida baš kada je najzanimljivije. Ovaj postupak, dobro poznat novinskome feljtonu, Nikolić međutim nije pretvorio u maniru kao će to mnogo kasnije učiniti njegovi mlađi kolege.

Nikolićeva je najplodnija godina 1960. – čak šest originalnih romana, dva prijevoda, jedan film i jedna kriminalistička televizijska igra (*Poštari zvuče dvaput*, RTV Zagreb, 1950). U prva dva romana (*Nesuđeni vampir* i *Posljednja karta*) Nikolić je smjestio radnju u Bosnu. U njima se sada, umjesto novinara Mikija, prvi put pojavljuje istražitelj Malin, službeni čuvar poretka – profe-

Novinski članak o izvođenju TV-igre *Poštar uvijek zvoni dvaput*, produkcija Zagrebačke televizije, članak je objavljen u časopisu *Radio televizija*, veljača 1960.

Naslovna stranica romana *Dossier 1714* objavljenog godine 1960. u veoma omiljenoj *Zelenoj biblioteci* beogradskog Kosmosa, izdavačko-štamparskog poduzeća koje je osnovao Centralni odbor Saveza gluhih Jugoslavije (kao instituciju za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje invalida).

Zovem Jupiter ... beležite, Svjetlost, Džepna knjiga, Sarajevo, 1960.

Izdanje romana *Drug "Pi"* iz 1964, Džepna knjiga, Sarajevo

"ŠPIJUN X"

Prema romanu Milana Nikolića František Čap snima svoj novi film u Piranu, Zagrebu i Ljubljani

Poslije duže stranke František Čap je počeo snimati svoj novi film, inspiriran romanom Milana Nikolića o jednom događaju u Zagrebu u vrijeme okupacije. Pripreme za snimanje ovog filma traju od jeseni prošle godine. Čap je sam adaptirao knjigu za snimanje. Kako nam je u razgovoru rekao, on se nada da će ovaj film ponoviti uspjeh »Trenutaka odluke«, mada, kako Čap kaže, uspjeh se vrlo rijetko ponavlja.

Čini se da je film određen i za izvoz, jer je producent filma, ljubljanski Triglav film, pristao da angažira i tri strana glumca, koji bi trebali olakšati plasman filma u svijetu. I sam producent, kao i režiser Čap, zainteresiran je za prodaju filma u inostranstvo već i stoga, jer namjerava sistematičnije i sigurnije plasirati svoje filmove. Iz razgovora s nekim članovima ekipe dobija se utisak da producent nije zadovoljan s onim, što može dobiti s domaćeg tržišta i da stoga nastoji da osvoji barem ono, koje mu je najbliže. Obzirom na režisera i na tri strana glumca, to bi bilo zapadno-njemačko tržište. Ovakve kalkulacije u našoj kinematografiji nisu novost, u posljednje vrijeme mnogi od naših producenata nastoje na slične načine osigurati prodaju svojih filmova u Evropi.

Posjetili smo sudije Filmservisa u Piranu, u kojima se snimaju interijeri za Čapov film »Špijun X-25 javlja«.

Scena iz filma »Špijun X-25«

Članak o početku snimanja filma *Špijun X-25 javlja* (X-25 javlja), *Arena*, 5. lipnja 1960.

SARAJEVSKE NOVINE

16.VI.1962.

Mogućnosti zabavnog romana

(Povod: Milan Nikolić: »Kristalna pepeljara«, Dž. knjige, Sarajevo).

Novi roman Milana Nikolića, još jedan iz serije takozvanih kriminalističkih, detektivnih romana, navodi nas da ovom prilikom kažemo ne što više o ovoj vrsti literature. Kada su se prije nekoliko godina naveliko objavljivala (u sveskama, nastavcima, posebnim knjigama) djela ovog žanra, kada su među omladinom uzela maha i bila naročito mnogo čitana i popularna, kada su se također krijumčarski unosila u škole i razrede i na dušak »gatala« ispod klupa za vrijeme nastave, bili smo skloni i spremni da ih na najrazličitije načine suzbijemo, osuđujemo, zabranjujemo i slično. Ta takozvana »šund« literatura »ruje« omladinu, govorilo se, isto kao što se svojevrsteno govorilo da omladina naročito podliježe vesten — filmovima i njihovim izmišljenim, fantastičnim sadržajima. Takvu literaturu treba ukidati, zabranjivati, sjeći u korijen. To je bilo vrijeme kada su ovakvi književni oblici tek prodirali kod nas. Otpori i negodovanja bili su tada opravdani.

Međutim, sada je sasvim druga situacija. Takvu literaturu, zapletenu u misteriozne zamke, klopke, ubitva, tajne i čuda svake vrste zamijenio je jedan novi oblik koji, pored toga što ima dosta zajedničkog, s njom, donosi novo, zabavno, interesantno, zasnovano na mašti, fantastičnim zapletima i sadržajima, čuđenim situacijama i drugom ali i na nekim

realističkim normama i oblicima i umjetničkim zahtjevima. Takav kriminalistički, kao ga zovu i detektivski (ni ovo nije srećan naziv), roman, taj zabavni oblik literature postao je danas tražen i popularan. Oslobođeno se krajnjeg kiča, onog balasta koji kao maglena mistika obavlja djela ovakve vrste i javio se u novom svjetlu, da bude zabavan, lak, interesantan, a istovremeno da sadrži izvjesne književne kvalitete. Najviše zasluža za to ima Milan Nikolić, jedan od pionira, osnivača ovog romana kod nas. On mu je odredio fizionomiju i karakter, uzdigao ga na umjetničku visinu. Njegovi romanji »Štampanj« su jedan za drugim i grabljeni. On je bio prvi i gotovo usamljen kod nas. »Proizvodio« je brzo, štampao djela za djelom, rukopis je još mirisao na tintu, a već se nalazio u štampi. Ta brz »produkcija« umanjila je umnogome vrijednost njegovih djela. Vidjelo se da pisac ima dara za ovu vrstu literature i da upravo zbog lakve brzine ne stíbe da iskorišti do maksimuma. Otkrio je jedan šablon, jedan patent i većih zahvata, koji su se očekivali, nije imao. Nikolićevi romanji liče jedan na drugi. Ta serijska proizvodnja ih je šablonizirala. Ipak na putovanju na odmoru, u doklaci i slobodnom vremenu, ovakva literatura predstavlja osvježenje.

Van svake sumnje, počeci i mogućnosti ovog novog, zabavnog žanra literature kod nas, duguju mnogo stvaralaštvu Milana Nikolića, čiji će romanji učiniti da se ovaj književni oblik što svestranije razvije.

Velimir MILOŠEVIĆ

Da li je otkriven Jugoslovenski SIMENON?

MILANU NIKOLIĆU, dobitniku nagrade na konkursu za najbolji domaći kriminalni roman koji je raspisalo preduzeće »Duga«, svečano je predata nagrada. Svečanosti koja je tim povodom održana u preduzeću prisustvovali su Branko V. Radičević, zamjenik glavnog urednika »Duge«, Miodrag Stefanović, glavni urednik »300 čuda«, kao i ostali članovi redakcije »Duge« i gosti.

U pozdravnoj reči, Branko V. Radičević, zamjenik glavnog urednika »Duge« i istovremeno i član žirija koji je odlučivao o najboljem romanu na konkursu, čestitao je Milanu Nikoliću na uspehu i istakao da je ovo prvi konkurs ovakve vrste kod nas ali da je već on pokazao da u našoj zemlji postoji veliko interesovanje za kriminalni roman, da mnogi pokušavaju i uspevaju da na tome polju stvore nešto domaće a zaista vredno čitalačke pažnje.

Odgovarajući na pozdrav, dobitnik nagrade Milan Nikolić rekao je da se oseća veoma ponosnim što je u tako velikoj i jakoj konkurenciji kao što je postojala na ovom konkursu uspeo da pobedi i odnese nagradu. On smatra da je ovaj konkurs, kao i svi

Prva nagrada: Milan Nikolić

koji će uslediti nešto što će još više razviti interesovanje pisaca za kriminalni roman, da će dati stimulans za stvaranje kvalitetnog kriminalnog romana Milanu Nikoliću, pored nagrade za roman »Pošaljti čoveka u pošta dva« otkupljena su još dva romana. A to znači da je uspeo sa sva svoja tri romana koja je poslao na konkurs. Nagradeni roman izaći će kao Plavi dodatak »300 čuda« tokom novembra meseca ove godine.

Zanimljivo je da su na ovom konkursu učestvovali i naši poznati pisci, među njima i Jara Ribnikar i Zoran Glušević čiji su romanji takođe otkupljeni.

Urednik magazina »300 čuda« predaje nagradu

Pošalji čoveka u pola dva, Plavi dodatak *300 čuda*, Duga, Beograd, 1960.

Omot rukopisa dramatizacije romana *Prsten s ružom*, roman iz 1957, dramatizacija iz 1962.

Naslovna stranica rukopisa TV-igre *Dosije 1714*, 1966, dramatizacija romana iz 1960.

sionalac, koji će se u *Ulaznici za pakao* 1964. napokon otkriti kao službenik Službe unutrašnjih poslova u Zagrebu.¹² No, Malin je i nesuđeni Nikolićev pseudonim pod kojim je sarajevskom nakladniku poslao svoj prvijenac. Malin, kao i ranije Maigretov kolega Miki, puši uglavnom lulu. Međutim, dok se Simenonov junak neprestano bori da se otarasi ove gadne strasti, Nikolićev jednako prekomjerno troši i cigarete i mlijeko, čime ga pokušava učiniti simpatičnijim u očima svojih čitatelja.

Dok u *Posljednjoj karti* rješava jedno misteriozno ubojstvo, u idućem romanu *Petao u prozoru* (1960) Malin, uz obavezno ubojstvo, rješava i pokušaje upada "kvislinških ostataka". U romanu *Zovem Jupiter... beležite* (1960) ubojstvo se dešava na interplanetarnoj stanici Jupiter na putu prema Veneri. Riječ je zapravo o tipu futurističkoga detektivskog romana čime se Nikolić i nehotice naslanja na ionako nejaku tradiciju domaćega SF-a, i to baš u trenutku kad dvije tadašnje super-sile, SAD i SSSR, otpočinju trku tko će prvi u svemir.

Za *Dosije 1714* (Beograd, 1960), roman pisan i objavljen hrvatskom redakcijom jezičnog standarda, autor u uvodu navodi da je "isječak iz stvarnosti, gotovo doslovan prijepis dokumenta uloženi u dosije br. 1714, koji se nalazi pohranjen u arhivu Okružnog suda – recimo, u Dubrovniku". Ubojstvo se dešava šezdesetih godina na jednom svjetioniku Lučke kapetanije u Gružu na kojem su u momentu zločina bila dva svjetioničara – je-

dan žrtva, a drugi onaj na kojega sve upućuje da je ubojica. Zagonetka se rješava čitanjem zapisnika istrage. Kad se roman objavio, u nekim se novinama moglo pročitati upozorenje: "Neka vas ne preplaši naše domaće ime autora na naslovnoj stranici krimića".

Godine 1960. beogradska je Duga organizirala prvi natječaj za kriminalističku priču. Prvonagrađeni je bio Nikolićev roman *Pošalji čoveka u pola dva* (objavljen iste godine), a otkupljena još dva – *Drug Pi* i *Igra klovnova* – te su i oni već sljedeće godine bili objavljeni. Bio je to Nikolićev zvjezdani trenutak. Prvonagrađeni i prvotokupljeni romani odmah su prevedeni na slovenski, dok će *Igru klovnova* 1963. objaviti i *Glas Slavonije*, i to pod novim naslovom *Zagonetna slika*. *Reč obrane* iste 1961. bio je Nikolićev sveukupno šesnaesti roman.

Iako je u više navrata Nikolić isticao kako nema nikakvih umjetničkih pretenzija, odnosno kako ostaje vjeran lakome štivu u kojemu vidi sav svoj literarni domet, prema nekim postupcima koji narušavaju relativno stroga pravila žanra, da se uočiti kako su njegove sposobnosti mogle podnijeti i veće ambicije. U *Posljednjoj karti*, naime, Nikoliću se omakla zanimljiva karakterizacija jednog sporednog lika (epizoda sa siromašnim Arifagom). U romanu *Petao u prozoru* (1961) ostvario je majstorsku kompoziciju, a kao podlogu za zanimljivo i vješto fabuliranje iskoristio je legendu o ukletoj narukvici ilirske kraljice Teute, koju navodno posjeduje jedan od njegovih likova, profesor Ljudevit Arman. U istom romanu (kao i nekim u kasnijima) Nikolić uvodi prolog i epilog, a koristi se i postupkom vođenja dviju paralelnih radnja, pa je naraciju na još jedna način dogradio. Vremenski raspon koji Nikolić otvara u svome romanu *Zovem Jupi-*

¹² U ljubljanskom *Dnevniku* Nikolić je 1961. ovako opisao svoga Malina: ... To je čovek 35 let, ki mu ni všeč, da bi se pretepal, z orožjem pa tudi brez potrebe ne straši. Do zaključkov pride z logičnimi premišljanji. Večkrat nastopa s policijskim psom Vučkom. Inšpektor Malin ima slabost, in sicer se včasih zaradi trenutne zadrege napije....

1.

Das Bar

Tajna kanarinčeve kretke

Prolog

Der diensthabende Milizist hätte wahrscheinlich nichts Verdächtiges auf dem Hause Nr. 21, in jener Gasse, welche bei dem Fleischaus der Eisenbahn endet, bemerkt, wenn nicht die Milchverkäuferin, wahrscheinlich eine Frau aus dem Nachbardsdorf, ihm auf dasselbe aufmerksam gemacht hätte. Denn das Haus sah aus wie auch immer, in die Tiefe des Gartens hineingesogen unter dem Schatten einiger Kastanienbäume, ruhig, ungefährlich...

Die Milchfrau kam gerade auf die Straße zurück, schaute rechts und links, als ob sie jemanden suche. In dieser frühen Morgenstunde sah man auf der Straße nur einen Milizisten, sonst niemanden. Die Frau schien aber gerade eine dienstliche Person zu suchen, mit schnellem Schritt ging sie gegen den Milizisten und sprach schon aus der Ferne:

Herr, möchten sie ein wenig in diesem Haus Nummer 21 nachsehen... Es scheint mir, hier ist etwas nicht in Ordnung...

ter...beležite ide od 14. st. prije Krista do našega, 21. stoljeća. Naime, pisac uzima za moto natpis sa sarkofaga egipatske kraljice Nefretete u hramu Abu Simbel ("Čovjek se ne mijenja...") čime pokušava još jednu svoju priču historijski kontekstualizirati. U istome se djelu koristi također i vrlo uspjelom parabolom s Kristoforom Kolumbom nehotice radeći na dotematizaciji osnovne priče. Ovakva žanrovska iskakanja dobrim dijelom bi se mogla pravdati Nikolićevom strašću za historijom, koju je – po svjedochenju njegove supruge – "najviše volio", ali i znakom izrazite samokontrole da se takva iskakanja zadrže na granici incidenta, jer sve ostalo moglo bi ga odvesti dalje od žanra kojemu se podredio te ga učiniti pretencioznim, čega se otvoreno čuvao.

Roman *Drug Pi*, posvećen "nepoznatom obaveštajcu", bio je uz *Špijuna X* Nikolićev najtiražniji i najpopularniji roman, i on s temom iz partizanskoga rata. Ovime je i ovaj Nikolićev krimić donekle izuzet iz reda tipične žanrovske proze, posebice ako se uvaži autorova sugestija o njegovoj autobiografičnosti. O dodatnome obogaćivanju žanra svjedoči Nikolićev roman *Reč odbrane* gdje inspektor Malinu pomaže advokat koji je ujedno i narator i zastupnik obrane optuženoga za ubojstvo, ali – na kraju se otkriva – ujedno i ubojica, koji se pokazao kao bolesna, podvojena ličnost. Na sličnoj je temi Nikolić izgradio priču u romanu *Ulica večnog vetra* (1965) u kojemu su žrtve jedne bolesne ličnosti redom riđokose žene, što je jedan od potrošenijih žanrovskih stereotipa.

Sredinom šezdesetih godina Nikolić piše svoje najbolje romane. Naime, pokraj ranijih *Ulice večnog vetra* i *Kristalne pepeljare*, romani *Tajne kanarinčeve krletke* (1962), *Ulaznice za pakao* (1964) i *Četiri pokojna šerifa* (1967) smatraju se autorovim najboljim djelima. U *Kristalnoj pepeljari* (1962) istražitelj Malin se uspijeva ubaciti u međunarodnu skupinu krijumčara droge te uz pomoć Interpola zaustaviti njihovu aktivnost na autoru dobro poznatome području Rijeke. Velimir Milošević je u povodu ovoga autorova romana ustvrdio u *Sarajevskim novinama* kako je napokon moderni kriminalistički roman postao "zabavan, lak, interesantan, a istovremeno sadrži izvjesne književne kvalitete": "Najviše zasluge za to ima Milan Nikolić, jedan od pionira, osnivač ovoga romana kod nas. On mu je odredio fizionomiju i karakter, uzdigao ga na artistsku visinu. Njegovi romani štampaju se jedan za drugim i grabljeni. On je bio prvi i gotovo usamljen kod nas."

U *Tajni kanarinčeve krletke* slično postupaju i istražitelj Rafik, ali se ubacuje u grupu međunarodnih krivotvoritelja novca koji su pokušali stvoriti bazu na riječko-goranskom području za proizvodnju i širenje lažnih dolara u susjednim zemljama. *Četiri pokojna šerifa*, Nikolićev apsolutno najzreliji roman, počinje ubojstvom u Zagrebu, na popularnome Tuškancu. Ubojica je mladi odvjetnik, povratnik iz Njemačke, sin folksdojčera kojemu su u ratu na njegove oči četvorica domaćih ljudi ubili oca i taj zločin pripisali partizanima. O svojoj je namjeri telefonski obavijestio policiju kako bi svratio pažnju na sebe, ali se ne i

Roman *Četiri pokojna šerifa*, Svjetlost, Sarajevo, 1967, Biblioteka Džepna knjiga – ilustracija na korici Mirko Stojnić

Rukopis *Kuće izgubljenih mačaka* iz 1968.

odao, nego da bi na kraju ipak sam presudio očevim ubojicama; naime, kao pravnik dobro je znao da za zakonsku tužbu nema pravnih dokaza. Na istražitelju je zadatak da čim prije složi kriminalcu kako bi barem donekle smanjio broj žrtava ove osvete.

Po ideji scenarija za film *Minuta za ubistvo* (1962) Nikolić je napisao svoj dvadeset i drugi roman *Peti čvor* koji je u nastavcima izlazio u *Glasi Slavonije* (1963). *Ulaznica za pakao* (1964) reklamiran je kao roman koji jednako kao i većina ranijih predstavlja novi korak u osvajanju domaće teme i time boljeg pozicioniranja domaćeg krimića. Ocijenjen je dvojako zanimljivim – zbog domaćega, pa makar tek periferno zahvaćenoga "našeg života" i zbog forme, koja je čvršća. U prilog Nikolićevoj žanrovskoj ino-

**Milan
Nikolić:**

*Stari Mačak
Ljubici
Viktorija
15.11.1968*

MAČAK

KROJI PRAVDU

Automobil se nekako pijano kretao slabo osvetljenom alejom, u kojoj su se retke ulične sijalice prosto gubile među gustim krošnjama platana. Mada se kretao brzinom manjom od dvadeset kilometara na sat, odmah sam shvatio da se ta vožnja neće završiti kako treba. Po duboko ukorenjenoj navici pogledao sam na svoj ručni časovnik i utvrdio tačno vreme: ponoć i devet minuta. Dakle, bio je već ponedeljak, deseti jul. Osvrnuh se prema ogradi, iza koje se, sakrivena u gustom ukrasnom rastinju, nalazila jedna od onih retkih vila, rasutih po tom najsevernijem delu Zagreba izvan grada, gotovo na padinama Sljemena. Iako nije bilo ni daška vetra, iza jednog grma nešto se pomaklo. Neko se sigurno krio. Možda mačka, ili...

Tačno u deset minuta po ponoći automobil siđe s kolovoza i tupo udari o najbliže stablo. Čuo se zveket stakla, a zatim se desni reflektor ugasi. Onaj drugi ostade upaljen, kao jednogodišnji pirat kojem je protivnik proburazio srce. Motor zakašlja i ugasi se. Oko mene ponovo zavlada potpuna tišina.

Polako sam pošao prema automobilu. Leva noga me žignu u kolenu. To mi se uvek događa pred promenu vremena. Pre nekoliko godina dobio sam kuršum u nogu zbog kojeg umalo nisam zauvek ostao kljast.

Iako je nebo bilo savršeno vedro i osuto bezbrojnim zvezdama, mogao sam se opkladiti da će tog dana — mislim na ponedeljak, deseti jul — doći do prave oluje, grmljavine i proloma oblaka. Moja noga je bolji meteorolog od svih onih koji nam prognoziraju vreme.

Oprezno sam zaobišao automobil, pazeći da ne uđem u snop svetlosti njegovog jedinog reflektora. Istina, nikog osim mene nije bilo na vidiku, ali onaj grm... Prišao sam oprezno havarisanom vozilu. Bio je to crni folksvagen tako starog tipa da mu je već odavno bilo mesto u starom gvožđu. Posle ovog udesa najverovatnije će onamo i otići. Povukoh ručicu i otvorih vrata automobila.

Jedna žena ležala je presamičena preko volana. Kao mrtva. Bilo je nemoguće da

Kratki kriminalistički roman *Mačak kroji pravdu*, Duga, Beograd, 1968, *Zeleni dodatak* — uz ilustraciju rukom upisana posveta supruzi

Fotografija iz 1968, s lijeva: Petar Janošević, Milan Nikolić, Milan Nef i Ervin Mačković

vativnosti može se upisati još jednu činjenicu, naime, da roman sadrži funkcionalno i stilski jaku dijarističku dionicu – *Dnevnik Mirka Crnkovića*.

Zanemarimo li preostale krimi-priče u *Duginom Zelenom dodatku* (*Jedan dolar za viski i Mačak kroji pravdu*, 1968. te *Zeleni signal na prelazu*, 1970), Nikolić sredinom sedamdesetih godina zapravo prestaje pisati krimiće. O mogućem razlogu u jednome pismu iz 1965. on se žali:

U posljednje vrijeme, neposredno uzrokovano reformom u jugoslavenskoj privredi, došlo je i do znatnih promjena u jugoslavenskoj filmskoj industriji, isto kao i u izdavačkoj djelatnosti. Dolazi do svestranih reorganizacija i sličnog, što je mene osobno prilično pogodilo, jer žanr kojim se bavim u svojem književnom radu prestaje da u Jugoslaviji kotira onoliko koliko je kotirao prije nekog vremena. Drugim riječima, ostajem bez zarade...

I tek što je stao na noge, domaći krimić morao je, čini se, na neko vrijeme uzeti predah. Nikolić je ovu stanku iskoristio uglavnom za vestern-priče, koje je pod svojim starim pseudonimom Milton S. Nikols pisao za svoga beogradskog nakladnika. U posljednjem intervjuu koji je 5. kolovoza 1970. dao prijatelju Milanu Nefu, novinaru *Virovitičkog lista*, ponovit će kako je kod izdavača popustio interes za kriminalističke romane, a porastao za vesterne koji pune kina, pa makar bili “puka limunada”. Sve to pripisuje “vrtoglavom tempu” modernog života u kojemu je sve

manje mjesta za lijepe i plemenite stvari, pa razmišlja čak i o odlasku u Ameriku gdje bi “u slabo nastanjenim prostranstvima” možda našao još nešto od stare romantike.

Međutim, nije otišao.

*Milan-Miki Nikolić, romanopisac i filmski scenarist, umro je 18. rujna 1970. u 47. godini – baš kao i otac mu.*¹³ Prema osmrtnici bilo je to iznenađa, a prema zadnjem intervjuu “nakon duge bolesti”, i to u virovitičkoj bolnici u koju je primljen dan ranije. Prema otpusnici koju je potpisao ugledni virovitički liječnik, internist dr. Ivan Unterberger, radilo se o moždanoj kapi kao posljedici najvjerojatnije kroničnoga alkoholizma. Pokopan je na virovitičkom groblju u nedjelju 20. rujna, u 16 sati. Iza njega ostala je pozamašna biblioteka krimića koje je – uredno složene i popisane – Nikolićeva udovica Ljubica Nikolić, ispunjavajući muževu posljednju želju, darivala Gradskom muzeju u Virovitici.

¹³ Zanimljivo da Nikolić ni u jednome od svojih desetak intervjua oca ne spominje. Koliko znam, učinio je to jedino na početku svoje Šaljive autobiografije koju sam uvrstio u svoju knjigu *Autobiografija hrvatskih pisaca* (1997). Počinjući kako formalno on zapravo nije ni rođen, Nikolić to ovako pojašnjava:

...Naime, u doba mog rođenja (...) krštenje djece je bilo obavezno i jedino su crkveni dokumenti o rođenju bili važeći. Pošto mi je otac bio oficir u vojsci stare Jugoslavije, vojni svećenik je želio da me krsti, pa pošto su bili prijatelji (papa je volio dobru kapljicu)..., eto, on me je krstio. Ali, pošto u vojsci rađanja nisu predviđena, nego samo umiranja, tako je i moj krstitelj vodio samo knjigu umrlih. Moje rođenje za bilježio je i nju prekrizivši jednostavno ono “umro” i napisavši “rođen”... -

MEDICINSKI CENTAR VIROVITICA Odjel: Interni

OTPUSNICA br. _____

Ime i prezime NIKOLIĆ MILAN M. br. 7272

liječen je u ovoj bolnici od 16.IX 7o. 196 do 18.IX 7o. 196 godine

Stanje pri izlasku: umro

Dijagnoza:	COMA CEREBRALE
Operacija:	INSULTUS VASCULARIS CEREBRI
Vrsta operacije	HEMIPAREISIS LATERIS SINISTRI HYPERTONIA ARTERIALIS ESS. COR HYPERTONICUM COMP= NARKOMANIA (ALFIMID) AETHYLISMUS CHRONICUS, DYP SOMANIA

Kratka bolnička terapija: 50% glukoza, Aminophyllin, Cedilanid, Complian, Antibiotika.

Potrebno je dalje liječenje: Exitus letalis nastupa 18.IX 197o.u 15,1o h.

U Virovitici, dana 18.IX 197o.

Šef. odjela Z.
Dr. Unterberger

Ostala je, međutim, i bogata rukopisna ostavština od dvadesetak različitih uglavnom dovršenih djela među kojima najviše kriminalističkih romana. Statistički gledajući u karijeri koja je trajala jedva 15 godina, pisac s biografijom još uvijek prepunoj nepoznanica napisao je godišnje najmanje dva krimića – sveukupno desetak tisuća stranica. Oni koji su stigli biti objavljeni otisnuti su prema nekim procjenama u 700 000 primjeraka. Svakako nijedan ispod 10 000, što je naklada o kojoj današnji pisci s prostora biše države mogu samo sanjati.¹⁴

O čitanosti Nikolićevih romana svjedoče i povremene liste “jugoslovenskih bestselera” poput one u novosadskoj reviji *Nova knjiga* koja je u svome rujanskome broju 1959. donijela izvještaj za kolovoz o prodaji pojedinih naslova u “svim većim mestima u zemlji”. U kategoriji “lakoga žanra (zabavni i kriminalni roman)” vrh liste držali su romani A. Christie, potom roman *Bila sam špijunka* Dušana Simića, a nakon G. Simenona i Borivoja Vidića slijedio je Nikolićev roman *Čovek koji je voleo gužvu*. Zanimljivo da je isti roman najbolju prodaju imao u – Karlovcu! Isti se Nikolićev roman našao i u *Politikinoj* rubrici bibliografija, i to iza jednoga Kardeljeva referata i materijala s 4. kongresa Saveza komunista Srbije, odnosno knjige o Marxovoj estetici u izdanju Srpske akademije nauka, drugog izdanja Sveznadarova leksikona te Barkovićeve romana *Podimo časkom umrijeti* (Mladost, Zagreb 1959). Zato je, međutim, prema *Borbinom* bibliografiji *Čovek koji je volio gužvu* (sic!) odmah iza monografije o Vuku S. Karadžiću Mladena Leskovca u nakladi sarajevske Svjetlosti.

3.

Pojava svakog Nikolićeva romana bila je popraćena barem najmanjom novinskom bilješkom u tadašnjem jugoslavenskom tisku. Oni svjedoče u prvome redu o popularnosti autora koja je nadilazila granice tadašnjih saveznih republika te pretvarala jednoga rubnoga pisca u državni fenomen. U isto vrijeme stotinjak ovih članaka jedinstvena je prilika da se prati i rekonstruira povijest jednoga žanra koji je u više navrata kucao na vrata nacionalnih kultura, ali umjesto domaćega – rekao bi Krleža – “parfemisanog smeća” radije se uvozila ili lažirala strana roba. Napokon, ništa manje važno, ovime se također prati nastanak i razvoj refleksije o tome na ovim prostorima pionirske žanru, tj. njegova kritika i teorija, koje su također kucale na vrata književne znanosti. I doista, upravo onih godina na koje Nikolić rezignirano upozorava, u godinama ozbiljne gospodarske i političke krize koja je sve manje išla na ruku Nikolićevu tipu krimića, ali je

zato ubrzala liberalizaciju cijeloga sustava, pojavili su se u akademskoj zajednici prvi ozbiljni interesi za ovaj žanr (Sekcija za povijest i metodologiju knjiženosti pri HFD-u). Na drugoj strani književna je kritika već bila spremna i sve angažiranije pratila produkciju tzv. masovne kulture (I. Mandić, B. Donat, V. Tenžera i dr.). Bilo je rano i preblizu da bi se već tada vidjelo kako se zapravo radi o dotrajalosti jedne paradigme u kojoj se literatura još dijelila na visoku i nisku, elitnu i trivijalnu, odnosno na društveno poželjnu i onu koju valja na sve načine držati na oku.

Prvi roman svojeg sugrađanina *Virovitički list* je ocijenio kao jedan od prvih domaćih detektivskih romana uopće i zato pionirskim radom na jednoj novoj književnoj vrsti. Joža Vlahović u *Borbi* 1958. Nikolića proglašava *Virovitičkim Simenonom*, koji iz “turobne provincijske tišine” svojim romanima “zabavlja cijelu zemlju”. Za *Glas Slavonije* Nikolić je “novi lik u našoj književnosti” koji je “učinio prve korake k potiskivanju stranih utjecaja često loših koje prevedena literatura te vrste unosi u našu čitačku publiku”. Dok anonimni kritičar sarajevskog *Oslobođenja* u povodu Nikolićeva nagrađenoga i vrlo čitanoga romana *Čovek koji je voleo gužvu* ističe nedostatak ne samo “pravih zagonetki”, nego i “jednog nasušnog literarnog minimuma”, dotle *Politikin* Miodrag Maksimović primjećuje kako je Nikolić “dokučio metod kriminalnih romana”, pa jedan drugi kritičar u istome *Oslobođenju* “visokog, koštunjavog 35-godišnjaka sa lulom” sada proglašava – “jugoslovenskim Žoržom Simenonom”.

Da nije lako išlo ni u samoj Džepnoj knjizi, koja je Nikolića lansirala, potvrdio je u zagrebačkome *VUS-u* 1960. Mesud Branković:

Kad smo pročitali rukopise (...) bili smo veoma zainteresirani, ali se nismo odmah usuđivali da ih izdamo. Domaća literatura kriminalističkog žanra u to vrijeme praktično nije postojala. Dotad je najveći broj sličnih romana iz pera domaćih autora objavljen pod pseudonimom, a radnja im se često događala u drugim zemljama, tako da se činilo kao da su ih pisali neki strani autori. Mi u Džepnoj knjizi odlučili smo najzad da izdamo prvi Nikolićev roman, ali pod punim imenom autora, a ne pod pseudonimom Malin, kako se on bio potpisao.

I dok se daljnja sudbina domaćeg krimića uglavnom svodila na birokratska pitanja kojom mu poreznom stopom doskočiti – “šund” je i dalje je živio sa svojim anonimnom i sve brojnijom publikom.

Sam Nikolić na ovu je literaturu ovako gledao:

Zabavni roman pisan lijepim čistim jezikom, a koji sadrži izvjesnu moralnu i društveno-odgojnu pouku ne može biti šund. Njegova je svrha da premorenom radnom čovjeku pruži razonodu i izvjesnu relaksaciju u slobodnim trenucima

¹⁴ Najvećim dijelom Nikolićeva je ostavština kod mene i to po želji autorove udovice. No, koliko znam nešto se može naći i kod drugih, uglavnom kopije rukopisa nekih romana i priča, ali i dio osobnih dokumenata, npr. Nikolićev indeks, pisma i fotografije. Moja sugestija da zavičajni muzej nađe mjesta za neku vrstu memorijalne sobe gdje bi se sve to spremilo i čuvalo zasad je bez odjeka. U međuvremenu zanimanje je pokazala tamošnja gradska knjižnica, pa se valja nadati da će jednoga dana sve to biti na pravome mjestu.

Fotografija groba Milana Nikolića, snimljeno u kolovozu 2015.

11. srpnja 2003.

Revija

9

Iz rukopisne ostavštine "Virovitičkog Simenona" - Milana Nikolića (1924-1970). Priredio Vinko Brešić

Milan Nikolić

SIVE PRIČE

MOTTO

Da odlažim znadem, al' odakle ne znam,
I da idem znadem, ali kamo ne znam.
Ja znadem čak i da živim...

Al' ne znam da li je moja buš sreća
Ne tim stazama svim.
Ospješan, a često ne znam što je
I u stru mi ne znam lko je.
Što mi ljepotica često stvara,
Što mi toliko čista razvira
I misli ubija moje...
...ja ne znam...
No ja to ipak životom zovem,
Prem ne znam životom čega...
(Ilda Jurković: *Sive staze*, napisano u Vrapču, siječnja 1956. godine.)

SEDMNA ZENA

"Nazdravimo svim lijepim ženama svijeta!"

Plavokosi je visoko uzdignuo čestu i ozareta lica aperio pogled u bijeli strop, namrštinivši se sretno, kao da na njemu visi bar nekoliko ljepotica.
"Zvijezde!" odzvalo mu se nekoliko glasova te veselog društva što ga je okruživalo. Ruke se podigle u više, čaše zveckale jedna o drugu i kretalo brza tekućina izi se u nekoliko grla. Pratile žene, više ili manje lijepe, stidljivo se zahibale uprtažano vjerujući da se u zaljubliva i njih tike.

Nekadašnji naš sugrađanin, pisac i boem, Milan Nikolić (1924-1970), za svojega relativno kratkoga života i književničkoga stvora objavio je četrdesetak uglavnom kriminalističkih romana po kojima je stekao glas "Virovitičkog Simenona" te status "bježega prvoga profesionalnog pisca kretanja" čiji su romani objavivani u danas nezamislivim makladama od nekoliko stotina tisuća primjeraka. U Nikolićevoj ostavštini nalazi se još desetak nepublikiranih romana, nekoliko scenarija i pjesama te jedna zbirka novela. Osim što pokazuje izvanrednu autorovu plodnost, ovi rukopisi u prvome redu bacaju jedno novo, posve drukčije svjetlo na pisca Nikolića. "Virovitički list" prihvatilo je zato prijedlog književnoga povjesničara i sveučilišnog profesora Vinka Brešića, koji je najveće zaslužan za promidžbu Nikolićeva književnoga djela, da upravo na našim stranicama počne objavivati djela iz ostavštine našeg bivšega sugrađanina, koji je ustalom mnoge svoje romane upravo ovdje prvi put objavio. Nadamo se da će ga njegovi Virovitičani i danas rado čitati, pogotovo ako napomenemo kako se radio u vrijeme izložbenog i ratnog groza. Baš je takva i zbirka njegovih novela *Sive priče*, kojim i započinjemo ovaj serijal.

Uredništvo

Prezimalo mi je jednina da je napisati bez obziranja. Pohodi od nje i to čim prije, prije nego što pomonno popustim pred njezinim čarima.
No još sam se uvijek kalebao, ali pogled mi je i dalje prelazio s lika jedne djevojke na drugu. Koliko većari i namrštinjani lica, koliko ljepote! Ne, nikako se neću vezati s Elvirom, dista mi je toga. Očjednom mi se njezina savršena doljeznanost učinila samo najobičnijom maskom. Muram, pahčice, i to odmah, ampuža, još istog časa, prije nego što popustim, jer to je jedini spas!

Elvira je još uvijek pripovijedala, ne primjećujući promjene koje su se u meni zivale. Ja sam to njezino pričanje s dvije riječi isprike prekinuo i odlazio se od stola. Mogla si je misliti da odlazim na jedan čas u toaletu, a ja sam je u tom uvjerenju i želio ustaviti, da se mogu neopazeno i bez raspravljaja s njom izgubiti.
Nisam imao nikakav određeni plan kada sam vratio od stola. Znao sam samo da moram pobjeći od Elvire, i to po svaku cijenu. I uspio sam napustiti

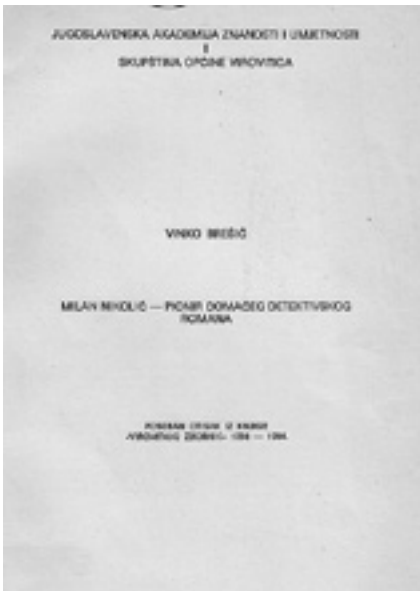
Sabrana djela Milana Nikolića - poklon muzeju

Udova plonira Jugoslaven-
skog zabavnog romana, knji-
ževnika MILANA NIKOLIĆA
MIKIJA — LJUBICA NIKO-
LIĆ, predala je u trajno vlas-
ništvo Gradskom muzeju u
Virovitici komplet od ukupno
43 njegova objavljena roma-
na. U dokumentu, upućenom
Gradskom muzeju i Općin-
skom fondu za kulturu Lju-
bica Nikolić je istakla, da je
tom gestom ispunila želju
svoga pokojnog muža, koji
ju je bio zamolio, da u slu-
čaju njegove smrti, komplet
njegovih objavljenih romana
preda Gradskom muzeju u
trajno vlasništvo.

Uz poklonjena djela Lju-
bica Nikolić je priložila i u-
većanu fotografiju pokojnog
muža, rad Vjekoslava Suda-
revića, te spisak objavljenih
romana detektivskog i špi-
junske sadržaja, koje je
Milan Nikolić Miki napisao
i objavio od 1957. do 1970. go-
dine.

M. N.
Ljubica Nikolić predaje
knjige kustosu muzeja mr.
Danici Kahrić

Supruga Ljubica poklanja Gradskom muzeju u Virovitici primjerke svih objavljenih romana, članak iz *Virovitičkog lista*, 1971.Početak *Sivih priča* u *Virovitičkom listu*, 11. srpnja 2003.

Nikolićeva lula

Rad Vinka Brešića *Milan Nikolić – pionir domaćeg detektivskog romana*, separat iz *Virovitičkog zbornika*; 1234-1984, Virovitica, 1986, str. 423-431.

poslije svakodnevne napregnutosti što je izaziva današnji tempo i način života. Svrha je takva romana pozitivna.

Pisao je relativno lako, brzo i pomalo fanatično. Svoj normalni radni dan jednom je ovako opisao:

...ustajanje oko 9 sati. Od 10 do 14 sati radim. Zatim ručak, pa popodnevni odmor. Onda opet od 16 do 18 sati radim, a potom razonoda: kino, kavana i drugo. Alkohol ne smatram razonodom... (*Glas Slavonije*, 1960).

Visok, ripkurbijevskog izgleda, inteligentan, šarmantan i galantan, ali pred kraj sve manje građanski uzoran, Virovitički Simenon slovio je u svojem malome slavonskom gradu kao – blago rečeno – neobičan tip.¹⁵

Nikolićeva supruga koja ga je 1957. primila u svoju dvorišnu kućicu u Ulici Matije Gupca 1 ("Vila dvorište") i pobrinula se da ima vlastiti radni stol i pisaci stroj, umjesto da svoje rukopise prepisuje kod majke na hotelskoj recepciji, radila je kao bankovna službenica. Po vlastitim riječima dovoljno je zarađivala da je mogla uzdržavati sebe i muža čiji su honorari bili ne samo rela-

Kristalna pepeljara, poklon supruge Ljubice – vidi njezino pismo od 17. lipnja 1987.

tivno slabi i neredoviti, nego su mu najčešće "curili kroz prste". U jednome ga se pismu ovako prisjeća:

Pisao je uvijek trezan, ali kad je trebalo da se odmori, morao je da pije (...). U kući je morao biti mir, jer sve mu je smetalo, i voda da curi, i da netko govori, i da radi usisavač za prašinu ili bilo šta. Podnosio je nešto živo, što ne govori, a to je bio jedan stari mačak, koji je cijeli dan ležao na jednom čošku njegovog pisaćeg stola, a zvao se inspektor Hönn. Prije spavanja je čitao, i ujutro je čitao u krevetu. Kad je počeo da piše, nitko ga nije smio ometati, jer inače, bacio bi sve

¹⁵ U knjizi *145 sjećanja na ljude* (2008) Branislav Glumac ovako opisuje svoga sumještanina: "...prvi do samouništenja u potrošnji vinjaka i konjaka. Do crijeva u duhanima. Izgledom pljunuti slavni detektiv Rip Kirby..."

Titograd, 17.6.1987.g.

Vrlo poštovani Dr. Brešić!

Došao je i dan da vam napišem ovo moje pismo. Ne mogu vam opisati svoju intimnu radost i zadovoljstvo što ste pristali da preuzmete ovo malo arhive jednoga skromnog pisca. Najviše sam zadovoljna u mislima, što znam i vjerujem, da ćete ove romane sačuvati i upotpuniti jedan mali prostor u vašoj ličnoj biblioteci.

Da bi imali pregled, ja ću ih redom popisati:

1.) Prsten s ružom	15.) Igra klovnova
2.) Partija karata	16.) Reč odbrane
3.) Smrt traži drugoga	17.) Crno sunce
4.) Slučaj Hohna Lubina	18.) Kristalna pepeljara
5.) Obračun na obali	19.) Nije bilo slučajno
6.) Čovek koji je voleo gužvu	20.) Tajna kanarinčeve krletke
7.) Jedan stranac je stigao	21.) Ulaznica za pakao
8.) Nesudjeni vampir	22.) Ulica večnog vetra
9.) Dosije 1714	23.) Četiri pokojna šerifa
10.) Posljednja karta	24.) Jedan dolar za viski
11.) Petao u prozoru	25.) Mačak kroji pravdu
12.) Pošalji čoveka u pola dva	
13.) Zovem jupiter...beležite...	
14.) Drug PI	

.....-----.....

Imam još pet komada pod pseudonimom, ali smatram da ti nisu za vas interesantni, pa ih nisam priložila.

Prilažen vam KRISTALNU PEPELJARU (koju sam mu ja poklonila kada je kod mene počeo pisati) i uz tu pepeljara su napisani svi ti romani, filmovi, TV drame, razne priče po časopisima i cijela pošćeva korespondencija, pa sam smatrala da je red, da i ta pepeljara i pošćeva lula budu pored njegovih romana za uspomenu onome tko to zna čuvati, a ja lično smatram da ste to samo vi i vaša cij.porodica.

Milan Nikolić je rođen 20.lipnja, pa želim, da na taj dan primite ovaj paket-poklon od mene, jer da je on živ, i on bi se mnogo radovao, kad bi znao kuda odlaze njegovi romani, vjerujte mi...

Čekam sobu u Rimu, kao posljednju stanicu života, pa neka nestanem tamo gdje je nestala i kraljica Teuta...

Kad sve sredim, javit ću vam se, jer ću onda zbilja imati vremena za sve lijepe stvari i lijepe misli o svemu...

Iskrene pozdrave svima vašima u kući, a vas posebno pozdravlja

Ljubica

Ljubica Nikolić

P.S.
Roman s-25 javlja
imate od ranije.

što je do tada napisao, pa sam ja u prozor stavila tušem ispisanu obavijest: *Molim ne smetati, radim...* (...) Mene je smatrao kao prosječnog čitaoca kakvih kaže najviše ima koji čitaju romane koje izdaje Džepna knjiga. Ako sam mu rekla da mi se ne sviđa, on je bez razmišljanja pocepao i pisao na novo (...). Ponekad je znao napisati po dvije varijante početka romana, pa onda da ja odlučim koje je bolje...

Usluge popularnoga Mikija, vlasnika fiktivne Agencije za umorstva, bile su na cijeni u njegovome inače mirnome gradu. Pomagao je ne samo "prijateljima iz sekretarijata za unutrašnje poslove" da riješe "neki stručni problem", nego je ponekad činio i ono što i njegovi junaci, npr. da "razoruža čoveka koji je pretio da će pištoljem ubiti ženu". Čak je mjesnoj banci kao sumnjivac pomogao da bolje osigura vlastiti trezor!¹⁶ No, slučaj s njegovim romanom *Ulaznica za pakao* ponešto je drukčiji. Kad je, naime, ovaj roman izišao iz štampe, službenici državne sigurnosti (UDB-e) odveli su ga, saslušavali i naposljetku privoljeli da se odrekne autorskih prava kako ga ne bi slučajno ponovo objavio. Evo kako tu epizodu opisuje Nikolićeva udovica:

...kad je izašao iz štampe roman *Ulaznica za pakao*, ... došla UDB-a kolima iz Ljubljane, tačno u dvorište banke, pronašli pisca, i odveli ga sobom u hotel, tamo su dugo razgovarali, a kasnije su se vratili u onaj stan u dvorište, gdje [je] on morao napisati izjavu, da se odriče svih autorskih prava za taj roman, tako da slučajno ne bi mogao štampati ponovljeno izdanje. Još je bio na vlasti Ranković, a Nikolić je u tom romanu mnogo prisluškiavao telef. razgovore, što pojedincima te vrste nije odgovaralo..."

S Nikolićevom smrću mnoge stvari kao da su se poklopile. Godine koje su prošle donijele su punu afirmaciju i njemu i njegovome krimiću. Nametnuo se ne samo kao najtiražniji i najpopularniji domaći pisac u jednome novome žanru, nego i kao pisac koji je trasirao i obilježio pionirsko razdoblje povijesti jugoslavenskoga kriminalističkog romana. Sedamdesete su godine donijele ne samo novi pristup književnosti, nego promjene cijele kulturne paradigme, s njome i statusa dotad rubnih književnih fenomena među koje je pripadao i krimić. S njima je donijela i novu generaciju s kojom žanr krimića napokon stječe društveno priznanje i bolji status. Ako je smjenu ovih generacija,

16 Ovu anegdotu pišćeva supruga ovako preporučava:

...nastala sumnja u mojoj banci, pa me je direktor pozvao i pitao me kako bih ja osigurala trezor, i da mu napišem svoj pismeni izvještaj. Kasnije sam saznala, da je taj direktor sazvaio partijski sastanak i predočio članovima, kako sam ja sumnjiva, jer moj muž piše kriminalne romane i da ćemo on i ja opljačkati trezor (...), pa je zato tražio taj izvještaj od mene. Ja ne sluteći ništa zlo, zamolim svoga Milana, da u moje ime napiše izvještaj kako bi se osigurao trezor, a kad sam ja to predala direktoru, on je ostao bez riječi i rekao mi, da mi nismo u mogućnosti sve to sprovesti, pa par dana iza toga kaže on meni oprezno: "Ja nisam zadovoljan sa radom šefa računovodstva, pa želim da ti preuzmeš tu dužnost", a bivšeg šefa računovodstva stavlja na moju dužnost šefa trezora... (Lj. Nikolić, 1. 4. 1988)

Vizit-karta Nikolićeve fiktivne Agencije za umorstva "Miki"

koju s jedne strane predstavlja trojac M. Nikolić, B. Belan i N. Brixu, a s druge P. Pavličić, Lj. Bauer i G. Tribuson, obilježila godina 1968. i sve ono što se nadalje zbivalo unutar jake i opasne hladno-ratovske atmosfere, smjena sljedećih naraštaja krimića obaviti će se u sjeni pada Berlinskog zida i komunizma, odnosno, u sjeni Titove smrti, a potom i raspada Jugoslavije.

Bez obzira što ga nema u Lasićevoj analizi poetike kriminalističkog romana (1973), bilo je samo pitanje vremena kada će neko novo istraživanje ovoga područja morati uzeti u obzir i ovo ga pisca. Okolnosti su htjele da na tome putu prve korake napravi baš pisac ovih redaka – i to u spomenutoj virovitičkoj obljetnici, potom u nizu *Slavonica* s još jednim Nikolićevim rukopisnim krimićem, a onda također spomenuti *Vjesnikov* članak koji je trebao svratiti pažnju na jednoga s nepravom zaboravljenoga jugoslavenskoga, odnosno hrvatskog pisca. A da je kanonizacija virovitičkog Simenona otpočela, bez obzira na pomalo bizarni previd *Hrvatskog leksikona*, a onda i previd u tipološkom pregledu *Hrvatskog romana 1945.-1990.* Cvjetka Milanje (1996), pokazalo je uvrštavanje Milana Nikolića u *Leksikon hrvatskih pisaca* (2000), ubrzo potom i u *Povijest hrvatskog romana* Krešimira Nemeća (2003), na kraju i u *Hrvatsku enciklopediju* (gdje mu, međutim, nema oca!)

O Nikoliću sam pisao i za jedan njemački leksikon¹⁷ dok će najnoviju inačicu leksikografske natuknice za *Enciklopediju hrvatske književnosti* (2011) napisati Antonio Juričić – prvi naš doktor krimića. Dok je Juričić radio na svome doktoratu *Kriminalistički žanr u hrvatskoj književnosti*¹⁸, na Sveučilištu u Leipzigu Ulrike Schult radila je na svome magisteriju *Der kroatische Kriminalroman der 1950er und 1960er Jahre*.¹⁹ Popularna kultura s kulturnim studijima postali su novi interpretacijski okvir u kojemu su krimić i s njime Milan Nikolić našli svoje nezaobilazno mje-

17 V. Brešić, *Der kroatische Kriminalroman*, u: *Diskurs der Schwelle. Aspekte der kroatischen Gegenwartsliteratur*, Frankfurt am Main 1996, str. 205-224

18 A. Toni Juričić, *Kriminalistički žanr u hrvatskoj književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010. Rukopis, str. 150

19 U. Schult, *Lebenswirklichkeit im Sozialismus im Prisma der Populärliteratur: Der kroatische Kriminalroman der 1950er und 1960er Jahre*. Magisterarbeit im Fach Südslavistik Bereich Südslavische Literatur- und Kulturstudien vorgelegt, Universität Leipzig, Institut für Slavistik, am 1. Dezember 2009. – Rukopis, str. 111

Prve dvije stranice opsežnoga članka Nenada Polimca u *Jutarnjem listu*, 3. 12. 2011.

sto. Ukazala je na to još jedna doktorska disertacija – *Popularna kultura i hrvatski roman od socijalizma do tranzicije* Maše Kolanović.²⁰

U sada relativno povoljnoj atmosferi činilo se da je iskrsnuo trenutak da se posegne i za piščevom ostavštinom. Bilo je logično da se krene otkud je sve i počelo, tj. iz Virovitice. Zato sam prvo za *Zavičaj*, časopis mjesnog ogranka Matice hrvatske, sastavio i opisao Nikolićevu ostavštinu, a onda *Virovitičkome listu* ponudio nekoliko *Sivih priča*.

Dok sam uzalud čekao da se u Nikolićevu gradu nešto pokrene, u Zagrebu je Veljko Krulčić, pasionirani istraživač hrvatskog stripa, ponovio neke od ponajboljih Nikolićevih romana (*Četiri pokojna šerifa*, *Obračun na obali*, *Prsten s ružom*, *Dosje 1714* i *Kristalna pepeljara*), i to u Vedisovoj ekskluzivnoj biblioteci pod imenom *Najbolji romani kriminalističke literature*. Bio je to okidač Nenadu Polimcu da u *Jutarnjem listu* krajem 2011. u velikome stilu svrati pažnju na “zaboravljenoga kralja jugoslavenskog krimića”.²¹ Preko cijele stranice karakteristični Nikolićev portret s lulom s udarnom rečenicom iz relativno opsežnoga članka: “Oca

su mu strijeljali partizani, a on je najprije postao agent KOS-a pa književna zvijezda”. Žurnalistički provokativno, ali ne i daleko od istine, Polimac naziva Nikolića “najbolje čuvanom tajnom novije hrvatske književnosti”. Sugerirajući kako je pisac o kojemu se “vode polemike na internetskim forumima” a preostali mu poklonici na buvljacima kupuju stara izdanja napokon zavrijedio “pravu biografiju”, ovaj filmofil i filmolog ide i dalje nimalo ne dvojeći da bi Nikolićev životopis bio “odličan predložak i za igrani film”.

Na jednome takvome, sada već pomalo mondenome buvljaku kakav je u međuvremenu postao onaj na zagrebačkome Britanskom trgu, popularnome Malom placu, može se nedjeljom pronaći doista još poneki Nikolićev knjižuljak. Na tome istome placu *Gordoganov* urednik i pisac ovih redaka dogovorili su se da će nešto napraviti ...

I, evo, napravismo!

U Zagrebu, 6. rujna 2015.

²⁰ M. Kolanović, *Udarnik! Buntovnik? Potrošač.... Popularna kultura i hrvatski roman od socijalizma do tranzicije*, Zagreb 2011.

²¹ N. Polimac, *Milan Nikolić – Priča o zaboravljenome kralju jugoslavenskih krimića*, *Jutarnji list*, 3. prosinca 2011; Magazin br. 67, str. 76-78

Nikolićeva bibliografija

I. Objavljena izdanja

Romani

- 1957.**
- PRSTEN S RUŽOM*. Džepna knjiga, Sarajevo 1957. Biblioteka Džepna knjiga, knj. 65, str. 161. Urednik Miodrag Bogičević. Naslovna strana Mirko Stojnić.
 - PARTIJA KARATA*. Džepna knjiga, Sarajevo 1957. Biblioteka Džepna knjiga, knj. 73, str. 102. Ur. M. Bogičević. Nasl. str. M. Stojnić.
- 1958.**
- OBRAČUN NA OBALI*. Džepna knjiga, Sarajevo 1958. Biblioteka Džepna knjiga, knj. 112, str. 199. Ur. M. Bogičević. Nasl. str. M. Stojnić.
 - SMRT TRAŽI DRUGOGA*. Izdavački centar Virovitički list, Virovitica, 1958. Str. 119, 8.
 - SLUČAJ JOHNA LUBINA*. Roman. Izdavački centar Virovitički list, Virovitica 1958. Str. 84, 8.
 - ŠPIJUN X JAVLJA!* Džepna knjiga, Sarajevo, 1958. Biblioteka Džepna knjiga, knj. 123, str. 164. Ur. M. Bogičević. Nasl. str. M. Stojnić.
- 1959.**
- ČOVEK KOJI JE VOLEO GUŽVU*. Džepna knjiga, Sarajevo 1959. Biblioteka Džepna knjiga, knj. 140, str. 235. Ur. M. Bogičević. Nasl. str. Andrija Maurović.
 - JEDAN STRANAC JE STIGAO*. Džepna knjiga, Sarajevo 1959. Biblioteka Džepna knjiga, knj. 156, str. 191. Ur. M. Bogičević. Nasl. str. M. Stojnić.
 - Prsten z rožo*. Mladinska knjiga, Ljubljana 1959. Str. 158/9, 8. Prevel Lojze Maruško. Ilustr. Štefan Planinc.
- 1960.**
- NESUĐENI VAMPIR*. Detektivski roman, 1-26 Oslobođenje, Sarajevo 1960.
 - POSLEDNJA KARTA*. Svjetlost, Sarajevo 1960. Biblioteka Džepna knjiga, knj. 179, str. 223. Ur. R. Trifković. Nasl. str. M. Stojnić.
 - DOSIJE 1714*. Roman. Kosmos, Beograd 1960. Zelena biblioteka, knj. 41, str. 155,m8. Ur. Ž. Mitrović.
 - ZOVEM JUPITER... BELEŽITE*. Svjetlost, Sarajevo 1960. Biblioteka Džepna knjiga, knj. 194, str. 246. Ur. R. Trifković.
 - POŠALJI ČOVEKA U POLA DVA*. Duga, Beograd 1960. Plavi dodatak 300 čuda, god. III, br. 53, str. 40. Ur. R. Tošević.
 - PETAO U PROZORU*. Svjetlost, Sarajevo 1960. Biblioteka Džepna knjiga, knj. 181, str. 231. Ur. R. Trifković. Nasl. str. M. Stojnić.
 - Vohun X poroča*. Mladinska knjiga, Ljubljana 1960. Roman Ljubljanskega dnevnika Str. 132, 4.
- 1961.**
- DRUG PI*. Duga, Beograd 1961. Plavi dodatak 300 čuda, god. III, br. 57, str. 96. Ur. R. Tošević.
 - Tovariš Pi*. Ljubljanski dnevnik, Ljubljana 1961.
 - REČ OBRANE* Svjetlost, Sarajevo 1961 Biblioteka Džepna knjiga, knj. 222, str. 221 Ur. R. Trifković, Nasl. str. M. Stojnić.
 - IGRA KLOVNOVA*. Duga, Beograd 1961. Plavi dodatak 300 čuda, god. III, br. 69, str. 40. Ur. R. Tošević.
- 1962.**
- CRNO SUNCE*. Duga, Beograd 1962. Plavi dodatak 300 čuda, god. IV, br. 83, str. 48. Ur. R. Tošević.
 - KRISTALNA PEPELJARA*. Svjetlost, Sarajevo 1962. Biblioteka Džepna knjiga, knj. 251, str. 169. Ur. R. Trifković. Nasl. str. M. Stojnić.
 - NI BILO SLUČAJNO*. Mladinska knjiga, Ljubljana 1962. Komet 6, str. 136. Ureja I. Minetti. Prevel L. Maruško.
 - Nije bilo slučajno*. Kriminalni roman. Glas Slavonije, Osijek 1962. (Izdanje u svescima:) Knjižnica Glasa Slavonije, str. 164.
 - TAJNA KANARINČEVE KRLETKE*. Roman. Kosmos, Beograd 1962. Zelena biblioteka, knj. 53, str. 207/ 8!/. Ur. Živan Mitrović.
 - Konec ob 13.30*. Tovarišev NN, Ljubljana 1962. Pseudonim: Norman Daniels. Str. 92. 8.
- 1963.**
- PETI ČVOR*. Roman iz naših dana. Glas Slavonije, Osijek, 1963. Knjižnica Glasa Slavonije, str. 164m.
 - Špijun X javlja*. Džepna knjiga, Sarajevo 1963. Biblioteka Džepna knjiga, knj. 276, str. 168. Ur. R. Trifković, Nasl. str. Safet Zec.
 - Poslednja karta*. Ljubljanski dnevnik, Ljubljana 1963.
 - Zagonetna slika*. Glas Slavonije, Osijek 1963. Knjižnica Glasa Slavonije, str. 155.
- 1964.**
- ULAZNICA ZA PAKAO*. Svjetlost, Sarajevo 1964 Biblioteka Džepna knjiga, knj. 307, str. 173. Ur. R. Trifković. Nasl. str. M. Stojnić.
 - Vstopnica za pekel*. Ljubljanski dnevnik. Ljubljana 1964.
 - POSLUŽITE KAVIN ČAJ*. Roman Glas Slavonije, Osijek 1965. Knjižnica Glasa Slavonije, str. 161.
 - Drug Pi* Svjetlost, Sarajevo 1964. Biblioteka Džepna knjiga, knj. 304, str. 173. Ur. R. Trifković
- 1965.**
- ULICA VEČNOG VETRA*. Svjetlost, Sarajevo 1965. Biblioteka Džepna knjiga, knj. 350, str. 213. Ur. R. Trifković. Nasl. str. M. Stojnić.
- 1967.**
- ČETIRI POKOJNA ŠERIFA*. Svjetlost, Sarajevo 1967. Biblioteka Džepna knjiga, knj. 400, str. 191. Ur. Milica Grabovac. Nasl. str. M. Stojnić.
- 1968.**
- JEDAN DOLAR ZA VISKI*. Kratki kriminalistički roman. Duga, Beograd 1968. Zeleni dodatak 300 čuda, god. X, br. 214, str. 43. Ur. Gavriilo Vučković.
 - MAČAK KROJI PRAVDU*. Kratki kriminalistički roman. Duga, Beograd 1968. Zeleni dodatak 300 čuda, br. 25, str. 64.
- 1969.**
- TANKA LINIJA PRAVDE*. Duga, Beograd 1969. Pseudonim: Milton S. Nikols.
 - ŽUBOR POTOKA GVADALUPE*. Duga, Beograd 1969. Plavi dodatak 300 čuda, god. XI, br. 382, str. 67. – Pseudonim: Milton S. Nikols.
- 1970.**
- JASTREBOVO GNEZDO*. Duga, Beograd 1970. Plavi dodatak 300 čuda, god. XII, br. 400, str. 64. Pseudonim: Milton S. Nikols.
 - PODNE U MENARDU*. Duga, Beograd 1970. Plavi dodatak 300 čuda, god. XII, br. 405, str. 63. Pseudonim: Milton S. Nikols.
 - ZELENI SIGNAL NA PRELAZU*. Kriminalistički roman. Duga, Beograd 1970. Pseudonim: Džon Smit.

Priče i autobiografija

- AHON I MELINDRA*. Duga, Beograd 1968. Zeleni dodatak Praktična žena, god. X, br. 223, str. 55-58.
- EPITAF*. Duga, Beograd 1968. Zeleni dodatak Praktična žena, god. X, br. 228, str. 53-58.
- ŠALJIVA AUTOBIOGRAFIJA, Bilten Čazmatransa, Čazma, 3. studenoga 1968., str. 9-10

Scenariji

- STAKLENI PARAVAN*. RTV Zagreb. 1959. Režija: Maurizio Fanelli. Scenarij: Ž. Senečić, glazba: M. Brajević.
- POŠTAR ZVONI DVAPUT*. RTV Zagreb, 1960. Režija Maurizio Fanelli. Kriminalistička televizijska igra. Suradnici na scenariju K. Novosel i A. Kesić.

- 3 *X-25 JAVLJA*. Triglav film, Ljubljana 1960. Režija: František Čap. (Prema romanu Špijun X javlja).
- 4 *KUPE 9-10*. RTV Ljubljana, 1961. Režija: Janez Šenk. TV-drama.
- 5 *SUSRET SA SMRĆU*. RTV Ljubljana, 1961. Režija Janez Šenk. TV-drama.
- 6 *SREST ĆEMO SE VEČERAS*. Bosna-film, Viba-film, Filmoservis, Šarajevo-Ljubljana-Zagreb 1961. Režija: František Čap.
- 7 *MINUTA ZA UBISTVO*. Viba-film, Ljubljana 1962. Režija: Jane Kavčić. Originalni scenarij: M. Nikolić, Dijalog razradio Marjan Rožanc.
- 8 *POŠALJI ČOVEKA U POLA DVA*. Kino-klub, Beograd 1967. Režija: Dragan Ivkov. Scenarij: M. Nikolić i D. Janičijević.

II. Rukopisi

1956.

- 1 *Sive priče*. Vrapče, 1956. Strojopis, str. [133]. Motto: pjesma Ide Jureković: *Sive staze*, napisano u Vrapču, siječnja 1956. godine. Predlist: Nikolićev portret u ugljenu. – Sadržaj: *Sedma žena plavokosog*, 1; "Ja", 50; *Pismo*, 61; *Utjeha*, 64; *Kockarev sin*, 67; *Moralist*, 69; *Lavor*, 72; *Poštena žena*, 77; *Tuga*, 81; *Gad*, 85; *Bio sam gospodin*, 92; *Povratak*, 96; *Ubica*, 103; *Samoća*, 108; *Košulja*, 111; *Osuđenik na smrt*, 117; "Daj da pijem, mila mamo...", 121; *Oči*, 125; *Samoubica*, 128
- 2 *Drugo izdanje*. Kriminalni roman. Zagreb, 1956. Strojopis, str. 136
- 3 *Društvo uplašanih*. Kriminalni roman. Zagreb 1956.
- 4 *Partija karata s gospodinom Kamilom*. Kriminalni roman. Zagreb, 1956. Strojopis, str. 113
- 5 *Tajni grijeh*. Kriminalni roman. Zagreb, 1956. Strojopis, str. 123

1957.

- 6 *Otrov*. Roman. Zagreb, 1957. Strojopis, str. 284
- 7 *Mrav i mrvica kruha*. Roman. Zagreb, 1957. Strojopis, str. 140
- 8 *Bio sam engleski špijun*. Prvi primjerak: strojopis, str. 140
- 9 *Smrt traži drugoga*. Detektivski roman. Zagreb, 1957. Strojopis, str. 183
- 10 *Prazne stranice*. Kriminalna televizijska igra. Strojopis, str. 35
- 11 *Prazne stranice*. Sinopsis za televizijsku kriminalna igru. Strojopis, str. 9

1958.

- 12 *Sedmi je ubojica*. Sinopsis za kriminalnu dramu. Strojopis, str. 11

1959.

- 13 *Stakleni paravan*. Originlana TV-igra. Radiotelevizija Zagreb. Dramska emisija. Urednik: K. Novosel. Režiser: Mario Fanelli. Uredio I. Štivičić. Strojopis, str. 38

1960.

- 14 *Vraćam se odmah*. *Detektivski roman*. Strojopis, autorove rukopisne intervencije, str. 170
- 15 *Ples klovnova*. Originalna TV-igra. Strojopis, str. 56
- 16 *Poštar (uvijek) zvonit dvaput*. Originalna TV igra. Radiotelevizija Zagreb. Dramska emisija. Urednik: V. Gotovac. Režiser: M. Fanelli. Uredio I. Štivičić. trojopis, str. 54

1961.

- 17 *Ples klovnova*. Originalna TV-igra. – Strojopis, str. 43
- 18 *Kupe 9 – 10*. Izvirna televizijska igra. Prevedel Janko Moder. TV Ljubljana, 4. IX. 1961. Strojopis, str. 52
- 19 *Peti čvor*. Scenario za igrani zabavni film. Strojopis, str. 45
- 20 *Randevu sa smrću*. Originalna TV-igra. Strojopis, str. 35

1962.

- 21 *Peti čvor*. Scenario za igrani zabavni film. Strojopis, str. 77
- 22 *Samoubistvo?! (raniji naslov: Peti čvor)*. Scenario za igrani film. Strojopis, str. 52
- 23 *Peti čvor*. Scenario za igrani film. Strojopis, str. 68
- 24 *Peti čvor*. Scenario za igrani film. Strojopis, str. 66
- 25 *Velika igra*. Tretman za igrani film, napisan prema materijalu objavljenom u "Politici" pod naslovom *Kako Je Uhvaćen Draža Mihailović* od Gojka Banovića i Koste Stepanovića. Strojopis, str.28
- 26 *Prsten s ružom*. Drama prema istoimenom romanu. Strojopis, str. 35

1964.

- 27 *Četvrti susret*. Strojopis, str. 165
- 28 *Tema bez naslova*. Strojopis, str. 152
- 29 *Jednog običnog dana*. Strojopis, str. 152

1965.

- 30 *Sovinin stazom*. Strojopis, str.167
- ### 1966.
- 31 *Dosije 1714*. TV-igra. Strojopis, str. 56
 - 32 *Mirko Fiket*. Životni put jednog Narodnog heroja. I.-III. Strojopis, str. 432
 - 33 *Uspomeni Josipa Bendaka*. I.-III. Strojopis, str. 240

1967.

- 34 *Priča o "Dragon Lady"*. Strojopis, str. 17
- ### 1968.
- 35 *Kuća izgubljenih mačaka*. Strojopis, str. 197

Prigredio: Vinko Brešić

Naslovna stranica romana *Nije bilo slučajno*, izdanje Privlačice iz Vinkovaca, 1994.

Naslovne stranice novih izdanja romana *Dosje 1714* (Zagreb, 2009) i *Prsten s ružom* (Zagreb, 2012), obje knjige izdala je tvrtka V.D.T. poznatoga publicista Veljka Krulčića

Antonio Toni Juričić

Od Kneginje do Balkan-noira

Kriminalistički žanr u hrvatskoj književnosti

Marie-Christine Leps u svojoj knjizi *Apprehending the criminal: the production of deviance in nineteenth-century discourse* (1992) uvodno navodi da će u svom radu analizirati implikacije kriminalnih pojava i osoba uključenih u njih kroz tri diskurzivna polja: kriminologiju, masovni tisak te kriminalističku fikciju u engleskoj i francuskoj književnosti. Leps tako analizira diskurz jednog razdoblja u čijem se okviru pojavljuju devijacije te predodžbe, spoznaje i govori o njima. Autorica polazi od pretpostavke da su primjena moći i produkcija hegemonije ili 'istinitog' znanja nerazmrsivo povezane u diskurz, pa istina razdoblja ne korespondira s bliskom percepcijom primarne stvarnosti, već više sa zbirom informacija koje, nakon što su stekle legitimitet od strane institucija, organiziraju način postojanja, društveni dogovor, historijsku realnost ljudi i proizvoda. Dakle moć se ne stječe i ne zadržava samo snagom, već je ona rezultat kompleksnog sustava produkcije i distribucije znanja koje stječe pravu vrijednost smještenu u dominantnim pozicijama.⁰¹ Druga radna hipoteza jest da postoji interreferencijalna mreža institucija koje proizvode vladajuće znanje, pa moć ne proistječe iz nekog specifičnog društvenog mjesta – kao što su npr. pravni, kazneni ili policijski sustav, škola, obitelj, vojska – već iz spleta recipročnih vrednovanja i auten-

tičnosti što djeluju među svim tim različitim institucijama.⁰² Svaka od njih, unutar totaliteta određenoga socijalnog diskurza, ima svoj mandat koji određuje granice njihova djelovanja. Intertekstualne cirkulacije znanja, ideološke maksime, metodologiju i epistemologiju one uključuju u svoje partikularne oblike dominacije.

Dakle, tvrdi Leps, dok se znanje proizvodi intertekstualno, svaka diskurzivna praksa zadržava relativnu autonomnost unutar "općeg diskurza vremena", ali je isto tako nužno, u slučaju da želimo proučiti suštinu određene pojave, uzeti u obzir veze koje nastaju među tim diskurzivnim praksama. Ona svoju tvrdnju potkrepljuje primjerom opisa ubojice u trima različitim tipovima teksta u drugoj polovici 19. stoljeća: znanstvenom (C. Lombroso *L'Uomo delinquente: In rapporto all'antropologia, alla giurisprudenza ed alla psichiatria*, 1876), žurnalističkom (*Le Petit Parisien*, 14. rujna 1888) i književnom (A. C. Doyle *A Study in Scarlet*, 1887). Smatra da ako dovodimo u vezu Poea, Gaboriaua i Doylea, autore za koje se drži da su utemeljili kriminalistički žanr, s avanturističkim pričama iz kalendara, onda je isto tako potrebno propitivati njihov odnos s informativnim i znanstvenim tekstovima vremena jer sve te diskurzivne prakse sudjeluju u "društve-

⁰¹ "U Hrvatskoj i na Balkanu, naime, već stoljećima postoje dvije paralelne povijesti. Jedna je ona koja piše u udžbenicima, koja se izriče s govornice, koju poput mantr e ponavljaju političari i novinari, te koja se uči u školi. Postoji, međutim, i ona druga povijest, obiteljska i usmena, koja u našoj oralnoj kulturi ima važniju moć i snagu. To je ona povijest koja se pripovijeda uz stol, povijest čiji su protagonisti kojekakvi dide, stričevi i susedljani. Ta se povijest u vremenima poput '81. pričala ispod glasa, obično uz jače upaljen radio. Ta usmena povijest danas se arlauče, trubi se iz megafona, pijano je se pocikuje po piremima i skandira na stadionskoj okuci. Ali, ona nije zato prestala biti usmenom i neoficijelnom." (Jurica Pavičić *Pradičova povijest. Jutarnji list*, 25. listopada 2008)

⁰² U svojim bilješkama Leps upućuje na mnoga važna djela koja potvrđuju takav pristup. Od samog M. Foucaulta u arheologiji znanja, C. Lévi-Strausa i R. Barthesa u mitologiji, L. Prieta u semiotici, M. Angenota, R. Robina i D. Maingueneaua u diskurzivnoj analizi, pa do P. Bourdieua, J. Duboisa i C. Ducheta u sociokriticizmu, J.-P. Fayeua u povijesti diskurza te G. Genettea, T. Todorova i J. Kristeve u narativnoj semiotici. Diskurz se ne smatra izrazom ili reprezentom stvarnosti, već mjestom njezine društvene konstrukcije (usp. Leps 1992:225).

Milan Nikolić
na početku
karijere

noj proizvodnji znanja”. Ovdje prema Leps dolazimo do paradoksa da nam danas jedino književni tekstovi o kriminalcima funkcioniraju kao “čitljivi”, dok su tekstovi preostalih dviju diskurzivnih praksi – kriminologijski i žurnalistički – koji upravo pretendiraju na istinitost - neprihvatljivi. Naime, zaključuje autorica, radi se o našem drugačijem suvremenom društvenom diskurzu koji onda drugačije definira kriminal i kriminalce nego što je to bio slučaj u 19. stoljeću.

Leps se posebno osvrće na školu kriminalističke antropologije koju je utemeljio Cesare Lombroso u zadnjoj četvrtini 19. stoljeća. Njegovi glavni sljedbenici bili su Enrico Ferri i Raffaele Garofalo. U središtu njihovih znanstvenih istraživanja jest zločinac (“criminal man”), što predstavlja razliku u odnosu na ranija polazišta tzv. klasične škole (Cesare Beccaria i Jeremy Bentham) koja je zločinu i kažnjavanju pristupala prvenstveno kao pravnim entitetima. Trebamo ovdje naglasiti da je “već Platon upozoravao na psihološke i fiziološke skupine uzroka, a među ove posljednje ubrojio je tjelesnu konstituciju i biološku degeneraciju delikvenata. Aristotel je uzroke kriminala nalazio u navikama delikvenata, ali i u siromaštvu koje ga motivira na počinjenje delikta, a u doba renesanse Thomas Moore u svom je kritičnom osvrtu na englesko kazneno pravo pokušao odgovoriti i na pitanje o ‘porijeklu kradljivca’ upozoravajući na društvene uzroke kriminaliteta”.

Na Lombrosa referira se Janko Polić Kamov, a u Zagorkinoj *Kneginji iz Petrinjske ulice* (1910) čitamo:

Na prvi pogled čovjek ne bi ni rekao da ste zločinac – ali kad vas se malo bolje promotri – onda se odmah sjetim Lombrosa. Vi imate lubanju – baš divno – pravu zločinačku lubanju! (Zagorka 1988:166).

Prema Genetteu, stroga izokronija između teksta i priče ostaje jer vrijeme čitanja svaki put ovisi o posebnim okolnostima i ograničenjima kao što je npr. nemogućnost obnavljanja brzine kojom su bile izgovorene riječi. Međutim na tzv. aktualnogenetskoj razini pripovjedne komunikacije, na kojoj se sporazumijevaju pripadnici odgovarajućih komunikacijskih zajednica unutar društva i gdje se očekuju stanovita predznanja u odnosu na konkretnog autora-kao-funkciju, autorska pozicija daleko je od pozicije neutralnosti. Autor je preko pripovjedačke instance uronjen u priču, tekst i kontekst. Barthes stoga kaže: “Pripovjedač sudionik ‘ne zna što čini’, ‘opsjednut’ je događajem koji ga zaražava svojom silinom pa se u pripovjedni tekst upleću ‘učinci stvarnoga’: okolnosna, slikovita obilježja, nefunkcionalni detalji, konotatori puke mimeze u platonovskom smislu riječi.” Biti, pozivajući se na Barthesa, Chatmana i Rimmon-Kenan, smatra kako se može reći da je pripovjedni tekst bitno određen svojim odnosom prema zbiljskom predlošku, međutim ističe problematičnost pojma stvarnosti – društvene konstrukcije zbilje – koja pak u različitim razdobljima ljudske povijesti različito

to funkcionira. Njezina “konstruiranost” predstavlja izazov na koji autori odgovaraju metafikcijom. Navodimo primjer iz romana *Zavirivanje* (1985) Gorana Tribusona:

- Ali, inspektore Baniću – zinuo je preneraženo. – Vi imate lijepo iskustvo u ovoj struci. Nećete mi valjda kazati kako vjerujete u ozbiljnost ovog blesavog kolažnog pisma! Ucjena! Bože dragi, pa nikad se još nismo suočili s otmicom i ucjenom. To je maslo nekakve nezrele budale koja živi u svijetu američkih filmova i tupavih krimića.

- Imaš pravo, Stipetiću! Sva je prilika da se radi o neukusnoj šali, osim ako... Da, sve dok postoji taj ‘osim ako’, mi moramo poduzeti odgovarajuće korake. U vlastitoj praksi nismo se sretali s ovakvim otmicama i ucjenama. Ali moram te upozoriti da se isto tako nismo susretali ni s otmicama aviona. Sve do lani. Što bi ti uradio da si se našao u onom JAT-ovom avionu koji se prisilno spustio u Nikoziji? Sigurno bi rekao: ‘Ljudi, mirujte! To je zafrkancija! Otmice zrakoplova ne pripadaju našoj kriminalističkoj praksi!’ (Tribuson 2000:18)

Metafiktionalno tretiranje odnosa književne i stvarne stvarnosti u pojedinim kriminalističkim prozama naše književnosti udaljava nas od strogih žanrovskih odrednica, usredotočenosti na sam zaplet i motiv zagonetke te upućuje na autorovu sklonost žanrovskom hibridiziranju. Autori će ne samo parodirati pojedine žanrovske motive, a parodiju ovdje shvaćamo na način Mihaila Bahtina po kojem je ona svako ponavljanje bilo stilizacijsko kad autor podvrgava drugi glas svojem cilju, bilo ironično kad dolazi do antagonizma između autora i glasa drugoga, već i samu stvarnost te očekivati od čitatelja da prepozna događaje opće povijesti. Analizirajući roman *Grad N.* (1935) Leonida Dobičina, Dubravka Ugrešić ističe ulogu naratora koji ‘reduciranu, fragmentariziranu zbilju više popisuje nego opisuje’ (Ugrešić 1981). Upravo će taj pripovjedački postupak obilježiti hrvatski kriminalistički žanr. Primjer nalazimo u analepsama iz romana *Made in USA* (1986) Gorana Tribusona te *Valcer protiv Eintrachta* (2014) Hrvoja Šalkovića:

Jedna druga zabuna i peh posve neemotivne prirode dogodio mu se 1968, neposredno nakon što je otvorio odvjetničku kancelariju. U lipnju te godine, posve krivo ocijenivši kojim će se tokom odvijati zbivanja ili gibanja, održao je u Studentskom centru (kao gost-intelektualac, jasno!) govor koji su, unatoč sveopćoj larmi, dobro razumjeli drugovi zaduženi za te stvari. Osim toga, potpisao je i nekoliko peticija te tako napravio prvu političku nesmotrenost. (...) Otprilike dvije godine kasnije, iznerviran mahanjem ilirskim zastavama, ispisao je odvjetničku firmu ćirilicom, nakon čega je vrlo brzo, u omrklini, naletio na nekoliko raspoložebnih šaka i zaradio lijepu seriju bubotaka. U zimi te iste godine prisustvovao je iz puke radoznalosti događajima na Tr-

Naslovna stranica Zagorkine *Kneginje iz Petrinjske ulice*, Mladost, Zagreb, 1988, 447 str, pogovor Stanko Lasić, likovna oprema Igor Kordej

Marija Jurić Zagorka, 1873-1957, portret Foto Tonka

gu Republike i vidio dosta razbijenih lica i noseva, što ga je od radoznalog promatrača pretvorilo u zainteresiranog sudionika. Nekoliko dana kasnije prepričavao je dosta duhovit vic, čija je emotivna žaoka bila uperena protiv novog republičkog rukovodstva. Čovjek koji se u *Lovačkom rogu* najglasnije smijao, drugo jutro ga je prijavio i Politeo je dobio mjesec dana zatvora zbog 'nacionalističkog ekscesa'. (Tribuson 1986:10-11)

Načelnik je rođen krajem pedesetih godina u zaselku kraj Gospića. Ljudi iz tog siromašnog kraja odlazili su u Njemačku na arbajt, ili su išli u svećenike, ili u državnu službu. Načelniku se nije išlo u Njemačku, jer su mu tačke i miješalica bili mrski. Nije mu se išlo niti u popove, jer ga je miris tamjana tjerao na povraćanje. I tako se odlučio za miliciju. Usput je trebao pristupiti mjesnoj partijskoj organizaciji, u čemu nije vidio preveliki problem. (...) ...a onda je početkom devedesetih počeo rat, i načelnik više nije bio u miliciji, nego u policiji. Njemu se nije išlo u rat, jer rovovi i straže bili su mu mrski. Isto tako, više mu se nije pendrečilo klince po nogometnim stadionima, miris bengalki tjerao ga je na povraćanje. Zato je odlučio najprije osvojiti funkciju u Zagrebu, pa je onda čuvati. Usput je trebao pristupiti mjesnoj organizaciji HDZ-a, u čemu nije vidio preveliki problem. (Šalković 2014:52-53)

Smatramo da je jedna od intencija autora hrvatskoga krimića parodirati događaj iz stvarne stvarnosti te na temelju nje ga simulirati ili proizvesti književnu stvarnost. Na taj način oni doprinose tezi da se veza između zbilje i fikcije ostvaruje u simulakrumu njihove neprekidne interferencije što u suvremenom svijetu dolazi sve više do izražaja zahvaljujući medijskim mogućnostima (Briski Uzelac 2004:323-335).

* * *

Godine 1910. u *Hrvatskim novostima* izlazi kriminalistički roman feljton *Kneginja iz Petrinjske ulice* Marije Jurić Zagorka (1873-1957). U Zagorkinu romanu tematizirani su zagrebački prosvjedi protiv tadašnje vlasti koje uz veliku podršku građana predvođe studenti. Taj motiv možemo dovesti u vezu sa stvarnim autoričinim angažmanom u protukhuenovskim akcijama. Jedno od izdanja romana nosi podnaslov *Roman iz zagrebačkog života iz doba bana Khuena Hédeváryja*. Stanko Lasić naglašava da Zagorkin krimić nema onakve političke pozadine, kao što je to slučaj s ranijim romanima (*Roblje*, *Vlatko Šaretić*) gdje se analizira društveni sustav koji gazi slobodnu svijest svojih građana, i da je riječ o goloj narativnoj igri koja se provlači kroz dugi niz epizoda kako bi se razriješila početna enigma oko ubijene starice u Vlaškoj ulici te predstavila osnovna tema djela – nerazumnost ljubav-

nog osjećaja koji vodi u tragediju. Inače, Lasić hrvatsku književnost dovodi u usku vezu s politikom, formulirajući tezu kako nisu rijetki naši književnici koji su poput Zagorke bili politički aktivni, a za Zagorku dodaje još kako je fascinacija politikom obilježila cijeli njezin opus

Na nekoliko mjesta u romanu tematiziraju se spomenute demonstracije, jednom se navodi i datum, ali bez godine, pa izostaje 'potpuna dokumentiranost'. Međutim podtekst romana očito su brojni prosvjedi koji su tih godina obilježili hrvatsku povijest. Osim dakle činjenice da te masovne 'izljeve nezadovoljstva' predvodi mladež, koja često i na svojim zabavama diskutira o politici, čitatelj 'ne saznaje' mnogo o konkretnom događaju.⁰³ Jedino je eksplicirano da svaka takva aktivnost može završiti zatvorom. Autorica nije imala namjeru dati složeniji prikaz povijesnih prilika prosvjeda protiv Khuenova režima koji su imali tragičnih posljedica. Sve ostaje na naznakama, pa možemo reći da roman ima svojevrsnu crtu pseudopovijesnosti. Tako kad u gostionici, jedan od likova, mladi ruski knez Borčinski priča đacima o Rusiji, revoluciji i sibirskim zatvorima, ovi mu odvrću da bi radije u Sibir nego u zatvor u Petrinjskoj ulici:

Ali kad dođeš u Sibir, barem znaš zašto si ondje! Počinio si zločin, atentat, što li, a u Petrinjsku ulicu možeš doći, a da nisi učinio ništa, dapače, da nisi ni jedan prozor razbio. Dosta je da te nađu na ulici i čuju vikati protiv vlade – ali šta, dosta je da si bio slučajno u blizini demonstracija. (Zagorka 1988:113).

U zatvoru pak mladići objašnjavaju detektivu Šimeku svoj zanos:

Vi ne možete ni pojmiti, što to znači oduševljenje, narodna prava i kako se mladež za to najviše i najpostojanije oduševljava." (Isto: 165-166).

Lasić je istaknuo roman *Kneginja iz Petrinjske ulice* smatrajući kako je njime autorica ne samo napisala prvi feljtonski kriminalistički roman u našoj književnosti nego je njegova struktura i način fabuliranja presudno utjecao na daljnji razvoj Zagorkine proze. Kompozicija romana je na tragu naše trivijalne

literature 19. i početaka 20. stoljeća koja između ostalog obiluje retardacijama, te podsjeća na poetiku današnjih tv-sapunica. Ona je spoj pustolovnog romana E. Suea i kriminalističke priče C. Doylea. Govoreći o avanturističkom romanu iskušenja, Bahtin donosi "shemu tipova sižea" u kojoj ćemo pronaći motive zastupljene i u Zagorkinu feljtonskom krimiću. Tako na primjer imamo motive *tajanstvenog podrijetla, neočekivanog susreta, izuzetne ljepote i dobrote, apsolutne nevinosti, iznenadne strasti, prepreka, razdvojenosti, protivljenja roditelja, lažnih parova, žrtvovanja junakinje, lažnih optužbi za zločine, sudskih procesa...* (Bahtin 1989:197-198). Postupci idealizacije, stereotipizacije, predodređenosti koji se primjenjuju pri prikazivanju likova avanturističkoga romana iskušenja u Zagorkinu krimiću spajaju se s kriminalističkim žanrom Doyleova tipa.

Zanimljivo je da Zagorkin roman dolazi na kraju prvoga desetljeća 20. stoljeća kada se u Zagrebu, osim novina koje izravno zastupaju određene političke stavove, javljaju i one kojima je cilj visoka naklada. Te jeftine "krajcaraške" novine donosile su često tekstove, romane u nastavcima, koje je najšira publika s nestrpljenjem očekivala i čitala. Urednici su ubrzo shvatili da bi, zahvaljujući takvoj popularnosti, neke svoje ideološke poruke mogli na posredan način uspješno prenositi čitateljima.

Kriminalistički feljtonski roman *Jednostavno umorstvo* (1955) koji objavljuje Antun Šoljan (1932-1993) na stranicama ilustriranog tjednika *Globus*⁰⁴ predstavlja važnu književnopovijesnu činjenicu (Brešić 1994:132-133). Jedan od najznačajnijih pripadnika krugovaša⁰⁵ Antun Šoljan prije izlaska svojega krimića daje intervju u kojem govori o motivima za pisanje te vrste proze, njejoj poetici, ali i poziciji koju je ona imala u tadašnjoj hrvatskoj književnosti:

'Prvi je razlog što me problem kriminalističkog romana zanima kao umjetnički problem, osobito specifična kompozicija i odnosi među ljudima pod naročitim okolnostima umorstva. Drugi je razlog više vanjske prirode. Nedostatak domaće literature na tom području potakao me na pokušaj stvaranja domaćeg kriminalističkog romana.'

GLOBUS: 'Vaše shvaćanje kriminalističkog romana?'

⁰³ Branimir Donat u analizi atentata na bana Slavka Cuvaja koji se dogodio 1912. godine donosi idejnu pozadinu tadašnje mladosti koja se nije mirila sa stanjem u društvu oduševljavajući se anarhizmom, nihilizmom, ruskim revolucionarnim događajima. "Bilo je to razdoblje kada su mladi pokazivali osobito zanimanje za iskustva, pa čak i metodologije lijevih radikalnih pokreta, među kojima je anarhistički bio osobito privlačan, ako ni zbog čega drugog, a onda zbog činjenice što je bio internacionalan i što je u tom trenutku iza sebe već imao pola stoljeća praktičnog iskustva. Inzistiranje na revolucionarnosti koju su mladi isticali kao sadržaj svojih optimalnih projekcija tražilo je svoje očitovanje. Kako su ideolozi anarhističke teorije i akcije, svoja učenja uvijek isticali kao krajnje radikalna bili su po tome zanimljiviji i prihvatljiviji od ostalih." (Donat 1998:11) Atentat kao motiv funkcionira i u Zagorkinu romanu (usp. epizodu *Večera s bombama*, Zagorka 1988:350-361).

⁰⁴ Časopis će između ostaloga donositi i članke Ljudmila Gotcheffa i Ivica Krizmanića o stvarnim kriminalističkim slučajevima i istragama.

⁰⁵ "Iz njihovih napisa, manifestacijskih i programskih članaka te kritičkih osvrtu, vidljivo je bilo od samog početka da im je osnovni stav i deviza bila: *potpuna sloboda stvaralaštva*. Za razliku od prethodne generacije koja je također zastupala potrebu stvaralačke slobode, ali je pri tome i vrlo jasno naglašavala svoje marksističko polazište kao životnu filozofsku koncepciju i posebno isticala neophodnost stvaranja vlastite književnosti oslobođene književnih pomodnih uzora, pronalazeći literarne uzore u vlastitoj tradiciji (prije svega Krleži) – krugovaška je generacija počela s otkrivanjem tadašnjeg literarnog trenutka izvan vlastite tradicije i bez definirano filozofskog polazišta. Otvaranje *mladih* prema Europi, kao i prema Americi, bilo je u tom trenutku potpuno." (Šicel 1982:199-200)

ŠOLJAN: 'Kad se kaže kriminalistički roman, kod nas se obično time misli niža vrsta petparačke literature s mnogo krvi i malo pameti. Međutim, tokom vremena formirao se pojam pravog kriminalističkog romana u engleskoj i američkoj, a kasnije i u drugim literaturama. Za mene kriminalistički roman predstavlja nešto poput intelektualističkog, gotovo bismo rekli i šahovskog problema koji prisiljava čitaoca da ga prati do konačnog rješenja. Problem moralnih odnosa nije toliko istaknut, koliko dedukcija, kojom se postepeno otkriva zločinac.'

U današnjoj literaturi razlikujemo dva osnovna tipa kriminalističkog romana: engleski i američki. Engleski se sastoji u tome, da se dva mozga bore tokom cijele pripovijesti, gdje se zločin desi na početku, a rješenje je na kraju. Američki tip polaže daleko veći naglasak na fizičku akciju, na sposobnost detektiva u pucanju i džiu-džicu i na njegovoj pokretljivosti. On više radi nego što misli. Treći tip romana s kriminalističkom sadržinom nazvao bih socijalno-kriminalističkim romanom. U tom bi se romanu trebale sliti i osobine prvog i drugog tipa, a da usto dade i neke socijalne indikacije zločina i detekcije.'

GLOBUS: 'U koji bi tip mogli svrstati vaš roman?'

ŠOLJAN: 'U svom sam se romanu oslanjao više na engleski tip, nastojeći da ipak dadem neku socijalnu sredinu, u kojoj se zločin odigrao.'

GLOBUS: 'Što sad spremate?'

ŠOLJAN: 'U izdanju Mladosti u Zagrebu se priprema biblioteka kriminalističkih romana, koje je cilj da zadovolji jednu potrebu urbanističke sredine. Mnogi mladići, pa i stariji ljudi, često su posezali za bezvrijednom literaturom u pomanjkanju dobrog, zabavnog i avanturističkog štiva. Ova bi biblioteka, koju uređuju Ivan Slamnig i Antun Šoljan, mogla ispuniti taj zadatak. Nadam se, da će ta biblioteka, uz strane, moći donositi i domaće kriminalističke romane. Koliko sam, naime, čuo, neki naši poznatiji književnici imaju u pripremi romane s kriminalističkom sadržinom.' (*Globus* 1955/63:9)

Šoljanovo bavljenje krimićem može se shvatiti s jedne strane kao način da se objavljivanjem teksta koji pripada popularnoj kulturi nešto zaradi, što i sam autor, ali i kao još jedan argument da je na snazi 'sloboda stvaranja'.

Djela tzv. popularne književnosti, što su redom bila osuđivana bilo od crkvenih bilo od političkih bilo od književnih autoriteta, paradoksalno, donekle su u suprotnosti sa socrealističkim teorijskim koncepcijama, koje idealiziraju tadašnju zbilju i zahtijevaju društveni angažman u smislu afirmiranja službe-

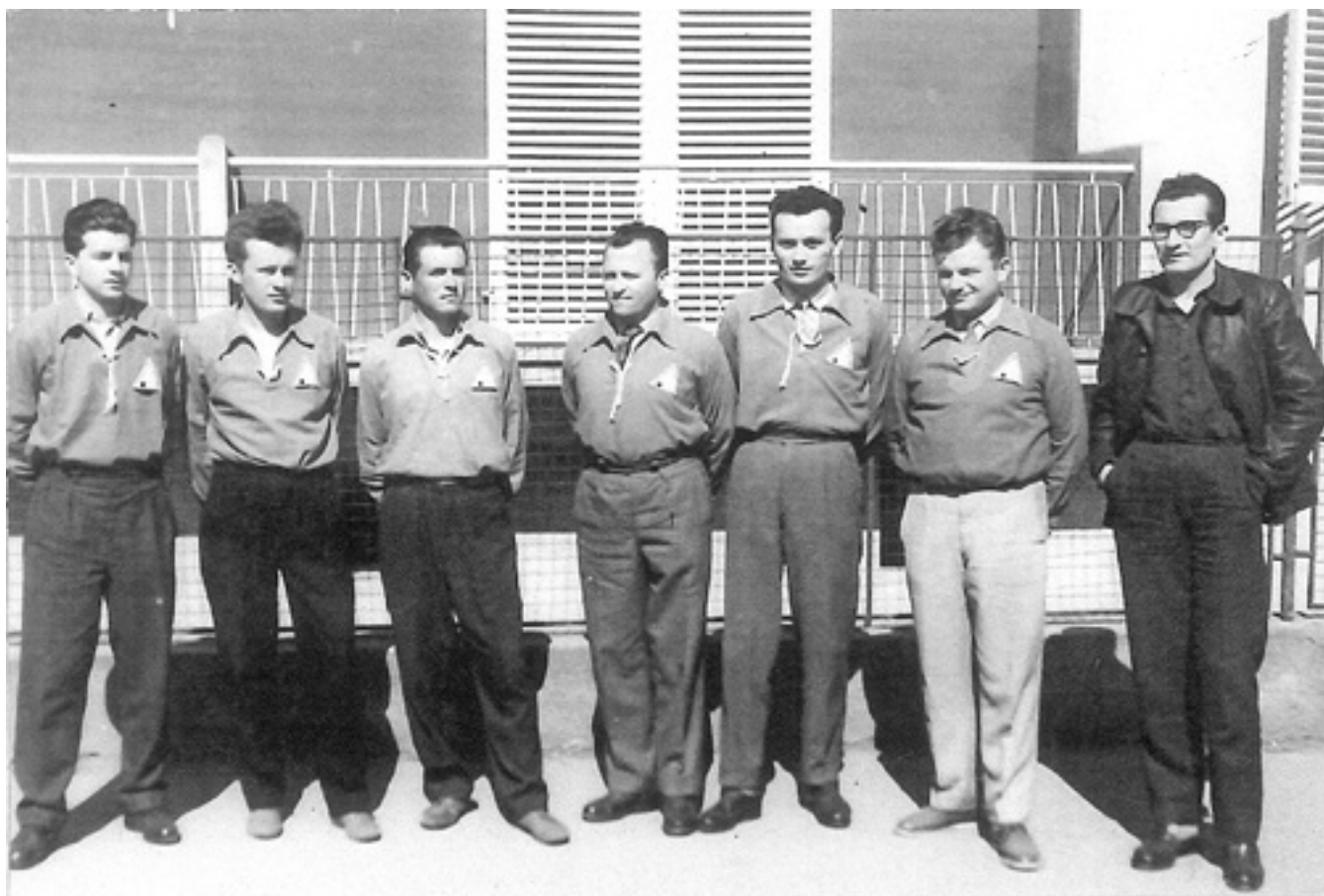

Antun Šoljan, 1932-1993, snimljeno otprilike u doba kada je pisao *Jednostavno umorstvo*

nih ideologema, dok su istovremeno slična tom konceptu prije svega u čestom površnom crno-bijelom portretiranju likova te u izrazitoj predvidljivosti.⁰⁶ Mogli bismo reći da je i jednoj i drugoj 'koncepciji' zajednička osobina upravo 'nerealna prezentacija' stvarnosti.⁰⁷

⁰⁶ Dubravka Ugrešić (usp. Ugrešić 1981) upućuje na dnevničke zapise Ervina Šinka *Roman jednog romana* (1955) gdje autor između ostalog iznosi razmišljanja o ruskim srednjoškolicima koji su krišom čitali Nicka Cartera, Pinkertona i druge detektivske romane sredinom 30-ih godina 20. stoljeća: "Organiziraju male biblioteke", piše E. Taratuta, "a knjige kao najdragocjenije blago idu od ruke do ruke... Svaku knjigu mora pročitati šest, sedam osoba u jedan dan. U školi za vrijeme nastave, kod kuće za vrijeme ručka, rano ujutro i kasno uvečer, grozničavo čitaju, jer novi čitatelji jedva mogu dočekati, da razgrabe te knjige." (...) "E. Taratuta pisao je zato, da upozori na opasnost, i to, na što on upozorava, bez sumnje je svakako opasnost." (...) "Sve dotle, dok su neprijateljske akcije moguće, dok rezultati (ostvareni ili koji se tek imaju da ostvare), mogu biti ugroženi, držim, da je svakako potrebno i nužno, da postoji politička policija i da ona funkcionira što savršenije, kako bi dokrajčila svaku opasnost, a time i opravdanost svoga postojanja radi toga, da bude ostvareno ono društvo, u kojem će - a ja vjerujem, da će to tako biti za tebe, moj budući mladi prijatelju, - pojam policije kao institucije uopće biti još samo odvratna uspomena na barbarsku prošlost." (...) "Što vas privlači k Nick Carteru, k Pinkertonu i k bedastim jezivim pripovijestima? Ima nešto u današnjoj sovjetskoj stvarnosti, što vas ne zadovoljava. Vjerni ste sovjetskoj stvarnosti i imate pouzdanja u nju, ali vas istodobno tišti, što je ovdje sve unaprijed udešeno onako, kako je, i što je službeno onako, kako je. Ima i vrlo dobrih stvari, ali one su tu po propisu..." (...) "Pomoću cijelog *sveobuhvatnog* golemog državnog aparata ovdje vlada isključivo službeni kič, koji svoj žig dosljedno utiskuje na sve pojave estetske naravi. Okolnost, što isključivo vlada kič nestrpljivo i ljubomorno poput Jahva, organska je posljedica metode upravljanja: kič, taj blizanac fraze, ima danas ovdje svoju državnu i državotvornu funkciju. Premda ona djeca kod E. Taratute pred tim konstruktivnim državnim kičem ne bježe k umjetnosti, nego opet ka kiču druge, destruktivne vrste, taj njihov buntovni bijeg dokazuje ipak, da državna i podržavljena pseudoumjetnost može doduše deformirati čovjekovu potrebu za umjetnošću, za potresnom istinom, ali je ne može istisnuti, a kamoli pobijediti." (Šinko 1955: 200, 201, 217, 218, 219, 222)

⁰⁷ Igor Mandić smatra "da smo i mi, nakon rata, barem neko vrijeme vjerovali kako se porok može iskorijeniti samom promjenom društvenih od-

Milan Nikolić fotografiran s virovitičkim kuglačima

Sljedeće važno mjesto pri konstituiranju kriminalističkog žanra u našoj književnosti zauzima Milan Nikolić (1924-1970) – pisac uglavnom kriminalističkih romana. Na to upozorava Vinko Brešić u monografiji *Milan Nikolić – pionir domaćeg detektivskog romana* (1986). Naime ‘naš prvi profesionalni pisac krimića’, 1957. godine objavio je roman *Prsten s ružom* u sarajevskoj *Džepnoj knjizi*, a nakon toga uslijedila je serija krimića, od kojih su neki

nosa. Pravednije društveno uređenje trebalo je automatski isključiti svaku mogućnost opačine i prestupa, osim onih, dakako, s ideološko-političkom pozadinom. Inače, čovjek je trebao preko noći postati dobar kao anđeo, mekan, fin i nježan, uviđavan i nesebičan, druželjubiv i darežljiv, lišen zavisti, jala i zlobe, škrтости, potpuno očišćen od najmanje primisli zavisti, tvrdičluka, lopovluka, požude, prevarantstva i posebno da bude lišen želje za moći, za vladanjem i ponižavanjem bližnjih, za luksuzom i neradom, za krađom, silovanjem, laganjem... itd. Lijepi teorijski snovi brzo su se skrhalo o hridine neumoljive stvarnosti kad se pokazalo da se ništa od svega toga ne može postići preko noći, a možda i nikada, pa ni u obećanom utopijskom raju sveopće pravde. Dok se te iluzije nisu raspršile kao mjehuri od sapunice – a tome je trebalo više vremena u teoriji, nego u praksi – naša proza, koja je htjela biti popularnom, bila je zakočena u svim svojim aspektima. Kako je popularno ono što je zlo, a ne ono što je dobro (jer, kako netko reče: čovjeka volimo zbog njegovih mana, ne zbog vrline), svijest o prikazivanju zla u proklamiranom dobrom društvu nije lako dobivala propusnicu za slobodno kretanje. Kako jedan pozitivni sistem može imati kriminalno podzemlje? – to su se pitali oni koji su mislili da su zaduženi za čuvanje duhovne čistoće naroda. Zla možda ima, ali zbog toga mase ne moraju uživati u njegovom opisivanju, pronicljivo je bilo zaključeno” (Mandić 1985:167-168).

doživjeli i više izdanja i prijevoda. Njegovo značenje je upravo u činjenici da se pisanjem krimića bavio kontinuirano te da je sebe vidio kao pisca tzv. lake književnosti koji nema drugih literarnih pretenzija.⁰⁸ Nakon njega kriminalistički žanr u hrvatskoj književnosti predstavljaju pisci kao što su Nenad Brixy, Branko Belan, Pavao Pavličić, Ljudevit Bauer, Goran Tribuson, Jurica Pavičić, Irena Vrkljan, Hrvoje Kovačević, Robert Naprta, Ivo Brešan i dr.

Vlado Pandžić u članku *Hrvatski roman i čitateljstvo na kraju 20. stoljeća* govori o čitateljsko-autorskom sporazumu glede ‘obrađa’ tema iz svakodnevice jer upravo su one ‘tražene’, pa se romani takve poetike često nalaze na vrhu ljestvica čitanosti. I sami autori kriminalističkog žanra potvrđuju uvjetovanost svojih kriminalističkih fikcija stvarnošću:

⁰⁸ U izjavi za beogradski *NIN* 1960. godine Milan Nikolić kaže: “Nastavit ću se baviti pisanjem romana, priča, scenarija s kriminalističkim sadržajem. Moje literarne ambicije upravljane su u tom smjeru. Mislim da znam gdje je moje mjesto i ne pretendiram na drugu vrstu literature.” (prema Brešić 1986:429) Te riječi odgovaraju Mandićevim postavkama: “Osnovni humus proizvodnje i prodaje krimića jeste onaj sloj inteligentnih spisatelja, koji su savladali sve potrebne trikove zanata, ali poznavajući svoje granice (tj. svjesni da ne mogu prekoračiti prag ozbiljnije literature) bez kompleksa stavljaju svoje sposobnosti u službu jedne industrijalizirane kulture.” (Mandić 1985:168).

“NACIONAL: U miljeu novog hrvatskog kapitalizma spominjete kamatare, seksualne skandale i čudne tvrtke. Jeste li ideju pronašli u crnim kronikama?”

– Više na naslovnica novina. Krimiće je na jednoj razini jako realističan, u ocrtavanju društvenih odnosa vezanih uz institucije, hijerarhiju i novac, jer je smješten u konkretne okolnosti koje čitatelji prepoznaju. No na razini istrage posve je nerealističan, jer se ni jedna istraga ne vodi tako da netko sve promozga pa komadiće posloži u glavi, nego u njoj sudjeluju deseci ljudi, zvonu se na vrata, po sistemu pokušaja i pogreške. Zato mi je krimić tako blizak: mogu izmišljati što hoću, ujedno realni, svakodnevn život utrpavajući u priču. (...)” (Nina Ožegović *Krimiće o ubojstvu na fakultetu napisao sam za tri tjedna. Intervju s Pavlom Pavličićem. Nacional* br. 464, 5. listopada 2004.)

“NACIONAL: Jeste li imali uzore u svjetskoj literaturi?”

(...) Zanimaju me krimići u kojima se zrcali stvarnost i iz kojih čitatelj može zaključiti ‘eto, tako je to bilo u Kaliforniji 40-ih’. (...)” (Nina Ožegović *Goran Tribuson – Novi krimić najmlađeg akademika rockera. Intervju s Goranom Tribusonom. Nacional* br. 687, 13. siječnja 2009.)

U kojoj će mjeri čitatelj hrvatskog krimića biti izložen ‘učincima stvarnog’ (Barthes) čitajući iz perspektive suvremenosti, izrazite ‘uronjenosti’ u kontekst koji je dio semantičke podloge, sadržaja, a koliko nakon određenog vremenskoga protoka? Što se događa s ‘neuronjenim’ čitateljem koji na primjer zna malo ili ne zna ništa o hrvatskoj društvenoj zbilji? Autonomija književnoga diskursa narušena je upravo u ovakvim primjerima “živog kontakta s nezavršenom sadašnjosti” (Bahtin 1989:439). Koliko god imali na umu fikcionalnost književnoga teksta, smatramo da čitanje korpusa hrvatskog krimića ne može proći bez povezivanja, ulančavanja književnih motiva s ‘isječcima stvarnosti’. Možemo govoriti o razarajućoj i uspostavljajućoj ulozi konteksta koji je oko djela i čiji dio je djelo samo. Kontekst se nadmeće s tekstem za pridobivanje uloge jamca (Zlatar 1989:21). Povijesni događaji određenog razdoblja funkcioniraju kao podtekst, pa književni tekst ne promatramo izolirano, već kao rekonstrukciju povijesnih proturječja kako bi se došlo do *ideologema* (Biti 1997:191-196). Terry Eagleton smatra da nema čisto književne reakcije na neko djelo, pa čak i ako promatramo njegovu formu, jer su sve reakcije uvjetovane nama čitateljima kao društveno-povijesnim bićima, pa će i svaka književna teorija svoj temelj imati u čitanjima društvene zbilje (Eagleton 1987:104).

Na hrvatski će krimić utjecati događaji opće povijesti toliko da se preko njegova sadržaja mogu iščitavati promjene koje su se događale u našem društvu. Možemo stoga govoriti o posebnom kronotopu hrvatskoga krimića.

Kako su nam dati hronotopi autora i slušaoca-čitaoca? Pre svega dati su nam u spoljašnjem materijalnom postojanju dela i u njegovoj čisto spoljašnjoj kompoziciji. Ali materijal dela nije mrtav, jer on govori, on znači (ili je znakovan), ne samo da ga vidimo i dodirujemo nego uvek u njemu čujemo glasove (čak i prilikom čitanja u sebi). Dat nam je tekst koji zauzima neko određeno mesto u prostoru; to jest, lokalizovan je; a njegovo stvaranje, upoznavanje sa njim, odvija se u vremenu. Tekst kao takav nije mrtav: od bilo kog teksta, ponekad prolazeći kroz dugi niz posredničkih karika, na kraju krajeva uvek ćemo doći do ljudskog glasa, tako reći naletećemo na čoveka; ali tekst je uvek ostvaren u nekom mrtvom materijalu... (...) U tom potpuno realnom vremenu-prostoru u kojem zvuči delo, u kojem se nalazi rukopis ili knjiga, nalazi se i realni čovek koji je stvorio govor, rukopis ili knjigu, nalaze se i realni ljudi koji slušaju ili čitaju tekst. Naravno, ti realni ljudi – autori i slušaoci-čitaoci – mogu se nalaziti (i obično se nalaze) u raznim vremenima-prostorima, ponekad razdvojenim vekovima i prostornom daljinom, ali ipak se oni nalaze u jedinstvenom realnom i nezavršenom istorijskom svetu koji je odvojen oštrom i načelnom granicom od sveta prikazanog u tekstu. Zato taj svet možemo nazvati svet koji stvara tekst: jer svi njegovi momenti – i stvarnost odražena u tekstu, i autori koji stvaraju tekst, i oni koji izgovaraju tekst (ako postoje), i, na kraju, slušaoci-čitaoci koji vaspostavljaju i u tom vaspostavljanju obnavljaju tekst – podjednako učestvuju u stvaranju sveta prikazanog u tekstu. Odraženi i stvoreni hronotopi sveta prikazanog u delu (tekstu) upravo i proizlaze iz realnih hronotopa toga sveta koji prikazuju. (Bahtin Isto:382-383)

Implicitni autor u skladu sa svojim moralnim i vrijednosnim opredjeljenjima⁹⁹ bira motive iz stvarnog svijeta, prilagođava ih, dovodi u veze s ostalim jedinicama teksta ovisan o svom kronotopu, računajući na implicitnog čitatelja koji će pak, s obzirom na svoj kronotop, očekivanja, kompetencije poruke teksta različito iščitati

Pojam intencionalnosti različito je tumačen u teorijama književnosti. Pozivamo se na postavke koje u okvirima američke teorije recepcije donosi Barbara Foley kada umjetničku prozu smatra svojevrsnim ugovorom oblikovanim od strane intencionalnog autora, s pozivom publici na prihvaćanje određenih paradigmi, a sve u svrhu razumijevanja stvarnosti. Mary-Louise Pratt kritizira ovakav pristup jer prema njoj nijedna rekonstrukcija intencije ne može dokazati vlastitu vjernost, dok Linda Hutcheon, šireći pojam intencije, drži da ona nastaje tek in-

⁹⁹ Autor literarne kriminalističke enigme je demiurg, bogoliki superiorni homo ludens koji drži sve konce u svojim rukama. On bira što će i kada će ‘otkriti’ čitaocu. Unatoč zahtjevima za ‘poštenom igrom’ (npr. S. S. Van Dine) ta je ‘igra’ u startu ‘na njegovoj strani’ (usp. npr. Žmegač 1976). U tom kontekstu zanimljiv je razgovor istražiteljskog para Matetić-Horvat iz Šoljanova krimića *Jednostavno umorstvo* (Šoljan 1955/1956: br. 65: str. 11).

Tužnim srcem javljamo svim poslovnim partnerima, prijateljima i znancima žalosnu vijest, da nam je naš dragi

Milan-Miki Nikolić

romanopisac i filmski scenarist

iznenadno preminuo dana 18. rujna 1970. godine u 15 sati u svojoj 47. godini života.

Sahrana dragog nam pokojnika obavit će se iz mrtvačnice na virovitičkom groblju u nedjelju 20. rujna 1970. u 16 sati i sahraniti na virovitičkom groblju.

U Virovitici, 19. IX 1970.

Pokoj mu vječni!

Ožalošćeni: LJUBICA
supruga

ANA
majka

NISP »O. Prica« Virovitica, 1970.

Osmrtnica, 19. rujna 1970.

terpretativnim pripisivanjem smisla u određenim okolnostima, pa je tako (nepredvidljiv, ali nužan) učinak teksta ili iskaza, te rezultat složenog komunikacijskog zbivanja između autora (govornika), teksta (iskaza) i čitatelja (slušatelja) u sklopu određene diskurzivne zajednice.

Književna kritika, povijest i teorija označili su izrazitu zastupljenost motiva neposredne zbilje,¹⁰ a tome doprinosi i naš

10 Ta pojava je u suprotnosti s proznim dominantama prethodnih razdoblja. Igor Mandić 6. listopada 1971. godine u *VUS-u* objavljuje tekst *Žed za aktualnošću*. Osvrćući se na podjelu 'ozbiljna' – 'pučka' književnost, zapaza da 'pučka' književnost osvaja čitatelje upravo svojom aktualnošću, dok se 'ozbiljna' zgraža nad takvom 'književnosti'. "Pučka književnost iskorištava tržište informacija i odmah grabi i 'obrađuje' ono što je toga trena u središtu opće pažnje. Ona je mnogo naučila i preuzela iz iskustva masovnih sredstava saobraćanja i informiranja i ne žaca se igrati na žicu njihovih senzacionalizama. (...) Jedan svjež primjer potiče me na ove retke: još ljetos kružila je obavjesnica, u obliku letka, da uskoro izlazi iz tiska 'knjiga za svaku kuću', i to, ništa manje, nego 'antiroman' o Nailu Ikanoviću, nazvanom 'monstrumom iz Raljaša'. (...) Ta je knjiga (*Nail. Monstrum iz Raljača* Zarka Marjanovića objavljen 1971. godine, op. A. J.) zaista minimalne književne vrijednosti, ali kako ovdje nije mjesto književnoj kritici, treba pisati o samoj namjeri da se sačini knjiga o jednom takvom

krimiće, u hrvatskoj prozi na kraju 20. i početku 21. stoljeća sintagmama kao što su stvarnosna proza, socijalni mimetizam, neorealizam, kritički mimetizam, hiperrealizam, socrealizam. Polazimo sada od pretpostavke da su žanrovske granice otvorene za međuprožimanja na svim razinama pripovjednog teksta, tako da Bahtinov 'hibridni žanr' gotovo postaje pravilom.¹¹ U kriminalističkom žanru¹² s Barthesovim hermeneutičkim kodom zagonetke i rješenja autor telegenetičnim zapletom čitatelja

'slučaju' kao što je Nail Ikanović. Presedan postoji: to je fenomenalna knjiga *Hladnokrvno* (*In Cold Blood*, 1965., naš prijevod 1967) poznatoga američkog književnika Trumana Capotea, u kojoj je taj pisac dokumentarističkom preciznošću osvijetlio sve aspekte jednoga stravičnog ubojstva što je svojedobno bilo potreslo Ameriku. U tom svom 'neizmišljenom romanu' Capote je nastojao ući u srce zločina, pokazujući kako iz takvih činjenica pisac može shvatiti krvotok jednoga društvenog sistema i osjetiti puls jedne nacije." (Mandić 2007:456-457)

11 Još grčki roman predstavlja primjer 'sinkretizma žanrovskih momenata' (usp. Bahtin 1989:198-199).

12 "Podsjetimo se da ni jedan literarni rod pa ma kako bio definiran nema tačno određenih granica, i da je uvijek okružen 'spornim teritorijem'. Možemo, međutim, reći da je bitna za kriminalistički roman zagonetka koja se osniva na nekom zločinu ili prijestupu, koju otkriva policajac, profesionalac ili amater." (Fosca 1970:252)

poziva na nagađanje.¹³ U romanu *Minuta 88* (2002) Jurice Pavičića enigma je motivirana događajem iz stvarnog svijeta.¹⁴ Nakon ispriповjeđene priče stoji “autorova napomena”:

Ova se knjiga zbiva u mom gradu Splitu i vrti se oko nogometnog kluba. Podsjećanje na jedan stvarni i slavni nogometni klub nameće se i neizbježno je.

Svi dijelovi knjige koji se tiču prošlosti Kluba i njegove bivše veličine točni su, temelje se na onome što znam i čega se sjećam.

Priča ove knjige, svi njeni likovi, prostori, te utakmice i situacije koje se tiču sadašnjice Kluba u potpunosti su fikcija.

Dijelovi knjige koji se tiču navijačke kulture temelje se na mojim sjećanjima, sjećanjima koja sam čuo i onima koja sam pročitao u monografiji *Torcida* Dražena Lalića. Zahvaljujem njenom autoru i onima koji su u njegov mikrofon ispriповijedali svoj život. (Pavičić 2002:167)

Pripovjedačeva napomena može se shvatiti kao ‘obrana fikcionalnosti’ i kao autorovo distanciranje od mogućih reakcija iz stvarnog svijeta (‘prozvanih’ i ‘prepoznatih’ čitatelja),¹⁵ čemu će pribjeći i u *Nedjeljnom prijatelju* (1999):

Likovi, imena i događaji u ovoj knjizi izmišljeni su. Svaka sličnost sa stvarnim osobama i događajima tek je posljedica njihove tipičnosti. (Pavičić 1999:279)

13 “Čitatelj romana ne može unositi promjene u roman, jer on naprosto slijedi zaplet, bespomoćno prepušten njegovim zakučastim tokovima. Dva načina da se nadoknadi ova odmaknutost čitatelja od zapleta su: uvođenje realističkih postupaka i uvlačenje čitatelja u priču pomoću napetosti i hermeneutičkog dekodiranja, čime se stvara dojam da čitatelj promatra nešto poznato i da je uključen u proces spoznavanja.” (Davis Isto:367)

14 *Minuta 88* pripada tzv. krimićima bez umorstva što u hrvatskoj književnosti koristi npr. Pavao Pavličić u svojim kriminalističkim pričama, a u suprotnosti je s Van Dineovim pravilima kriminalističkoga žanra. Takav podžanr tipičniji je za ranija razdoblja kriminalističke proze, prisutniji u engleskoj nego u američkoj tradiciji, češći u kriminalističkim pričama nego u kriminalističkim romanima, a zagonetni motivi su krađa, prevara, otmica, ucjena... U njemu pišu A. C. Doyle, G. K. Chesterton, A. Christie, D. Sayers... (usp. Peter V. Cenci i George L. Scheper *Murderless Mystery*. U Herbert 1999:300-301).

15 S time su povezana prezimena nekih likova hrvatskog krimića koja su ‘izmišljena’ tako da ih je što teže dovesti u vezu sa ‘stvarnim’ osobama – bilo da su rijetka – npr. *Tikulina* (P. Pavličić *Tužni bogataš*, 2002), ili pak česta – npr. *Matić* (J. Pavičić *Ovce od gipsa*, 1998) te primjeri nadimaka – npr. *Pročelnik* (J. Pavičić *Nedjeljni prijatelj*, 1999). Izmišljaju se i imena mjestima radnje – npr. *Lazno* (M. Nikolić *Četiri pokojna šerifa*, 1967) ili se samo označava prvo slovo lokaliteta – npr. *O.* (M. Nikolić *Nije bilo slučajno*, 1962). S druge strane prisutna je autorova intencija da ime lika slično ime osobe na koju se aludira – npr. *Ostoja* (R. Naprta *Vampirica Castellii*, 2006).

Međutim književna je kritika istaknula ulogu stvarnog svijeta u kriminalističkim romanima Jurice Pavičića. Ovdje ćemo se zadržati na suprotstavljenim stavovima glede lika Pročelnika:

Likovi Pavičićeva romana (...) bez obzira što je ‘svaka sličnost slučajna’, zapravo jedino dobro funkcioniraju u kontekstu zbilje, a ne u okruženju u kojem bi trebali, onom književnom. Tako, Pročelnik, deus ex machina zbivanja u kojima se markira sprega politike, medija i novca, doista neodoljivo podsjeća na jednog autentičnog političara kojeg bismo radije smjestili u ropotarnicu prošlosti no oživljavali u romanu, ali bez toga referencijalnoga okvira ne uspijeva zaživjeti u novom okviru u kojem se našao, onom romanesknom. (Pogačnik 2002 21-22)

...u drugom romanu Pavičić pravi veliki napredak i kreira čudnovati lik Pročelnika – nedvojbeno najjači lik naše tranzicijske proze, ali i novinske feljtonistike, nažalost prikazan samo kao skica, kao nejasna figura iza kulisa (možda je zato ostao dobar), kao lik čija je mistika nedostižna nama smrtnicima... (Jarak 2002)

I na kraju vratimo se ponovo implicitnim autorima hrvatskoga krimića. Oni, obilježeni moralno-političkom angažiranošću,¹⁶ motivirani aktualnom svakodnevicom hrvatskog društva, sakriveni iza definicije “pripovijedanje je pretvaranje” (Lewis 1987:142), potvrđuju tezu da se stvarnosne činjenice ne sudaraju s fikcijom, već se međusobno podupiru (Ivić 2004:211), te se implicitni čitatelj poziva na zajedničku intervenciju u stvarnost i zajedničko iščitavanje jednoga književnog, mogućeg svijeta.

16 Socijalni i politički elementi u kriminalističkoj prozi variraju ovisno o sklonostima autora, vremenu nastajanja, te samom razvoju žanrovskih konvencija, pa kao što je nekad racionalizacija bila nezaobilazna konvencija žanra (Doyle, Christie), tako danas tu ulogu preuzima komentar društvenopolitičke pozadine što istovremeno obogaćuje žanr, ali može dovesti do njegove dekadencije ukoliko taj aspekt prevlada nad ostalima (usp. Andrew i Gina Macdonald *Political and social Views. Authors*. U Herbert 1999:300-301).

Literatura

- Bahtin, Mihail. (1989) *O romanu*. No-lit. Beograd.
- Biti, Vladimir. (1987) *Interes pripovjednog teksta*. SNL. Zagreb.
- Biti, Vladimir. (1997) *Pojmovnik suvremene književne teorije*. Matica hrvatska. Zagreb.
- Brešić, Vinko. (1986) *Milan Nikolić – pionir domaćeg detektivskog romana*. Virovitički zbornik 1234-1984. JAZU. Zagreb-Virovitica.
- Brešić, Vinko. (1994) *Novija hrvatska književnost*. Nakladni zavod Matice hrvatske. Zagreb.
- Briski Uzelac, Sonja. (2004) *Simulakrum(i) vječne sadašnjosti. U Oko književnosti: osamdeset godina Aleksandra Flakera*. Zbornik radova. Uredio Josip Užarević. Disput. Zagreb.
- Davis, Lennard J. (1992) *Zgusnuti zapleti: povijest i fikcija*. U: *Suvremena teorija pripovijedanja*. Uredio Vladimir Biti. Globus. Zagreb.
- Donat, Branimir. (1998) *Politika hrvatske književnosti i književnost hrvatske politike*. Matica hrvatska. Zagreb.
- Eagleton, Terry. (1987) *Književna teorija*. SNL. Zagreb.
- Eco, Umberto. (2004) *Napomene uz 'Ime ruže'*. Globus media. Zagreb.
- Fosca, François. (1970) *Što je to kriminalistički roman ?* Mogućnosti br. 3-4.
- Gašparović, Darko. (2004) *Četvervrstnost (para)književnog diskurza (primjer Kamov)*. U: *Riječki filološki dani 5 – Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa*. Uredio Irvin Lukežić. Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Herbert, Rosemary. ur. (1999) *The Oxford Companion to Crime and Mystery Writing*. Oxford University Press. New York. Oxford.
- Ivić, Nenad. (2004) *Granice fikcionalnosti: Koliko su tvrde "tvrde" činjenice?* U *Riječki filološki dani 5 – Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Rijeci od 14. do 16. studenoga 2002*. Uredio Irvin Lukežić. Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Jarak, Rade. (2002) *Fabularna snalazljivost, ali... Vijenac* br. 217.
- Juričić, Antonio-Toni. (2010) *Kriminalistički žanr u hrvatskoj književnosti*. Neobjavljeni doktorski rad. Mentor prof. dr. Vinko Brešić. Sveučilište u Zagrebu. Filozofski fakultet. Zagreb.
- Lasić, Stanko. (1986) *Književni počeci Marije Jurić Zagorke*. Znanje. Zagreb.
- Leps, Marie-Christine. (1992) *Apprehending the criminal: the production of deviance in nineteenth-century discourse*. Duke University Press. Durham. London.
- Lewis, David. (1987) *Istina u fikciji*. Quorum br. 6/7.
- Mandić, Igor. (1985) *Principi krimića*. Mladost. Beograd.
- Mandić, Igor. (2007) *Notes Igora Mandića*. Matica hrvatska. Zagreb.
- Murphy, Bruce F. (2001) *The Encyclopedia of Murder and Mystery*. Palgrave. New York.
- Nemec, Krešimir. (2006) *Putovi pored znakova*. Naklada Ljevak. Zagreb.
- Pandžić, Vlado. (2003) *Hrvatski roman i čitateljstvo na kraju 20. stoljeća*. U *Drugi hrvatsko-slovenski slavistički skup*. Zbornik referata. Uredila Vesna Požgaj Hadži. Odsjek za slavistiku, Filozofska fakulteta. Ljubljana.
- Pogačnik, Jagna. (2002) *Backstage*. POP&POP. Zagreb.
- Singer, Mladen; Kovčič Vukadin, Irma; Cajner Mraović, Irena. (2002) *Kriminologija*. Nakladni zavod Globus. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. Zagreb.
- Solar, Milivoj. (1982) *Suvremena svjetska književnost*. Školska knjiga. Zagreb.
- Stipčević, Aleksandar. (2008) *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knjiga III. Od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835.) do danas*. Školska knjiga. Zagreb.
- Šicel, Miroslav. (1982) *Hrvatska književnost*. Školska knjiga. Zagreb.
- Šinko, Ervin. (1955) *Noćna razmišljanja ili pismo mladom prijatelju, koji se još nije rodio*. U *Dnevnik jednog romana*. Zora. Zagreb.
- Škreb, Zdenko. (1981) *Književnost i povijesni svijet*. Školska knjiga. Zagreb.
- Ugrešić, Dubravka. (1981) *O 'Gradu N.' Leonida Dobičina*. Dometi br. 6.
- Zlatar, Andrea. (1989) *Istinito, lažno, izmišljeno*. HFD. Zagreb.
- Žmegač, Viktor. (1976) *Književno stvaralaštvo i povijest društva*. SNL. Zagreb.
- Župan, Ivica. (1987) *Mickey Spillane i gruba škola krimića*. Izdavački centar Revija. Radničko sveučilište 'Božidar Maslarić'. Osijek.

Ervin Mačković

Sjećanja na Milana Nikolića

Živjeli su vrlo skromno – sjećam se da sam u prostoriji u kojoj smo razgovarali vidio krevet koji je, umjesto na drvenim nogama, stajao na ciglama

Umirovljeni novinar Ervin Mačković proveo je cijeli svoj radni vijek u lokalnom *Virovitičkom listu* u kojemu je bio dugogodišnji tehnički urednik i sportski izvjestitelj. Zahvaljujući profesiji, zabilježio je tekstovima i fotografijama mnoge događaje i upoznao zanimljive ljude, najviše iz sportskog života Virovitice, a manje iz ostalih djelatnosti.

Godine čine svoje i njegova sjećanja blijede. No ipak se prisjetio nekoliko, uglavnom službenih, susreta s književnikom Milanom Nikolićem.

Upoznao sam ga preko romana *Smrt traži drugoga* koji je izdavao *Virovitički list* u 10 000 primjeraka. Naslovnica na kojoj je glumac virovitičkog kazališta Zvonko Sklenar, izradio je tada najpoznatiji virovitički fotograf Slavko Sudarević „Smajo“. Roman je izlazio u nastavcima, a tiskao se u Štamparskom zavodu Ognjem Prica u Virovitici i prodavao u kioscima. Kada je izašao prvi broj, tada vrlo popularan *VUS (Vjesnik u srijedu)* donio je ironičan članak o njemu naslovljen *Smrt vreba s drveta*.

Moj prvi službeni susret s Milanom Nikolićem bio je radi dogovora za izdavanje ovog i romana *Slučaj Johna Lubina*. Posjetio sam ga kod kuće. Tada je stanovao s majkom u Gundulićevoj ulici u staroj, trošnoj kući. Živjeli su vrlo skromno. Sjećam se da sam u prostoriji u kojoj smo razgovarali vidio krevet koji je, umjesto na drvenim nogama, stajao na ciglama. I kasnije je bio ekscentričan, valjda je to karakteristično za umjetnike. Dok smo razgovarali, kazao je kako je u depresiji i skoro da je plakao, jer mu je uginuo vjerni pas. Volio je kućne ljubimce, a tada je imao i nekoliko mačaka.

Milan Nikolić bio je i stalni suradnik *Virovitičkog lista*, prisjeća se Mačković, a najčešće je pisao o temama iz kulture, primjerice kazališne kritike, ali i o događanjima u gradu:

Kada je 1958. godine otvoren Mliječni restoran, zabilježio je nehigijensko ponašanje osoblja napisavši da je promatrao kako zaposlenica prilikom pravljenja šlaga za kavu „oblizuje“ žlicu.

Fotografija snimljena u Virovitici 1959, s lijeva: Muhamed, Ljubica, Milan i Ervin Mačković

“... jedino znam da je bio zaokupljen pisanjem” – Milan Nikolić za pisaćim stolom

I sljedećeg puta kada sam ga posjetio, kazao je da je u depresiji zbog svađe s Ljubicom, suprugom s kojom je živio nakon majčine smrti. Živjeli su u dvorišnoj kućici u Ulici Matije Gupca, u dvorištu iza zgrade tadašnjeg SDK-a u kojemu je radila njegova supruga. Tada je pisao uglavnom noću. Dosta je pušio, što potvrđuju i fotografije na kojima je uvijek u desnoj ruci cigareta.

Sjećam se jedne zgode koja pokazuje kakav je bio osobenjak. Izišao je na ulicu i zaustavio milicajca (policajca) i rekao mu neka ga vodi u zatvor. Ovaj ga je pitao zbog čega, što je napravio? Na to mu je Nikolić opalio šamarčinu. Evo razloga! Takav je bio.

Inače, njegov život s Ljubicom bio je skroman, živjeli su od njezine plaće i njegovih sve manjih honorara. Odavno su se istopili novci dobiveni od tiskanih romana. Honorar od *Virovitičkog lista* također je bio mali, jer nije bilo novca za tu djelatnost, a uskoro je i obustavljeno izdavanje njegovih romana u nastavcima. Osim nedostatka novca, očito je da se njegovi romani nisu sviđjeli političkim strukturama.

Nije mi poznato s kim se družio, jedino znam da je bio zaokupljen pisanjem. Mislim da se nije često ni pojavljivao u gradu. Možda je imao i svoje društvo, međutim ja o tome ne znam ništa. Virovitičani su ga voljeli i rado čitali njegove romane, osobito kada su tiskani u izdanju lokalnog lista i izlazili u nastavcima. Spominjale su se i radio drame koje su se izvodile u programu Radija Virovitice, ali ja o tome ne znam ništa. Moje novinarsko zanimanje bilo je usmjereno u sportske teme, pa mi dosta toga nije bilo ni poznato, a budimo iskreni, mnogo toga sam i zaboravio.

Zahvaljujući fotografijama, prisjećam se svibnja 1967. godine kada je u virovitičkom Kinu *Zvijezda* održana premijera kriminalističkog filma Milana Nikolića *Pošalji čovjeka u pola dva*, u kojemu je i sam Nikolić odigrao manju ulogu. Dvorana kina bila je premala da primi svu zainteresiranu publiku. Bio je to prvorazredni događaj za grad kojemu su prisustvovali kulturni djelatnici, ali i političari, kao i glavni glumac.

Razgovarala i razgovor zabilježila Mirjana Vodopić, donedavna novinarka *Virovitičkog lista*

Milan Nikolić

Šaljiva autobiografija

Moje rođenje registrirano je u matičnoj knjizi umrlih

Zakonski uopće nisam rođen, iako je činjenica da postojim. Naime, u doba mog rođenja (bolje da godinu ne spominjem, davno je to bilo) krštenje djece je bilo obavezno i jedino su crkveni dokumenti o rođenju bili važeći. Pošto mi je otac bio oficir u vojsci stare Jugoslavije, vojni svećenik je želio da me krsti, pa pošto su bili prijatelji (popa je volio dobru kapljicu)..., eto, on me je krstio. Ali, pošto u vojsci rađanja nisu predviđena, nego samo umiranja, tako je i moj krstitelj vodio samo knjigu umrlih. Moje rođenje zabilježio je u nju prekrizivši jednostavno ono “umro” i napisavši “rođen”. Tako i dan danas, kad već odavno civilna administracija vodi sve matične knjige, zatrebam li izvod i dokaz o svom rođenju, najprije moram voditi bitku sa matičarem, da mu dokazujem da nisam lud i da je moje rođenje registrirano u matičnoj knjizi umrlih vojnika!

Pa, pošto sam rođen sa smrću pod ruku, sudbina je htjela da postanem pisac detektivskih romana, profesionalni, plaćeni ubica. Jer, kad pišem, neki svoj krimi-roman, obično se osvećujem ljudima koji su mi se nečim zamjerili time što njihova ime na dajem svojim junacima koji pogibaju. Za one koji su mi se jače zamjerili, izmišljam posebno mučne smrti: metak u trbuh od kojeg pati prije nego što izdahne u najtežim mukama (i to po nekoliko sati) i slično. Prednost takvog osvećivanja jeste u tome što me nitko ne može zbog toga kazniti, a ja omrznuтой osobi mogu mirno da kažem: “Ti da šutiš! Ti si mrtav i nemaš više pravo da govoriš! Ako ne vjeruješ, pogledaj roman taj i taj, stranu tu i tu!” Poslije toga svaka je diskusija izlišna, a pošto sam ja ipak živ, ostajem naravno i pobjednik.

Takvih sam romana, eto, do danas napisao i objavio tridesetiosam, dok tridesetideveti, već napisan, čeka kod mog matičnog izdavača *Svjetlosti* u Sarajevu da u toku slijedeće godine bude štampan i objavljen. Zove se *Kuća izgubljenih mačaka*, ali nema nikakve veze s mojom kućom, iako je kod mene našlo utočište nekoliko mačaka-beskućnika. Imam ih sada ravno sedam i zahvaljujući njima došao sam do ideje i naslova za svoj peti film, na kojem upravo radim, a nazvao sam ga *Mačak mrzi nasilje*. Inače, zagrebačka i ljubljanska televizija svojedobno su odigrale

ukupno pet mojih krimi-drama, ali sam suradnju s njima zapustio. Pričama sam se počeo baviti tek po želji *Biltena*, osim jedne, napisane, objavljene i zaboravljene još prije desetak godina.

Evo, to je sve što sam do danas stvorio. Nije mnogo, a nije baš ni malo. Literarno priznanje imam samo jedno – nagradu izdavačke kuće *Duga* iz Beograda za najbolji kriminalističko-avanturistički roman za 1960. godinu. Pošto ni prije ni poslije nije bilo više nikakvih natječaja za moj ubilački žanr, nisam ni imao priliku da osvojim još koje slično priznanje.

Kada radim, pišem danju, držeći se skoro striktno birokratskog radnog vremena: počinje se oko 11 prije podne (izvinjavam se ako to nekoga tko ovo čita pogađa), a navečer volim da u krevetu prije spavanja pročitam koji dobar krimi-roman. Nikako svoj – jer iako sam napisane na početku svog stvaralaštva već odavno zaboravio, još uvijek se prije vremena sjetim kakav će biti svršetak i onda je s užitkom gotovo.

Vozački ispit, tzv. “amaterski”, položio sam još 1961. godine, svoja kola nemam, putujem autobusima *Čazmatransa* iz posebnih razloga (ako je potrebno, neka ih obrazloži urednik), osjećam se udobno i sigurno prilikom tih putovanja i ne bih mijenjao prijevozno sredstvo čak da oni posebni razlozi i prestanu ...

Pa, što da više kažem o sebi? Ako netko, čitajući ovo, pomisli da je trebalo da postanem humorista, dat ću mu za pravo, ne zbog toga što sam ovo nekoliko redaka pokušao da napišem na vedar, pomalo šaljiv način, nego zato što sam sebe zaista i smatram humoristom. I to – vrlo, vrlo uspješnim! Jer, ne nalazite li koliko humora sadrži u sebi činjenica što mogu da se poigravam životima i smrću svojih prijatelja i neprijatelja, poznatih i nepoznatih ... pa čak da zato budem i plaćen?! Nažalost, po mom mišljenju, preslabo, a to sigurno misli i svaki onaj koji ovo čita. S malim obrazloženjem: kada misli o sebi i svojoj zaradi, a ne o meni i mojoj!!!

Čazmatrans, Čazma 3. studenoga 1968, str. 9-10.

Pascal Quignard

Kritika suđenja

ODABRAO I S FRANCUSKOGA PREVEO: Nenad Ivić

Tri fragmenta

Fr. 2 iz poglavlja *O Nietzscheovoj pjesmi pod naslovom Večernji sud*

Učiniti da šikne u svijet ono što se ne nalazi u svijetu.
 Pobjeći iz zatvora Bitka.
 Stvarati uzvodno od svijeta.
 Skočiti iz reda i vinuti se prema pjevu i rastvoriti se u moru.
 Postići dodir s pred-ljudskim darom i u tome sudjelovati.
 Napustiti kriomice liniju fronte rata u Povijesti.
 Potajno umaknuti iz kolone koja napreduje čekićajući tlo pod ledenom kišom,
 prihvaćajući ritmički lijep i strašan pjev prošlosti,
 pustiti se klizanju u jarak u tišini,
 skutriti se pod hrpom mrtvih,
 šutjeti,
 skriven u sjeni šipražja,
 pored paukova i ljepljive zmije što klizi u ruci,
 skriven u usjeku vremena.

Darko Suvin

Uokolo Memoara

Umjesto novog nastavka

Poštovani ili, da iskreno kažem, dragi čitaoci ovih *Memoara* (ljubezni i poticajni urednik Matan mi tvrdi da ih ima koji te spise očekuju, a i ja sam primio 4-5 e-maila koji nešto takvoga kažu):

Ovo, jao, neće biti normalni nastavak memoara za g. 1955. i dalje: cijelu su mi ovu godinu progutale dvije velike smetnje i gnjavaže.

1. Opravdanje iliti isprika

Ubi maior minor cessat, veli poslovica, grubo prevedeno na naš jugosferni jezik kao: tko je jači taj kvači. Uvijek se može protu-kvačiti, ali to zahtijeva jako puno energije, snage i vremena... A tih u mojim godinama ima sve manje.

Prvo, jedno 6 mjeseci sam se svadio s raznim urednicima zbog izdavanja engleskog originala moje debele knjige o SFR Jugoslaviji, koja se ima zvati *Splendour, Misery, and Potentialities: An X-ray of Socialist Yugoslavia*. Htjeli su da mijenjam cijeli stil citiranja itd., dakle preradim nekoliko hiljada referenci, što sam glatko odbio – il' će biti moj tekst il' ga neće biti, *aut Caesar aut nihil* (naime objavio bih to onda na internetu, na svom novom sajtu <https://independent.academia.edu/DarkoSuvlin/Papers>, na koji vas inače pozivam, ima zasad 27 eseja). Takve feudalno-kapitalističke odvratnosti protiv kojih sam se cijelog života borio, a koje su zahtijevale da ispunim desetke sasvim nepotrebnih stranica upitnika kome bi se i zašto knjiga prodavala itd. itsl., slijede dakako iz neprimjerenog – dakle glupog – podražavanja kulturnih producenata prvo industrijskoj proizvodnji (koja je u kulturi slabo moguća osim za najbanalnije stvari) a onda u ovoj našoj vajnoj epohi finansijskom, tj. burzovno-spekulativnom kapitalu. Takvi su danas eto tzv. posrednici između stvaralaca i publike kakvi su u teoriji izdavači – a u praksi su usto i uska grla i cenzure. Vlast sve više guši stvaralaštvo koje se ne da unovčiti *odmah*.

Nena Suvin na terasi kućice u Malom Lošinjju, početak 1960-ih

Nevenka Erić-Suvin, rođena u Tuzli g. 1927, otac K.u.K. zatim jugoslavenski šumar iz porodice gdje je Nenin djed bio 1912. u banjolučkom veleizdajničkom procesu, te je sin morao u *Strafbataillon*⁰¹ na Soči 1915-18. Studirala je slavistiku te smo se upoznali g. 1960. u Kavkazu, vjenčali g. 1961. u Parizu. Diplomirala kod Frangeša (kao što sam i ja doktorirao kod njega i time se ponosim), radila je kao nastavnik osmoljetke u Zagrebu, kraj Save, do g. 1967-68. kad je pošla sa mnom u Sjevernu Ameriku, tamo je predavala slavistiku i književnost na manjim koledžima. Sada u penziji sa mnom.

Drugo, baš kad smo mislili poći na ljetovanje prema sjeveru i na moj sustavni rad, ozbiljno mi je i bolno obolila supruga Nena, s kojom sam u paru već 64 godine, nije sitnica. Bolest je na kostima, takve vrste gdje treba u određenim razmacima dnevno uzimati 6 pilula (povrh onih koje već uzimamo zbog prethodnih kroničnih zala), a kad je srećom pošlo nabolje dodati još četiri vježbanja, te sam takoreći permanentni bolničar, opskrbljivač, podsjetnik itsl. A ja nažalost nisam nikada naučio drugačije pisati tekstove koji su dulji od kazališne kritike nego ako sve dobro priprelim i onda radim minimum 4 sata, a po mogućnosti 6-8 dnevno na tome, koncentrirano. *Die schönen Tage von Aranjuez/ Sind nun vorbei*, veli početak Schillerovog *Don Carlosa* (to je voljela citirati generacija moje mame školovana u njemačkoj šilerolatriji): lijepi dani našeg bezbrižnog života sad su pri kraju.

Ove su dvije sasvim lične (ne)zgode po meni usto svjedočanstva starenja ne samo moje generacije već i društvene formacije sazrelog i prezrelog kapitalizma koja sada znade samo sve bolje uništavati – eksploatirati i ubijati; kao što i priliči ihtiosaurskom društvu koje globalno od glave smrdi. Sve što radimo kreativno radimo u intersticijima, intermundijima, na rubovima i iza leđa vladajućeg sistema, pa često i na sve tanjem temelju još preostalih rezervi, individualnih i kolektivnih, zaostataka iz starog sistema Države blagostanja, nastale od straha pred Lenjinom. Nažalost je kapitalizam izumio zbilja strahovito oružje, što se lijepo može takmičiti sa svim njegovim atomskim,

hidrogenskim, neutronskim, klimatskim i tko zna još kakvim potajnim bombama. To je totalizirajuće (da se Vlasi ne dosjete, to zovu globalno) oružje ili pošast koja kvalitet pretvara u kvantitet a istovremeno onda i u loš kvalitet – likvidni i fiktivni novac koji nefektivno likvidira sve nefinancijske međuljudske odnose elektronskom brzinom svjetlosti; te će oazâ u pustoši neokapitalizma biti sve manje, ukoliko se ne naučimo da nove isto tako brzo stvaramo. Pa stoga vas, dragi čitaoci, molim za razumijevanje: *we all do what we can*.

Pošto ne mogu nastaviti linearno, pokušat ću ovdje da dam neke *anafore* i *epifore*. Francuski *sémiotisant* naratolozi imaju za to i bujnijih oznaka, ali ja ću kao kulturni konzervativac (u smi-

01 Tj. kazneni bataljun.

Nena i Darko Suvin,
Lucca, rujna 2015 –
snimljeno u vrtu
kondominija u kojemu
žive

slu očuvanja vrijednosti kako starih tako i novih) ostati pri starinskom rječniku prozodije i retorike za poziciju tekstova koji idu *prije* ili *poslije* glavnine.

2. Anafore

2.1. Jedno ohrabrenje i neke poučne pretpostavke mu

Poslije prve ture *Memoara* koja je izašla u *Gordoganu* br. 15-18 za 2008-09. strmoglavo sam se u pisanje knjige o SFRJ i počeo sumnjati koliko su autobiografska samo-sagledanja, nužno narcisistička, zbilja komu korisna. U toma času stigla su mi neka ohrabrenja, od kojih je najsuvisljije e-mail Slobodana Šnajdera, pisca kojeg vrlo cijenim kao najboljeg dramatičara svog doba (tj. počevši s 1960-ima), a imao sam mu baš prilike upoznati roman *Moriendo*, koji smatram odličnime i čudim se kako je malo odjeknuo u svojoj sredini. Daleki potomak Mannovog *Čarobnog brijega*, taj roman ima naoko manje ambicije, jer nije alegorija cijele građanske Evrope nego samo Hrvatske, ali ga valja tretirati isto tako ozbiljno. No nemoj misliti, dragi čitaocē, da ti ovdje predočujem spise nekakvog kluba za međusobnu pohvalu, sada mu upravo čitam rukopis novog romana (o folksdojčerima, tj. očevoj porodici) i u nekim ga važnim vidovima ne mogu slijediti.

Stoga ću taj e-mail ovdje objaviti. Kritičari u zadnjih pola stoljeća s pravom primjećuju da ako Boga nema – ni bilo kakve druge apsolutne izvjesnosti – ni “teksta” kao božanski svetog i perfektnog “originala” nema. Ako nečega sličnog ima, to ne po-

stoji na stranicama knjige nego u međudjelovanju između tih stranica i čitaočevog mozga, sa svim pred-rasudbama u tom mozgu koje oblikuju jedinstveni (pa onda grupni) varijantni sindrom takvog-i-takvog čitanja: iluzija istog naslova zapravo se rasipa u lepezu tekstova koji postoje samo u pluralu: *Čarobni brijeg* viđen na određene načine, koristeći za pronalaženje značenja te-i-te elemente iz mentalne enciklopedija čitaoca ili čitalačke grupe, već prema tome kako se odnosi prema toj alegoriji Evrope i njenim reprezentativnim predstavnicima (problem je u reprezentativnosti). Što slijedi dakle je međudjelovanje mog teksta u *Gordoganu* i implicitne enciklopedije Šaca Šnajdera, i bit će različito od drugačijih čitanja – recimo ja bih rekao da imam svjesne i – držim – veoma dobre razloge da svodim neodređene oblike pridjeva na minimum, ne volim germanizme... A netko treći bi pak rekao nešto treće. Time uopće ne zastupam relativizam, “sva su čitanja djeca božja”. Naprotiv, neka su djeca vražja a neka siva i dosadna. Naime, sva takva vrednovanja mogu se i sama vrednovati na skali, prvo, vjernosti glavnim čvorovima teksta, i drugo, značaja za određenu sredinu. Ali, ukratko, uspjeh *Čarobnog brijega* (sve do Nobelove nagrade Mannu kao “dobrom” Nijemcu) dio je svakog našeg čitanja tog naslova, i time onog teksta koji nastaje takvim međudjelovanjem. Stoga svojatam i ovaj odziv za dio čitanja mojih *Memoara*. Nema sumnje, to također znači da su si moja i Šnajderova enciklopedija i skala vrednovanja u dobroj mjeri slične.

Rekavši to, pustit ću da ovaj e-mail govori za sebe. Ništa u njemu nisam mijenjao osim majuskula, i zahvaljujem autoru što mi ga dozvoljava objaviti.

Date: Tue, 20 Apr 2010 01: +0200 From: Drvenik Mali <XXXXXXXXX@gmail.com>

Vrli Darko,

pod jakim sam dojmom lektire prvog dijela tvoje autobiografske proze. Ne zamjeri, uvijek sam te doživljavao kao znanstvenika, nisam mislio da ti možeš ispisati tako sugestivne i tako potpuno književne (beletrističke) stranice.

Mnogo toga dijelimo. No mnogo toga dijeli i nas. Moj je background bio siromašniji, manje građanski. Što se porijekla tiče, stojim još i gore: Moji su došli iz šume, a razdoblje prije rata, u pričanjima bake (možda najvažnije osobe mog života), bilo je razdoblje ljute oskudice u svemu.

No mnogo bitnija od ovih "socijalnih razlika" jest razlika u doživljaju ekskluzije koji ja, naravno, u djetinjstvu nisam imao, a kad sam njime usrećen bio sam već formiran, pa sam se s njim znao nositi, i nosim se do danas. Moja ekskluzija je na temelju uvida koji do danas, kao što znaš, makar nas gledaš iz daljine, nemaju pravo građanstva. Ali u djetinjstvu, koje je bilo sretno, toga nije bilo. Socijalizam si je tada još mogao dopustiti da bude inkluzivan, osobito Titov.

No tebe je ekskluzija pogodila u nježno doba. U tvojoj prozi mi se najviše sviđa to što je ona nekako držana na distanci, i nema osobite gorčine, više čuđenja, skoro iz statusa promatrača (koji jedva da je bio stvarno moguć). Čak i prostori koje ti opisuješ kao prostore svojega djetinjstva, koje naravno i ja poznajem, za mene su ipak nekako "naučeni", ja sam njima pridošao, i valjda se nikada u njima ne bih mogao osjećati onako organski kao ti. Otud i nisam mogao biti iz njih prognan.

Moje je djetinjstvo na rubu grada i sela, u jednom "mikro-rajonu", kako se to onda zvalo. Socijalizam u to doba još je bio srazmjerno mlad i siguran u sebe, led se donekle otopio, neke su razlike bile dopuštene; zahvaljujući tome što je Tito volio vesterne, mi smo ih, za razliku od Bugara, smjeli gledati.

Kad se jednom dočepaš mojih izabranih zlodjela, naći ćeš u knjizi proze koja se zove *Knjiga o sitnom* tragove o mojem djetinjstvu koje će ti biti barem donekle zabavno čitati.

Ja sam u tvojoj prozi uživao, naravno i na onim mjestima gdje se ipak odlučuješ primijetiti sve moguće ugroze staklenog zvona pod koji su te pokušali staviti da bi te zaštitili.

Zanimljivo mi je nadalje da u potpunosti dijelimo svoju dječju lektiru! Životinjski doktor, naravno, Karl May naravno... Čini se da je rat u tom smislu bio neka cezura, nije se baš pi-

salo za djecu. Mi smo naslijedili vaše biblioteke, druge još nisu pristizale.

Zapravo ti ispisuješ nešto kao enciklopediju djetinjstva... tebi je do neke sveobuhvatnosti, jer se sve s vremenom trusi i mrvi u fragmente. Zabavno je pripomisliti da su s istim nakanama francuski enciklopedisti naprosto *popisivali* stvarnost. Naravno, oni su se i svjetonazorno opredjeljivali (protiv Monarhije, a to je onodobni vid totalitarizma), ali su na primjer popisivali alate, biljke i životinje... u strahu da bi sve to, ne bude li spomenuto i enciklopedijski sređeno, moglo nestati voljom nekog tiranskog principa koji briše alate a priznaje samo Alat, itd, itsl.

Što se tiče tvoje bojazni od gubitka jezika zbog dugog izbjivanja iz zagrljaja "autentičnih govornika", ona nema nikakve osnove. Ja bih jedino, u nekoj definitivnijoj lekturi, pomnije razlikovao određene i neodređene oblike pridjeva; pokraćeni pridjev, osim što je točan ako se radi o kvalitativnoj odredbi, ubrzava rečenicu i čini je gipkijom.

Još jednom komplimenti za prozu. Najsrdačnije, Šac.

Valja dodati da mi je Šac Šnajder takođe napisao lijepi i opširni e-mail nakon čitanja druge ture *Memoara*, u prosincu 2011. Držim da ga nije potrebno ovdje navoditi, osim možda uvodnog paragrafa:

Dragi Darko,

s velikim sam guštom, i da kažemo s Brechtom, uživajući u spoznajama, dočitao, u dvije sesije u Gradskoj biblioteci, tvoju memoarsku prozu u ovom odsjeku. Ne mogu ti reći koliko je to dragocjeno – kao da je inkapsulirano za nekog "rođenog poslije nas" – ne samo poslije tebe, već sasvim jasno i poslije mene. Moja generacija, ukoliko je preživjela, a preživjela je u rijetkim specimenima, jest kao neki most između tvojih formativnih iskustava, potom onoga što je formirano (što ste vi formirali), i onda mi naslijedili, a da, sve do '68. nismo pravo poimali kako je ta "baština" duboko konfliktna, kako su glavna proturječja "zapečena" i gurnuta duboko ispod površine društvenog bitka, kako bi to nazvao Lukács, a onda su buknuła svom silinom i pomela nas pompejanskim količinama lave i pepela.

2.2. Dvije liste i poučni im komentari

U prva dva nastavka ovih *Memoara* stavio sam ponešto zgusnute preglede svog čitanja 1947-50. iz tekice koju sam o tome vodio. Zatim se u intervalu prije trećeg dijela ta tekica zagubila među hrpama *printed matter*, knjiga i materijala, što me nije uvelike smetalo jer sam dvoumio da li su takva izvješća zanimljiva. Sad je međutim ponovo izronila, te sam se bez pô muke samouvjerio da su ona u neku ruku nadlična i karakteristična za bar neke vidove epohe o kojoj govorim. Stoga nastavljam s umeci- ma iz tekice, opet zgusnutima, nadajući se da će mi uvijek prekratki vijek ipak dopustiti da ih u planiranoj knjizi *Memoara* (za koju čak već imam ugovor) vratim na dolično kronološko mjesto. Oni mi omogućuju razvrnuti komentar – godine 1951-52. počeo sam službene i vrlo intenzivne studije književnosti, mnogo me važnoga tada zadesilo.

Inače me jedan elektronski dopisnik pitao kakva li je to tekica. Elem, to je jedna sa crtama iz 1947, tj. s početka mog osmog srednjoškolskog razreda, u koju sam upisivao kratke biobibliografske preglede pisaca, otprilike jednu stranicu od 18 redova za svakoga, misleći već o maturi. Početak je istrgnut ali preostaju: Maksim Gorki, Vladimir Nazor (3 strane), Dragutin Domjanić, Vladimir Vidrić, Dinko Šimunović, A.G. Matoš, Borisav Stanković, Zmaj Jovan Jovanović, Radoje Domanović, Petar Kočić, Ivo Ćipiko, Aleksa Šantić. Zatim slijedi umetnuta lista od 48 maturanih tema za književnost, pa opet Branislav Nušić, Jovan Dučić, Milan Rakić, Ivan Cankar, Oton Župančić, Miroslav Krleža (2 strane), August Cesarec, Ivan Goran Kovačić, Radovan Zogović (svoga 1 red), Branko Ćopić i M. P. Miškina – po meni, odlični i tolerantni izbor. Ogledni primjer:

“Ivan Goran Kovačić (1913-1943)

* u Lukovdolu u G. Kotaru. Studira slavistiku, novinar, uređivao dio kult. rubrike u *Hrv. dnevniku*. Prevodi mnogo s francuskoga i s engleskoga. Najveće mu je djelo *Jama*, poema o ustaškim pokoljima Hrvata. *Jama* ima 10 pjevanja. Pisao je kajkavske pjesme *Ognji i rože* [tu se prekida].

Lektira V (1951-52)

Ujesen 1951. upisao sam vanredno anglistiku – a zatim i francuzistiku – i svake godine polagao ispite, otuda mnogi naslovi iz nje, velika većina iz čitaonice British Councila. Međutim nisam se uopće ograničavao na “ispitno štivo” nego uzimao što mi se činilo zanimljivim. Unutar kategorija, imena su stavljena po kronološkom redu prvog susreta s autorom u tom periodu a ne po povijesnoj kronologiji, nije bilo prilike napr. prvo pročitati sve iz 19. a zatim iz 20. vijeka ili slično. Očigledno sam rabio takođe preglede za snalaženje, te imena poznatih pisaca ali već sve više po izbornim srodnostima.

Nije mi jasno kako sam u to vrijeme uspio da još ispoložem 19 ispita iz kemijske tehnologije i svršim završni praktični rad, otprilike ekvivalentan današnjem M.A., ali mi u odličnim uslovima tada ništa nije bilo teško.

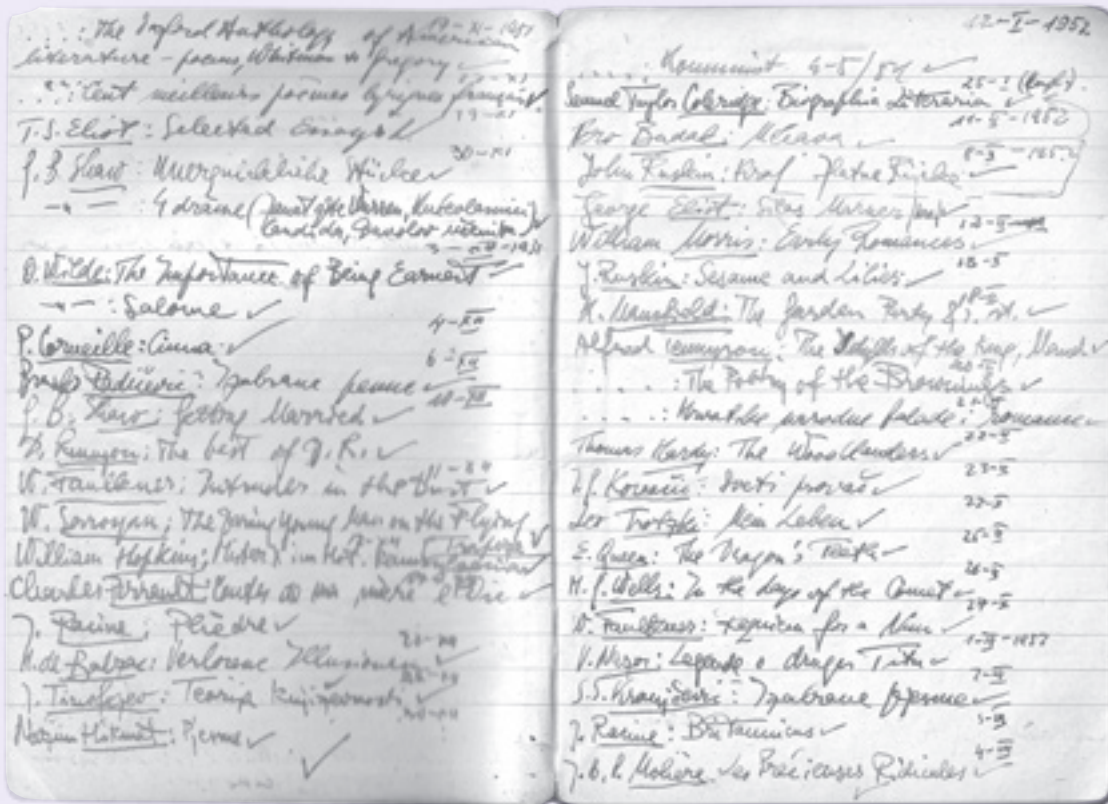
Kategorizacija dolje malo više artikulira navođenja lektire iz prošlih *Memoara*, da bude preglednija. Razmišljao sam da li da ju dalje podrazdijelim, tako da napr. *Povijest, publicistika, doktrina* bude artikulirana kao *I: o književnosti i umjetnosti* i *II: Sve ostalo*. To bi bilo za neke svrhe korisno ali mi se učinilo autobiografski korisnijim ostati pri što bližem slijedu mojih čitanja, tako da se vidi kako, recimo, Eliota čitam nakon *Renaissance du socialisme* ili Tita između Oscara Wildea (i to još *Duše čovjeka pod socijalizmom!*) i američkog teatra, što retrospektivno ispada zanimljivo.

IX 1951 – VI 1952

Pjesme, beletristika, drame:

Španjolske pripovijetke, T. Dražer [Dreiser] *Titan*, Đ. Đurović *Pre oluje* (oba ćir.), J. Barković *Sinovi slobode*, A. Gajdar *Škola*, Krleža *Legende*, O. Župančić *Pjesme*, I. G. Kovačić *Prijevod strane lirike + Eseji i ocjene + Sveti psovač + Dani gnjeva*, Boccaccio, *La caccia di Diana–Sonetti*, Gorki *Djela 23-24 (Život Klima Samgina I-II)*, B. Radičević *Izabrane pesme*, N. Hikmet *Pjesme*, P. Budak *Mečava*, *Hrvatske narodne balade i romance*, V. Nazor *Legende o drugu Titu*, S. S. Kranjčević *Izabrane pjesme*, Schiller *Die Räuber*, V. Desnica *Zimsko ljetovanje*, Matoš *Djela 6 (Dojmovi) + 13(Theatralia)*;

britanska književnost: Ch. Dickens *The Old Curiosity Shop*, H. G. Wells *Love and Mr. Lewisham* + *Mr. Polly* + *In the Days of the*

Tekica koja se ponovno pojavila, 1951-1952.

Comet, G.B. Harrison *English Poetry Chaucer to Rossetti*, G. Bullett *Readings in English Literature*, O. Wilde *Poems + The Importance of Being Earnest + Salome + A Woman of No Importance + An Ideal Husband*, J.K. Jerome *Three Men on the Bummel*, R. Burns *Poems*, R. Kipling *Barrack Room Ballads and O. Verse*, G.B. Shaw *Unerquickliche Stücke + 4 drame + Getting Married*, S.T. Coleridge *Biographia Literaria*, J. Ruskin *Kralj Zlatne Rijeke + Sesame and Lilies*, G. Eliot *Silas Marner*, W. Morris *Early Romances*, K. Mansfield *The Garden Party and O. Stories + The Doves' Nest*, A. Tennyson *The Idylls of the King + Maud*, Th. Hardy *The Woodlanders*, The Poetry of the Brownings, C. A. Swinburne *Tristram of Lyonesse*, C. Doyle *The Refugees*, J. Conrad *A Set of Six*, S. Spender *Ruins and Visions*, J. Joyce *A Portrait of the Artist as a Young Man*, W.S. Maugham *Plays IV*, W. Scott *Ivanhoe* (kao *Ajvanho*, ćir.), C. D. Lewis *Country Comet*, E. Fitzgerald *The Rubayyat...*, A. Huxley *Crome Yellow*, P. B. Shelley *Works I (Lyrics & Shorter Poems)*, Milton *Shorter Poems*;

književnost USA: U. Sinclair *The Millennium + Welt Ende + Zwischen zwei Welten* [to bi moglo spadati i u zabavne romane], W. Faulkner *The Hamlet + Intruder in the Dust + Requiem for a Nun + The Bear &*

O. *Short Stories, Poems Whitman to Gregory* (Oxford Anthol of American Lit.), *The Best of D. Runyon*, W. Saroyan *The Daring Young Man on the Flying Trapeze*, Th. Wilder *The Bridge of San Luis Rey*, E. Bellamy *Looking Backward*, E. Hemingway *The Sun Also Rises + A Farewell to Arms*, J. London *Uspomene pijanca*, H. James *Crapy Cornelia + The Sense of Newport + The Art of Fiction & O. Essays*, Whitman *Leaves of Grass*, H. D. Thoreau *Walden*, E. Caldwell *All Night Long*, očetkov *Book of Modern American Short Stories*;

francuska književnost: Vercors *Tišina mora*, J-P. Sartre, *Dvije drame* [otuda ona koju je diskutirao sa studentskim kazalištem Gradski komitet KPH, vidi *Memoare*] + *Mučnina*, La Rochefoucauld *Maximes et reflexions*, Les cent meilleurs poèmes lyriques français, P. Corneille *Cinna*, Ch. Perrault *Contes de ma mère l'Oie*, J. Racine *Phèdre + Britannicus*, Balzac *Verlorene Illusionen*, Molière *Les précieuses ridicules*, Flaubert *Salammbô*, Verlaine *et les poètes symbolistes*, Béranger, E. Rostand *Cyrano de Bergerac*, Balzac *Les Chouans* (kao *Šuani*, ćir.);

zabavni romani autora W. Hopkins (na nje-maćkom); E. Queen, L. T. White, G. Sklar.

Povijest, publicistika, doktrina: R. Sherwood *Roosevelt & Hopkins* (2 toma), E. Koš *Tri hronike* (ćir.), B. Zihrel *Članci i rasprave, Atomisti – Leukip i Demokrit*, J-F. Cohen [Cahen?] *La littérature américaine*, Ak. nauka SSSR *Istorija engleske lit. 1/1-II, Vers une renaissance du socialisme* [član-ci simpatizera Jugoslavije u Francuskoj], T. S. Eliot *Notes towards the Definition of Culture + What Is a Classic + Selected Essays*, Š. Vučetić *O našoj dramsko-kazališnoj kritici*, J. Timofejev *Teorija književnosti*, CK KPJ *Komunist 4-5/51*, L. Trozki *Mein Leben*, B. Bandini & G. Viazzi *Filmska scenografija*, Baudelaire [mala prevedena knjižica, ne znam autora], R. Luxemburg *Pisma iz zatvora*, M. Djilas *Legenda o Njegošu* (ćir.), H. Zulliger *Unbewusstes Seelenleben*, V. Dukat *Sličice iz povijesti engleske knjiž.*, M. Milatović *Slučaj Andreje Hebranga*, F. L. Allen *Only Yesterday I*, J. Cassou (kao *Žan Kasu*, ćir.) *Pariški pokolj*.

VII-VIII 1952 Ferije: nije bilo ispita ali je bilo putovanja na more. Ipak, čitanje se intenziviralo, to je bilo ljeto Lorce, Joycea i engleske moderne poezije.

Pjesme, beletristika, drame:

F. Garcia Lorca *Knjiga pjesama*;

britanska književnost: Joyce *Ulysses I-II* + *Stephen Hero*, K. Allott ur. *Contemporary Verse*, T. S. Eliot *Selected Poems*, Kipling *Plain Tales from the Hills*, H. Treece *I Cannot Go Hunting Tomorrow* [pripovjetke], E. Waugh *Work Suspended*, R. Lehmann, *Invitation to the Waltz* + *The Ballad & the Source*, Shaw *Major Barbara (Screen Version)* + *The Doctor's Dilemma*, R. Macaulay *Potterism*, C. Isherwood *All the Conspirators*, W. H. Auden *Poems 1930* + *Paid on Both Sides*, E. Sitwell *Poems Old & New*, D. Thomas *25 Poems*, J. B. Priestley *Wonder Hero*, A. Calder-Marshall *The Watershed*, G. Grigson ur. *New Verse*, J. Conrad *'Twi'x Land & Sea* + *Youth* + *O. Stories*, G. Orwell *Animal Farm*, A. Koestler *Yogi & Commissar* + *Darkness at Noon*;

književnost USA: F. S. Fitzgerald *The Great Gatsby*, Poe *Coll Works IX-X (Criticism & Philosophy)*, D. Marquis *archy's life of mehitabel*, F. Prokosch *The Asiatics*, W. Faulkner *Soldier's Pay*, S. V. Benét *O'Halloran's Luck* + *O. Stories*, Th. Smith *Waiting in Doorway*;

francuska književnost: J. Giraudoux *La Guerre de Troie n'aura pas lieu*;

zabavni roman autora W. C. Tuttle [Western].

Povijest, publicistika, doktrina:

J. C. Trewin *Drama 1945-50*, H. Reed *The Novel since 1939*, A. Ross *Poetry 1945-50*, A. Pryce-Jones *Prose Lit. 1945-50*, P. H. Newby *The Novel 1945-50* [agilne brošure British Councila], E. Stettinius Jr. *Roosevelt i Rusi*, C.E.Eckersley & L. C. B. Seaman *Pattern of England I-II*, V. F. Semjonov *Velika Engleska Revolucija*, CK KPJ *Komunist 1-2/52*, A. Bevan *In Place of Fear*, G. Mikes *How To Be an Alien*, G. J. Renier *The English*, F. Scarfe *Auden & After*, F. Maclean *Eastern Approaches*, A.C. Ward *Specimens of English Dramatic Criticism 17-19th C.*, R. Findlater *The Unholy Trade*, S. Freud *Totem and Taboo*, W. Y. Tindall *James Joyce*.

Komentar: Nije mi to bilo jasno prije pisanja ovog memoara, ali od studenoga 1951. moja se naivna lagoda u književnosti počela obogaćivati uvjerenjem (formuliranom mnogo kasnije) da je ona spoznajno neophodna za ljudsku povijest, zapravo – uz ostale umjetnosti – materijalizirana i umnogome još živa, priručna i dopadljiva, povijest. U to sam doba i u mjesecima koji su slijedili pročitao dva glavna Faulknerova romana i glavna eseji-stička (a još više stihovana) djela T. S. Eliota.

Faulkner je u mene udario kao munja, i to odmah u prvom tekstu pročitanim 8/11/1951, *The Hamlet*. Ne samo ono što se prvo primijeti: duge rečenice koje zauzimaju i po cijelu knjišku stranicu (i to bez pò muke, prisnim vezom paratakse i hipotakse, bez nezgrapnosti u kakvu bi upao tko bi ga htio imitirati) i koje same po sebi zaslužuju divljenje za majstorstvo. Ali ovdje govorim specifično o opisu Eule, njegove *Earth Goddess* u *Trilogiji Snopes*, toj epopeji o usponu nove buržoaske klase kroz fiktivno lice i agens koji od lumpen pridošlice, zakupnika malog komadića zemlje bez igdje ičega, lukavstvom, prevarom i zločinom postaje bogat i moćan. Bolje od Zole, umjesto biološke “zle krvi” ovdje je sasvim balzakovski gusto registriran i moćno razlišan dolazak nove ere kroz alegoriju kotara Yoknapatawpha – samo modernizirano, kako pristoji pisanju na novom kontinentu godine gospodnje 1940. Piščeva je vizura sad natopljena krvlju i emocijama, jer se u međuvremenu desio ne samo Dostojevski i Freud nego i ponajprije svjetska mutacija međuljudskih odnosa diktirana kapitalom, koja se zove Svjetski rat 1914-18. (i dok je Faulkner ovo pisao gomilali su se sve tmurniji oblaci novog, još strašnijeg rata) a zatim Velika depresija 1929-33. Ta mutacija znači izbijanje brutalnosti i zločina u – još ponešto zataškavanu – dominantu normalnog građanskog života metropolitanske Evrope, koja je bila pacificirana jer je brutalnost i zločin premjestila u kolonije i na polukolonijalne rubove (na primjer na Balkan). Otuda pozajmice iz *Gothic novel*, thrillera strave koji su se pojavili u doba i nakon Francuske revolucije po cijelom svijetu, te ih je iz istih razloga “mržnje na dolar” rabio već Poe. Prije dogovora u Bretton Woodsu 1944. o novom svjetskom financijskom sistemu a u korist upravo te nove klase – gdje je nova era osvanula lukavo zamaskirana parolama o svjetskom jedinstvu i slično – književnost je tu *early warning system*. Ona ne samo alegorijski opisuje rezultate uspona nove klase (Flem Snopes postaje na kraju svemoćni predsjednik lokalne banke!) nego i njene zločinačke metode: a povrh svega, materijalnu i moralnu cijenu žrtava plaćenih – po potlačenima: žene, Crnci... – da bi se ona mogla uspeti, koja dovodi u pamet Marxovu metaforu za kapital kao indijsko božanstvo koje pije krv iz lubanja pobijenih i pregaženih.

Ovdje se ne bavim književnom ili kakvom sličnom profesionalnom kritikom, koja mora proći kroz analizu dubokih struktura zapleta, nego pokušavam opisati rezultat: zašto je taj tekst mogao djelovati kao grom i munja na tadašnjeg čitaoca mene. Simpatični ali površni “tvrđokuhani” post-naturalizam à la He-

mingway (kome su pali u plijen legije mladih evropskih pisaca od kraja 1930-ih nadalje, uključiv bar na početku i mog konškolarca Tonka Šoljana) možda je odigrao neku povijesnu ulogu razotkrivača zataškavanja, ciničke demistifikacije, ali je ovdje prevaziđen kao i otvoreni poetski simbolizam. U tom svijetu propadaju baš nosioci radosnih vizija poput Eule: najprije nam Faulkner uspostavi empatiju u nju (ili bolje simpatiju za nju i gotovo bih rekao njeno obožavanje), onda nam detaljno pokazuje kako ona unutar određenog sistema mora pasti pod vlast nove religije Snopesa. Priča o nama priča: stvarno smo u novom svijetu – to su u Evropi bili nacisti – i zlo po nas ako ga nećemo shvatiti. (A osim mjestimično za vrijeme Drugog svjetskog rata uglavnom nismo, uključiv SFRJ.) Vide se dakle benjaminovske muke i patnje naših predaka, žrtava mačizma – koji Hemingway voli da slavi – i ostalih zala epohe, zbog kojih (više no zbog raspjevanih budućnosti) treba da se radikalno bunimo. Američki kritičari, naprotiv, vole da padaju u ekstazu pred ranijim romanima *The Sound and the Fury* i *As I Lay Dying*, rekao bih iz formalističko naratoloških razloga koji im omogućuju – nesvjesno ili svjesno – da se ne bave rađanjem Yeatsove *rough beast* (grube zvijeri) koja tetura prema svom rađanju nove svjetske religije.

Sad bih mogao razviti nešto varijantnoga ali sličnoga o isto tako značajnom romanu *Intruder in the Dust* (1948), koji priču i cijeli taj pristup i držanje primjenjuje ne prvenstveno na klasne nego na rasne sukobe i napetosti, dakako na one između Crnih i Bijelih na Jugu USA. Ali držeći se mog mladenačkog dojma, on nije više bio šok nego potvrda, primjena i produbljenje prvog spoznajnog šoka. Pa da skratim (jedan moj poznanik u Zagrebu 60-ih godina, Srbin iz Hrvatske, sročio je ovakav distih: “Volim ja Hrvate/ Samo neka skrate”)...

Putnici *Titanica* navodno su uživali u kritici izvođenja Strussovih valcera po brodom orkestru. Dobro, nisu znali što ih čeka, i gadno su platili. Ali mi znamo – ili bar možemo znati.

Eliot: Zapravo je mene cijeli život mnogo dublje zanimala poezija – i drama – nego li beletristika, fiktionalna proza, osim ako je *science fiction*. (A usto i određeni vidovi književne i kulturne teorije, ali to je druga priča.) Sâm pišem poeziju od 1951. nadalje, kao student pokušao sam i nešto o njoj pisati ali sam osjetio da je to *mysterium tremendum et fascinatum* toli visoke napetosti da bih ga morao godinama proučavati, a profesionalno opredjeljenje bilo mi je drugačije, nisam našao vremena.⁰² I nisam pisao o poeziji, tj. o stihovima, upravo zbog prevelikog interesa i strahopoštovanja – izuzev jednog dugog eseja o jednoj

haiku nježnog plebejca Issa. Ako se uzmognem reinkarnirati s pamćenjem ovoga ja, obećajem da ću poeziju smjesta početi da proučavam (kao i japanski jezik).

Čitaoci ovih i prethodnih *Memoara* znaju da sam poeziju oduvijek i masovno čitao – a usto i slušao u uličnim popijevkama hrvatskima i talijanskima, a onda na radiju i američkima. Imao sam i prije 1951. favorite: u jugosferi recimo Branko, Vraz, Njegoš, Mažuranić, Matoš, Vidrić, Krleža... Ali od Krleže mislim da nisam još znao, a svakako nisam bio shvatio, njegov najviši domet u *Baladama Petrice Kerempuha*, a svi su drugi bili pomalo naivno starinski: “Ždral putuje domu svom/ U jeseni/ A ti, Stan-ko...” – tu je fina kadenca, ali iz doba kad je Zagreb imao možda 10 000 stanovnika te dimnjaci nisu bili protjerali ždralove, ne pomaže mi dosta. Naša beskućnost nije više sezonska niti opravdana ciklusom prirode. U svjetskim razmjerima pak favoriti su mi bili giganti koji premošćuju tisućljeća, da ne nabrojim sva velika imena od Homera, Lukrecija i Tu Fua naovamo, ali najdublje su me očarali oni na prijelazu od renesanse ka baroku, dakle u Engleskoj kasni Shakespeare, od *Hamleta* i *Leara* nadalje, Donne, Milton, Marvell – to je već bilo doba revolucija, uglavnom polu-propalih, prvih velegradova i mehaničkih pomagala, karti svijeta i globusa kao i golemih apsolutnih vladara i država, tu zvuče neke strune koje i nama odjekuju. A zatim meni prethodna generacija, čiji je rodonačelnik Eliot ali poslije njega mnogo sam crpio i iz Audena⁰³ i Dylana Thomasa: “Do not go gentle into that good night/ Rage, rage against the dying of the light” stalna mi je parola, osobito danas...

Mnoge druge uvide dugujem Eliotovim stihovima i esejskim postavkama, napr. onu, mislim u eseju o Joyceu, da moderni pisci i kritičari moraju sami sebe stalno i strogo trenirati, “kao atletičari” (to je bilo doba prvih olimpijada, još ne-profesionaliziranih).

Ipak, Eliot je za mene bio tvrd orah, jer njegove kulturno-političke horizonte u esejima, osobito nakon zaokreta mu udesno krajem 1920-ih, nisam uopće dijelio. Međutim on je bio prvorazredni analitičar tekstova, od Elizabetanaca do Joycea, i znatno je doprinio rehabilitaciji polu-zaboravljenog Donne. A ja sam uvijek mislio da uprkos nesumjerljivim horizontima je *pren- ds mon bien ou je le trouve*: tako sam u disertaciji Vojnovičev “mit Dubrovnika” tumačio manje-više po reakcionarnom desničaru Eliadeu, koji je morao pobjeći iz Rumunjske zbog trvenja između dvije polufašističke i vrlo krvohlepne stranke (njegova jevrejska asistentica u USA pričala mi je 30 godina kasnije kakav je rasis- ta on bio). A i Eliot je očigledno bio starinski antisemita, jao! Ka-

⁰² Stihove na hrvatskosrpskom jeziku, u varijanti hrvatskog književnog jezika (preuzimam ovu formulaciju od Krleže), pisao sam 1951-64. s još nekoliko pjesama kasnije u časovima posebne autobiografske napetosti do 1982. Od sredine 60-ih prestao sam stihovati sve do sredine 70-ih u Kanadi, kad sam počeo sa- njati na engleskome i pisati stihove u tom jeziku. Nakon povratka u Evropu 2001, a posebno nakon 2005, vratio sam se hrvatskim stihovima ali nastavio takođe i s engleskima (a ima i nekih talijanskih i njemačkih). Tako sam postao “bilingvalni pjesnik”...

Puni pregled objavljivanja do 2010, *A Checklist of Printed Poetry*, može se naći u mojoj knjizi *Darko Suvin: A Life in Letters* (ur. Ph. E. Wegner, Washon Island WA 98070: Paradoxa, 2011), pp. 355-65, ISBN 1-929512-34-8, a knjiga naručiti preko <info@paradoxa.com>.

⁰³ Vidjeti neke moje interese u poeziji, poput Rimbauda, Laforguea, Whitmana, Audena i Lorce, i u *Iz prevodiočeve mladenačke bilježnice, 1950-55, Gordogan* br. 27-28 (2012/13): 86-91.

snije sam to našao odlično formulirano u Lenjinovim *Filozofskim sveskama*: pametni idealistički kritičar bliži je pametnom materijalisti nego li glupi materijalista. Stoga sam preveo za sebe Eliotov središnji esej *Tradicija i individualni talent*, koji se, osim konzervativne definicije tradicije, za moj ukus nije baš mnogo razlikovao od Lukácsa; nisam znao gdje da to objavim, prijevod je izgubljen.

No koliko god da su takvi kritičarski stavovi i kazivanja bili zanimljivi i formativni, udar munje analogan Faulknerovoj prozi, bile su njegove pjesme od 1917 (!) nadalje do kojih sam došao kasnije, točno po tekici 14/7/1952, takoreći na moj 22-i rođendan. U maloj knjižici divne serije Penguin Poets, “odabranoj po autoru” i preizdanoj te godine, *Prufrock, Gerontion, Whispers of Immortality, Sunday Morning Service* ili *Marina* pokazuju činom kako se današnja velegradska i mulatska stvarnost dade obuhvatiti elegantno kubističkom mješavinom ironije, i čak sarkazma, s najvišim apstrakcijama, te stopiti sa *longue durée* crkvenih otaca i grčke tragedije, iz “avionske perspektive” (rekao bi danas Todor Kuljić). Tehnika je primjerena tome: u sarkazmu besprije-korno rimovane katrene, a u ambicioznim pregledima, koji kulminiraju u *Waste Land*, slobodni stih izveden od Whitmana francuskim fin-de-siècleom. (To je prevedeno kao *Pusta zemlja* – ali *Waste* je mnogo jače, znači i otpadak, gubljenje, traćenje: Zemlja Utraćene Plodnosti koja se pretvara u smetlište, nije nikako čista pustinja pijeska à la Sahara ili Gobi nego je gusto napučena moralnim urbanim otpacima. U njoj još živimo, samo se mnogo više ubijamo: u ono se doba to dešavalo samo kolonijalcima, sada smo svi kolonizirani.) Tu su i mnogi drugi stilemi, od kojih mi je najvažnija tehnika ponavljanja nekog termina s varijacijama i priraštajem značenja, sasvim besramna i sasvim muzička – to sam često koristio. Povrh svega, tu je elastična govorna persona, koja može mijenjati registar od općeg do posebnog, miješati grubo plebejske elemente i rafinirane aluzije, citirati pučke pjesmice i fragmente razgovora ili klasika: “These fragments have I shored against my ruins”, taj stih odjekuje ovih godina u mojim ušima iz ona dva lična/nadlična razloga navedena u prvom dijelu. Zajedno s Majakovskim i kasnije ponajbolje Brechtom, Eliot mi je na početku mog rimovanja dao najintimniju uputu kako se spajaju “Što” i “Kako” – oni su zapravo jedno te isto koje mi analitičari diseciramo jer drugačije ne znamo – a u svrhu obnavljanja tradicije za “razdoblje okrutnih čudesa” (Lem).

Stoga sam napisao pjesmu o Eliotu u kojoj mu se obraćam i kažem što mogu od njega i što ne mogu prihvatiti. Pjesma je bila suviše prozaična (stalna mòra esejističkog kritičara), nisam ju uvrstio u *Armiranu Arkadiju*, čini se da je izgubljena.

Lektira VI (1952-54)

IX 1952 – VIII 1953

Pjesme, beletristika, drame:

- L. Apuleius *The Golden Ass*, R. M. Rilke *Der ausgewählten Gedichte I Teil*, M. Držić *Skup–Plakir*, M. A. Reljković *Glasovi iz stare Slavonije*, D. Gervais *Čakavski stiho-vi + Karolina Riječka*, K. Destovnik-Kajuh *Pjesme palog partizana*, Gorki *Djela XXI + Die Zerstörung der Persönlichkeit*, P. Budak *Klupko*, B. Čopić *Planski snovi i o. prip.* (ćir.), F. Petrarca *Canzoniere*, V. V. Maiakovskii *Izbrannoe*, V. Parun *Zore i vi-hori + Pjesme*;
- *britanska književnost – poezija i drama*: L. MacNeice *Selected Poems*, T. S. Eliot *Four Quartets + Collected Poems 1909-1935*, Ch. Fry [3 drame], Shaw [još 6 knji-ge drama], Wilde *De Profundis*, Keats *Poems*, Auden *Selected Poems*, Spender *Selected Poems*, D.K. Roberts *The Centu-ries’ Poetry 5*, B. Jonson [3 drame], C.D. Lewis *Selected Poems*, C.D. Lewis & L. A. G. Strong *A New Anthology of Modern Verse 1920-48*, E. Sitwell *Selected Po-ems*, J. Lehmann ur. *The New Writing Po-ems*, C. Marlowe *Tamburlaine the Great + Dr. Faustus* + [još 6 drama], W. Congreve *The Way of the World*, O. Goldsmith *She Stoops to Conquer*, R. B. Sheridan *The School for Scandal*, E. Brontë *Poems, In-terludes* [valjda o teatru rane renesanse], A. Tennyson *Poems I + II*, E. W. Parker ur. *Modern Poetry, The Plays of J. M. Barry in One Volume*, G. Chaucer *Canterbury Tales*;
- *britanska književnost – proza*: Conrad *Nostramo*, Wilde [priče], L. Carroll *Alice in Wonderland*, V. Woolf *To the Lightho-use + Orlando*, D. H. Lawrence [stories], Wells *The Island of Dr. Moreau*, O. Gold-smith *The Vicar of Wakefield*, D. Defoe *Robinson Crusoe*, Ch. Dickens *The Pickwick Papers*, J. Austen *Persuasion*, J. Swift *The Battle of the Books, The Tale of a Tub*, & O. *Satires*, F. Bacon *Essays*, E. M. Forster *A Passage to India*, Saki *The Un-bearable Bassington*, S. Butler *Erewhon*, A. Huxley *The Little Mexican*, Hardy *Jude the Obscure*, I. Compton-Burnett *Dar-kness & Day, The King James New Testa-ment*, A. Trollope *Cousin Henry*, E. Bron-të *Wuthering Heights*, G. Greene *The Power and the Glory*;

- književnost USA: F. Bret Harte *Tales, Poems & Sketches*, H. James *The Turn of the Screw + The Aspern Papers*, N. Hawthorne *The House of the Seven Gables*, R. Frost *Poems*, C. V. D. Stern ur. *The Pocket Book of America*, *The Pocket Book of Ogden Nash*, B. Franklin *Autobiography*, R. W. Emerson *Selected Essays & Poems*, W. C. Bryant *Poems*, J. G. Whittier *Poems*, J.R. Lowell *The Vision of Sir Launfal & O. Poems*, *Selected Writings of W. Irving*, *The Pocket Book of E. Caldwell*, O.W. Holmes *Representative Selections*, J. London *Ljudi ponora*, H. W. Longfellow *Representative Selections*, N. Foerster ur. *American Poetry & Prose* [rani], + *American Poetry + American Prose*, E. O'Neill [10 drama], Faulkner *The Unvanquished + The Wild Palms*, I. Shaw *The Young Lions*, *Selected Poems of E. A. Poe*, *Collected Stories of Dorothy Parker*, A. MacLeish *Poems*, H. Garland *Main-Travelled Roads*, S. Crane *The Red Badge of Courage*, E. St. V. Millay *Collected Poems*, W. D. Howells *The Rise of Silas Lapham etc.*, C. Odets [6 drama], E. Rice *The Adding Machine & O. Plays*, G. S. Kaufman & M. Hart [6 drama], T. Williams *The Roman Spring of Mrs. Stone*, Th. Wolfe *Only the Dead Know Brooklyn*;
- francuska književnost: C. Perrault *Contes des fées*, A. Salacrou *Otočje Lenoir*, T. Gautier *Mademoiselle de Maupin* (hrv.);
- zabavni romani autora E. Wallace, F. L. Green, E. Hough [ova 2 westerni].

Povijest, publicistika, doktrina:

- R. Graves *The Common Asphodel*, S. H. Burton *The Criticism of Poetry*, S. Spender *The Poetry since 1939* [svi o poeziji], J. Millard *Grammar of Elocution*, E. Gower *Plain Words*, A. Van Gysenghem *Theatre in Soviet Russia*, A.S. Downer *50 years of American Drama*, J. Chapman *The Best Plays [in UK] 1950-1*, O. Kaltenmark-Ghéquier *La littérature chinoise*, Wilde *The Soul of Man under Socialism*, J. B. Tito *Izgradnja Nove Jugoslavije IV*, G. Hughes *A History of the American Theatre*, J. R. Green *A Short History of the English People*, J. van den Esch *Armand Salacrou*, CK KPJ *Komunist* 3-4/'52, *Statut SKJ*, V. W. Brooks *The World of Washington Irving*, Aristotle *Poetics-Rhetoric*, Horace *The Art of Poetry*, Demetrius *On Style*, Naša Stvarnost br. 1/'53 + 2/'53 + 3/'53, Krleža *Kako stoje stvari*, Livy *History of Rome book V, VI Kongres KPJ*

(SKJ), A. Eddington *The Expanding Universe*, V. Dedijer *Tito*, G. H. Mavi *Modern English Literature*, *Boljševička partija i sovjetska književnost*, F. L. Allen *Only Yesterday II*, C. Caudwell *Illusion & Reality*, R. D. Heffner *A Documentary History of the U.S.A.*, B. I. Evans *English Literature*, H. Jackson *The 1890-ies*, K. Saunders *Buddhism*, S. Mason Oscar Wilde, G. Sainsbury *Historical Manual of English Prose*, M. C. Bradbrook *T. S. Eliot, T. S. Eliot: A Symposium, The Veda*.

Ove sam školske godine ozbiljno zagrizao i u književnost USA, koja mi se velikim dijelom svidjela kao vrlo svježa kako na početku, kod Franklina i pisaca do Građanskog rata, zatim u Mark Twaina, a onda u modernizmu – vidi se da prije 20. vijeka nisu imali carstva (mada je genocidno brisanje prvobitnog stanovništva ostavilo dubokih tragova, ponegdje u Faulkneru može se i to vidjeti). Usto sam ustrajno nastavio s "Britancima", favorizirajući poeziju i dramu. Izvori su i opet bili British Council i antikvarijati, plus knjižnica USIA na Zrinjercu.

IX 1953 – IX 1954: 13 mjeseci umjesto 12 jer sam krajem IX 1954. otputovao na studijsku godinu u London (gdje sam dakako čitao manje-više isključivo englesku književnost i dramu – od *Beowulfa* i srednje-engleske književnosti, te mislim kompletne dramatičke od početaka do Tudora, pa sve do najnovijih dramatičara, odvajajući koju skromnu paru i za zabavne romane tipa *The Saint*). Njemački tekstovi većinom su kupljeni u Münchenu i Konstanzu srpnja 1954.)

Pjesme, beletristika, drame:

Ibsen [još 4 drame, njem.], *Tisuću i jedna noć* (ćir.), Goethe *Iphigenie auf Tauris + Egmont + Götz von Berlichingen*, A. Aškerc *Izabrane pjesme*, D. Tadijanović *Pjesme*, Horace *Odes book I*, Gorki *Djela 27 (Drame) + Djela 26 (Samgin IV)*, M. Maeterlinck [3 rane drame, tal.], Dostojevski *Selo Stepančikovo* (ćir.), Krleža *Hrvatska knjiz. kritika sv. 6 + Na rubu pameti*, V. Jelić *Andeli lijepo pjevaju*, E. M. Remark [Remarque] *Triumfalna kapija* (ćir.), M. Božić *Kurlani*, S. Ježić *Ilirska antologija*, R. Marinković *Ruke*, M. Lalić *Izabrane pripovjetke* (ćir.), Homer *Odiseja*, Euripides *Medea + Iphigenie auf Tauris + Die Bacchantinen* (njem.), *Kirschblüten*

schimmern..., E. Schikaneder *Die Zauberflöte*, Schiller *Kabale und Liebe*, R. Wagner *Die Meistersinger...*, H. von Kleist *Prinz Friedrich von Homburg*, O. Davičo *Pesma*;

- britanska književnost – poezija i drama: W. Owen *Poems*, A.S. Collins ur. *Treasury of Modern Poetry*, *Poems of G.M. Hopkins*, PEN Anthology *New Poems 1952*, Milton *Paradise Lost + Areopagitica & O. Prose Works*, 4 renesansne drame [*Gorboduc*, *Arden*, *Kyd*, *Heywood*], Seneca (preveo Heywood) *Thyestes*, Chaucer [sva preostala djela, 3 knjige], J. Donne *A Selection of His Poetry*, Auden *Nones + Poems 1933*, D. Thomas *Collected Poems*, S. Spender *Poems of Dedication*, T. S. Eliot [4 drame], C.D. Lewis *Poems 1943-47*, S.T. Coleridge *Selected Poems*, P. B. Shelley *Plays, Translations & Longer Poems*, W. Beattie ur. *Border Ballads*, F.T. Palgrave & Oscar Williams *The Golden Treasury* [antologija anglofonih pjesama];
- britanska književnost – proza: W.S. Maugham *Cakes & Ale + Of Human Bondage + The Painted Veil*, B. Nichols *Self, English Critical Essays XIX. C.*, L. Sterne *Tristram Shandy*, Saki *Selected Short Stories*, V. Woolf *Mrs. Dalloway*, W. Hazlitt *Characters from Shakespeare*, D.H. Lawrence *The Virgin and the Gipsy + Selected Poems*, J. Cary *Herself Surprised + To Be a Pilgrim*, G. Orwell 1984, A. Huxley *Brave New World*, N. Shute *The Checkered Board*;
- književnost USA: T. Capote *A Tree of Night & O. Stories + Other Voices*, *Other Rooms*, Poe *Great Tales & Poems*, Hemingway *The Old Man & the Sea + The First 49 Stories*, E. Caldwell *A Swell-Looking Girl + Trouble in July*, L. Hellman [3 drame], Melville *Moby Dick*, Faulkner *Mossquitoes + Sanctuary + Pylon*, *American Folklore*, Emerson *Representative Men*, N. Mailer *The Naked & the Dead*, H. James *Portrait of a Lady*, R. Hajnlajn [Heinlein] *Patrola svemira* (ćir.), R. Heinlein ur. *Tomorrow the Stars* [ovo su počeci intenzivnog bavljenja sa SF], F. T. Palgrave & Oscar Williams *The Golden Treasury* [antologija anglofonih pjesama], M. Twain *Adam und Eva* (njem.), J. Ch. Harris *The Favorite Uncle Remus*, *The Education of Henry Adams*;
- francuska književnost: Molière *Malade imaginaire + Misanthrope + Tartuffe*, Théâtre de P.C.C. de Marivaux I [9 dra-

ma], Hugo *Hernani*, J. Anouilh *Pièces brillantes* [4 drame], J.-P. Sartre *Les Mouches–Huis-Clos + Das Räderwerk + Das Spiel ist aus*, Oxford *Book of French Poetry*, E. & J. de Goncourt *Renata Mauperin*, N. Boileau Despreaux *Le Lutrín–L’Art poétique*;

zabavni romani autora G. Heyer, Donald Davis /?/, H. W. Geissler, G. Forestier, A. Se-linko (ova 3 njem.).

Povijest, publicistika, doktrina:

Kant *Kritik der reinen Vernunft* [jedina knjiga u ovom razdoblju mog života koju nisam uspio svršiti], *Dialogues of Plato* [sigurno izbor], É. Legouis *History of English Literature I*, L. Brandon *Rhetorics & Prosody*, W.V. O’Connor *Sense & Sensibility in Modern Poetry*, *The God That Failed* [tekstovi 6 književnika renegata komunizma], Lenjin *Korak naprijed, dva koraka nazad + Izabrana djela I.2 + Materijalizam i empiriokriticizam + Izbrannye sochineniia II*, B. Webb *An Apprenticeship I*, A. Kollontaj *Der neue Mensch und die Arbeiterklasse*, H. Gignoux *Jean Anouilh*, S. I. Winbolt *Britain under the Romans*, J. Hersey *Hiroshima*, Ph. Jones ur. *English Critical Essays XX C.*, Mao Ce Tung *Govori i članci* (ćir.), I. A. Richards *Practical Criticism* [tada profesionalna biblija], A.N. Smith *Shakespeare Criticism XVII–XX C.*, F. O. Matthiessen *The Achievement of T. S. Eliot*, E. Wilson *Axel’s Castle*, R. Wagner *Zukunftsmusik*, E. Blom *Music in England*, R. Garaudy ur. *Les Orateurs de la Révolution française*, J. B. Tito *Borba za socijalističku demokraciju V*, R. Fox *A Writer in Arms*, H. M. Ahmad *Thailand Land der Freien*, N. G. Černiševski *Estetski i knjiž.-kritički članci*, W. Allen *Joyce Cary*, E. M. W. Tillyard *Shakespeare’s Problem Plays*, C. F. E. Spurgeon *Shakespeare’s Imagery*, S. Freud *Das Unbehagen in der Kultur + Abriss der Psychoanalyse*, W. M. Macmillan *Africa Emergent*, C. Read *The Tudors*, N. Machiavelli *Istorie fiorentine*, W. Empson *The Seven Types of Ambiguity*, A. Drews *Geschichte der Philosophie VII*, C. von Clausewitz *Principles of War*, J. Škerlić *Istorija srpske književnosti* (ćir.), J. Šidak ur. *Čitanka historijska I*, G. B. Harrison *England in Shakespeare’s Day*, N. A. Dobro-ljubov *Knjiž.-kritički članci*, G. Lukač [Lukács] *Ogledi o realizmu* (ćir.).

Komentar: U ove se tri godine, osobito u prvoj, nalaze mnogi važni “detonatori” ili formativni momenti mog književnog ukusa, moji uzori, Gorki bi rekao “moji univerziteti”. To su – uz prethodnu lekturu Krleže, Gorkog, mase ruske književnosti, Balzaca, Shakespearea te hrvatske i srpske poezije – bili u prvom redu anglofona poezija i prozni klasici, zatim francuski pjesnici renesanse i baroka te dramatičari i aforisti poput La Rochefoucaulda. Nije slučajno što su mnogi od njih još sa mnom, to jest prtio sam ih preko Atlantika dva puta, tamo i nazad, konačno ih je došlo brodom u kontejneru, uz nešto pokućstva i tekstila, oko 12 000 bibliografskih jedinica. Naslove na hrvatskom i srpsko-me sam isto sve uzeo u Kanadu ali slabo koristio i na koncu, osim Krleže i Vojnovića, 1990-ih poklonio jednoj univerzitetskoj jugoslavistici u USA.

Koje sam od ovih gornjih pisaca dugotrajno i ustrajno (s prekidima, pa obavljao sam punu univerzitetku dužnost) iznova čitao? Kratka lista: Krleža, Hikmet, Whitman, Wilde, Joyce, ponešto Kiplinga; usto po stručnom opredjeljenju dvije grupe, gdje sam manje više čitao sabrana djela tih autora: za SF i utopije dakako Wells, Morris (koji mi je osobito drag), Bellamy; za dramaturgiju Racine, Molière, Wilde, Shaw.

Koji su mi od njih ostali stalni ne naprosto uzori nego pisci koji mi zvuče u memoriji? Ponajprije pjesnici: često mi se vraćaju na um stihovi ili cijeli odlomci (ovaj put po povijesnom redu) Chaucera, Shakespearea, Marlowea, Donnea, Marvella, Miltona, Popea, Byrona i drugih 4 velikih romantika (favorit: Shelley, ali ni Wordsworth nije bez vraga), a Hopkinsa i W. Owena posvojio sam kasnije, kako opisah, u Bristolu kod L. C. Knightsa; iz Francuske of Villona i Pléiade do kasnijih favorita Baudelairea, Rimbauda i Laforguea (od Mallarméa pak, tog praoca Postmoderne, volim samo neke pjesme) te većine Balzacovih i Stendhalovih proza koje su mi bliže, priznajem, od Rusa.

Sve u svemu, da se poslužim još jednim naslovom iz tih godina kome sam se divio, filozofskoj autobiografiji *The Education of Henry Adams*, ovo je bio temelj “obrazovanja DS-a”.

L. C. Knights, 1906-1997.
(slika naknadno pronađena,
ide uz *Memoare* iz 1954. o
Bristolu)

3. Epifore

3.1. Dva sna usred pisanja o SFRJ, noć 11-12. III 2011.

9:15 AM

U jeku pisanja moje knjige o SFRJ palo mi je na pamet da ona zapravo izrasta iz mojih *Memoara*, naime iz njihovog središnjeg i obuhvatnog pitanja “Kako se nešto što je (u mom pamćenju) tako dobro počelo moglo tako loše svršiti?”. Obje su knjige napisane u procijepu između “Kako biti komunist” i “Kako biti intelektualac”. Ili drugim riječima: “Kako biti za društvenu pravdu kao garanciju ličnog integriteta”, i “Kako biti za lični – intelektualno kreativni – integritet kao garanciju da sam sposoban raditi za društvenu pravdu” – Marxovim riječima, da postoji povratna sprega između oslobođenja svakoga i oslobođenja svih.

Prvi je deziderat i imperativ bio uobičen partijskom organizacijom koja je – bar u omladinskim i onda sveučilišnim redovima – spajala pučku demokraciju s centralizmom odozgora na dolje. Demokratskog centralizma u Lenjinovom smislu u KPJ nije zapravo nikada bilo, nasuprot pretenziji izborne piramide odozdo na gore koje su zapravo bile plebiscitarno-potvrđene. Strukture i aktivnosti postavljane su po pravilu u kojem je dominirao centar, mada je bilo dosta autonomije preuzete iz partizanske tradicije samostalnog djelovanja na terenu. Prema njoj je recimo Sveučilišni komitet KPH/SKJ mogao reagirati i planirati – unutar okvirnih problema postavljenih od CK KPJ a zatim, valjda sve više, od CK KPH, a usto osiguravajući si leđa u CK-u za važne poteze – prema problemima kakvi su iskrsavali na univerzitetu, od financijskih i kadrovskih do idejno-političkih.

Drugi je deziderat, *Kako biti intelektualac*, bio prepušten međudjelovanju lične inicijative i “ideološkog rada” u osnovnim organizacijama omladinskih i partijskih organizacija (Narodne Omladine i SKOJ-a u mlađim godinama, odnosno kasnije Saveza studenata te KPJ). Taj ideološki rad postavljao je norme – od Marxa i Engelsa preko Lenjina i Staljina do govora i kasnije napisa vrhovnih jugoslavenskih rukovodilaca, uglavnom Tita, Kardelja i Djilasa (Ranković nije bio toliko rječit, a Kidrič je bio teži jer pravi intelektualac, i prebrzo je umro) – ne samo teorije nego i spoznajnih te moralnih kvaliteta i horizonata.

Za mene su takve fuzije spoznajnosti i morala postale i trajno ostale one u Marxa i Lenjina, donekle Engelsa (i onda drugih crkvenih otaca, poput Gramscija). Pretpostavljalo se da se Staljin i jugoslavenski rukovodioci *seamlessly* (ondašnjim, značajnim, terminom, “vjerno”) uklapaju u tu liniju nastavljajući njen vektor preko današnjice u budućnost. To je vjerovanje kasnije poljuljano.

15:15 PM

Probudio sam se s gotovom drugom rečenicom gornjeg napisa, i otišao na zahod. Onda sam zapalio svjetlo i napisao filfederom ovo gore, koje je sada pri tipkanju vrlo malo iskorigirano. Izraslo je iz prethodnih noćnih snova, izravno iz zadnjega gdje sam valjda bio na sveučilištu, jer se zbivalo na početku predavanja nekog mladog profesora u *tweed jacket*-u, ali sa crtama aktivnosti iz srednje škole: došao sam do njega i rekao da moram preuzeti uvodnih 10 minuta za agitacione obavijesti. Međutim je ta moja politička aktivnost bila viđena iz zadnjih klupa amfiteatra, iz reakcionarnih mladića bez lica koji *hämisch* komentiraju moj nastup; nažalost sam njihove primjedbe zaboravio, i oni kao da su više kao moj razred iz Vlb gimnazije. A zatim sam, mislim, vidio živu i dojmljivu sliku omladinskog jazz banda (kratko i bez muzike, kao da gledam stojeći iza pozornice) sa blond pevaljkom koja je pjevala gorke probleme naše generacije. *Secondary concretions as justifications*: Partija je u snu ovo dozvolila kao mladost-ludost; moj odnos prema pevaljki platonsko obožavanje.

Auto-psihoanaliza: pevaljka bi zapravo bila moj *alter ego* u gornjoj inicijalnoj dilemi (komunist-intelektualac), dakle današnji ego projiciran unazad? Feminizacija je znak da je to moj bolji dio, *my better self*, koji dakako volim.

Svakako (dodajem sada 9 mjeseci kasnije) *crux* se nalazi u prvom, poticajnom ili detonatorskom paragrafu: biti intelektualac – predan komunizmu kao horizontu tj. utopiji u dobrom smislu riječi – upravo je i rezultiralo sumnjom a kasnije izvjesnošću da se Staljin NE uklapa u tu liniju nego ju lomi i grubo barbarizira. To je bilo potaknuto i sankcioniranom jugoslavenskim otpadom od staljinizma. Međutim je onda logično (za intelektualca) dovelo do sumnje a kasnije izvjesnosti da i u Lenjina ima problema, najprije u njegovoj pojednostavljenoj filozofiji prije 1915 – teorija odraza u *Materijalizmu i empiriokriticizmu*, što mi je bilo sasvim jasno već 1960-ih na području književnosti i teatra, općenito umjetnosti) a zatim i u politici (zabrana frakcija u boljševičkoj partiji 1921) – te ih pogotovo ima u lenjinističkoj vulgati koja se zbilja *seamlessly* nastavila u FNRJ/SFRJ. Praktički se to svodilo na pitanje: hoće li KPJ/SKJ ne samo dozvoliti nego i aktivno razvijati takav intelektualizam? Gramsci mi je početkom 1960-ih objasnio da u tom smislu Partija mora biti kolektivni intelektualac, i to sam na sastanku ćelije Filozofskog fakulteta ustrajno citirao.

* * *

Prije tog neobičnog sna o omladinskim danima bila je varijanta mog redovnog sna s realijama mojih odraslih stručnih putovanja na predavanja itsl.: izgubljen sam u tuđem, dosta lijepom i pravilnom, vrlo ekstenzivnom gradiću s mnogo zelenih

površina (poput New Englanda), gdje se ne može naći nikakav taksi ili drugi prijevoz da se dođe do dalekog ureda koji dodjeljuje avionske karte za odlazak a onda do dalekog aerodroma. U ovoj varijanti bio sam u toploj klimi na odmoru, valjda Karibima, ali sam ga nužno morao prekinuti te je postao anglofoni grad, a karte je određivao i dijelio – novac nije u to uopće ulazio – intenzivno riđi Englez s kosom koja je po stranama izgledala kao nalijepljeni komadi neke tamno bakrene ploče. Bio mi je dao rezervaciju ali ju je onda zanijekao, pa je valjalo doći do njega, fakultetski ured bio mu je prazan (dakle bio je nastavnik), usto daleko od prodavaone karata pa pješke ne bih stigao. I tu bih lahko našao bar 3-4 niti analize kao fuziju *Angsttrauma* o bježanju od opasnosti, porijeklom iz rata, i *Wunschtrauma* kao gore, ali se klonim nadinterpretiranja.

Na kraju počinje rat, vrlo mirno: na malom ravnom vrhu visokog brežuljka, viđenom odozdo ali ne jako daleko, možda 300 metara, vide se male crne silhuete mladića kako ađustiraju topić na strmom rubu brdašca. Topić pukne, kraj sna. (Nigdje masa, nigdje krvi – možda Blakeov *mental strife* o kojem pisah ovih dana, dakle “umna borba” intelektualca i intelekta umjesto lenjinističke vulgate neprestane klasne borbe kao otvorenih sukoba, koja stvarnu i podmuklu neprestanu klasnu borbu nikako ne iscrpljuje.)

Sasvim eksterno, komparativno i naknadno govoreći, ovo je zanimljiva inverzija Kafkinog K koji hoće ući u dvorac, a ja hoću otići iz privremenog i nevažnog mada lijepog prebivališta, konačno opasno otočnoga, koje je odijeljeno od *heart's desire* i onemogućuje mu pristup. Razmišljam mnogo ovih godina o Kafki: on nam danas sve to više govori. Gledajući na svjetionike – kako bi rekao Krleža – proze 20. stoljeća, on stoji uz Joycea, Faulknera i još vrlo malo njih, uz grupu koja gleda zagnojene iako zataškane ozljede epohe (dok Proust gleda unazad, na “izgubljenost”). Sâm je bio neka sofisticirana vrst Joyceovog Blooma, s ruba austrougarskog K.u.K carstva, analognog i simetričnog engleskome. I Dublin i Prag su ekscentrični prema imperijalnoj prijestolnici i vlasti, a secesijska pobuna koja u njima potajno kuha ni Joycea ni Kafku ne oduševljava, njih tište problemi pùti i uma koje nacionalizam ne može riješiti, niti vide ikog drugog koji bi to mogao. Kafku je uvijek brinulo hoće li ga otac (psihički alegorija vlasti) priznati i primiti. Povijest oblikuje naše snove: Kafka je rođen 1883, dakle se formira, otprilike, u stabilnim i naoko sigurnim 1890-im godinama; ja sam rođen 1930, i formi-

Patrick Leigh Fermor, 1915-2011.

rao sam se otprilike 1940-48, u očigledno nestabilnim i veoma nesigurnim, ubitačnim godinama. Među nama je duboki rez u formativnom iskustvu. Kafka je ugrožen u *familiji* (sama familija nije ugrožena, to se lijepo vidi u *Metamorfozi*), ja sam bio ugrožen *sa familijom*, Možda razlika moga sna i želje K markira povijesni rez svjetskih ratova i revolucija, gdje se, bar za mene, teritorijalizacije – dakle zagrljaja vlasti – treba prije bojati? Parola NOB 1941-45. “bratstvo i jedinstvo” NIJE govorila ni o kakvim nacionalnim teritorijama, naprotiv ih je negirala u ime bratimljenja svih naroda u borbi za oslobođenje. A što je konačni horizont teritorijalizacije vidjeli smo u logorima Drugog svjetskog rata i, bliže, u suludim nacionalističkim ratovima poslije raspada SFRJ. A kao uvijek, pod krinkom borbe protiv drugog naroda tu vidim neku posebno perverznu vrstu uporne i pojačane klasne borbe odozgora protiv vlastitog naroda koji treba navući na mamac ili lijepak parolama o narodnosti, “pa svi smo mi jedan narod” – a ne eksploatatori i eksploatirani. Smrtni grijeh krive kategorizacije!⁰⁴

⁰⁴ Dugujem veliku zahvalnost Borisu Budenu na komentaru o dva sna, koji mi je pomogao da pojasnim sekciju 3.1. Usput je primijetio da je moj stav protiv suvišne teritorijalizacije “otvoreno protiv Carla Schmitta – sav je njegov antikomunizam u optužbi istoga za radikalnu deteritorijalizaciju”. Schmitta sam opsežno čitao posljednjih 15 godina, uključivo kako njegove knjige objavljene pod nacizmom kao revni prilog toj ideologiji i kasnije prepravljeno preizdane, tako i one poslijeratne, napr. o teoriji partizana; no na to nisam svjesno uopće mislio, već sam se temeljio na svojoj definiciji jugoslavenskih secesionih ratova kao “ratova reteritorijalizacije” (vidi moju knjigu *Gdje smo? Kuda idemo?*, prev M. Krivak, Zagreb: Hrvatsko Filozofsko društvo, 2006, 132-36). Poslao sam prijatelju Budenu tu sekciju i kao specijalistu za Freuda: te je on bio mišljenja da griješim što ne razdvajam oštro manifestne sadržaje snova od komentara, san od jave. Međutim ja za razliku od njega smatram da tzv. “manifestni sadržaj sna” zapravo nastaje u času buđenja i nakon njega, iz povratne sprege noćnih fragmenata i elaboracije probuđenog sjećanja, te san kako ga definira Freud – van svijesti i van povijesti – zapravo nikada nije ni postojao. (To ne umanjuje kolumbovsko otkriće Freuda – samo što nije stigao u Japan niti blizu Zemaljskom raju nego na drugačiji kontinent.) Stoga su i kasniji komentari dio te sprege, i nije ih korisno tako oštro lučiti; ipak se nadam da je jasno čega sam se prisjetio odmah ujutro a čega tek kasnije.

3.2. Glasovi: razmišljanja nakon čitanja putopisnih memoara P. Leigh Fermora

– Where, in this half-recollected maze, do the reviving memories of libraries belong? ... I do not know. But I drive wedge-shaped salients into oblivion nevertheless and follow them through the recoiling mists with enfolding perspectives of books until bay after bay coheres.

Patrick Leigh Fermor, *A Time of Gifts*, 1977 (govoreći o 1933)

Dva su glasa neizbježna u svakom memoaru/u svakog memorijalista. Nisam to znao, naučio sam pišući ih; ali sad to vidim svugdje of Augustina Hiponskog (“U Kartagu tada stigoh...” citira i Eliot) do Leigh Fermora, čiju sam trilogiju upravo – srpnja-kolovoza 2015 – pročitao i koja me na ovo potakla. Zvat ću te glasove i geološke slojeve A, kronološki (po kalendarskom vremenu) raniji, i B, kasniji glas. A se uzdiže iz pišćevih sjećanja, za koje se pretpostavlja (ali nije sigurno) da prikazuju kroza svoje detalje “u biti” – izdajničkog li izraza! – *wie es eigentlich gewesen*, kako je to stvarno bilo u doba o kome se piše. B ih nužno dopunjuje da bi uopće imali smisla, po pravilu uključivanjem *second thoughts*, naknadnih primisli, prosudbi i *riffing* proširenja memoaristovih koji gleda unazad iz često mnogo kasnijeg doba. B je profesionalni stav povjesničara, A svjedoka. Površno to izgleda kao da bi se moglo staviti pod rubriku “vrijeme u književnosti (ili pripovijedanju)”, dakle da je djelovanje dvaju bez daljnje usporedivih lokusa ili momenata, ali u to sumnjam. Naime, vrijeme nije bezbojna rijeka ili val u moru, kemijski čisto *pro analysi* i time podesno za poređivanje prošlog momenta ili doba s retrospektivnim sadašnjime. Vrijeme je, kako bi to rekli antropolozi, “gusto”. Ono je puno promjenljivih boja i mirisa, nosi sa sobom soli, minerale, mrtve ptice ili žive ribe, neponovljivo je (Heraklit!), toliko različito prije i kasnije da se pokatkad čini kako B pluta na A poput ulja na vodi. Po meni (o tome vidi moj esej “Locus, Horizon...”) radi se tu, u dubini, o proturječnom i ne sasvim homogenom stapanju *horizonata*, gdje se ne bavimo samo niti prvenstveno vremenskim trajanjem nego *vrijednosnim stavovima i opredjeljivanjima (Haltung)*. U neku ruku A je privilegiran, jer bez njega teksta ne bi bilo. Ali u drugu ruku B je privilegiran jer potencijalno (i rekao bih vrlo često, po pravilu) prožima navodna sjećanja, čak i kad se temelje na sačuvanim zapisima iz A, i upliviše na njih da slabije ili jače pristaju uz horizont B – počesto toliko da bezizlazno reformuliraju ili pogube što god je možda bilo, ako je bilo, originalno značenje i važenje tih svjedočanstava. To ne mora uopće biti zlonamjerno falsificiranje, prije će biti *eigennützig*, nesvjesno iskrivljavanje u vlastitu korist, *putting the best foot forward*, pronoseći jasnu i zadovoljavajuću sliku o sebi kroz orkane i potrese povijesti i njenog gustog (ili njenih gustih) vremena, često zagrcnutog krvlju ili gorim napicima razočarenja, ponekad rasvijetljenog lakoćom sretnih čistina. Memoar nije isto što i nečist, nejasan, proturječan

kaos stvarnosti, on je izmahnuta i zgusnuta slika poput Freudovog *Verdichtung und Verschiebung* snova, samo što je djelomično usmjerljivo i nužno usmjeravano sanjarenje – koje je podvrgnuto pravilima svjesnog pripovijedanja gdje vrijeme i nijekanje nikako ne mogu (kao u snu) faliti. Pa ipak, memoarist apsolutno ne smije naprosto lagati, svjesno izmišljati bilo što – Muza bi ga smjesta napustila, a bez njenog nadahnutog glasa pisanija bi bila plitka, ne kao šalica koja oblikuje smisao nego kao zgnječena metalna ploča u valjaonici. Poštenje kao i prosvijetljeni interes pisca da poštuje granice najvjerojatnije istine, s najmanjom mogućom dozom doktrine.

Tako je, na primjer, moja naracija epizode s UDB-om 1950 ili 1951 u 3. dijelu *Memoara (Gordogan* br. 27-28) prožeta mojim pogledom na nj 61 godinu kasnije, kad je sudbina Jugoslavije i njenog socijalizma kako potakla pravu nužnost vrednovanja tamnih zajedno sa blistavim vidovima tih zanosnih vremena, tako i natopila mog potencijalnog čitaoca golemim potopom post-komunističkog (čitaj: anti-komunističkog) ispiranja mozгова, sigurno ne manje intenzivnoga od sada navodno crnoga ispiranja tih prošlih vremena. Svi su memoari puni oplitanja i utkivanja, kao čunak brzaju naprijed i natrag: oni poštenu otvoreno deklariraju takvu svoju strukturu. Taj nužno slojeviti oblik sadrži polu-dosjećane bljeskove, imaginativno iskorištene dokumente, sugestije kakva će biti sudbina nekog lika ili mjesta ili stava (svega što se može izraziti imenicom), zagrljaj naivnosti i sofisticiranosti, impresionizma i sveznajućeg pripovjedača, lebdi kao božanstvo nad vodama svog malog svijeta stvorenog u porođajnim bolovima mnogo duljima no Jehovinih sedam dana. Patrick Leigh Fermor, pišući između 1960-ih i 2011 (da!) o putovanju g. 1934. s pravom zaključuje: “Moja su prva sjećanja stoga obložena mnogim drugima, vrlo je teško isključiti naziranja nastala kasnije, pišući o onim prvim sastajanjima: insistirati na njihovom isključenju značilo bi prihvatiti lažnu naivnost” (*The Broken Road*, str. 153).

Eric Hobsbawm

3.3. Paralele: razmišljanja uz memoare Erica Hobsbawma

Zašto su moje knjige tako pune citata? Zato što puštam druge da kažu ono što ja ne znam dobro reći.

Michel Eyquem de Montaigne

Memoare Erica Hobsbawma, valjda najvećeg a za mene sigurno najvažnijeg historičara prošlog vijeka, kupio sam i pročitao 2013, nakon njegove smrti (dalje ću ga navoditi kao H sa brojem strana). Bio sam dvostruko radoznao: poznavao sam i cijenio ne samo njegovu višetomnu, monumentalnu povijest Engleske od 18. stoljeća do danas nego i mnoge ostale među njegovim neumornim radovima: na primjer, kako sasvim fundamentalni kulturološki esej o “izumljenoj tradiciji” tako i njegovo uređivanje takođe višetomne i monumentalne kritičke povijesti marksističkih ideja i praksi, koja je objedinila priloge svih najboljih “neo-marksista” (tj. anti-staljinista), a objavljena je samo na talijanskome, kod izdavača Einaudi. Što slijedi nije uopće recenzija te bogate knjige *Interesting Times* nego što sam ja u njoj prepoznao kao poticajno – blisko ili bar provokantno – za vlastita memoarska razmišljanja.

Mnogi su mi pasusi i postavke u toj knjizi neobično bliski, mada žalim njen horizont potpunog crnila (sâm naslov dolazi iz navodne najgore starokineske kletve: “Poživio u zanimljivim vremenima!”, jer su u konfucijanizmu i slično najbolja vremena kada vlada krepost i ne zbiva se ništa). Više puta sam pomislio “Ah, da sam se samo toga sjetio pišući svoje *Memoare!*”. Na primjer uz pasus da je on, kao mnoga pametna djeca tzv. srednje klase, “živio većim dijelom odalečen od stvarnog svijeta – ne baš u svijetu snova nego znatiželje, propitkivanja, samotnog čitanja, posmatranja i upoređivanja...” (H 41-42). Ili pak, “Kad pogledam unazad na ovo daleko i čudno dijete, zaključujem da u drugim povijesnim okolnostima nitko za nj ne bi pomislio da će se strano opredijeliti za politiku, mada bi skoro svatko pomislio da će biti neka vrst intelektualca” (H 56). Intelektualci, jednako u “umjetnostima” kao i u “naukama” (što me navodi na sumnju da ta pragmatička klasifikacija ima dubokih psiholoških i filozofskih opravdanja), postavljaju se prema svijetu – ili gledaju na nj – “pod blagim kutom” (izreka romanopisca E. M. Forstera o subratu homoseksualcu Kavafisu, H 416). Ili konačno, kako je živio u tradiciji Jevreja, ili politički nepoćudnih, da si “potencijalni izbjeglica suočen s iznenadnim opasnostima”, koji dakle treba da uvijek ima spreman važeći pasoš i dosta para da smjesti kupi kartu za odlazak (H 220).

Te su simpatije valjda pojačane mojim kratkim susretom sa njim na Londonskom univerzitetu kad sam pisao knjigu o sociologiji viktorske književnosti i obilno koristio rad mu o popularnoj kulturi tog razdoblja, pa sam ga nazvao za neka objašnjenja. Dao ih je u svojoj sobici na univerzitetu jasno i predušretljivo, ali očigledno umoran i sasvim ograničen na ustuplje-

nih mi 30 minuta. Stoga mi nije ni palo na pamet da ga kasnije kontaktiram, a žalim: svi koji žele nešto stvoriti robovi su raznih Muzâ, te slabo imaju vremena za naprosto privatne afinitete, bič odmah pucne zrakom...

Po Hobsbawmu, era Države blagostanja bila je eskalator koji je svim nama plebejcima (iz nižih i srednjih klasa) omogućio širu lepezu odabira, a one je marljive i ponešto nadarene vodio uvis po društvenom ugledu i finansijskom uspjehu. “Svijet je postao, ili se bar činio, sigurnijim, a svakako je bio imućniji”; bilo je to zlatno doba bez rata (u metropolama – a kad ga je bilo na periferiji, često su pravedni pobjeđivali: Vijetnam, Kuba). Posebno za intelektualce, u toj se eri borba s navodnim lenjinizmom izvana i odozdo nije više mogla voditi brutalnim fašističkim metodama, upravo potučenima u ogromnom ratu i potpuno diskreditiranima. Preostalo je suptilnije takmičenje, gdje se moralo dokazivati da si bolji, i gdje je prema tome argumentacija u klasičnom smislu bila veoma važna.

Sjećam se, g. 1954/55. (kako sam već pisao u *Memoarima*) posjetio je bristolsku anglistiku ostarjeli talijanski filozof Leone Vivante koji je živio u Engleskoj više godina nakon 1938. kao izbjeglica od Mussolinijevih rasnih zakona i pisao o engleskoj poeziji. Veoma me je pogodila njegova izreka u diskusiji nakon predavanja “U Engleskoj još marite za istinu” (za razliku valjda od Evrope ili makartističkih USA?). Na stranu je li to bilo točno, osvijetlila mi je horizont prema kojem radim. Da, to se tada moglo spojiti s akademskom karijerom bar u anglofonim zemljama – a mislim i ponegdje drugdje.

U sredini Hobsbawmove knjige (H 222-32) razmatra se “vododjelnica” godina 1955-68, kad se politički angažman svakog socijalista morao suočiti s “erom spektakularnog kapitalističkog uspjeha”. Ja sam 13 godina mlađi od njega, te je meni to bolno suočenje prodrlo u svijest g. 1965. propašću karijere na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Tada sam shvatio da mogu biti otuđeni intelektualac bilo gdje na svijetu – a manje boli, i bolje se radi, van zemlje u čiju sam revoluciju bio položio svoje nade; dakle po Nietzscheu i Krležu, *Auf die Schiffe!* (Broditi!).

Ipak, Hobsbawm bilježi kako mu je karijera usporena Hladnim ratom jer je bio član KP Engleske: “dobio sam katedru i uobičajena obilježja službenog priznanja – članstvo u akademijama, počasne doktorate – tek u svojim pedesetim godinama. Gledajući unazad vidim da sam imao sreću, jer nema ništa gorega od preranog uspona na vrhove i zatim dugog marša po službenoj visoravni ili, još gore, po sve većoj udaljenosti između sadašnjeg rada i onoga kojim si nekoć stekao ugled.” *Si licet parva*, ako se smijem usporediti kao mnogo manje važna paralela, ja sam postao redovni profesor sredinom 1970-ih a član kanadske akademije nauka slijedećeg desetljeća, u svojim 50-im godinama, kad sam nakon objavljivanja *Metamorphoses... i To Brecht...* postao vidniji. Uz neke počasti unutar SF i utopološke zajedni-

Leone Vivante, 1887-1972.

ce, i brojne stipendije kao i dulja gostovanja u kanadskim, evropskim i japanskim sveučilištima, te na kraju statusa “emeritiranog profesora” svog univerziteta McGill, drugih većih službenih priznanja nisam imao: za SF, utopologiju i Brechta još se izgleda ne daju. Usto, da ne budem naivan, ja sam se, nakon malo krzmanja, oštro opredijelio protiv postmodernizma, priznajući da se tu i tamo od njega može ponešto naučiti; time sam mnogima stao na žulj. Kao i Hobsbawm, *I lost no sleep over it*: on se nije mnogo sekirao za to, a ne sekiram se ni ja (osim možda ponekad, izdaleka, zbog Zagreba).

A karijera se *jet-setting* profesora u Hobsbawmovu i moje doba odvijala na tri kolosijeka: predavanja “kod kuće”; predavanja i gostovanja po svijetu; objavljivanje štampanih radova. (Bio je i rastući četvrti, a to je rad sa grupom suradnika uz dobivanje vanjskih fondova, u praksi vođenje takve grupe; to mi je oduzimalo previše vremena za birokraciju, Muza je pucnula bičem.) Volio bih potcrtati, kako to i on čini, koliko je za svakog tražitelja istine važna nastava, prve dvije kategorije. U međudjelovanju sa mlađim slušaocima kroz razredne diskusije i ostale oblike te povratne sprege “shvaćamo da li smo stvarno prenijeli ono što smo namjeravali” (H 300). Dio mojih napisa, tako o SF i Brechtu, nastao je iz predavanja, koja sam prije kompjutera snimao na glomazni magnetofon i dao prepisivati (to je počelo odmah od prvog predavanja u Zagrebu na Griču, o Aristotelovoj *Poetici*), a dobar dio onoga nastaloga u specijalističkim istraživanjima testiran je kasnije u predavanjima. Po tehnološkim erama, koje su se mijenjale bar jednom u generaciji, to je bila era fotokopija (sve do otprilike 1973. još se multipliciralo pomoću gešternera ili *rhoneotypea*). Jesam li bio dobar nastavnik? Mislim nikada manje nego pristojan, mnogo sam se spremao, ali zavisi o tome na kojem nivou. Rado sam predavao neke opće kurseve, tako *Uvod u englesku književnost od Swifta do danas*, gdje su me smetali jedino ispiti za 200-300 brućoša, kao i kurseve za post-di-

plomce. No mislim da sam bio bolji u potonjima, koji su bili uglavnom diskusije sa tucetom ili pola tuceta već samoodabranih mladih. Majstor Kong fu (Konfucije) napisao je da on studentu daje jedan kut četverokuta (a tri moraju sami): to je poticajna sloboda ali teško, i podesno za njegove učenike koji su bili pomno odabrani, malobrojni, i živjeli s njime. Ja se dosta individualistički samosvjesnim studentima u Montrealu – mnogi iz SAD – nisam usudio dati manje od tri kuta, dakle je četvrti bio implicitno zadan, ali ga je valjalo naći; no nadam se da sam doktorandima davao samo dva kuta. Van kuće imao sam prednost poznavanja jezika, tako da sam ponekad predavao, ne sasvim tečno i poštapaajući se engleskime, i na francuskom, njemačkom i talijanskome, ali japanski dakako nisam nikada svladao: treba početi prije trinaeste godine ili ranije. Taj vid *jet-settinga* doveo je do “globalnog sela” intelektualaca, u kome se “ne živi nego sastaje” (H 312), i do brojnih korisnih diskusija s kolegama, bar jedne pobjede internacionalizma. A pola tuceta mojih doktoranada ili magistranata bili su iz Indije ili NR Kine: to mi je vrlo draga uspomena (bar što se Kineza tiče, treba cijepiti naše buduće gospodare najboljim virusom Evrope, slobodarstvom).

“Je li to bio život kakvog sam očekivao dok sam bio mlad? Ne. Nema nikakvog smisla žaliti to, ali negdje u meni mali glas šapće, ‘Ne smije se živjeti lagodno u svijetu kakav je naš’. Kako sam to u mladosti pročitao: ‘Radi se o tome da se on promijeni.’” (H 313).

Ili, u starijim riječima velikog rabi (učitelja) Hillela: cilj je “poboljšanje svijeta” (*tiḳḳun ha-’olam*), naime društvenog poretka.

To je isti onaj od kojeg sam davno zabilježio, i trudio se da usvojim, maksimu: “Ako se brinem samo za sebe, što sam ja? A ako ne sada, onda kada? Ako ne ja, onda tko?”

* * *

Možda najvažnije: u *Predgovoru* svojih memoara, Hobsbawm odmah kaže ono što sam, ili što bih, valjda trebao reći i ja: *Što ovaj tekst nije*. Prvo nije “danas vrlo *saleable* (kurentna, pomodna, ‘prodavljiva’) ispovijed, dijelom zato što je jedino opravdanje za takav *ego-trip* genije, a ja nisam niti Sv. Augustin niti Rousseau, a dijelom zato što nitko živ ne može objelodaniti potpunu privatnu istinu koja bi mogla povrijediti druge žive osobe – to spada u posmrtnu biografiju.” Drugo, “nije apologija za autorov život”, jer vrlo mnoge autobiografije koje su vlastiti advokati ili pak pokajnici zbog počinjenih grijehova predstavljaju sumnjive istrage, “u kojima leš pretendira da bude istražni sudac”, i odličan način da se *ne* razumije 20. stoljeće. “Povijest će presuditi o mojoj politici – ustvari je u biti već presudila – a čitaoci će presuditi o mojim knjigama. Težim za povijesnim razumijevanjem, ne za slaganjem, odobravanjem ili simpatijom.” (xii). Tu bih unio

Paul Gauguin: *D'où venons-nous ? Que sommes-nous ? Où allons-nous ? (Odakle dolazimo? Što smo? Kamo idemo?)*, 1897 – Museum of Fine Arts, Boston

varijantu, jer sam u jednom eseju o Brechtu i emocijama pokušao jasno razlikovati kritičku simpatiju (koju bih volio pridobiti) od empatije ili uživljavanja, koju smatram prvo nemogućom a drugo štetnom ukoliko pretenzija da se netko “vampirski uvuče” (Brecht) u kožu drugoga ne dozvoljava nikakvo, pa ni pomno dozirano kritičko odstojanje. Po Hobsbawmu preostaje kao razlog za takav tekst *svjedočenje* o “najizvanrednijem i najstrašnijem stoljeću ljudske povijesti... koje sam od mladih nogu posmatrao i pokušao shvatiti.. i u njemu bio što antropolozi zovu *participant observer* (sudionik posmatrač)” (xii–xiii). To bi se kartaški moglo nazvati i kibic, samo za razliku od česte uzrečice u (vrlo blago) kartaškom društvu mojih studentskih dana, ovdje kibic ne drži gubec, nego naprotiv.

Ekskurz van Hobsbawma: već me bar petnaestak godina fascinira Etrurija. Ne samo što živim nad njenim iskopinama nego i zbog nezaboravno zagonetne umjetnosti, koju posjećujem svaki put kad sam u Rimu, zbog upliva na Rim i enigmatičnog jezika (valjda semitskoga). Ali ponajviše zbog toga što je cijela ta civilizacija netragom nestala, te kasnija pokoljenja samo nagađaju što je to bilo i zašto je nestalo. Te mislim: tako će i o nama, tako će i o nama...

Elem, nazad: pročitah u knjizi jednog etruskologa da boginja *Menrva* (od koje latinska *Minerva*) znači “darivateljica razumijevanja” ili “dubinskog sagledavanja”. Komponenta *Men-* ima isti korijen kao i latinski *mens* (razum) a *-rva* kao *reor* (gledati ispod površine, ispitivati, *to inspect, to understand*). *Minervina* sova označava da boginja ta može jasno sagledati ono što je drugima tamno. Svako valjano *svjedočenje* tumači smisao događaja.

No ovo valja artikulirati. “Prošlost je drugačija zemlja, koja je međutim ostavila svoj biljeg na onima koji su jednom u njoj živjeli. Ali obilježila je i one premlade da ju znaju, osim po čuvenju.... Međutim, autobiografski historičar valja da ne samo

ponovo posjeti prošlost nego da ju kartografira. Takva karta... ne osvjetljava samo pojedinačni život nego i svijet.” (H 7) U tom smislu, kao što je Hobsbawmova autobiografija za njega naličje njegovog historiografskog rada tako je za mene moj iskorak u političko-ekonomsku historiografiju, knjiga o SFRJ *Samo jednom se ljubi*, naličje ovih *Memoara*. U ovima se vidi kako, da parafraziram Marxa, jedno lice stvara svoju povijest ali ne naprosto kako ga je volja nego unutar okolnosti koje su mu izravno zadali prošlost i svijet oko njega (usp. H xiii). A tamo, u *Samo...*, vide se – bar se nadam – glavne odrednice tih okolnosti od 1945. do 1972. Koje je tu zapravo lice a koje naličje teško je reći: ja sam ih odredio naprosto kronološki, kako su se ti napisi pojavili u mom životu.

Je li 20. stoljeće zbilja najizvanrednije i najstrašnije u ljudskoj povijesti? Sigurno su događaji u njemu tako sveplanetarni, “globalizirani”, da nikakva prethodna prelomna epoha, recimo evropska Renesansa ili kineski slom epohe Tang, nije bila toliko proširena ni toliko masovna. Ipak sumnjam da li je, osim tog masovnog pritiska i razmjera samog kvantiteta ljudske patnje i nade, 20. stoljeće bilo strašnije od kuga i pomora mnogih drugih strahovitih epoha. Prije bih rekao da se od njih razlikuje po prisutnosti strašno napete suprotnosti, kobne kontradikcije između najviših nada (o oslobođenju rada i slobodi čitavog ljudskog roda, o epohalnom iskorjenjenju povređivanja čovjeka čovjekom) i najdubljih razočarenja. Tu, da, možda jest najstrašniji: “apsurdno, ironično, nadrealističko i monstrozno” (H 6). Imao je pravo Ernst Bloch da naša epoha počiva na Principu Nade – ostvarene ili iznevjerene, valja dodati. Uz horizontalno širenje, ova je dubinska treća dimenzija zbilja najizvanrednija. Svi jadi i bolesti izletjeli iz Pandorine kutije dobro su poznati povijesti. Ono zadnje koje je u njoj još bilo preostalo, Nada, sad je ta kođe izletjela, i ne znamo kud će, kad će i da li će sletjeti na bilo kakvu zelenu ili sasušenu granu.

A nažalost, još jače sumnjam da će 21. biti bolje. Svi su izgledi da će biti čak kvalitativno gore. “Gdje smo? Kuda to idemo?” (po slici Gauguina)

U međuvremenu, Brechtovo navođenje vampirizma kao neosporno odvratne i loše stvari valja suočiti s današnjom rehabilitacijom vampira, *zombies* (živih mrtvaca) i vukodlaka u kasno-kapitalističkoj ili postmodernoj imaginaciji. Ubilačka je to i doslovno ljudožderska imaginacija, veoma mutno stapanje socijaldarvinističke ideologije i crne distopije. S jedne strane jasno je otkud to dolazi: hiperbola stvarnog stanja gdje je čovjek čovjeku vukodlak. S druge strane ne vidim u takvoj imaginaciji element otpora, gađenja, transcendencije, jedini je kriterij lično i grupno-etničko preživljavanje (ovdje besramno prebačeno u biologiju): *mors tua vita mea*, voljeli su citirati fašisti po ovdje nekorisnom Nietzscheu. TINA, štono reče gđa Thatcher, *There is no alternative* (Nema alternative), valjda nesvjesno kradući od lenjinizma. Da posegnem za njenom još slavnijom izjavom: *Društvo* – u smislu obavezne vrijednosne norme koja obuzdava, procjeđuje i rafinira impulse pojedinaca – *ne postoji*, postoje samo pojedinci *red in tooth and claw* (s okrvavljenim zubalom i pandžama, Tennyson). Ako protiv toga ne reafirmiramo liniju nade i otpora, sigurno sve juri na gore, brže nego što čak i strahujemo.

Citirana djela

- Hobsbawm, Eric. *Interesting Times*. London: Abacus, 2013 (dalje navođeno kao H sa brojem strana)
- Suvin, Darko. *Emocije, Brecht, empatija naspram simpatije*. Prev. Una Bauer. *Frakcija* br. 58-59 (2011): 14-39.
- . *Metamorphoses of Science Fiction*. New Haven & London: Yale UP, 1979; *Metamorfoze znanstvene fantastike*, Zagreb: Profil, 2010.
- . *To Brecht and Beyond*. Brighton: Harvester P, and Totowa NJ: Barnes & Noble, 1984.

Glosar

- we all do what we can* = svi mi radimo po svojim mogućnostima
- Earth Goddess* = Božica Zemlja (poput nje, tj. bujna seksualizirana roditeljica)
- early warning system* = u teoriji sistema, to je prethodna obavijest ili najava nekog predstojećeg događaja ili procesa, dakle dozvoljava da se na nj spremimo i adekvatno reagiramo
- mysterium tremendum et fascinans* (ili *fascinans*) = definicija Svetoga u religiji po R. Ottu, ali se može primijeniti na svako sasma drugačije Vrhovno Dobro
- Do not go gentle into that good night/ Rage, rage against the dying of the light* = prozni prijevod “Ne idi pomiren u tu dobru noć/ Bjesni, bjesni protiv gašenja svjetla”, refren iz Thomasove pjesme o smrti oca
- je prends mon bien ou je le trouve* = lijep Molièreov dvosmisao, gdje je *bien*, “dobro”, kako moralno pozitivno tako i materijalna stvar, roba, vlasništvo: uzimam svoje dobro gdje ga mogu naći
- longue durée* = dugo trajanje, Braudelov termin za procese koji traju stoljećima ili tisućljećima
- seamlessly* = bešavno, u suvislom kontinuitetu
- tweed jacket* = jakna od tvida
- hämisch* = maliciozno, zlorado (njem.)

- jazz band* = džez-orkestar
- Secondary concretions as justifications* = Sekundarne konkretizacije kao opravdavanje; *concretion* je čvrsto zgušnjavanje ili sedimentacija materije, upotrebljava se često za konkretnu manifestaciju neke općenite ideje ili pojma
- crux* = srž, odlučni element
- alter ego* = drugi ja
- realije = empirijske stvari, komadi vidljive stvarnosti
- Angsttraum* = noćna mora, san temeljen na strahu (njem.)
- Wunschtraum* = san temeljen na čežnji (njem.)
- heart's desire* = doslovno želja srca, po smislu: najdraža želja
- riffing* = improvizirana varijacija na postojeću temu, postupak čest u jazzu
- si licet parva componere magnis* = ako je dozvoljeno uporediti velike stvari s malima
- I lost no sleep over it* = nisam zbog toga loše spavao
- jet-set* = pripadnici grupe koja često putuje mlaznjacima, tj. na veće razdaljine, po svijetu; *jet-setting* = pridjev za njih
- ego-trip* = manhattanski pop-frojdizam: djelatnost da bi se povećao osjećaj vlastitog samo-važenja
- mors tua vita mea* = doslovno, tvoja smrt je moj život (ja ću preživjeti na tvoj račun)

Saša Hrnjez

Spoznati naš položaj pod zvijezdama, bankama i dronovima

Ulomci iz razgovora s Darkom Suvinom

[...] SAŠA HRNJEZ: Što se tiče praksisovaca u knjizi ih nazivaš “lojalnom opozicijom”.⁰¹ Međutim možda bi trebalo postaviti pitanje koliko je *Praxis*-škola, naravno imajući u vidu heterogenost koju spominješ, bila ne samo lojalna opozicija nego i idejno nije bila u stanju probiti vladajući horizont. Drugim rečima, ako vladajući ideolozi neke vrste socijalnog fordizma nisu dospeli do političkog određenja samoupravljanja, praksisovski filozofi koji su insistirali na humanističkoj kritici sistema, preko pojma razotuđenja, nisu baš pomogli da se ono političko konstituiše jer su naglasak stavili na etičko. Prebacujući se na etičko-humanističku ravan njihova politička pesnica ne samo što je bila mlaka nego je ostala jedna buržoaska forma mentis. A posledice toga vidimo u mnogim personalnim skretanjima pojedinih praksisovaca.

⁰¹ Donosimo nekoliko fragmenata iz dosta opsežnog razgovora koji Saša Hrnjez u svibnju 2015. u Lucci vodio s Darkom Suvinom u povodu objavljivanja knjige – Darko Suvin: *Samo jednom se ljubi; Radiografija SFR Jugoslavije*, drugo izdanje, Rosa Luxemburg Stiftung, Beograd, 2014. (http://www.rosalux.rs/sites/default/files/publications/Suvin_Radiografija_drugo%2oizdanje.pdf)

Tekst razgovora izvorno je naslovljen *Tko se ne bori zajedno izgubi pojedinačno: spoznati naš položaj pod zvijezdama, bankama i dronovima* (razgovor o jugoslavenskom prostoru povodom knjige *Samo jednom se ljubi*) – razgovor s Darkom Suvinom. Fragmente za Gordogan izabrao je Branko Matan, uvrstio je dijelove u kojima dominira memoarski aspekt.

Tekst je u cjelovitome obliku digitalno dostupan na portalu zagrebačkog tjednika *Novosti*:
<http://www.portalnovosti.com/>
 darko-suvin-tko-se-ne-bori-zajedno-izgubi-pojedinacno-i-ii
<http://www.portalnovosti.com/>
 darko-suvin-tko-se-ne-bori-zajedno-izgubi-pojedinacno-ii-ii.

DARKO SUVIN: Mislim da smo tu možda previše strogi, oni jesu pisali oštro o “birokraciji” i slično, dakle sasvim političke stvari, te je Bakarić bio uvjeren (na osnovu krivih izvještaja svojih špijuna) da su pod uplivom CIA. Pazi, Gramscijev projekt nužno zahtijeva lojalnu opoziciju, revolucionarna vlast treba je stimulirati, čim više tim bolje, jer će ta lojalna opozicija biti sutra vlada, ako se pokaže da su njene ideje bolje. Mislim, to je razlika između nasilnika-idiota u Češkoj i Mađarskoj, koji su svoje vrlo blage disidente pogubili, i Poljaka koji su Gomulku stavili u kućni pritvor 10 godina, a kada im je on zatrebao kao rezerva, jer je stara garnitura izgubila svaku plebejsku podršku, onda su ga izvukli. E pa moraš imati disidente dok su lojalni projektu radničko-seljačke vlasti s razvitkom ekonomije i s nekim avangardnim jezgrom koje je za ono vrijeme bilo potrebno i nužno. Jugoslavija se raspala zato što tog jezgra više nije bilo, nego je bilo 5-6 jezgara. Dakle, u tom smislu je to istočni grijeh Partije i staljinizma, da ti nisi mogao imati *rechange*, što kažu Francuzi, obnove unutar Partije, mada je to 40-ih godina bilo sasvim moguće (vidi slučaj Kidriča koji je došao sa mjesta šefa Slovenije).

Što se tiče razdvajanja politike i ekonomije, to ima mnogo korijena: egzogeni pritisak svjetske imperijalističke buržoazije, endogeni pritisak raznih jugoslavenskih palanačkih sitnih buržoazija, seljačkog patrijarhalnog porekla, i tu se slažem sa Radom Iveković -- to su teški patrijarhalni zaostaci. A plus, što je naoko čudno, zapravo se s time jako dobro slagala politokracija (“dobro, imajte vi pornografiju, dok ja imam vlast”). Oni nisu shvaćali onu veliku Marxovu rečenicu da teorija postaje materijalna sila kada uđe u svijest masa. Ovo bi se moglo proširiti na cijelu imaginaciju: patrijarhalna pornografija postaje materijal-

na sila kada uđe u svijest masa (što se vidjelo u ratovima 1990-ih). To nisu shvatili. Jugoslavenska Partija bila je vojno-politički odlična, sve do 70-ih, ali bila je deficitarna kulturno, kao što se vidi u sukobu na književnoj ljevici 1930-ih, s time što je bila mnogo bolja od staljinizma, jer nitko nije glavu izgubio u kulturi: Tito je lično rehabilitirao Krležu, dok ga je Đilas navodno htio streljati 1945. Ali istočni grijeh je ipak tu. To jest od te politokracije postaje oligarhija koja nema drugog instinkta osim vlasti. Pazi, ja sam imao jednog dobrog prijatelja, Ivo Bojanić u Zagrebu, koji je u to vrijeme bio sekretar Gradskog komiteta omladine, on me je postavio u *Studentski list*; onda je on postao šef radija, onda cijele Radio-televizije Zagreb, i smijenjen je zajedno sa Tripalom i kompanijom, jer je odbio, navodno nakon mnogo razmišljanja, da dopusti Bakariću da govori kao opozicija Dabčevićki i Tripalu na televiziji. Ja sam se vratio iz Kanade, i posjetio sam ga kao uvijek u stanu iznad Gundulićeve ulice, i rekao sam mu: "Ivo, sad moraš pisati". Nijednog slova nije napisao. Bistar čovjek, ali nije bio naučen da radi intelektualno nego organizaciono. Ili recimo, drugi čovjek, s kojim nisam imao tako prisne odnose, ali vrlo srdačne, bio je Sekretar univerzitetskog komiteta KP u Zagrebu, Tonči [Antun] Žvan, koji je napisao jedan divni esej u *Praxisu Mamurluk ili otrežnjenje* 1972, kada je sve bilo jasno, kao komentar Marxovom 18. *Brumaireu*, primijenjen prilično jasno na SFRJ. On je bio otišao u kulturu, postao je šef izdavačke kuće Naprijed u Zagrebu, koja je radila vrlo lijepe stvari, mada meni nisu odobrili neke prijedloge, a možda se i ja nisam dobro borio. Ja sam imao dosta ideja, htio sam početkom 60-ih neku seriju da prevodi sve što je ikad pisano na svim jezicima o nama u inostranstvu, sva putovanja 18. do 20. stoljeća po Balkanu, s kritičkim predgovorima i slično. A odgovor je bio: ma ne, što će ti to. Pa trebamo znati, govorio sam, to je svijest.

E to je opet bila palanka, i u Hrvatskoj kao i u Srbiji, nešto drugačija nakon revolucije, ne tako katolička i klerikalna, ali s klerikalnim načinom razmišljanja, opet palanka. Recimo, ja se sjećam kad je prvi put poslije rata u Zagrebu prevođen Baudelaire, negdje kasnih 50-ih godina, nastala je uzbuna. Tko je tada bio na vlasti? Na vlasti u kulturi su bili naši Dalmatinci, dijelom iz Zagore. Politički ispravni ljudi koji su se školovali u Zagrebu 30-ih godina, ali Baudelaire, to je za njih dekadencija, kao da su ravno iz sjemeništa. E, ako nećeš Baudelairea, onda nećeš modernu poeziju uopće, onda nećeš Rimbauda, Rilkea, to je sve nešto mutno dekadentno kapitalističko. Ima nečeg u tome, to je možda 33 posto točno, ali 67 posto nije – Kinezi vele: 3 dijelova točno, 7 netočno. Pa na kraju su i objavili Baudelairea, jer se Krleža bio založio: Krleža je počeo kao ekspresionist, pa šta bi on bez Rimbauda! Dakle, nedostajao nam je nekakav kritički svjesni odrasli dijalektički pristup toj buržoaziji, koji zna baratati suprotnostima od 3 protiv 7 i slično (kao Mao recimo). Mi bez buržoazije ne možemo, ne samo zajmovima nego i ideološki. To nam je Marx rekao u *Komunističkom manifestu*. Ali ne možemo ni sa njom. To je kao ono što ljubavnici kažu "ne mogu ni sa tobom ni bez tebe". To znači: treba diferencirati – kao u divnom eseju od Blocha,

Diferencijacija unutar pojma napretka, što ga je napisao poslije Kineske revolucije – pa reći prosvjetljenje hoćemo, vlast policije ili banaka nad kreativnosti nećemo.

Usput, upravo čitam po treći put *Filosofiju palanke* od Radomira Konstantinovića, možda ju sada prvi puta bolje shvaćam. U mom izdanju od 2010 (Beograd, Otkrovenje, str. 186 nadalje) on odlično povezuje nerazumijevanje Baudelairea sa "duhom palanke," tim malograđanskim odbijanjem egzistencijalnog otvorenja, recimo Nietzscheovog poziva "Auf die Schiffe!" (Na brodove!), koji je zapravo po meni identičan Lenjinovom stavu i onom Krležinog Kolumba. Duh malograđanštine i patrijarhalnosti užasno se boji otvorenog mora: dobro, jednom smo se trgnuli, a sada valja da siđemo na mirno kopno i pustimo korijene ... To je možda nekad bila realistička ideja, no u SFRJ bilo je 200 godina prekasno. Valja da meditiramo tu knjigu i usvojimo ono pionirsko i korisno iz nje.

Isto je bilo i sa Brechtom u Jugoslaviji: Marijan Matković, velika vlast u kulturi, akademik, krležijanac, urednik uglednog i debelog časopisa *JAZU Forum*, inače moj dobrohotni pokrovitelj, jer sam ja dobro mislio o njegovim dramama, rekao mi je: "Darko, Brecht u Jugoslaviji?!" Tu je trebala nekakva centralna instanca. Mi smo bili ukinuli 1949-50. onaj Đilasov agitprop, što je možda bilo dobro jer je Đilas bio vrlo rigidan, nedemokratski centralistički agitprop. Ali da smo mi imali, kao što je Kidrič htio u ekonomiji, umjesto ministarstva za elektriku Vrhovni savjet branše elektrike koji bi bio izabran odzdo prema delegatskom sistemu od radnika i intelektualaca u elektrici; i da smo imali pandan tome u kulturi, pa kritizirajte nas, prihvatite ono što je dobro, pa da imamo neke svejugoslavenske norme, diskusije, svađe, sve to unutar ustava: onda mi ne možeš reći da zato što sam u *Praxisu* ne smijem na televiziju. Ja nisam bio u grupi *Praxisa*, filozofi su se držali zatvoreno u svom krugu samo sa filozofima i eventualno sociolozima, iako su dolazili na partijske sastanke. Kangrga nije bio u partiji, no Gajo Petrović, Bošnjak, Vranicki, Cvjetičanin sjedili su sa mnom u ćeliji Filozofskog fakulteta. Supek nije bio u Partiji -- koliko se ja sjećam -- jer se on kasno vratio iz Francuske. Bio je u francuskom pokretu otpora, imao je veliku penziju iz Francuske i iz toga se velikim dijelom financirao *Praxis*. [...]

- **Da li je plauzibilna teza da je Jugoslavija bila kapitalizam od početka, državni, kapitalizam, i da nikad nije izašla iz tog okvira? Ili je reč zaista o novumu, eksperimentu samoupravnog sistema koji je onda odustao od samog sebe i postepeno uvodio kapitalizam od 60-ih? Drugim rečima, koliko je uvođenje kapital-odnosa u jugoslovensko društvo posledica jednog kontinuiteta ili je reč o izvesnom diskontinuitetu koji se može markirati u Privrednoj reformi 1965?**

Po meni, govoriti da je “Jugoslavija bila kapitalizam od početka” ostavlja samo jedno “malo” pitanje: kako shvatiti ogromnu plebejsku revoluciju 1942-45 i dalje? Ima jedna faza nacionalizacije od 1944. do 1949-50. kada se i pretjeralo (mislim da su nacionalizirali male gostionice, male pansione na moru itd.), to je tada stvarno bila državno komandna ekonomija, nema o tome sumnje. Oko toga da li je to državni kapitalizam ljevica se svađa od 1918. ili čak i prije. Menjševici su tvrdili da je SSSR bio državni kapitalizam. Po mom mišljenju to je nedijalektički postavljeno, nit je bio državni kapitalizam niti nije bio. Svakako je na početku bilo državno vlasništvo a usto su stalno – to bi neki ekonomista trebao detaljno da razradi – postojali neki aspekti kapitala, sasvim sigurno. Kad moraš uložiti da gradiš industriju, kakogod zvao ta ulaganja, ona su nekakav vid kapitala. I Lenjin je rekao “mi hoćemo državni kapitalizam” jer je to bolje od malograđanskog seljaštva koje nam ne daje hranu gradovima. Ima onaj slavni i zapravo epohalni referat Lenjinov na nekom Kongresu gdje je dao pregled kojih pet društvenih sistema egzistira u Rusiji. Na vrhu je socijalizam, ali odmah ispod je državni kapitalizam, i kamo sreće kad bismo ga imali protiv ogromne mase sitnih vlasnika odmah ispod tog vrha. Na što je mislio? Mislio je na njemački kapitalizam iz Prvog svjetskog rata pod Ludendorffom koji je funkcionirao genijalno, ako se ne računa što je upropastio cijeli narod, jer je uspio izdržati pet godina rata. Lenjinu se strašno sviđalo da su pošte centralizirane, da su banke centralizirane, on je rekao da ništa više ne trebamo nego jedan zakon da to pređe u vlast naroda. Samo što je u uslovima građanskog rata ta vlast naroda preko sovjeta značila vlast savjeta narodnih komesara koje imenuje partija. Mada nota bene: na početku je u SSSR bio višepartijski sistem i Lenjin u principu nije imao ništa protiv toga, samo što nije mogao naći nikog tko bi išao sa njim u savez, osim jedne frakcije, tzv. lijevih esera, koja je ostala 4-5 godina. A onda su kako dogmatizam unutar boljševika tako glupost samih esera to razbili. Međutim ne znam da li je KP u Srbiji mogla ostati u savezu sa Dragoljubom Jovanovićem i seljačkom partijom, ili možda bolje sa Jašom Prodanovićem i republikanskom strankom, koja je bila lijepa stvar, kako je to bilo u našoj ustavotvornoj skupštini 1945-46, a kasnije su ih smlavili pritiskom i mahinacijama. To valja još ispitati:

mislim da ni narod nije baš bio oduševljen tim partijama, jer nisu imali udio u ratu, a kakve su prste u njima imale strane sile i obavještajne službe još ne znamo.

Međutim, u Zagrebu poslije rata ja sam stanovao u istoj kući (u podrumu) kao i ministar zdravlja koji se zvao [Aleksandar] Koharević i bio je iz HSS-a, tog lijevog dijela Seljačke stranke koji je pristao uz NOB. I ja sam posle sretao te ljude, zbog *science fictiona*: nismo do 1956. uopće imali mogućnost uvoza knjiga iz SSSR-a, dok nije došao Hruščov, a oni su bili rusofili, po slavenskoj liniji kao Radić, uopće ne po boljševičkoj, pa sam ja od njih posuđivao rusku SF. Uostalom su u Zagrebu ljudi koji su došli iz lijevog HSS-a pa ušli u Partiju bili vrlo važni u kulturi. Oni su imali još manje veze sa svjetskim kapitalizmom od komunista: imali su *dom*, a nisu imali *svijet*. Za seljačku partiju to je normalno, ali ne i za komunističku koja je u međunarodnom pokretu, pa ako ti se međunarodna veza slomi jer su postali staljinisti, moraš tražiti neke druge. U našoj međunarodnoj politici, bili su neki odlični i sofisticirani ljudi iz predratne inteligencije, hrvatske, slovenske i srpske. Titova prevodilica bila je Olga Ninčić, kćerka kraljevskog ministra Ninčića, pa onda porodica Ribnikar, Dedijer, Koča Popović, pjesnik i francuski đak, kasnije i Marko Ristić, pa Leo Mates, Jevrej iz Osijeka ... Ti su ljudi znali kako se vodi međunarodna politika. A posle 70-e došla je cijela nova generacija, ali to su već bili karijeristi, oni su bili u Partiji jer su znali da samo tako mogu uspjeti, a ideološki to je bilo bog da nas sačuva. Ne kažem svi ... [...]

Razgovor vođen u Luki [Lucci] 14. maja 2015, tokom jula-augusta 2015. dopunjen elektronski.

Saša Hrnjez doktorirao je na Università degli Studi di Torino, dizertacijom o Kantovoj i Hegelovoj filozofiji, naslovljenom *Tertium Datur; Synthesis and Mediation Between Criticism and Speculative Idealism*. Filozofiju je studirao na novosadskom i torinskom univerzitetu, a kao istraživač i na Freie Universität u Berlinu. Tekstove, prvenstveno o njemačkom klasičnom idealizmu i suvremenoj hermeneutici, ali i političkoj teoriji i esteticima, objavljuje na talijanskom, engleskom i srpskom jeziku. Autor je i nekoliko prijevoda filozofskih djela s talijanskoga i engleskoga na srpski. Član je Kolektiva *Gerusija* i uredništva časopisa *Stvar*.

K R O

N I K

A

Una Bauer

Poslije sutona

Čini se da je George Hammond uvijek vidljiv, i uvijek na usluzi pogleda, iako je ta vidljivost razlomljena – Richard Gere u filmu *Orena Movermana* o iskustvu beskućništva

U *Time Out of Mind* (2014), potpuno odjevenog Georgea Hammonda, koji leži u kadi, budi upravitelj gradilišta kako bi pripremio stan za renoviranje. Stan je napušten, govori nam to kamera koja pluta po otpaljoj žbuki, neredu odlaska i oguljenim dovratcima.

Čini se da George nema gdje spavati. Upravitelju gradilišta spominje Sheilu, koja je navodno vlasnica stana, i koja mu dozvoljava da tamo prespava. On, međutim, nema pojma o čemu George govori, i ne zna tko je Sheila. Pokušava mu objasniti da su stanari toga stana, tkogod oni bili, izbačeni i da stan ne pripada njima.

Georgeu Hammondu u prvoj sceni vidimo samo oči, sa gotovo svježim krvavim ogrebotinama na desnoj arkadi i ispod desnog oka. Usta su mu zakrivena rubom umivaonika. Kamera je postavljena tako da izgleda kao da ga promatra netko visine predškolskog djeteta, sakriven iza umivaonika, previše prestrašen ili zbunjen da bi mu se približio, iako nikog takvog nema u blizini. Georgeova pozicija nekoga tko gleda odozdo prema gore, pak, sugerira njegovu ranjivost i submisivnost.

Kamera u ovom filmu implicira postojanje stalnog svjedoka Georgeovog života. Iako uvodni prizor sugerira nespecifičan pogled kamere na krovove kuća New Yorka, nagovještavajući grad kao pravog protagonista priče o beskućništvu, vizura se polako smanjuje, kamera se udaljava od prozora, i pogled na New York je kontekstualiziran kao nečiji pogled iz derutnog stana kroz veliki prozor na cestu. Kadrovi koji slijede jasno su snimani sa specifične pozicije nekoga tko *promatra* što se Georgeu događa. Čini se kao da je riječ o iznimno moćnom pripovjedaču/svjedo-

Film *Time Out of Mind*, 2014, režija Oren Moverman, uloge Richard Gere, Ben Vereen, Jena Malone, Steve Buscemi, Kyra Sedgwick

ku koji se može naći na različitim mjestima u različito vrijeme, ali koji nije sveznaj- ući, iako izgleda da ima nestvarno dobar sluh.⁰¹ Da je riječ o dokumentarnom filmu,

to ne bi bilo posebno začudno, jer je postojanje toga nekog tko promatra već sadržano u njegovoj ontologiji. Međutim u fikcionalnom filmu, prisutnost toga nekoga, nagovještena sugestivnim pozicijama kamere koja upućuje sama na sebe, i na čin snimanja, na neobičan je način istovremeno jezovita i utješna. Jezovita, zato što imamo osjećaj apsolutne vidljivosti bez ikakve zaštite. Utješna, zato jer je život beskućništva onoliko javan koliko i nevidljiv. Neobavezno prelijetanje pogledom daje vam i više informacija nego što vam je potrebno, i pazit ćete da se ne zadržavate, da ne uspostavljate komunikaciju očima. Jer je svako priznanje, svaki susret pogledima, prilika da se netko o taj koridor uspostavljen pogledima objesi, da ga uzurpira, i da vas gnjava. Gnjavaža je uvijek povezana sa specifičnom situacijom povratne sprege – znate da ćete biti uhvaćeni u beskonačnu petlju nelogičnosti, ponavljanja i jednostrane komunikacije, u kojoj ste vi ovdje sasvim slučajno, ali upravo zato da vam se nešto objasni. Nešto o svijetu i smislu, o NLO-ima, o ljudima-gušterima, o teorijama zavjere, nešto o tome što ste previdjeli. I za to nikada nemate vremena, ni u kojem vremenu. Kamera u *Out of Mind* je zato miran i opušten svjedok Georgeovog života, onaj koji se ne brine da će se na njega sasuti teret dugotrajne šutnje i da će se od njega nešto očekivati. Ona je ispunjeno prazno mjesto onog drugog koji garantira naše postojanje, i organizira konzistenciju naših života. George je ne primjećuje, i zato je ne može tražiti novac, pažnju, suosjećanje. Ali ona je ipak tu, kao bezuvjetno priznanje postojanja. Onog postojanja u kojeg i sam George počine sumnjati onog trenutka kad, u drugoj polovici filma, prihvaća da je zaista beskućnik.

⁰¹ Naime, čak i kada Georgea kamera snima s velike udaljenosti, kroz stakla i prozore, s krovova drugih kuća, mi savršeno čujemo njegove razgovore sa socijalnom službom, raznim udrugama i osobljem prihvatilišta za beskućnike.

Jena Malone i Richard Gere, kadar iz filma *Time Out of Mind*, 2014, režija Oren Moverman – Jena Malone glumi Maggie, Georgeovu kćer. Oboje su iznimno dobri u uspostavi zajedničkog prostora guste nemogućnosti komunikacije, s ljepljivim rečenicama koje se jedva skidaju s usta i težinama krivice odnosno razočaranja.

Ipak, George nije beskućnik kakvog sam upravo opisala. George naseljava samo sebe. Svijet je taj koji mu ne da mira svojim zahtjevima, ometa ga dok spava, izbacuje iz kade, sa stubišta, sa klupe. Intenzivno ga zalijeva zvukovima ili preciznije, zvučnim zagađenjem. *Time Out of Mind* razvija razvedenu mapu auditivnih slojeva. Jedan je sloj onaj žamora ulične svakodnevice u kojem ne razlučujemo pojedine riječi, međutim tu su i dijelovi razgovora za koje nije sasvim sigurno od kuda dolaze, koji započinju nemotivirano i nemotivirano završavaju, i naposljetku, dijelovi Georgeovog razgovora sa raznim službenicima. S ovom drugom skupinom situacija je najneobičnija, upravo zbog kamere koja funkcionira kao pogled lika koji se nikad ne pojavljuje. Primjerice, nakon što upravitelj gradilišta izbacuje Georgea na ulicu, kamera kao da promatra Georgea iz stana, kroz prozor, dolje na cestu. Razgovor koji pritom slušamo zvuči kao telefonska rasprava upravitelja gradilišta sa svojom sestrom o brizi za njihova oca. Ali nije moguće da je o tome riječ, budući da je upravitelj gradilišta na cesti zajedno s Georgeom. Nismo sigurni otkud dolaze ti glasovi, i oni proizvode osjećaj poroznosti konvencionalne realnosti koja ide korak dalje od puke tematizacije Georgeove realnosti.

George je psihički ranjiv, i nije samoodrživ – saznajemo u drugoj polovici filma da već deset godina nema ni posla ni prihoda. Međutim George je istovremeno buržoaskom ukusu prihvatljiv beskućnik. Kratka sijeda kosa mladenački je zaležana, potez škarama na jednoj strani glave čini se slučajnim, ali George je odjeven više kao ležerni vizualni umjetnik ili fotograf – dvije košulje jedna preko druge, kombinacija boja koje se ne sudaraju, neutralne ili tamne nijanse. I iako se mirisi ne osjećaju pre-

ko ekrana, ne izgleda kao da se oko Georgea širi zaštitni balon smrada, naprotiv. Naime, George izgleda kao utjelovljenje one često ponavljane rečenice, uvjerljivije u Londonu ili New Yorku nego u Zagrebu, da bilo koga od nas od beskućništva dijele dvije plaće. Georgeovo neupadljivo i nenametljivo beskućništvo čini se zato kao strategija slična onoj kada Ivana Simić Bodrožić u raznim kolumnama pokušava senzibilizirati javno mnijenje time što će “humanizirati” lezbijke – lezbijke su kao i mi, i one čitaju priče djeci pred spavanje.

Međutim, ta strategija je ovdje ponešto prilagođena. Režiser Oren Moverman je za ulogu Georgea odabrao Richarda Gere, i kao kad je riječ o kameri, taj je odabir svjesno prisutan u fikcionalnom univerzumu filma, kao eho Gereovih karijernih odabira. Službenica u prihvatilištu apostrofira ga kao zgodnog muškarca, George pokušava naći prenoćište kod medicinske sestre izravno joj govoreći da ga žene vole i da je čist, a u drugoj polovici filma saznajemo od njega samog da je ono što ga je 10 godina čuvalo od spavanja na ulici bila serija iznimno ljubaznih dama s kojima je prvo dijelio krevet, pa su ga zatim, prije nego što bi ga izbacile, smjestile na kauč. Međutim, Moverman je dovoljno mudar da ne dopušta Georgeu da zavodi niti jednu od žena koje susreće. Naprotiv, njegova otvorenost s medicinskom sestrom posve je nepripremljena i brzopleta, i rezultira nelagodnom situacijom tišine upravo zato jer nije praćena teškom artiljerijom zavodničke mimike i gestikulacije, koja uglavnom funkcionira po dvostrukom kodu znakova sramežljivosti, spuštanja pogleda i simpatične smušenosti. George naravno ne može biti taj zavodnik Gereovih uobičajenih manirizama, jer u stanju u kojem jest nema samopouzdanja, energije ni fokusa da re-

Richard Gere u kadru iz filma – većina tekstova koja se pojavila o Movermanovom *Time Out of Mind* bavi se činjenicom da Gere nitko nije prepoznao dok je lutao ulicama New Yorka kao beskućnik. Naravno da je svako prepoznavanje kontekstualno određeno, i da tamo gdje se ne očekuje filmska zvijezda, filmske zvijezde ni nema. Ipak je zanimljivo biti suočen s jasnim primjerom koji pokazuje koliko je plašt nevidljivosti beskućništva jači od gravitacijskog privlačenja slave.

žira tu, visoko stiliziranu situaciju zavođenja. George u jednom trenutku provede noć sa ženom, beskućnicom kao i on, koja pobjegne prije zore iz njihovog improviziranog kartonskog prenoćišta pored rijeke, ostavljajući ga izloženog kamerama pametnih telefona tinejdžera na putu u školu. Ali i ta situacija je lišena bilo kakvih rituala koji prethode seksualnom odnosu – nakon jednog dužeg pogleda, jasno nam je što slijedi, i to je otprilike to. Iako temeljno ponižavajuća, ta scena nije nikakva kulminacija, niti u pozitivnom niti u negativnom smislu.

Ipak, postoji jedna uloga u Gereovoj karijeri koja najavljuje Georgea Hammonda. U *The Flock* (2007) Wai-Keung Laua, filmu koji nije ni dospio do kino distribucije, Gere glumi Errola Babbagea, djelatnika Odjela za javnu sigurnost koji ostaje bez posla nakon što preventivno zlostavlja potvrđene seksualne prijestupnike. Errol Babbage antipod je Georgeu Hammondu. Dok je prvi apsolutno, paranoidno fokusiran na posao koji radi, pokazujući linearnu posvećenost, drugi je posve raspršen u stanju anksioznog plutanja bez uzročno-posljedične povezanosti. Ono što ih pak povezuje, intenzivna je nezainteresiranost za svijet (u slučaju Georgea) ili svijet onkraj svojih opsesija (kao što je riječ sa Errolom). Također, ni jednom ni u drugom slučaju nismo sasvim sigurni promatramo li nasilje svakodnevice nad njima, ili su oni ti koji svojim projekcijama savijaju usmjerenost konvencionalno dogovorene realnosti. Budući da je *The Flock* konvencionalniji i jasno žanrovski određen film, ta se dilema na kraju razrješava – paranoidni Errol bio je u pravu. Međutim kod Georgea, stvari su nešto kompliciranije. I ovdje je Movermanova režijska suptilnost dragocjena. Iako režira film koji izgleda fikcionalno linearan, odnosno kao da njegova fikcionalnost postoji samo na je-

dnoj razini, on ubacuje sitne detalje koji kao da buše sitne rupice u toj jednoj razini, i upuhuju u nju zrak drugih domena. U prihvatilištu za beskućnike, George upoznaje brbljavog Dixona (Ben Vereen), koji ga posvuda prati. Dixon tvrdi da je jazz muzičar, ali uporno odbija svirati, tvrdeći da se nema kome dokazivati. Međutim jedno jutro Dixon nestaje iz prihvatilišta, a George se budi pored praznog kreveta. Isti dan, George odlazi do veganskog restorana u kojem Dixon nije želio svirati, sjeda za klavir i svira jazz kompoziciju. *Time Out of Mind* naravno nije *Šesto čulo*, i ne nudi nikakvo objašnjenje ili neočekivani prevrat o Dixonovom postojanju s onu stranu stvarnosti. Dixon postoji u konvencionalnoj realnosti filma, svi ga drugi likovi također primjećuju, i uglavnom ih nervira svojim neprestanim blebetanjem. Međutim, Dixon istovremeno postoji i kao Georgeova projekcija vlastitog ne-postojanja, kao izmješteno beskonačno govorenje namjesto njegove kontinuirane tišine, kao ultimativno konfliktna osoba naspram Georgeove nekonfliktnosti, i strategija izbjegavanja. Doima se kao da je George Dixona poizvanjštio od svega onoga što sam nije bio u stanju izgovoriti.

Slično je i sa beskućnicom koju susreće, i uvjerava je da je ona zapravo Sheila, žena s kojom je živio. Uvjereni smo u to da ona zaista postoji, ali nismo sasvim sigurni da ona postoji za Georgea na način na koji postoji za druge ljude. Moverman i u ovom slučaju postupa vrlo nježno, stalno balansirajući na granici Georgeove disfunkcionalnosti i posve prihvatljivog socijalnog ponašanja, ne dozvoljavajući stvaranje tipiziranog beskućništva. I zato različiti auditivni slojevi koje sam već spomenula, počinju živjeti smislenije, jer oni istovremeno uspostavljaju proces Georgeovog rasipanja i rastakanja, i njegovog ponovnog sastavljanja,

Georgeovo je beskućništvo nenametljivo i lišeno jasnih znakova: gnijezda od neoprane kose na glavi, dućanskih kolica, odjeće neusklađene s vremenskim prilikama. Lako bismo ga mogli zamijeniti za umornog putnika.

kroz komadiće razgovora kojima on postepeno ponovo, nesigurno i krhko, uspostavlja put prema brizi o sebi.

O iskustvu beskućništva, o iskustvu svakog ostanja bez doma ipak vjerojatno najintenzivnije govori zaštitni znak ovog filma – kontinuirano snimanje Georgea kroz stakla dućana s rabljenom robom, ili dućana u kojem kupuje pivo, bara u kojem radi njegova kćer, izvana i iznutra. Čini se da je George uvijek vidljiv, i uvijek na usluzi pogleda, iako je ta vidljivost razlomljena. Kao što stoji u *Javnom pozivu novinarima/kama, urednicima/ama i svima drugima koji izvještavaju ili javno govore o izbjeglicama danas* Udruge Partnerstvo za društveni razvoj iz Hrvatske, Udruženja Vesta, Udruženja BH novinara iz Bosne i Hercegovine, Komiteta pravnika za ljudska prava, Nezavisnog društvo novinara Vojvodine iz Srbije, Institut za javnu politiku iz Crne Gore i Centra za istraživanje, komunikaciju i razvoj *Public* iz Makedonije objavljenog 21. rujna 2015:

Izbjeglice nemaju dom dok se nalaze na teritoriju vaše države. Stoga, svaka livada, svaka cesta, svaki šator ili autobusna postaja na kojoj se zateknu su njihov privatni prostor. Ne fotografirajte ih bez njihove dozvole kada je to god moguće, a ako ih već fotografirate, vodite računa da se na tim fotografijama ne mogu utvrditi njihovi identiteti. (...) Izbjeglička kriza nije foto safari, a izbjeglice nisu samo objekti vaših kamera i foto aparata, već živi ljudi. Ne zaboravite kako cijela medijska priča nije posebno plaćeni i reklamni tv. Izbjeglici-

ce u pokretu imaju sva prava kao i građani država kroz koje prolaze, te ukoliko im ne možete pomoći, nemojte im niti otežavati ni odmagati. Vodite računa da će fotografije i snimke koje načinite, te ljude pratiti cijeli život u društvima u kojima se socijaliziraju, te da dio njih, nakon što nastave sa životom, ne želi cjeloživotni "identitet izbjeglice". Još jednom apeliramo: fotografirajte ih i objavljujte fotografije na onaj način na koji bi učinili sa svojim najbližima i najdražima. Pitajte za dozvolu!

Ono što mi se čini važnim u ovom apelu je nešto što na prvi pogled izgleda kao inverzna logika: kako je moguće percipirati livadu ili autobusnu stanicu kao privatni prostor? Postoje naravno razne definicije javnosti, ali jedna od njih, ona intuitivna, konceptualizira javnost kao ono što se događa pred pogledima drugih, tamo gdje ste izloženi pogledu drugih.⁰² Život beskućništva je neograničeno javan, jer je gotovo nemoguće izbjeći pogledu drugih, u bilo kojoj situaciji – od spavanja na cesti, napučenih prihvatilišta, sakrivanja u tuđim prostorima u kojima vas se bilo kada tamo može zateći. Uvijek ste u opasnosti od izlaganja. Vaša je egzistencija servirana, ponuđena na procjenu. Međutim ono što *Javni poziv* naglašava jest privatnost kao nužnost i pravo, čak i kada za nju nisu stvoreni adekvatni uvjeti, čak i kada ona ne odgovara sedimentiranim načinima percepcije toga što bi potpadalo pod opseg tog pojma. Ljudi imaju pravo na privatnost, ergo, privatnost im se treba omogućiti našom novom socijalnom konstrukcijom privatnosti, društvenim konsenzu-

⁰² Možda ćete se pitati kako to kombiniram intuitivno i konceptualizaciju. Ali intuitivno nije ništa drugo nego nataložena konceptualizacija koja, zbog redovite upotrebe, gubi svijest o svom porijeklu, gubi pamćenje nastanka i postaje polu-automatizirana. Kao što bi rekao Joe Kelleher, naše intuicije su ono mjesto u koje pospremamo onu vrstu znanja za koju smo intenzivno mislili i koju nalazimo vrijednom našeg povjerenja.

Richard Gere i Ben Vereen – George i njegov prijatelj Dixon, sjena njegove sjene

som oko toga da će svaka livada biti njihov privatni prostor ukoliko im nije dostupan konvencionalno shvaćeni privatni prostor. Takvo razumijevanje privatnog prostora bitno je iz dva razloga: zato što uzima u obzir sadržaj onoga što čini privatni prostor, a ne samo fizičkost njegove manifestacije. Onako kako Oliver Marchart definira javni prostor kao prostor koji se proizvodi u trenutku konflikta, odnosno antagonizma, a ne kao ono što se događa na ulici. Tako javnost ne bi bila nešto što bi uvijek već postojalo, na nekom točno određenom mjestu, već nešto što bi moglo nastajati i nestajati, na istom mjestu, ovisno o redefinirajućim socijalnim konvencijama. U današnje vrijeme erozije “prostornog” shvaćanja javnosti, prvenstveno pod utjecajem društvenih mreža, bitno bi bilo inzistirati upravo na tom kontingentnom pojmu javnosti kao onoga oko čega se gradi društveni konsenzus.

Svi izlozi, prozori, i refleksije u staklima, sva ta umnažanja pogleda i naglašeni kutevi gledanja koji se uporno provlače kroz cijeli film, tako da Georgea vrlo rijetko vidimo direktno, neposredovanog prozirnošću, komuniciraju njegovu eksternost samom sebi, dislociranost koja je zapravo prilično blaga. Radi se o minijaturnom pomaku u fazi, o lagano mutnom staklu kroz koje se promatra, blago nas dezorijentira, te nas stalno izaziva na nerazumijevanje, budući da George izgleda kao da bi tako *lako* mogao biti dobro. Jer čini se da je upravo George taj uporni i nenametljivi pogled kamere na beskućnika Georgea, vječno prisutna dvostrukost ne mentalne bolesti, već onoga što smo navikli zvati normalnošću.

Darko Suvin

Zapis o Ursuli K. le Guin i njezinoj Deklaraciji o nezavisnosti umjetnosti od kapitalizma

Kapitalizam se određuje kao tiranska sila usporediva s božanskim pravima kraljeva, protiv kojih se 1776. vodila revolucija Washingtona, Painea i Jeffersona

Ursula K[roeber] Le Guin, rođena 21. listopada 1929, američka je autorica prvenstveno poznata i slavna po svojoj književnoj prozi, uglavnom u žanrovima fantastike, znanstvene fantastike i književnosti za djecu i mlade. Napisala je i izvanredne eseje i deset zbirki osjećajnih stihova, po mome mišljenju nedovoljno zapaženih, koje ovdje moram zanemariti kako bih ponajviše govorio o njezinom djelu u području znanstvene fantastike i fantastičke književnosti.

U djelu Ursule Le Guin postoji snažno zanimanje za alternativne svjetove s drukčijom politikom, prirodnim okruženjem, rodnom, religijom, spolnošću, i(li) etnografijom. U fantastičkoj prozi i znanstvenoj fantastici ona pripada "mekoj struji" koja se zasniva na antropološkim znanostima i odbacivanju neupitnih vladajućih uvjerenja. Jedan od njezinih kritičara to je dobro opisao kao "određivanje sada dominantnog američkog društveno-političkog sustava kao problematičnog i destruktivnog po zdravlje i život prirodnog svijeta i čovječanstva i njihovih međusobnih odnosa" (E. McDowell). Od njenih brojnih znanstvenofantastičnih djela najpoznatiji su romani *The Left Hand of Darkness* (*Lijeva ruka tame*, 1969), za koji s ponosom kažem da sam ga u jednome prikazu proglasio najboljim ZF tekstom te izvanredno plodne godine, i *The Dispossessed* (*Ljudi bez ičega*, 1974) koji je po mome mišljenju – kako sam obrazložio u jednom podužem eseju – vrhunac i svojevrsan kraj Zlatnoga doba znanstvene fantastike 1960–74. Njezin je najkompleksniji roman *Always Coming Home* (*Uvijek doći doma*, 1985), a mislim da joj je taj i osobno najdraži. Napisala je i neke sjajne kratke priče od kojih mi se najviše sviđa *The New Atlantis* (*Nova Atlantida*); o njoj sam pisao kao o kodiranoj parabolici našega doba, a reći da se to odnosi na sva njezina djela, dakako na različite načine i u različitoj mjeri, najveća je pohvala koju mogu zamisliti. Njeni brojni izleti u fantastičku prozu dosegli su vrhunac u nizu *Earthsea* (*Zemljomorje*), šest romana koji po mome sudu čine dvije "trilogije" od kojih je jedna objavljena 1968–72, a druga 1991–2001; u toj drugoj ona zauzima *womanističko* stajalište (feminističko koje ne isključuje muškarce) kako bi uvelike opozvala prethodnu. Kada su je pitali što

misli o romanima o Harryju Potteru, na sebi svojstven način rekla je da joj prva knjiga djeluje kao "križanac maštarije živahnog djeteta i školskog romana", ali i da je smatra "stilski običnom, stvaralački neoriginalnom, a etički prilično opakom". Netko je prokomentirao da "Rowling zna tipkati, ali Le Guin zna pisati". Za više bibliografskih podataka vidi <http://www.ursulaklequin.com/Biblio-Short.html>.

Mladost je provela u Berkeleyu. Njezin otac, Alfred L. Kroeber, glasoviti antropolog i teoretičar kulture njemačkog porijekla, bio je profesor antropologije na Kalifornijskom sveučilištu. Majka Theodora, rođena Cracaw, bila je zapažena spisateljica najpoznatija po knjigama *The Inland Whale* (*Kopneni kit*), u kojoj je prepričala legende kalifornijskih Indijanaca, i *Ishi in Two Worlds* (*Ishi u dva svijeta*), životopisu posljednjeg pripadnika jednog indijanskog plemena iz Kalifornije. Ursula Kroeber stekla je baka-laureat 1951. na Koledžu Radcliffe (ženskome krilu Sveučilišta Harvard), a 1952. magistrirala je francusku i talijansku književnost na Sveučilištu Columbia. Putujući 1953. brodom u Pariz na doktorski studij o jednom renesansnom piscu, upozнала je povjesničara Charlesa Le Guina za kojega se udala. Godine 1958. nastanili su se u Portlandu u Oregonu i otad žive ondje. Imaju troje djece.

Za njezin 80. rođendan Karen Joy Fowler i Debbie Notkin, s još četrdeset suradnika, većinom autorica znanstvene fantastike i sličnih žanrova, priredile su zbornik tekstova njoj u čast, među kojima je bilo i pjesama i pripovjedaka. Svi koji su bili dorasli za čitanje u vrijeme kada je objavljena *Lijeva ruka tame* navode da im je ta knjiga otvorila oči, ali ima i osvrt na njezine kasnije romane. Meni je bio osobito važan prilog Eleanor Arnason *7 Ways of Looking at Ursula K. Le Guin* (*Sedam načina gledanja na Ursulu K. Le Guin*) koji propituje u kojim bi područjima znanstvena fantastika bez nje bila slabija. Njezin uvjerljiv odgovor glasi: u feminističkoj ZF, u antropološkoj ZF, u anarhizmu ili sustavnom samoostvarenju što uključuje taoizam, u realizmu, u opisu starenja, u stilu, i "u mome vlastitom pisanju". Time je obuhvaćen

velik prostor koji bi se mogao i dalje širiti, no ja bih to svakako primijenio i na sebe. (Na primjer, iz njene sjajne knjige *The Word for World is Forest* (*Svijet se zove šuma*) naučio sam kako se u povijesti čovječanstva stvaraju i kako se mogu koristiti bogovi – ili, ako hoćete, božanski junaci koje će obožavati kasniji naraštaji.)

* * *

Ursula Le Guin dobila je mnoga važna književna priznanja. Govor koji slijedi održala je 2014. godine primajući Medalju Nacionalne zaklade za knjigu za izniman doprinos američkoj književnosti. Tome je, što je značajno, prethodila njezina ostavka na članstvo u društvu pisaca *Authors Guild* 2009. godine, u znak prosvjeda zbog toga što je društvo odobrilo Googleov projekt digitaliziranja knjiga. “Odlučili ste poslovati s vragom”, napisala je u ostavci. “U pitanju su principi, ponajprije cijela zamisao autorskih prava, i vi ste smatrali da je u redu prepustiti ih jednoj korporaciji, pod njenim uvjetima, bez borbe.”

Nastojat ću sa svojega stajališta analizirati, vjerojatno u grubim crtama, pojednostavljajući, njezin kratak ali snažan i uistinu briljantan govor održan na dodjeli te ugledne nagrade, u dvorani punoj pisaca, urednika i drugih ljudi koji se bave književnošću. Ona počinje zauzimanjem za svoje drugove u žanrovima po kojima je najpoznatija, fantastičkoj prozi i znanstvenoj fantastici, za te “pisce mašte”. Prvi razlog tomu je taj što vidimo da dolaze veoma teška vremena, a to predstavlja ozbiljnu opasnost za slobode, ne samo slobode imaginacije nego i djelovanja, a re-

kao bih čak i opstanka milijuna ljudi među kojima su i uvjerljivo najbolji umovi našega naraštaja. Takvi “vizionari, realisti jedne veće stvarnosti” prijeko su potrebni da bi se suprotstavili jednom silno opasnom društvu koje stvara stalno rastuću plimu slijepe panike sred razornih tehnoloških mogućnosti: po mome mišljenju, nuklearni rat (ne možemo znati koliko ograničen ili neograničen) danas je posve zamisliv, dok slijepi pomahnitali kapitalizam nastavlja ubrzano uništavati svjetski ekološki sustav. Drugi razlog koji maštu čini početkom svekolike mudrosti jest ugrožavanje i brisanje čak i *sjećanja* na slobodu, *damnatio memoriae* svih prebogatih i silno raznolikih postignuća iz doba Lenjina i keynesijanske Države blagostanja, od kruha i maslaca za gotovo sve (barem u nekim povlaštenim sjevernim krajevima svijeta) do veličanstvenih umjetničkih i znanstvenih ostvarenja koja prosvjetljuju milijarde ljudi. Stoga je govor Ursule Le Guin svojevrsan poziv na oživljavanje istinski oslobađajućeg liberalizma, onoga J. S. Milla i Garibaldijskog na primjer, a protiv lažnog “neoliberalizma” današnjice koji slobodu donosi jedino profiterima, uz ogromnu cijenu bijede za milijarde. Jasno je da moramo “proniknuti kroz naše današnje društvo”, dakle vidjeti što bi moglo biti drukčije od njega i što ono zakriva. (Dopustite da dodam kako svi čitatelji Ursule Le Guin znaju da njezini kozmički vidici nadilaze aktualnu politiku: njih uobličuje osuvremenjeni taoizam i oštra kritika organizirane religije.)

Budući da Ursula Le Guin govori na dodjeli jedne književne nagrade, i o toj nagradi, ona se zatim okreće “razlici između robe za tržište i [istinskog, DS] književnog djelovanja”, odnosno stvaralaštva. Neću komentirati svaki oštroumni dio njezine optužbe; rekao bih samo da taj govor čitam kao radikalnu optužnicu koja se protiv kapitalizma podiže s povlaštene pozicije umjetnosti. Pod cijenu da me optuže za prekomjerno pojednostavljivanje bit ću slobodan pitati vas što je glavno obilježje i *movens* kapitalizma. To je očito profit. A Le Guin nam kaže: “Profit je često u sukobu s krajnjim ciljevima umjetnosti!” Blago, jasno, ali neumoljivo, krivac je prozvan. Osim toga, kapitalizam se izrije kom imenuje kao tiranska sila usporediva s božanskim pravima kraljeva, protiv kojih se 1776. vodila revolucija Washingtona, Painea i Jeffersona. Na kraju života, u dobi od 85 godina, jedna istaknuta intelektualka piše kao da ostavlja svoju ideološku oporuku. Čime je završava? Konačnom nagradom koju rad može donijeti, osim hrane za radnike (ali dakako uključujući i nju), a to je Sloboda. Kao što su francuski revolucionari rekli u doba Marseille: *Liberté, liberté chérie*. Taj revolucionarni liberalizam stoljećima se rukuje sa socijalizmom i anarhokomunizmom (o čemu možete nadugo čitati u remek-djelu U. Le Guin *Ljudi bez ičega*).

To je, dragi Čitatelju, jezgrovita ali precizna *Deklaracija o nezavisnosti umjetnosti od kapitalizma* (podvukao DS).

Lucca, rujan 2015.

S ENGLESKOGA PREVELA: **Tatjana Paić-Vukić**

Ursula Le Guin

Knjige nisu samo roba

U strastvenom govoru nagrađena spisateljica okomila se na izdavače koji zaradu pretpostavljaju umjetnosti – govor na dodjeli američkih Nacionalnih nagrada za knjigu 19. studenog 2014. u New Yorku

Onima koji dodjeljuju ovu divnu nagradu od srca zahvaljujem.⁰¹ Moja obitelj, moji agenti i urednici znaju da je to što sam ovdje njihova zasluga koliko i moja, i da im ova divna nagrada pripada koliko i meni. S radošću je primam za sve pisce koji su toliko dugo isključeni iz književnosti i dijelim je s njima. To su pisci fantastike i znanstvene fantastike poput mene, pisci mašte, oni koji su pedeset godina gledali kako vrijedna priznanja odlaze takozvanim realistima.

Dolaze teška vremena kada će nam nedostajati glasovi pisaca koji znaju vidjeti alternative onome kako sada živimo, koji su kadri proniknuti kroz naše strahom prožeto društvo i njegove opsesivne tehnologije prema drugim načinima bivanja, pa i zamisliti stvarna uporišta za nadu. Trebat će nam pisci koji su u stanju sjećati se slobode – pjesnici, vizionari – realisti jedne veće stvarnosti.

Upravo sada potrebni su nam pisci koji znaju razliku između proizvodnje tržišne robe i umjetničke prakse. Stvarati nešto napisano tako da odgovara strategijama prodaje ne bi li se do kraja povećao profit tvrtki i prihod od oglašavanja nije isto što i odgovorno izdavanje knjiga ili autorstvo.

Pa ipak, vidim kako se prodajnim odjelima daje nadzor nad uredničkim. Vidim svoje nakladnike kako u budalastoj panici prouzročenoj neznanjem i pohlepom naplaćuju javnim knjižni-

cama e-knjigu šest-sedam puta više nego što potražuju od kupaca. *Upravo smo vidjeli profitera koji nastoji kazniti nakladnika zbog neposlušna,*⁰² i pisce kojima prijetite korporativnom fetvom. Vidim kako mnogi od nas stvaralaca koji pišemo i pravimo knjige pristaju na to dopuštajući profiterima da nas prodaju kao dezodrans i govore nam što da objavljujemo, što da pišemo.

Knjige nisu samo roba; motiv profita često je u sukobu s ciljevima umjetnosti. Živimo u kapitalizmu čija moć djeluje neizbježivom, no tako je bilo i s božanskim pravom kraljeva. Ljudska bića mogu se oduprijeti svakoj ljudskoj moći i promijeniti je. Otpor i promjena često počinju u umjetnosti. Vrlo često u našoj umjetnosti, umjetnosti riječi.

Imala sam dugu spisateljsku karijeru, dobru karijeru, u dobrom društvu. Sada, na kraju, ne želim svjedočiti izdaji američke književnosti. Mi koji živimo od pisanja i objavljivanja želimo i trebamo zahtijevati pravedan udio u dobiti. Ali naša divna nagrada ne zove se profit. Njeno je ime sloboda.

S ENGLSKOGA PREVELA: **Tatjana Paić-Vukić**

Ursula Le Guin: *Ursula K Le Guin's speech at National Book Awards: 'Books aren't just commodities'*, *The Guardian*, 20. 11. 2014.

URL: <http://www.theguardian.com/books/2014/nov/20/ursula-k-le-guin-national-book-awards-speech>

⁰¹ Nagrade u više kategorija dodjeljuje američka neprofitna organizacija *National Book Foundation*. Ursula Le Guin dobila je nagradu za životno djelo u doprinosu američkoj književnoj baštini (*Medal for Distinguished Contribution to American Letters*). (op. ur.)

⁰² Hannah Ellis-Petersen: *Amazon i nakladnik Hachette okončali su spor oko prodaje knjiga online; Amazon, koji je sa svoga popisa bio povukao nekoliko knjiga izdavačke kuće Hachette, ponovno će prodavati sve iz kataloga toga nakladnika*, *The Guardian*, 13. 11. 2014.

Božo Kovačević

Neuvjerljiva potraga za autentičnošću

Zašto je nevjesto napisani novinski članak kategoriziran kao izvorni znanstveni članak?

National Security and the Future naziv je časopisa posvećenog “unapređenju i razumijevanju načela i prakse obavještajne službe i nacionalne sigurnosti u suvremenoj povijesti i vanjskoj politici”. Glavni i odgovorni urednik časopisa je prof. dr. Miroslav Tuđman, a izdavač je Udruga svetog Jurja iz Zagreba. U broju 2 za 2013. godinu u tom časopisu objavljen je izvorni znanstveni članak Romana Domovića *Autentičnost sintagme “200 obitelji”*. Autorova potraga za potvrdom teze da je upravo predsjednik Tuđman autor te sintagme pokazala je “da ne postoji relevantni pokazatelj putem kojeg bi se sintagma mogla pripisati predsjedniku Tuđmanu, pogotovo u kontekstu u kojem se spominje. To izražava sumnju u tvrdnje da je predsjednik Tuđman njezin autor.” (19)

Domović je pokušao utvrditi ishodište postavke o 200 bogatih obitelji kao okosnici razvoja hrvatskog gospodarstva te utvrditi da li je pripisivanje takve koncepcije predsjedniku Tuđmanu činjenično zasnovano “ili je u pitanju podvala koja se pretvorila u mit”. (20) Kako je opis načina obavljanja te pozamašne zadaće prezentiran u obliku izvornog znanstvenog članka, razumno bi bilo očekivati da ćemo tu naći pregled svih relevantnih činjenica temeljem kojih se može za-

U povodu članka — Roman Domović: *Autentičnost sintagme “200 obitelji”*, *National Security and the Future*, Udruga sv. Jurja, Zagreb, 14/2013, br. 2, str. 19-44, urednik Miroslav Tuđman

kazati zašto mislim da Domovićev članak nije nikakav znanstveni rad.

Domović konstatira da se sintagma o različitom broju (uglavnom od 100 do 200) bogatih obitelji u javnom prostoru počinje pojavljivati od 1994. godine. Dakako, spominju je samo kritičari predsjednika Tuđmana i politički protivnici HDZ-a. Razumno

ključiti tko je, ako ne predsjednik Tuđman, autor te sintagme te tko je i zašto podvaljivao predsjedniku Tuđmanu. No, već u uvodnom dijelu članka Domović jasno daje do znanja da on nije istražio sve relevantne dostupne izvore nego one za koje je lako utvrditi da Tuđmanu pripisuju autorstvo te poznate sintagme ne navodeći kad i gdje je to Tuđman izrekao i one koji potvrđuju njegovu polaznu hipotezu da Tuđman nije njezin autor. Takvo sužavanje interesa opravdano je tvrdnjom da zbog “velikog prostora tiskanih i elektroničkih medija te dokumenata, provjera cijelog tog prostora i svih izvora nije moguća. Stoga je ovaj rad mali dio ukupnog doprinosa utvrđivanju autentičnosti sintagme ‘200 obitelji’”. (20)

Moj članak nije izvorni znanstveni rad i nema ambiciju utvrđivati autorstvo sintagme o 200 obitelji. Pokušat ću samo po-

je pretpostaviti da se ti kritičari referiraju na nešto što je javno rekao predsjednik Tuđman ili netko od njegovih suradnika. Slijedom takve pretpostavke logično bi bilo u "velikom prostoru tiskanih i elektroničkih medija te dokumenata" usmjeriti se samo na ono objavljeno prije 1994. godine i pokušati utvrditi koja je to izjava izazvala opozicijske reakcije. No, očito da je i tako ograničen medijski prostor preširok za skromne Domovićeve znanstvene ambicije pa on nije ni pokušao zakoračiti u njega. Mogao je postaviti pitanje: koja je to izjava predsjednika Tuđmana mogla opozicionare navesti na pomisao da on zagovara koncepciju o dodjeli hrvatskog nacionalnog bogatstva skupini od 200 obitelji? Da bi se dokazalo je li i čime predsjednik dao povoda za takve zaključke i kasnije kritike, potrebno je bilo preslušati i pročitati Tuđmanove intervjuje i izjave medijima prije 1994. godine i pregledati transkripte sastanaka u predsjednikovu uredu iz tog razdoblja. Tek takvom provjerom moglo bi se utvrditi je li Tuđman ikad upotrijebio tu sintagmu i je li poticao ili bio upoznat s tim da netko u vlasti provodi takve koncepcije. Taj napor Domović nije učinio. Time je izbjegao rizik da možda u nekom od Tuđmanovih istupa nađe potvrdu njegova autorstva sporne sintagme ili barem potvrdu da je Tuđman s takvim koncepcijama bio upoznat. Budući da nije napravio ono što bi bilo u skladu s minimalnim zahtjevima bilo kakvog znanstvenog rada, Domoviću se može prigovoriti da je prema Tuđmanovim kritičarima upravo onoliko zlonamjerman i tendenciozan koliko su oni, prema njegovim implicitnim zaključcima, navodno bili zlonamjerni i tendenciozni prema predsjedniku Tuđmanu.

No, pišući svoj izvorni znanstveni rad Domović nije poduzeo ni znatno manji napor nego što je pregledavanje opsežne medijske građe u razdoblju od 1990. do 1994. godine. Pozivajući se na neke internetske portale koji spominju Tuđmanov intervju tadašnjem *Vjesnikovu* dopisniku iz Njemačke Nenadu Ivankoviću, u kojem je napravio usporedbu hrvatske privrede s japanskom kojom upravlja nekoliko stotina bogatih obitelji, Domović nije ni pokušao pronaći taj intervju i jednoznačno utvrditi što je ondje Tuđman rekao. Umjesto da obavi taj relativno jednostavan istraživački posao, on se obratio izravno Nenadu Ivankoviću. Ovaj pak, dopuštajući mogućnost "da je ponešto promaklo njegovu sjećanju" (38), ustvrđuje da se ne sjeća takvog razgovora s Tuđmanom u kojem bi bilo spomenuto 200 obitelji. Ni Ivanković nije ni pokušao provjeriti što je točno zapisao o tom razgovoru s Tuđmanom s početka devedesetih godina, ali u korespondenciji s Domovićem tvrdi da Tuđmana nije zanimalo gospodarstvo nego stvaranje države pa iznosi zaključak da "čak da je negdje i spomenuo tih famoznih 200 obitelji, to bi bilo bez značenja, jer se iza toga nije skrivao nikakav projekt, a time i nikakva politička volja da se on ostvari". (38) Time što je ovaj Ivankovićev zaključak ostavio bez komentara Domović daje naslutiti da se s njim slaže, odnosno da Ivanković iznosi i njegovo mišljenje. Ako je doista tako, onda i Domović implicitno tvrdi da bi, čak i da se utvrdi da je Tuđman govorio o 200 hrvatskih obitelji koje trebaju postati vlasnici hrvatskog nacionalnog bogat-

stva, to bilo nevažno jer on nije imao one namjere koje mu opozicijski kritičari pripisuju. Temeljem toga moglo bi se zaključiti da Domoviću nije stalo samo do utvrđivanja autorstva sintagme 200 obitelji nego i do toga da se toj sintagmi, ako se utvrdi da ju je Tuđman ipak koristio ili za nju znao, nipošto ne daju značenja koja su joj pripisali različiti Tuđmanovi kritičari. Bez ikakvih rezervi glede pouzdanosti Ivankovićevih sjećanja Domović prenosi da ovaj "ne vjeruje da je (Tuđman, op. B. K.) to spominjao, poglavito ne u kontekstu Japana, jer mu Japan u to vrijeme nije bio nikakav osobit primjer, pa ni metafora". (20) Umjesto da potraži objavljeni Ivankovićev intervju s Tuđmanom i utvrdi što je ondje rečeno, Domović se oslanja na Ivankovićeva sjećanja i zaključke koji, dakako, potvrđuju njegovu tezu o tome da Tuđman nije spominjao 200 obitelji.

Kad su pak u pitanju sjećanja onih koji tvrde da su s Tuđmanom razgovarali i o koncepciji 200 obitelji, Domović je prema njima krajnje nepovjerljiv. Govoreći o poznatim hrvatskim poduzetnicima koje je javnost devedesetih godina smatrala Tuđmanovim izabranicima za provedbu zamisli o 200 obitelji, bivši ministar gospodarstva Davor Štern sjeća se da se Tuđman rado družio s njima "zato što je u njima vidio stup hrvatskog gospodarstva i dvjesto bogatih obitelji, nije vidio što oni rade. S predsjednikom sam o tome imao sukob mišljenja; on je stvarno zagovarao bogate obitelji u Hrvatskoj." (40) Domović konstatira da "u ovoj izjavi nema nikakve informacije preko koje bi se sintagma mogla pripisati predsjedniku Tuđmanu, dakle informacije o događaju, mjestu, vremenu i kontekstu u kojem je to izgovoreno". (40) Stoga je Šterna zamolio da mu odgovori kad i gdje je točno Tuđman spomenuo 200 obitelji, je li to bila službena ili neslužbena izjava te je li to "ikada bio njegov službeni model hrvatskog gospodarstva". (40) Na kraju Domović Šterna pita: "Postoji li nekakav dokaz toga u vidu pisanoga zapisa, audio ili video snimke?" (41)

Doista zanimljiva metodologija istraživanja. U Ivankovićevu slučaju, u kojem je trebalo potražiti njegov objavljeni intervju s Tuđmanom i provjeriti što je ondje rečeno, Domović ni ne pokušava utvrditi činjenice nego se oslanja na Ivankovićevu varljivo pamćenje. U Šternovu slučaju, gdje se radi o razgovoru u kojem se Štern sjeća svojih rasprava s Tuđmanom, Domović traži dokumente o tome da su se razgovori doista dogodili. Dok bi od Ivankovića, koji je radio intervju s Tuđmanom, imalo smisla zatražiti snimku tog razgovora, od Šterna, koji je bio Tuđmanov ministar, nema smisla tražiti takav dokument jer je malo vjerojatno da bi ministar tajno snimao svoje razgovore s predsjednikom. Domović, vidimo, radi upravo suprotno. Od Ivankovića ne traži ni tekst objavljenog intervjuja ni tonsku snimku razgovora niti sam pokušava pronaći taj intervju. U Šternovu pak slučaju, u kojem je razumno pretpostaviti da ta vrsta dokumentacije o njegovim raspravama s Tuđmanom ne postoji, Domović inzistira na nemogućem kao jedino zadovoljavajućim načinom za potvrdu teze da je Tuđman doista zagovarao zamisao o 200 obitelji kao motoru hrvatskog gospodarstva. Ako je malo vjerojatno

da je Štern snimao razgovore s Tuđmanom, nije sasvim nemoguće da je Tuđman snimio razgovore sa Šternom ako su se odvijali u Uredu predsjednika Republike. No, Domoviću ne pada na pamet da pokuša učiniti ono što je moguće i da provjeri jesu li ti razgovori snimljeni i, ako jesu, što je njihov sadržaj. Budući da Štern osim pamćenja nema drugih dokaza o tome da je s Tuđmanom razgovarao o koncepciji 200 obitelji, njemu ne treba vjerovati. A Ivankoviću pak, čak i ako je zapisao da je Tuđman spominjao 200 obitelji u kontekstu usporedbe hrvatskog i japanskog gospodarstva, treba vjerovati da Tuđman to sigurno nije ozbiljno mislio.

Razmatrajući raspoložive izvore koji bi eventualno mogli poslužiti kao osnova za opozicijske kritike na Tuđmanov račun Domović navodi izjavu pokojnog bivšeg guvernera Hrvatske narodne banke Pere Jurkovića:

“Kad je spomenuo tih dvjesto bogatih hrvatskih obitelji, prilikom posjeta Podravini, Koprivnici i Bilokalniku, to mu je izvučeno iz konteksta. S obzirom na vrlo pozitivnu ulogu hrvatskog plemstva, rekao je da bi bilo i danas dobro da u Hrvatskoj imamo dvjesto bogatih obitelji i tvrtki, spomenuvši pritom obitelj Drašković i druge. S njim je tada bio nekadašnji ministar i ambasador Janko pl. Dobrinović Vranjtzani. On nije mislio da to sad treba biti metoda pauperizacije većeg dijela stanovništva i stvaranja tih tajkuna. Tuđman se nije borio za tajkunizaciju.” (39)

Pero Jurković, dakle, svjedoči da je Tuđman “prilikom posjeta Koprivnici, Podravini i Bilokalniku” doista spomenuo dvjesto bogatih obitelji. Domović opravdano primjećuje da ipak nije precizirano kada je točno ta izjava izrečena te je li Jurković osobno čuo tu izjavu ili su mu drugi pričali o tome. Zanimljivo je da Domović niti ne pokušava sam utvrditi kada se to dogodilo. Bilo je potrebno utvrditi u kojem je razdoblju Vranjtzany (kako se pravilno piše to prezime) bio ministar te utvrditi kad je, unutar tog razdoblja, Tuđman putovao u Koprivnicu. Osim u nacionalnim medijima takav je događaj zasigurno bio popraćen i na lokalnoj razini. U gradskoj arhivi trebalo je potražiti dokumente o predsjedničkom posjetu. Po fotografijama nazočnih gostiju i uglednika moglo bi se utvrditi je li ondje u predsjednikovoj pratnji bio i Pero Jurković pa bi tako bila riješena dilema barem o tome je li Jurković sam čuo ono što su Tuđmanu izvukli iz konteksta ili mu je to netko prenio. Ništa od toga što bi bilo nužno poduzeti ako bi mu doista bilo stalo da utvrdi što je, kad i gdje Tuđman rekao Domović ne čini. Pri susretu s tim problemom koji bi i povjesničar početnik lako riješio, naš se autor izvornog znanstvenog rada opet priklanja najnepouzdanijem obliku povjesničarskog dokumentarizma, varljivom sjećanju. Osoba čijem sjećanju treba vjerovati više nego sjećanju bivšeg ministra Šterna i bivšeg guvernera Hrvatske narodne banke Jurkovića je novinar i publicist Mladen Pavković, “osoba koja je na glasu kao dobar poznavatelj povijesnih i aktualnih zbivanja u Podravini, Ko-

privnici i Bilokalniku”. (40) Pritom Domović ni ne postavlja pitanje je li Pavković uopće bio u blizini kad je Tuđman u Vranjtzanyjevoj nazočnosti hvalio plemenitaše. Pavković, dakako, tvrdi da “nikad nije čuo ni pročitao da je Tuđman govorio o 200 bogatih obitelji”. (40) No, to što Pavković (tvrdi da) to nije čuo ni pročitao uopće ne znači da Tuđman to nije rekao. Domoviću, koji je angažirao svu svoju raspoloživu znanstvenu skepsu ne bi li Šternovo i Jurkovićevo svjedočenje prikazao što je moguće neuvjerljivijim, dovoljan je samo dio jedne Pavkovićeve rečenice, za koju uopće nije dokazao da je na bilo koji način relevantna za potvrđivanje ili opovrgavanje Jurkovićevo svjedočenja, da bi izveo zaključak svojeg izvornog znanstvenog rada da se autorstvo sintagme o 200 bogatih obitelji ne može pripisati Tuđmanu.

U zaključku svojega članka Domović konstatira da samo pozivanje na osobna svjedočenja i neprovjerive izjave nije dostatno za nepobitno utvrđivanje autorstva tako često eksploatirane sintagme o 200 obitelji. Nužno je da je netko čuo predsjednika Tuđmana da to izgovara, kaže Domović, ali to nije dovoljno. To što su svjedoci poput Šterna i Jurkovića čuli trebalo bi biti zabilježeno “autentičnom i integritetski očuvanom audio ili video snimkom, ili da je netko našao autentičan i integritetski očuvan dokument na kojem to piše, potpisan autentičnim potpisom predsjednika Tuđmana”. (42) Domović, nažalost, ne navodi koje je sve arhive pregledao pokušavajući utvrditi postoje li takvi dokumenti. On se ponajviše poziva na publicistička djela, internetske portale i blogove, dakle, uglavnom na izvore koji nisu prvorazredni i njihovu je vjerodostojnost u kontekstu ove rasprave moguće osporiti.

Zanimljivo je da kao mogući vjerodostojan dokument Domović navodi i “intervju s predsjednikom Tuđmanom u kojem je to rečeno”. (42) No, ne navodi što je sve poduzeo ne bi li utvrdio postoji li takav intervju. Umjesto da u arhivi ili od samog Ivankovića zatraži tekst ili snimku razgovora s Tuđmanom u Bonnu 1991. godine u kojem je, navodno, spomenuto tih 200 bogatih obitelji, on kao dokaz da tamo o tome nema riječi uzima Ivankovićevo sjećanje kao i njegovu interpretaciju da – ako je to doista rečeno – Tuđman to nije mislio onako kako to tumače njegovi kritičari. Dakle, ni Ivanković ne tvrdi kategorički da ta sintagma nije upotrijebljena u razgovoru s Tuđmanom.

Izostanak bilo kakvog dokaza da je tražio onakve dokumente za koje tvrdi da jedino mogu potvrditi ili opovrgnuti tezu o Tuđmanu kao autoru i zagovorniku teze o 200 bogatih obitelji navodi na zaključak da Domović uopće nije angažirao relevantan instrumentarij temeljem kojeg bi se moglo priznati da ovaj njegov rad ima ikakve veze sa znanošću. Svjedočenjima kojima ne vjeruje (Štern, Jurković) on je suprotstavio ona kojima vjeruje (Ivanković, Pavković, Škegro, Gregorić). U prvima se tvrdi da je Tuđman podržavao ideju o odabranim bogatim obiteljima kao stupu hrvatskog gospodarstva, a druga tvrde da to nije točno. U takvoj pat situaciji izostala je njegova znanstvena imaginacija

bez koje mu nije moglo pasti na pamet da pokuša objasniti kako to da se u javnosti tako čvrsto ukorijenilo mišljenje da su pre-tvorba i privatizacija devedesetih godina provedeni u skladu s navodnom Tuđmanovom zamisli o 200 bogatih hrvatskih obitelji. Nije postavio pitanje kako to da je povjesničar i tadašnji glavni tajnik HDZ-a Zlatko Čanjug javno govorio o srednjovjekovnim hrvatskim stališima kao idealu za uređenje Hrvatske pod vodstvom dr. Tuđmana i nije ni pomislio da su i takve izjave bile dio mozaika o 200 novih hrvatskih plemenitaša. Uopće ne spominje dr. Hrvoja Šošića kojega je predsjednik Tuđman imenovao u sastav Županijskoga doma Sabora i koji je jedno vrijeme predsjednika savjetovao baš o ekonomskim pitanjima. Na portalima, dakle na izvorima na kojima Domović nevjesto gradi svoje znanstvene teze, mogu se naći tvrdnje o tome da je upravo Šošić prvi javno lansirao ideju o 200 obitelji. S obzirom na Šošićevu hiperaktivnost u prvim godinama hrvatske samostalnosti i njegovu bliskost Tuđmanu, i njegovi su radovi trebali biti predmet Domovićeva interesa u potrazi za autorstvom te u međuvremenu ozloglašene ideje. Trebalo je prelistati knjige dr. Šošića, potražiti intervjue s njim objavljivane početkom devedesetih u medijima i zaviriti u transkripte nastupa dr. Šošića u Županijskom domu.

U Domovićevu izvornom znanstvenom radu nema ni naznake pokušaja za ozbiljnijom provjerom bilo koje teze o tom autorstvu. Središnji dio njegova rada su, zapravo, citati iz publicističkih knjiga Ivice Radoša *Tuđman izbliza: svjedočenja suradnika i protivnika* (2005) i *Hrvatske kontroverze* (2014). Da je posvetio više vremena prepričavanju njihova sadržaja, njegov bi izvorni znanstveni rad možda zadovoljio kriterije za rubriku recenzija i prikaza. Kako on te knjige uglavnom samo citira, a ne prikazuje i ne ocjenjuje, i povrh toga ne donosi ni nove neovisno pribavljene činjenice ni ikakvu novu interpretaciju, ono što je u časopisu *National Security and the Future* objavljeno kao izvorni znanstveni rad ne bi ni u jednom doista znanstvenom časopisu moglo biti objavljeno ni kao prikaz. Taj Domovićev izvorni znanstveni rad samo je kamuflaža za puko navijačko urlanje kakvo godinama prakticiraju desničarski internetski portali nastojeći onemogućiti svako iole ozbiljnije istraživanje društvene, ekonomske i političke zbilje prvih godina hrvatske demokracije. Ne vidim po čemu je taj bljedunjavi novinarski člančić zaslužio da ga se publicira kao izvorni znanstveni rad. Njegovi recenzenti bi trebali uložiti doista mnogo truda da bilo koga uvjere u to da takav uradak može imati ikakav pozitivan utjecaj na nacionalnu sigurnost. Znanstvena zajednica koja bez komentara ostavlja činjenicu da se u znanstvenom časopisu nevjesto napisan novinski članak tretira kao izvorni znanstveni doprinos ne jamči svijetlu budućnost hrvatskoj znanosti.

Branko Matan

Časopis Gordogan i Radovan Ivšić

Nisam nikada bio nikakav "ivšićevac", niti je Gordogan bio "ivšićevski časopis". Bio je Ivšićev časopis, jednako ili slično kao što je bio časopis Stanka Lasića, Nade Klaić, Vjerana Zuppe, Željke Čorak, Nenada Ivića i tolikih drugih – pismo Ani Mariji Habjan u povodu poziva na sudjelovanje u snimanju dokumentarnoga filma o Radovanu Ivšiću

U moj digitalni poštanski sandučić sletjelo je u prvoj polovici rujna pisamce u kojem me se poziva da sudjelujem u snimanju dokumentarnog filma o Radovanu Ivšiću. Bio sam pozvan da pred filmskom kamerom govorim o Ivšiću, poziv je potpisala Ana Marija Habjan. Film se pripremao u produkciji Dokumentarnog programa Hrvatske televizije, a u suradnji s Muzejom suvremene umjetnosti, očito u povodu otvaranja izložbe posvećene Ivšiću.

Izložba je otvorena u drugoj polovici mjeseca, 24. rujna 2015, zvala se *Nepokorena šuma i Radovan Ivšić*, kao autorice koncepta potpisane su Annie Le Brun i Snježana Pintarić, autorica likovnog postava bila je Adeline Caron, mjesto održavanja Muzej suvremene umjetnosti, Zagreb, najavljeni datum zatvaranja 22. studenog 2015.

Nakon što sam primio poziv, sjeo sam za kompjuter i sastavio odgovor gospođi Habjan. Taj je odgovor napisan isključivo za potrebe snimanja filma, kao neka vrsta *aide-mémoirea* za autoricu. No dogodilo se da pismo nije prihvaćeno u skladu s mojim intencijama. Odnosno, preciznije rečeno, uopće nije prihvaćeno, jer gospođa Habjan nije na njega ni na koji način reagirala (pa ni konvencionalnom potvrdom primitka ili kratkom zahvalom).

O svojem iskustvu kasnije sam referirao kolegama iz uređništva, jedan od njih kazao je jednostavno: "Objavi ga u časopisu!"

Pismo sam iznova pročitao i ustanovio da, doista, nema nikakve prepreke da to ne učinim. Tekstu sam dodao nekoliko fusnota i iz arhive uzeo tri fotografije. (bm)

U Zgbu, 14. 9. 2015.

Poštovana kolegice Habjan,

hvala Vam na pozivu da sudjelujem u Vašem projektu i govorim o Radovanu Ivšiću. Na žalost, taj poziv moram otkloniti. Nisam ni pogodan ni raspoložen za kamere i mikrofone, jednako kao ni za pozornice, ovakve ili onakve. U zadnjih dvadesetak godina mislim da sam samo jednom stao pred kameru, to je bilo za Željka Zoricu Šiša, tada sam svjedočio o Kugla glumištu (a on me na svjedočenje nagovarao godinama i na kraju mi omogućio uvjete snimanja koji su bili krajnje povoljni – snimalo se u privatnom stanu, snimatelj je bio moj stari prijatelj iz djetinjstva, organizirao mi je mali "kućni blesimeter", odgovore smo u skladu s mojim željama ponavljali više puta, i sl.).

Ne spominjem Vam to sve zato da Vam između redaka sugeriram da bi i u ovom slučaju moje želje ili uvjeti za pristanak bili isti takvi. Ne, samo Vam želim pokazati da nisam nepristojan u svojem odbijanju Vašega poziva, da sam naprosto takav kakav jesam i da ne mogu iz svoje kože. A glavni razlog spomenutog pristanka bio je taj što sam u odnosu na temu, tj. Kugla glumište, osjećao posve posebnu obvezu, i prema njima i u odnosu prema samome sebi.

Ne znam da li postoji neki drugi način na koji bih mogao pomoći u pripremanju Vašega filma?

Uz ovo e-pismo šaljem Vam mali temat koji smo u časopisu priredili poslije Ivšićeve smrti. Osim toga, nedavno nam je izašla bibliografija časopisa, stare i nove serije, možda bi Vam mogla koristiti da vidite što je sve u vezi Ivšića objavljivano. Šaljem Vam stoga i nju.⁰¹

Časopis sam pokretao negdje 1977-1978, prvi broj je izašao u siječnju 1979. Od tada je prošlo dosta vremena, sjećanja su izbljedjela i povremeno čujem o svojim kontaktima s Ivšićem posve proizvoljne tvrdnje. Poput one da sam ja časopis "pokretao s Ivšićem".

Pretpostavljam da će u Vašem filmu ljudi biti snimljeni kako govore i svjedoče, jasno mi je da ih Vi ne možete ispravljati kada pogriješe. Ipak, volio bih da znate osnovne činjenice.

* * *

Za Ivšića sam prvi put čuo u obiteljskom ambijentu, majka mi je bila praktički njegov vršnjak, ona godište 1920, on 1921, bila je matematičar i na početku studija ga je upoznala (mislim, nadam se da ne griješim, da je on tada počeo studirati matematiku).⁰² Osim toga bili su u doba NDH neka vrsta susjeda, moji su stanovali na početku Pantovčaka, obitelj Ivšić u Nazorovoj (tada Mošinskoga).

U razdoblju 1969-1971. susrećem se s njegovim imenom u javnosti, što će reći u kulturnoj javnosti, počelo ga se spominjati, valjda sam negdje nešto dobio u ruke. Tada sam gimnazijalac i brucioš. Odmah mi je bilo jasno da je posrijedi iznimna pojava.

Jedna specifičnost te iznimnosti sastojala se u tome što je on uspijevaao unutar hrvatske književnosti biti spoj teško spojivoga: glas iz daljine, iz tuđine, iz neprepoznatljivosti, ali takav ko-

Bio je potpuni autsajder i istodobno potpuni insajder – prizor iz predstave *Ljubomorni Barbouillé*, tekst Molière, režija Vlado Habunek, scenografija Edo Kovačević, na slici lijevo Radovan Ivšić kao Valère, desno Ljenočka Nurenberg kao Angélique, snimljeno na probi Družine mladih u Habunekovu stanu godine 1944.

Fotografija objavljena u *Gordoganu* br. 26-27, 1987, uz razgovor koji je Livija Kroflin vodila s Ivšićem. str. 7-34. Taj razgovor – svjedočenje o Družini mladih i njezinu nasilnom pretvaranju u Zagrebačko kazalište lutaka – vjerojatno je jedan od najvrednijih Ivšićevih priloga u *Gordoganu*.

⁰¹ Temat *Radovan Ivšić, 1921-2009*, prir. Branko Matan, prilozi Ive Maleca i Bože Kovačevića, *Gordogan*, 9/2011, br. 23-26, zima-jesen 2011, str. 100-126.

Ladislav Tadić: *Časopis Gordogan; Bibliografija 1979-2013*, Novi Gordogan, Zagreb, 2015, 474 str. (pdf-oblik)

⁰² Nisam pogriješio, studirao je matematiku i fiziku, tako je kazao u razgovoru za *Gordogan*, vidi – Livija Kroflin: *Radovan Ivšić; Interview* (razgovor s Ivšićem), *Gordogan*, 9/1987, br. 26-27, srpanj-listopad 1987, str. 7-34, navod na str. 7.

Radovan Ivšić, 1960, Pariz, maska Jean Benoît (1922-2010)

ji u isti mah govori iz srca te književnosti, iz njezine jezične tradicije, čak i neknjiževne tradicije, iz prastarosti jezika. On je moderan, nekako drukčiji od svega, a zapravo živi u onome što su svi uglavnom napustili: u drevnim jezičnim formama, bajalicama, duhu i najboljim iskazima narodne pjesme ... Bio je potpuni autsajder i istodobno potpuni insajder. Stranac, koji je neka-ko više naš od nas samih.

Slika njegova jezika bila je i slika njegove biografije. Emigrant, pomalo i politički, a potpuno nespojiv s onime što smo imali kao hrvatsku političku emigraciju.

Važan je i kontekst u kojem se zbiva taj “povratak Radovana Ivšića”. To je vrijeme Hrvatskoga proljeća, ali onog kulturnog, a ne bukačkog, galamdžijskog, političkog (sa svim tadašnjim sljepilom i strastima, suicidalnim avanturizmom koji je bio očit onima koji su oči imali zato da gledaju, a ne da rone “domoljubne suze”). Ne vjerujem da je Ivšića itko ikada ubrojio u “proljećare”, no on je – u svojem “povratku” – bio pojava koja je teško zamisliva izvan konteksta tog pametnog, kulturnog, slobodarskog Proljeća.

Gdje sam se i kako susretao s njegovim imenom više ne pamtim. Čini mi se da se o Ivšiću u to doba nije mnogo pisalo, mislim da ni on nije ništa objavljivao. Ali ime je bilo tu, glas o njemu. Tada sam se kretao najviše u krugovima mladih kazalištaraca, svijetu studentskoga teatra, Teatra &td, redakcija studentskih i sličnih glasila, časopisa *Prolog*, motao se dakako svojim fakultetom, to je bio Filozofski fakultet.

Ono što pouzdano mogu reći jest da je Ivšić bio glavna zvezda važne, prevratničke antologije Zvonimira Mrkonjića *Suvremeno hrvatsko pjesništvo*, objavljene 1971, prave “proljećarske” knjige. Tu je, barem za mene, glas o Ivšiću dobio ozbiljnu podlogu i potkrepu.

Mrkonjić je tri godine kasnije stvar doveo do kraja priređujući svezak s izabranim stihovima, izdala ga je Biblioteka Razlog, knjiga se zvala *Crno*.

Godine 1976. bio sam na Dubrovačkim ljetnim igrama, u sklopu Igara održan je simpozij koji se zvao *Grčka drama danas*. Ivšić je na simpoziju govorio i tada smo se upoznali. Pristupio

Jedan od završnih sastanaka uz intervju za *Studentski list*, prva polovica rujna 1976. u kavani Corso – na sastanak su došli i urednici *Studentskoga lista*, na slici s lijeva: Zlatko Klanac, Branko Krištofić-Fungi, Annie Le Brun, Radovan Ivšić i Branko Matan

sam mu i razgovarali smo, narednih dana se vjerojatno susretali. Predložio sam mu da na povratku u Zagreb, a prije njegova odlaska u Pariz, razgovaram s njime za *Studentski list*. Tada sam već bio član uredništva *Prologa*, ali ja sam predložio *Studentski list*. Nisam želio da u prvom planu bude teatar, želio sam da tema bude cijeli njegov rad, pa i biografija, politika. Veliki, portretni intervju. Ivšić je prijedlog oduševljeno prihvatio. No odbio je bilo kakva snimanja, tražio je pisana pitanja. I onda smo se uz ta pitanja – i mimo njih – redovito sastajali, to je trajalo otprilike tri tjedna, zadnji tjedan kolovoza 1976, prva dva tjedna rujna. Na završnom susretu Ivšić se potpisao na rukopis i stavio datum: 15. rujna 1976.⁰³

Slijedeće godine, 1977, odlučio sam pokrenuti svoj časopis, književni, kulturni i politički. Pozvao sam kolegu i prijatelja Bo-

žu Kovačevića, tadašnjeg suradnika u kazališnim poslovima kojima smo se bavili, da mi se pridruži. Velik dio te 1977. i cijelu 1978. proveli smo u koncipiranju programa i izgleda časopisa, traženju izdavača, traženju novaca, okupljanju potencijalnih suradnika, sastavljanju prvih brojeva. Jedna od stvari koju je “trebalo riješiti” bilo je pitanje imena novog časopisa. Moja je ideja išla ovako: časopis bi se, s obzirom na naše intencije, trebao zvati *Zapis*, međutim to ime nije prihvatljivo iz više razloga: odviše je fonetski neprivlačno, banalno je i suho, osim toga u imenu je doslovnost koja je veoma odbojna, doslovnost kakvom su tada bili obilježeni gotovo svi naši časopisi. *Forum* je bio književni forum, *Republika* je bila književna republika, *Naše teme* su bile socijalističke teme, *Prolog* je bio prolog za nenapisanu hrvatsku kazališnu riječ, *Pitanja* su bili omladinci koji postavljaju ili razmatraju društveno važna pitanja, i tako redom. Naše ime je naš program.

⁰³ Objavljeno pod naslovom “Uzмите mi sve / ali snove vam ne dam”, *Studentski list*, br. 3-4, 25. 10. 1976, str. 20-21. Naslov nije bio moj i od njega mi se želudac okretao. Stavili su ga urednici *Studentskoga lista*, moji tadašnji ljevičarski prijatelji. Smisao stavljanja takvoga naslova bio je u tome da se oni kao redakcija “ograde” od Ivšićevih kulturnih, društvenih i posebno političkih ocjena, te da ga predoče kao “naivnoga pjesnika” (koji se veže uz svijet svojih snova, a “dezer-tira” iz svijeta tada za uredništvo aktualne “političke borbe”). U istom smislu bio je sastavljen i kratki “kritički” komentar koji se nalazio na početku priloga. U njihovu obranu mogu reći da je to “ograđivanje” vjerojatno imalo opravdanja s obzirom na predvidljivo nezadovoljstvo studentsko-omladinskih i ostalih struktura vlasti prema redakciji koja objavljuje takve priloge. Bitno je bilo – i za Ivšića, i za mene – da su tekst željeli objaviti. A u toj želji nisu okolišali.

Ja sam želio da časopis koji pokrećemo bude miljama daleko od toga ansambla, pomalo i od toga svijeta. Pa je radni zadatak u malom priređivačkom kolektivu glasio: riječ treba značenjski biti bliska riječi "zapis", ali bez njezine doslovnosti, tražimo riječ koja aludira na čin pisanja, a ima neku nesvodivost u sebi, neku čudnu nejasnost, treba zvučati kao da je posrijedi naša riječ, no takva koju nitko zapravo ne razumije, povrhu toga treba biti fonetski privlačna. Nakon što sam tako opisao željeno ime, veoma brzo mi je rečeno da je posrijedi nemoguć zadatak, da takva riječ ne postoji. Pa sam onda ja u jednom trenutku uzvratilo: Kako ne postoji, evo Radovan Ivšić je izmislio riječ "Gordogan" za svoju dramu, riječ koja odgovara njegovim intencijama u pisanju. Mi bismo samo trebali učiniti nešto slično, tj. analogno.

No tada su uvijek iskršavali važniji problemi, trebalo je rješavati druge stvari, vrijeme je prolazilo, imena niotkuda. Našli smo izdavača, našli novce, prvi broj je pripremljen za štampariju, na kraju je jedino nedostajalo ime. Što sada? Nismo znali dalje i iz nevolje smo uzeli ime koje nam je dotad bilo samo tehnička pomoć, metodski naputak u potrazi za imenom. Časopis je postao *Gordogan*. To je ime za pokretače tako zapravo bilo znak nekog malog poraza. S druge strane, svi smo bili veoma zadovoljni dobrim stranama "Gordogana": fonetska bombica koja je pala u sivi, postkarađorđevski Zagreb, fonetska a pomalo i značenjska, kritičari koji se – ocjenjujući pojedine brojeve – dovijaju što bi riječ mogla "sugerirati", "značiti", što se tim imenom "želi".

U svemu tome Ivšić nije sudjelovao, nije bio u krugu pokretača, nije bilo susreta s njime. Vjerujem da uopće nije znao da riječ "Gordogan" ima neku ulogu u pripremanju časopisa. Uoči štampanja broja obavijestio sam ga da bismo željeli časopisu dati to ime, pitao sam ga za dopuštenje, on ga je glatko dao. Nikakve diskusije, nikakvih potpitanja nije bilo.

Sasvim neovisno o toj potrazi za imenom pripremali smo sadržaje prvih brojeva. U jednom trenutku sjetio sam se razgovora s Ivšićem iz *Studentskoga lista* i shvatio bi se on mogao prešampati, da bi se uz njega mogao napraviti opsežniji i slobodnije rađen novi razgovor, te da bi ta dva razgovora mogli biti cjelina koja bi ušla u krug od sedam-osam većih tema u prvome broju. Ivšić je opet pristao, opet sa silnim entuzijazmom: odgovaralo mu je što će imati više prostora za elaboraciju stvari do kojih mu je bilo stalo, što će se ći u potankosti, a više od svega mu je odgovaralo moje najavljanje veće slobode. Za to najavljanje, dakako, nisam imao nikakvih temelja, osim vlastite odlučnosti da novi časopis, uz ostalo, bude glas slobode, kakve-takve, barem malo uvećane i proširene, glas razlike, glas svježega vjetra. Ili da ga, časopisa, naprosto ne bude.

Časopisa je bilo, izašao je i uspio se održati. Ivšić je u njemu povremeno surađivao, većim ili manjim priložima. Posebno se isticao njegov nekrolog Marku Ristiću, oveći tekst iz sredine

osamdesetih koji je izazvao ponešto gnjeva i strasti. I o kojem se kasnije dosta pisalo.

Tih godina sastajali bismo se svaki puta kada su Annie Le Brun i Ivšić došli u Zagreb. Jednom sam ih posjetio u Parizu, 1982, u njihovu stanu u rue Mazagran, jednom su oni bili u mojem zagrebačkom stanu. Mnoge stvari iz tog vremena nestale su iz moje memorije, ali slike, zvukove i rečenice iz susreta s njima pamtim, žive u meni veoma intenzivno.

Nisam nikada bio nikakav "ivšićevac", niti je *Gordogan* bio "ivšićevski časopis". Bio je Ivšićev časopis, jednako ili slično kao što je bio časopis Stanka Lasića, Nade Klaić, Vjerana Zuppe, Željke Čorak, Nenada Ivića i tolikih drugih. Lasića možda prije od svih drugih.

S Ivšićem sam se ponekad znao porječakati, uglavnom su to bile sitnice. Mislim da neću pogriješiti kada kažem da je iza tih sitnica najčešće stajala njegova želja da mu budem neka vrsta sljedbenika i moje odbijanje da to budem. Sljedbenika, ili privilegiranog svjedoka, ili tako nešto. Pamtim, primjerice, kako me je jednom nazvao pola sata prije ponoći i kazao da on i Annie upravo kreću u Gradski podrum te da me poziva da im se priključim. Ja sam tada sjedio za radnim stolom, poziv mi nikako nije odgovarao i odbio sam ga. To ga je pogodilo, u sljedećem susretu rekao mi je otprilike ovo: "Da je mene Breton usred noći zvao da dođem, gdje god to bilo, ja bih došao ... A Vi nećete do Gradskog podruma ...!"

No to su bile, kako rekoh, sitnice. Do ozbiljnog sukoba među nama došlo je godine 1988, nešto je o tome kazao Božo Kovačević prije nekoliko godina u *Gordoganu*. Napisao sam mu tada pismo i prekinuo s njime kontakt.

Desetak godina kasnije javio se jedan posrednik-dobrovoljac i počeo me nagovarati da prijeđem preko onoga što je bilo, da se susretnem s Radovanom. Argumenti su bili brojni, neki i uvjerljivi: da idu godine, da je Radovan ostario, da je srčani bolesnik, da su takve dugotrajne međuljudske gorčine nelijepo i ružno, da nitko ne ostaje njima nedirnut ... Osim toga, da je Radovan sklon tome da se susretnemo ...

Ja sam se dvoumio, posredovanja su se ponavljala, jedno ljetu, drugo ljetu, na kraju sam pristao. No nakon toga ništa se nije zbivalo, posrednik se prestao javljati.

Poslije nekoliko mjeseci pitao sam ga što je na stvari, što se dogodilo. Šutnja, nelagoda ... "Ivšić nije dobro reagirao."

Jesam li predugo oklijevao, je li posrednik pogrešno procjenjivao njegovo raspoloženje ...?

Prošle su zatim godine i došla je vijest da je Ivšić umro. Sa-
znao sam je putem tv-vijesti. Buljio sam u ekran, na ekranu je bi-
la Annie, sva u suzama.

* * *

Eto, toliko, kolegice Habjan. Ispalo je mnogo duže nego što
sam planirao. Valjda sam i samome sebi želio pisanjem malo raz-
jasniti svoj odnos s Ivšićem. O tom sam odnosu bezbroj puta go-
vorio, nikada nešto zabilježio.

Potakli ste me svojim pozivom. A povoljno je djelovalo i to
što sam ustanovio da sam gledao Vaš film o grupi Gorgona, te da
sam prije nekoliko godina kupio Vašu knjigu (*Umjetnik
otpora*).^{o4}

Pozdrav,
Branko Matan

^{o4} Ana Marija Habjan, scenarij i režija: *Gorgona*, HTV, 2012.

Ana Marija Habjan: *Umjetnik otpora; Razgovori s Vladom Kristlom*, Petikat, Zagreb, 2007, 136 str.

R **E** **C**

E **N** **Z**

I **J** **E**

O koristi i šteti biografije po život

Roland Barthes bio je čovjek mnogih smrti, ali i mnogih života – zanimljiva i pametna biografija koju je nedavno objavila Tiphaine Samoyault može biti opasna

Nenad Ivić

Tiphaine Samoyault:
Roland Barthes.
Biographie, Fiction & Cie Seuil, Paris, 2015,
719 str, 28 eura

25. veljače 1980. godine, u središtu Pariza transportno vozilo udari čovjeka koji je prelazio ulicu blizu dućana *Vieux Campeur* (pokraj ugla *rue des Ecoles* i *rue Monge*). Čovjek je, polomljen, otpremljen u bolnicu, stanje nije bilo teško. Mjesec dana kasnije on umire od bolničke infekcije. Ništavan događaj, prašina na površini povijesti, čak ni crna kronika, *petit fait divers* od kojeg su se u XIX. stoljeću pisali genijalni romani, nikako *exitus clari viri* kakav bismo očekivali od slavni i velikih. A skončao je Roland Barthes, *vir clarus*, velikan⁰¹ dvadesetostoljetne književne kritike i društvene analize, čiji su tragovi i danas vidljivi u humanistikama planete, unatoč povicima “čemu još Barthes?” teoretičara kojima su žiža zbivanja i akademski marketing misli važniji od zbivanja i akademije. Ta je *claritas*, sjaj, slava i jasnoća života, bila uzrok mnogih priča koje su, pretvarajući jedan banalni akcident u veliki kraj, Barthesovu smrt činile dostojnom, dostojanstvenom ili logičnom. “Trebalo bi”, pisao je Barthes još 1962, “napraviti kartu *neobjašnjivosti* suvremenosti, onako kako je ne predstavlja znanost već zdrav razum; u slučaju crne kronike, neobjašnji-

vost se svodi na dvije kategorije činjenica: čudo i zločin” (*Essais critiques*, Paris 1964, str. 197). Ako je već umro onaj koji je život posvetio semiologiji, dakle značenju, morao je umrijeti objašnjivo, smisleno i književno, tj. transgresivno, oduzevši si život koji, iz raznih razloga, više nije vidio smisljenim. Marguerite Duras tvrdi da je bio “krivotvorina pisanja i zbog te ga je lažnosti stigla smrt” (*Yann Andréa Steiner*, str. 19 u Samoyault str. 638, bilj. 2). Opsežna biografija Tiphaine Samoyault, objavljena prije nekoliko mjeseci povodom stogodišnjice rođenja, odmah na početku prekidajući s čudom i zločinom. Uvjerljivo pokazuje da se radilo o trenutku nepažnje, nikako o smišljenom činu: Barthes je podlegao banalnoj nesreći i još banalnijoj bolničkoj infekciji.

Čišćenje i početak životopisa krajem života ne utvrđuju samo stanje stvari; otvaraju biografu mogućnost da konstruira i ispriča život oslobođen prisile zadanog kraja. “Smrt vodi pisanju i opravdava iskaz života. Počinje i iznova započinje prošlost te doziva nove oblike i figure. Ona je rekapitulativna skupljačica” (Samoyault, str. 26): suprotno Proustu (što nije slučajno ako se uzme u obzir da je, za Barthesa, *Potraga* predstavljala književnu *mathesis universalis*), koji počinje svoj roman njegovim krajem baš zato da bi svoj život mogao smisleno ispričati, Samoyault započinje pisanje Barthesovog života oslobađajući ga zadanog kraja da bi njegov smisao mogla sakupiti i rekapitulirati.

Ova dva glagola, koji za Samoyault sažimlju razlog i zadaću pisanja biografije, povijesnog žanra što ujedinjuje znanost (sakupljanje) i fikciju (rekapitulaciju kao pripovijedanje), nose golema obećanja i jednako tako goleme probleme. Samoyault izvanredno pomno sakuplja i razabire raznovrsne dokumente: uz Barthesov opus, već dugo dostupan u kvalitetnom izdanju Erica Martyja, postumne publikacije skedarija i predavanja, svjedočenja suvremenika, od bliskih, poput njegova polubra-

ta, preko prijatelja i poznanika, do studenata i suputnika, te probranu sekundarnu literaturu (na francuskom jeziku; literatura na drugim jezicima je odsutna). Skrupulozno poštuje autentičnost, “ugovor istine” biografa, nalik Lejeuneovom autobiografskom ugovoru (cf. François Dosse, *Le pari biographique. Ecrire une vie*, Paris, 2011, str. 450) koji postulira da je osoba o kojoj se piše povijesna osoba. I s time dobiva golemo klupko problema.

S jedne strane, Barthes je dugo promišljao vlastiti život i životopise. Veliki dio njegove opusa tiče se autobiografije i biografije; biografija u sjeni autobiografije karakterizira njegov *Nachleben*. “Često sam poželio napisati biografiju”, veli Barthes u tekstu o Chateaubriandu (*Pour un Chateaubriand de papier*, u *Oeuvres complètes V, 1977-1980*, ed. Marty, str. 768): taj projekt, gdje je biografija uvijek autobiografija, zadaje čitanje njegova života, čak i kad ga se poduhvati netko drugi: autoričino isticanje smrti kao početka pisanja prošlog života kao da je dirigirano Barthesovim zaključcima o povjesničaru u njegovoj biografskoj demontaži nacionalnog povjesničara *Michelet* (1954). *Michelet* mora “živjeti smrt, to jest mora je voljeti” (*Michelet*, str. 67); on je poput “nekromanta koji ždere smrt ne bi li je egzorcirao” (Dosse, str. 340). S druge strane, dokumenti bliskih su, baš zbog te bliskosti (u perspektivi očuvanja lika, ili tzv. principa delikatnosti), po definiciji filtrirani. Tom se filteru dodaje i filter prikladnosti: nije svatko pozvan da piše Barthesovu biografiju; pisanje zahtijeva provjerenu lojalnost predmetu: Samoyault, profesor komparativne književnosti, književna kritičarka i romanopisac, školovana na *Ecole normale supérieure*, stručnjak za dvadesetostoljetnu književnost, djeluje opunoćeno. Trostruki filter autora, djela i konteksta upravlja postavljanjem pitanja sakupljenom korpusu iz kojeg izlazi tijelo životopisanog. Međutim, ako je ljubav prema smrti životopisanog početak pisanja biografije, biografija razmahuje pulzi-

⁰¹ Ta riječ je danas, u vrijeme svekolikog rasturanja, problematična. Prestaje, međutim, biti problem i postaje banalna izlika za proizvodnje ništavnog pseudokritičkog diskursa kad se taj *busting* izvodi ispod razine koju zadaje predmet. Rastureni se lako osvećuju; rasturač zaslužuje sramotu trenutačnog zaborava; za vrat mu puše novi rasturač, jednako sramotan i ubrzo zaboravljen

Roland Barthes, 1970 – snimio André Perlstein

ju smrti; njezina ljubav prema svjedocima, prema onima koji su s životopisanim bili povezani, je smrtni poljubac. Početak slobode biografskog pisanja je smrt svjedoka.

Tijelo životopisanog je tijelo priče koja ga rekapitulira, koja doslovce, ponavlja njegovu glavu kroz poglavlja života. Ponavljanje je, naravno, pripovijedanje i fikcija. Dosse ima pravo kad, na tragu de Certeaua, biografiju zove *science fiction* (Dosse, str. 451). Samoyault vrlo vješto pripovijeda: unatoč ponešto drhturavog početka (rekapitulacija djetinjstva i mladosti previše ovisi o Barthesovim autobiografemima, kao da ono što on zove "odsutnost oca" - otac, pomorski oficir, poginuo je u I. svjetskom ratu, godinu dana nakon njegova rođenja - nije problem već danost što se može lako opisati psihoanalitičkom strukturacijom ličnosti, iako Barthes, u svom promišljanju žalovanja, upozorava na nedostatnost psihoanalize), najveći se dio teksta čita poput romana čija se fabula (da upotrijebim pojmove ruskih formalista koje su Barthesu, kako kaže, otkrili Tzvetan Todorov i Julia Kristeva - mali propagandni *hommage* živima, pogotovo za

Kristevu str. 495), tj. kronološki slijed, pretvorila u dio sižea, rasporeda građe. Fabula koja je istodobno siže kombinira, u svrhu objašnjenja djela i rekapitulacije života mišljenja, anticipacije (kao na primjer u tretmanu pojma *neutre*, ni jedan ni drugi, i jedan i drugi, tj. "Ne kao suspendirano pred stvrđnjavanjem vjerovanja i izvjesnosti, nepotkupljivo jednim ili drugim", u *Le Neutre. Cours au Collège de France 1977-1978*, ed. Thomas Clerc, Paris 2002, str. 40, od kojeg autorica čini temelj Barthesove misleće ličnosti i pisanja, "dubinsko Barthesovo biće i način prolaska kroz jezik", str. 671, od strukturalističke faze, str. 334 i 336, iskustva Japana, str. 523 do kraja života) i povratke u prošlost (npr. stalni povratak na odsutnost oca i posljedičnu atopiju koji postaju, u inače izvrsnom opisu odnosa Barthesa i Sartrea, čarobno rješenje njihove podzemne bliskosti, str. 263). Rekapitulacija života mišljenja životopisanog nije kopija tog mišljenja već jedno mišljenje života što se nudi i legitimira kao priča, mjerodavno objašnjenje i rekapitulirani život: Roland Barthes je, unatoč mnogim finim analizama i objašnjenjima, poput Barthesova sljepila u odnosu na Mao-vu Kinu ("taj trenutak izravnog sučeljavanja

nja s poviješću je za Barthesa još jedna propuštena prilika", str. 508) ili poput objašnjenja Barthesova držanja za maja 68' u kojem se stječu osobine ličnosti (odbijanje riječi kao teatralizacije misli koja izdaje misao), akcidenti života (dijagnostičiranje bolesti), i odbijanje od strane šezdesetosaša za koje je taj prethodnik bio potrošen i *embourgeoisé* (str. 436), samo jedan od mogućih Barthesa, jedan i drugi i treći, ni jedan ni drugi ni treći, *ne-uter*. Ali reći da je Barthes *ne-uter*, ni jedan ni drugi, i jedan i drugi, znači već uništiti delikatni suspenz, neodlučnost između jednog i drugog ...

Barthes, koji je, kao što kaže Derrida, bio čovjek mnogih smrti, bio je, isto tako, čovjek mnogih života. Život dobrostojećeg homoseksualca koji alternira veze, plaćene ljubavi i turističke seksualne izlete u Magreb, život sveučilišnog nastavnika uzlazne karijere od istraživača u CNRS do profesora na *Collège de France*, život sina, porodičnog čovjeka i prijatelja, život tuberana, život misli, angažiranog, kritičkog intelektualca za kojeg je marksizam "metoda čitanja i princip demistificiranja" (str. 313), život povučenog pisca kojeg hvata *ennui*, "ontološka čama bremenita smislom, što sve kontaminira" (str. 265) i stiže starost, život šezdesetogodišnjeg siročeta, "djeteta bez Majke, bez vodiča, bez Vrijednosti" (*Journal de deuil*, str. 218) i posvećenog mislioca, koji je zajedno s Foucaultom označava "jednu epohu sjaja francuskog mišljenja, [...] trenutak u kojem teorija proizvodi "velika imena" i "velike figure" (str. 595), da navedem samo neke slijed i klupko života koji stvaraju "nehierarhiziranu površinu, bez dubine, čistu imanenciju gdje se rastvaraju rezovi koji ne znače", ukratko rizom (Dosse, str. 449, uprežući Deleuzea). Tu mnogostrukost života svaka teatralizacija i spektakularizacija (kazalište i spektakl su, od grčkih početaka, nerazdvojno povezani s našim poimanjem pripovijedanja čovjekova djelovanja: Homer je najbolji povjesničar i biograf) nužno, pripovijedanjem samim, uvijek na neki način izdaje.

Problem je, naravno, i u Barthesu samom. Barthesovo djelo je, najprije, djelo pisca pa njegovo isticanje kritike kao pisanja treba uzeti veoma ozbiljno: njegovo kritičko pisanje je pisanje, otvorena smisla, nesvodivo na fiksno značenje. A taj otvoreni smisao pisanja, koji je Barthes stalno isticao, postignut je usmrćivanjem autora i njegove kontrole nad značenjem proizvedena teksta. *Smrt autora*, tekst koji je Barthes objavio 1968. godine lebdi nad autorom i *Micheleta* i *Užitka teksta*: glavi onoga koji rekapitulira život autora prije ti mač koji je dekapitirao autora, pa je tako, najveća opasnost koja je prijetila biografu nešto što bih nazvao razglavljena (auto)biografija, niz autobiografema i fragmenata koji pozitivističkog biografa izazivaju čitateljem tekstova. Biograf ovdje ima delikatnu i nezahvalnu zadaću da poveže ono što je predmet odbijao kao mogućnost, povezanost autora sa djelom, te da autorefleksiju pretvori u refleksiju o *auto*. Otuda stalna potreba, što ponešto otežava priču, za ponavljanjem, za rekapitulacijom temeljne strukture ličnosti i mišljenja (odsutnost oca i *neutre*) koja bi trebala uglaviti priču, tj. učiniti biografiju definitivnom. Pretjerana ambicija ili dugonom što je Barthes zvao *doxa*: epitet definitivnosti ili konačnosti što se obično stavlja u neke biografije (ne uz ovu iako je to dubinska nakana) samo je naoko znak njihove kvalitete, znanstvene moći biografa da kaže istinu; najprije je to simptom i sažetak nemogućnosti neke kulture da izađe na kraj, da se nosi s nekim čovjekom i njegovim djelom pa ga definitivnošću uhvaćena života pečati, prisvaja i otpisuje. *Claritas* velikih danajski je poklon: kao i književnost, život je otvorena struktura, nejasna proliferacija, upravo stoga što je završen.

“Kako sam dosta dugo radio na jednoj Balzacovoj noveli [*Sarrasine*, iz koje će izaći *S/Z*], često me sada začudi moje spontano prenošenje komada rečenica i formulacija Balzacova teksta u životne okolnosti. [...] pišem život (istina u svojoj glavi) preko tih formula naslijeđenih od jednog prethodnog pisma [*écriture*]; stoviše, i točnije, život je upravo ono što dolazi *već* kon-

Tiphaine Samoyault, snimila Astrid di Crollalanza

stituirano kao književno pismo: pismo *koje se rađa je prošlo pismo*” (*Le style et son image*, u *Oeuvres complètes III*, 1968-1971, str. 979). Ono što je nekoć, na početku života, bilo smještanje u književnost i književni život, tj. polagano osvajanje intelektualne, kritičarske pozicije u pariškom književnom životu, pretvara se, jednom kad je ta pozicija osvojena, i, donekle, uzdrmana 68’, u smještanje književnosti i pisanja u život. U *Incidents*, autobiografskim fragmentima o boravku u Maroku, Proust ulazi u život čak i kod (plaćenog) seksa: “Stanoviti Jean, mladi profesor (čega?) nagne se na moju knjigu: ”Nikad nisam mogao podnijeti tog tipa (Proust); ali osjećam

da tu ima nečega”. Njegov prijatelj Pierre, zbunjen, pun prezira i suh (nezainteresiran za odgovor): “Vi hvatate bilješke?”” (*Oeuvres complètes V*, str. 974; Samoyault, str. 457, ispravno restituira seksualni kontekst). Život kritike postaje kritika života: dva, za Barthesa neodjeljiva lica istog, književni život i život u književnosti, stabilizirani su u gesti prustifikacije, pisanja kao škole i svrhe života. Barthesova “potraga za sličnim detaljem što otkriva jedinstvo geste”, opisana davno u tekstu o Painterovoj biografiji Prousta, kasnije razrađena u učinak stvarnog (*effet de réel*: beznajčajni detalj u tekstu koji stvara njegovu stvarnost) te kao biografem i *punctum*

(neočekivana pruga na fotografiji, razdiruća emfaza onog što je bilo: *Chambre claire* u *Oeuvres complètes* V, str. 865) nije “daleko od [biografova] spoja života i djela, [što] čak i ako ne pretendira toliko na neku totalizirajuću perspektivu koliko na mikroskopski ulazak, uvijek služi proizvodnji što globalnijeg smisla koji evocira amplitudu jedne putanje i egzemplarnost jednog subjekta” (Dosse, str. 98). Tako rizomatska proliferacija života postaje putanja, a Barthesov subjekt egzemplaran. Ali taj subjekt i *exemplum* koji Samoyault pripovijeda je, u mnogo čemu, subjekt i *exemplum* koji je Barthes htio biti. Teoretičar *effet de réel*, osvetio se, kao mrtvi autor, proizvođači *effet de Barthes*, učinak Barthesa. Ali učinak Barthesa je iluzija koju proizvode njegovi tekstovi, jednako kao i učinak stvarnosti, kao što je isticao. Ne znači to da se u njegovim riječima krije, negdje duboko, neki pravi Barthes, već da njegov način brige za samoga sebe i njegov imaginarij ne mogu predstavljati konačno rješenje njegove ličnosti i života misli, već problem biografije: prustifikacija života (cilj: preobrazba života u umjetničko djelo, roman, kakav god on bio, čak i pretfiguracija mrežnog hiperteksta, str. 653-654) je problematična danost i biografija ne može biti tek produžena autorefleksija. Prustifikacijom pisac koji je razvlastio autora u ime čitatelja diktira čitanja sebe sama; biografija, pripovijest piščeva života postaje slijed formula naslijeđenih od njegova pisma, koje je već jedno prošlo pismo. Roland Barthes ne izlazi iz sjene jednog čitanja *Barthes par lui-même*. Time je, čini mi se, punomoć za biografiju dokazala svoju privremenu opravdanost ali i svoje granice. Barthes je bio i svojevrni Rastignac, pridošlica gotov da osvoji svijet ... čak i, kako bi to rekao njegov omiljeni Chateaubriand, s druge strane groba.

Na jednoj lijepoj stranici, uz objašnjenje Barthesova odnosa prema Philippeu Sollersu, Samoyault pronicljivo karakterizira vlastito razumijevanje njegova stava o književnosti: “Razumjeti Barthesa znači razumjeti dva zahtjeva koji su samo naizgled proturječni ali koji izazivaju mnogo nesporazuma, pa čak i optužbe za

prevaru. Voljeti književnost znači voljeti njezinu modernost, njezin način da iznova govori svijet, njezinu moć izražavanja, požara i promjene, kakvo god bilo razdoblje u kojem se ona pojavljuje, jednako Racine kao i Michelet, Baudelaire i Cayrol, Proust i Sollers. Nadalje, *braniti književnost* u sadašnjem trenutku ne znači zadovoljiti se podsjećanjem koliko su stari bili moderni, znači braniti sve pokušaje da skrene drugamo, da promijeni svijet ili ga drugačije iskaže ...” (str. 484). U vremenu koje književnost vidi kao zavjeru zapadnog svijeta u svrhu potčinjavanja sviju ostalih (barem u jednom dijelu akademske teorijske mašine raznovrsnih *studies*), Barthes, koji je svojim arapskim studentima - nepovjerljivima prema francuskoj književnosti - pokušavao na predavanjima objasniti da se njezina snaga ne usmjerava samo na Zapad, već i da njima može pomoći da ostvare žuđene promjene, osvježava i snaži: “para naše ”stvarno” učinkom drugih krojenja i drugih sintaksi” (*L'Empire des signes*, str. 13) stoga što “snage slobode koje su u književnosti ne ovise o pravnoj osobi, o političkom angažmanu pisca, koji je, na koncu, samo neki ”čovjek” među drugim ljudima, pa čak ni o doktrinalnom sadržaju njegova djela, već o radu premještanja koji obavlja na jeziku” (*Oeuvres complètes* V, str. 433). Ako je jezik fašistički, kao što je govorio, rad u jeziku je pravi antifašizam, čak i kod Célinea. I ako je to fantazma, to je lijepa fantazma.

Književnost je svijet u kojem ima mjesto za cijeli svijet. Ako nema, onda nije književnost. Ne radi se tu samo o tematicama, stilovima i žanrovima već i o čitateljima, o beskrajnim, uvijek novim i različitim mogućnostima smisla u koje je Barthes vjerovao. I upravo zbog tog vjerovanja u obnavljajuću snagu čitanja, ova zanimljiva i pametna biografija može biti opasna. U vrijeme kad čitanje djela autora posvuda zamjenjuje usvajanje sažete kritičke prosudbe o djelu - ta tko bi čitao, npr. *L'Empire des signes*, Barthesovu knjigu o fiktivnoj zemlji koju je nazvao Japan ako može preletjeti članke koji raspredaju njegove stereotipove o stvarnom Japanu (a Barthes je dobro znao da “u svakom zna-

ku spava čudovište: stereotip” te da “može govoriti samo skupljajući ono što se povlači po jeziku”: *Oeuvres complètes* V, str. 432) - pustolovina čitanja Barthesova opusa lako biva zamijenjena čitanjem njegove biografije, a intranzitivni jezik pisca ukroćen instrumentalnim jezikom spisatelja. Pustolovina i potraga nestaju, zamijenjene utabanim stazama. Ono što je u njegovim tekstovima pročitano da osvjetli život u svrhu biografije preobraćuje se u fiksno značenje, zatvara čitatelja u ograničeni repertoar gotovih rješenja (Samoyault vidi sličnu reduktivnost u recepciji jako medijaliziranih Foucaulta i Barthesa oko osamdesete, str. 595-596): na akademskom poprištu koje se zove Barthes može očekivati, umjesto svježih čitanja i novih krojenja, ponavljanje čitanja iz ove biografije, znanstvenu konfekciju, književnokritički *H&M*. A to znači uskratiti Barthesu upravo ono što mu pompozno i velikodušno socioprofesionalna i institucionalizirana humanistička kasta priznaje: da je pisac.

Posljednja riječ ide literaturi

U susretu s mitom možemo ili ideologizirati ili poetizirati – novi roman priređivača *Sabranih djela* Rolanda Barthesa

Maja Vukušić Zorica

Éric Marty: *La Fille*, roman [Djevojka, roman], Édition du Seuil, Pariz, 2015, 294 str.

Éric Marty, 1955, Pariz

Čitajući novi, treći po redu, roman Érica Martyja – uvaženoga profesora na sveučilištu Paris Diderot i priređivača Gideova *Dnevnika* i Barthesovih *Sabranih djela*, predavanja i najrecentnijega *Albuma – Djevojka* (2015), čitatelj se prisjeća skeča *I want to be a woman* iz Monty Pythona. Pitanje koje postavlja John Cleese, odnosno, Stan, odnosno Loretta, “What’s the point?”, propituje naizgled nemoguću dislokaciju danas “usvojenog” pitanja roda, no istodobno postavlja još jedno pitanje, koje nipošto ne miriše na “postmodernu”, a to je: kakav je taj (problematični) odnos roda i vjere? Jer, Martyjev je roman i roman stručnjaka za književnost – odatle gotovo obvezatna (pomalo propedeutička) nota koju malo profesora uspije izbjeći kada se uhvati pisanja književnosti. Njegova je grubost uvijek i poetska. I upravo zbog toga pomalo paradoksalna, i prustovska, i “suвременa”. A vjera koju spominjemo nije vjera koja je ugmizala u naoko sekularni svijet, nego vjera, koja se, iako pomalo vonja na naftalin, uvijek iznova pomalja u literaturi: nepasatistička vjera u mogućnost fabuliranja.

Kao ilustracija odnosa između roda i vjere u imaginarnom seocetu Landonu, na krajnjem sjeveru Francuske, Djevojka (bez navodnika, jer navodnici su ovdje ideolo-

ški sporni) je od samog početka romana tek prekrasni plijen, osebujna vrst divljači. Kao lovina pregršti muškaraca, Claudie utjelovljuje odnos između roda i vjere, točke konvergencije i sukob tih dvaju pojmova na posve literarni, i pritom prilično “francuski” način.

Claudie postaje fokus čitavoga sela, vrst misterioznog bića (rod *oblige*) koje preispituje vjeru u binarni “set” stavljajući sve u pomalo bajkovit kontekst: svi alfa-muškarci u romanu nastoje “upoznati” Claudie. Tako i narator koji se prisjeća dječje romanse koju je imao s Claudie. Djetinjstvo je, naravno, doba u kojem “šuma simbola” u *selvi oscuri* ima predznak bajke, tajne su poželjne, nedorečenosti čine šarm priče. No, desetak godina kasnije, uzbuđljiv predznak naraciji daje upravo svođenje čitave priče na “lov”. I taj “lov” tada Claudie, neženu-ženu, pretvara u stereotip žene, u književnosti i izvan nje. Njen je “zaštitnik” i “spasitelj” onaj tko priča priču. I ova je ingerencija pomalo sumnjiva, jer je on istodobno i jedan od njenih najopsesivnijih progonitelja, pun žesti i gorčine, kojega tek lik Djevojke na trenutak spašava od čemera. Međutim, žena u ženi-neženi i najvećoj ženi od svih žena ovdje nema glasa. Nažalost, Claudie, kao žena, jest stereotip *femme fatale*, onaj lite-

rarni, malo ofucani bondovski tip djevojke, koja, k tome, nije rječita. Upečatljiva je samo po onome čime se ovaj roman izdiže iznad pomalo očekivanog tematiziranja roda i *queera* (*campnessa?*), a to je njena ljepota.

Naime, najbolji dio romana, tek naoko paradoksalno tematiziranje ljepote u takvom okruženju (genetičkom i biološkom), upravo je ono što ga čini pomalo neaktualnim (da ne kažemo antimodernim). Marty se, kao jedan od, uistinu uvjetno rečeno, Barthesovih “učenika”, sjeća trivijalne teatralnosti transvestitskog *cabareta* iz *Sade*, *Fourier*, *Loyola* (*Sade II*), i uprizoruje ljepotu Djevojke u prijesnoj i smrdljivoj seoskoj krčmi prepunoj testosterona. Ona je, okupana svjetlošću, u tom trenutku, Ljepota sama, i, pomalo neobjašnjivo, svima neka vrst nade s velikim N. Uljivanjem sumnje u granice između “ženskosti” (i “ženstvenosti”) i “muškosti” (i “muževnosti”), utjelovljujući teleološki temelj svih inačica, Claudie, u biti, neutralizira, u bartovskom smislu te riječi, ženskost pomoću i unutar ženskosti. Ona “konstruira” nemoguću Ljepotu koja ničanski zrači, osvjetljena na sceni, kao ljepota u Barthesovom *Sadeu* ili u Lacanovoj *Antigoni*. Ipak, ovo je ničeano osvjetljenje miljama daleko od, primjerice, niče-

anstva jednog Milovana Malinića, protagonista Radoševićevih *Karikatura* (1908), iako ni naš Mijo, jedan od vječnih hrvatskih književnih marginalaca, sa svojom hereditarnošću, organicizmom i malo-građanštinom, nije štedio ni “ženskost” (Weininger) ni ženstvenost. Ipak, Radošević, u svom ranom i jedinom romanesknom uratku, ne govori o patološkim pojavnostima, kako mu to predbacuje Šicel, nego o karikaturama modernizma. Kod Martyja, pak, nema ni naturalističke potke, ali ni izmaglice *fin de siècle*, iako chiaro-scuro pridonosi prikrivenoj ironiji scene – sve okupljeno u krčmi napeto iščekuje trenutak da se vidi “što je u gaćama?”. Poetizacija obrisa pridonosi samo karnevalizaciji scene. Jer, kako se ta nemoguća i nepodnošljiva ljepota izgrađuje u skućenom prostoru ružnoće kao pitanje svjetla, ključno je da je Claudie omamljena, slijepljena od znoja, pomalo indiferentna, jeftina i razvaljena, pomalo podsjećajući na Krležinu Bobočku. No, ono što je kod Krleže bio njen prijesni trbuh, kod Martyja je tek sjena, nagib, *inflexion*, sumnja. Ova nepoznanica najočitiija je zamka za čitatelje gladne psihoanalitičkih crtica, jer, od *vagine dentate*, gora je sama rupa, mrak koji upija sve. Ključno je i da je Claudie upravo na sceni kao prazan znak u koji svi suseljnani upisuju, iako je Djevojka, u svim mogućim smislovima, daleko od Kolarove Janice (*Breza*). Iako se Marty udaljava od Barthesova pariškog *cabareta* i njegovog preočitog, *nedelikatnog* sadizma, kao svog “vulgarnog sadržaja”, Marty se sjeća Barthesa. Claudie se sjeća Balzacove Zambinelle, i čini se da fantazmagorične scene u šumi i u crkvi potvrđuju da su *queer* i vjera kompatibilni u literaturi dok god opisuju Ljepotu. Da li je to rod u vjeri ili ideologija? Možda samo vjera u literaturu koja se ovdje pomalja u bljescima ironije. Jer, druga Barthesova hipoteza koju Marty propituje jest kako napisati roman koji će, bez očite grandioznosti namjere, moći prihvatiti patetiku pitanja o tijelu, patetiku tijela kao *misteriona*, patetiku ljubavne priče kao poezije i patetiku putenosti kao ideologije? Davno je Barthes, još u svojim *Mitologijama*, ponudio samo dva ekstremna rješenja: u susretu s mitom, možemo

ili ideologizirati ili poetizirati. Marty pokušava nešto gotovo nemoguće, natuknuti ponešto o mogućnosti ironičnog iščitavanja ovoga mita u obliku igre pojmova roda kao vjere i roda protiv vjere, i istodobno otvoriti put tzv. rodu u vjeri, onome što je Barthes naznačio u *Chambre claire* ili *Journal de deuil*, mogućnosti da postoji roman u kojem bi majka bila djevojčica, u kojem bi Claudie bila Djevojka. Posljednja riječ ponovno ide literaturi – “Comme si”.

Maja Vukušić Zorica, znanstveni suradnik na Katedri za francusku književnost Odsjeka za romanistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Diplomirala francuski i hrvatski jezik na FF-u. Stipendist francuske vlade 2006-2007. i 2007-2008. u Parizu. Doktorirala je 2011. s izvrsnim uspjehom na sveučilištu Paris Diderot na *Dnevniku Andréa Gidea*. Knjigu *André Gide: les gestes d'amour - l'amour des gestes* objavila je izdavačka kuća Éditions Orizons, Pariz, 2013. godine. Izdanje je potpomoglo Znanstveno vijeće Sveučilišta Paris Diderot i Fondacija Catherine Gide. Predaje francusku književnost 19. i 20. stoljeća i teoriju književnosti, i seminare (Gide, Barthes, erotska književnost).

Bavi se temama iz teorije književnosti i francuske književnosti 19. i 20. st. i njezinih dodira s filozofijom i glazbom (od Handela do Sadea, od Chopina do Foucaulta i Derride). Sudjelovala na više desetaka međunarodnih znanstvenih skupova i objavila dvadesetak znanstvenih radova, većinom u inozemstvu. Prevela je 13 knjiga na hrvatski, niz članaka, i trenutno prevodi Foucaultovo *Rođenje biopolitike*.

Knjiga detanta

Autori prate Tita, tako reći, iz dana u dan, posebno opisuju svaku od njegovih životnih etapa, pa u preobilju podataka iznesenih živahnim pripovjednim umijećem, dosta različitim od statična historiografskoga diskursa, štošta doznajemo o detaljima koji su ranije bili raspršeni na mnogim stranama ili pak o onima koji su nam izmicali

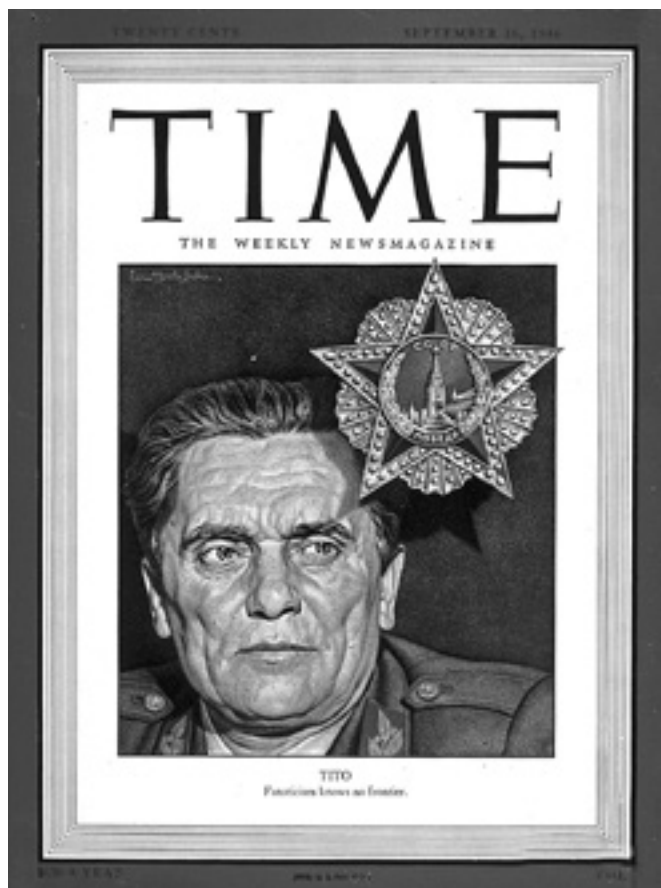
Ladislav Tadić

Ivo Goldstein —
Slavko Goldstein: *Tito*,
Profil, Zagreb, 2015,
911 str, cijena 449 HRK

“Radničkoj klasi, radnim ljudima i građanima, narodima i narodnostima [...] Umro je drug Tito.” Tridesetpet godina prošlo je od glasovite vijesti koja je 4. svibnja 1980. potresla jugoslavensku javnost, a te se godine završio tridesetpetogodišnji mandat vladara Jugoslavije Josipa Broza. Premda mu je omogućio predsjedničku ulogu bez vremenskoga ograničenja, Ustav iz 1974. nije mogao derogirati prirodni zakon, pa je Tito, ipak, otišao s ovoga svijeta na pragu devete životne dekade. Nakon što je 8. svibnja lijes u Kući cvijeća poklopljen teškom pločom od bijeloga mramora Tito se preselio u različite oblike prekogrobnoga života koje ni spomenuti Ustav nije mogao predvidjeti, a koje su njegovi suvremenici vidjeli na različite načine, od kojih je valjda najviše zapamćen ostao onaj što ga je Miroslav Krleža (u nekrologu Titu) smjestio u “nedogledne poljane narodne pjesme odakle kao da je i stigao”.

Vijest priopćenu “radnim ljudima i građanima”, doduše, nisam neposredno zapamtio jer je objavljena prije moga rođenja, ali sam nešto od njezine dramatičnosti osjetio istom kasnije, u drugoj polovi-

Tito prije raskida sa Staljinom na naslovnoj stranici američkog tjednika *Time*, 16. rujna 1946 – tekst ispod slike kaže: “Fanaticism knows no frontier” (tj. fanatizam nema granica, fanatizam ne poznaje granica, fanatizam ne priznaje granice)

stvarima tematiziranima u njoj nisam bavio više nego kao usputnom temom.

Neki, međutim, od radova koji su se stali pojavljivati potkraj devedesetih nisu, doduše, najavljivali promjenu polarizirane kolektivne svijesti, ali jesu pretkazivali doba drukčije od prethodnoga, u kojem bi nepristrana kritika, utemeljena na racionalnim procedurama struke i oslonjena na duh novoga vremena, mogla ponuditi sadržaje, pristupe i tumačenja znatno različite od prethodnih. Na širem planu prevrednovanja komunističke epohe to se počelo sistematično ostvarivati s pokretanjem velike edicije *Annals of Communism* u izdanju Yale University Pressa, ali i drugdje, gdje su omogućeni pristupi starorežimskim arhivima i gdje se našlo snage i sredstava za prikupljanje, razvrstavanje i priređivanje preobilne arhivske građe. Započeti posao, nema sumnje, trajat će desetljećima, ali njegovi prvi rezultati pobuđuju optimizam kakav je prije deset ili dvadeset godina bio nezamisliv.

* * *

ci devedesetih, kad su mnoge dokumentarističke emisije reinscenirale Titov odlazak u kontekstu prevrednovanja njegove povijesne uloge. Sadržaje pak koje u vezi Tita neposredno pamtim sežu u kasne osamdesete, u doba kad kritički glasovi iz zapadnoeuropskih i transkontinentalnih emigrantskih daljina nisu bili jedina opozicija jugoslavenskom režimu. Ali, više nego sadržaj, tih sam godina ponajviše zapamtio mrzovolju prema ideološkim siđrištima Titove politike, a čuo sam i gdje-koju primjedbu na Titov osobni račun. Sve je izrečeno, međutim, ostajalo u krugu prisnih sugovornika iz kojega su takvi signali do mene dopirali, pa naknadno zaključujem da je prevlast systemske sfere nad pojedinačnim sudbinama i tada bila neupitna.

Nakon propasti svega što je simboliziralo Titovo ime, od početka devedesetih i kasnije, pojavila se nepregledna masa literature. Očekivano, prednjačili su autori kojima je kritičko raspoloženje prema Titu i prema njegovoj vladavini bilo glavni

povod spisateljskoga posla, ali i radikalna revizija svega što je o istom predmetu nastalo u socijalističkoj epohi. Dotadašnja mišljenja društvene kritike i povjesničarske struke o Titu, uglavnom ona s trajno pozitivnim predznakom, isprva su se temeljila na izravnim iskustvima iz Drugoga svjetskog rata i na poratnom razdoblju, pa su tim duhom obilježeni svi radovi što ih danas nalazimo još samo u suvremenih autora kojima oni služe kao jedinice u popisu literature. Prevagnuli su drugi, koji su oko g. 1990. zamijenili svoje prethodnike od pera ili od vlasti: hvalitelje su zamijenili negatori, pri čemu su se neki od ranijih hvalitelja prometnuli u oponente, a kadšto i u opugnante. Premda sam polarizaciju na ideološkom spektru i njezina očitovanja shvatio kao “suvišak povijesti” te joj nisam pristupao kao odveć zainteresiran promatrač, bilo mi je jasno da će Titovo ime još dugo ostati *Tagesthema* u ideološkom i političkom životu južnoslavenskih “naroda i narodnosti”. Nešto sam od literature izravno ili neizravno posvećene Titovu djelovanju imao u rukama, ali se

Stupanj istraženosti teme “Tito” i preobilje literature posvećene njezinim različitim aspektima nisu sasvim razmjerni. Naime, biografskom je segmentu dosad poklonjeno nešto energije, vremena i stranica, bilo Titovih autobiografskih iskaza ili svjedočanstava njegovih suvremenika još za njegova života, dakako, najviše nakon Drugoga svjetskog rata, dok su segmentu javnoga djelovanja nedostajali mnogi detalji što ih je pretpostavljala poželjna biografska cjelina. Tome je pridonosio i domaći intelektualni duh dosta različit, na primjer, od angloameričkoga, u kojem su biografije značajnih figura iz javne sfere prepoznatljiva tradicija utemeljena na sistematičnom radu, na obuhvatu svih tematskih svjetova povezanih s predmetom ili subjektom te na nepropisanu imperativu da vremenski konteksti, ideološki rezovi, povijesnofilozofske odrednice i vrijednosni sudovi o obrađenima moraju biti dohvatljivi suvremenim čitateljima.

Hajle Selasije i Tito na palubi *Galeba* neposredno prije nego što će pristati u splitsku luku, objavljeno na naslovnoj stranici *Vjesnika*, 27. srpnja 1954, ovdje prema originalnoj snimci skeniranoj u uredništvu *Gordogana* – autor: Zvonimir Grčman

Hajle Selasije, 1892-1975, bio je car Etiopije od 1930. do 1974.

Spomenute nedostatke, kao i one koji ne pogoduju nastanku cjelovita monografskoga djela, otklonila je u nas knjiga jednostavno naslovljena *Tito*, koju autorski potpisuju Ivo Goldstein i Slavko Goldstein, a koju je, pod uredničkim nadzorom Maroja Mihovilovića, objavio zagrebački Profil. U opsežan, tvrdo ukoričen i grafički propisno opremljen svezak stao je cijeli životni put Josipa Broza: osobni, politički, ratnički i državnički. Obradenikom se izravno bave poglavlja II-XII, njima prethodi "Predgovor" (I), a za njima slijede "Epilog" (XIII), "Umjesto zaključka" (XIV) i "Dodaci" (XVI). Knjigu potpisuju dvojica autora, a njihovi bi se udjeli mogli iskazati omjerom

IG : SG = 4/5 : 1/5

ili, opisno, prvu petinu knjige napisao je Slavko Goldstein (pogl. II-V, str. 27-182, iz-

uzimajući završni dio petoga poglavlja pod naslovom "Pripreme za rat"), sljedeće četiri petine Ivo Goldstein (pogl. V-XIV, str. 183-850), a predgovor je zajednički. Inače, knjiga ima svoju "pretpovijest" koja seže u doba dok je praktički bila *in statu nascendi*, premda izvan plana da se prometne u veću cjelinu: neposredno poslije smrti Josipa Broza napisao je Slavko Goldstein i u pet nastavaka u tjedniku *Danas* (u veljači i u ožujku 1982) objavio Titovu biografiju ograničenu na razdoblje od rođenja do g. 1937. Predradnje je obavio i Ivo Goldstein u sklopu svojih spoznajnih interesa za povijest 20. stoljeća, u kojoj je Titovu ulogu teže zaobići nego objasniti.

Uz obavijesti poput navedenih, što ih nalazi u proslavu, čitatelju se otkriva i predznak vrijednosnih sudova na koje će u knjizi istom naići (na primjer, "Tito i KPJ bili su sposobni dobiti rat, ali nisu znali

graditi solidnu mirnodopsku državu", str. 18), ali i uvjerljivo opravdanje pristupa predmetu ("Ne zanemarujući svoje osobne doživljaje, ali nastojeći da ih razumijemo bez suviše emocija i stavimo u širi kontekst, u toj razlici dviju autorskih generacija, pokušali smo uravnotežiti ocjenu o Titu [...] U toj ocjeni sasvim realno i gotovo paralelno opstaju vrlo raznorodni, čak proturječni osjećaji – i gorčina i pozitivno priznanje, i mnogo toga drugoga", str. 21).

Premda se s osobom Josipa Broza upoznajemo postupno, kategorije povijesnoga vremena ponešto se preklapaju s dijakronijskim osvrtima. Takvu se postupku ne može prigovoriti jer je, na primjer, govor o okolnostima rođenja i kumrovečkoga djetinjstva gotovo nezamisliv bez naknadnih sjećanja sama Tita i njegovih suvremenika, što načelno vrijedi za cijeli obradenikov *Lebensgang*. A on je, od počet-

ka do kraja, utemeljen na čvrstoj kronologiji, na kojoj se i inače grade biografske priče. U slučaju Titova života to, naravno, nije bio izazovan posao naprosto zato što kronologiju određuje njegovo javno djelovanje, koje se započinje prije tzv. “Bombaškoga procesa” 1928, a završava s napuštanjem političke scene, koincidentnim sa smrću 1980.

Goldsteini prate Tita, tako reći, iz dana u dan, podrobno opisuju svaku od njegovih životnih etapa, pa u preobilju podataka iznesenih živahnim pripovjednim umijećem, dosta različitim od statična historiografskoga diskursa, štošta doznajemo o detaljima koji su ranije bili raspršeni na mnogim stranama ili pak o onima koji su nam izmicali: o Brozovu djetinjstvu u “Kumrovcu koji spava dubokim snom” i o odlasku iz rodnoga krajolika, o prvom braku i obiteljskim tragedijama ranih dvadesetih godina, o robijaškim danima i o usponu u partijskoj hijerarhiji, o potonjem obiteljskom životu, ali i o tome gdje je stanovao, od čega je bolovao kronično, a od čega pobolijevao akutno, u kakvim je okolnostima živio prije “ljubljske agonije”. U političkoj biografiji to su elementi odgovorni za predstavljanje ljudskoga lika vladara kojega javni diskurs lišava svakiđasnih ljudskih osobina prispodobljujući mu svojstva obično iskaziva nadljudskom ili astralnom metaforikom.

Jedno od dominantnih obilježja autorskoga pripovijedanja ovdje bih nazvao *colloquia*: u cijelom se tekstu nižu navodi suvremenih svjedoka, političkih sudionika i onih koji su došli nakon Tita, njihove se riječi prepleću s autorskim, pa se među sobom slažu, gdješto se uzimlju sa zadržkom ili se pak osporavaju. Tako se analitički zahvati u procesualnost koju nazivljemo “povijesnim zbivanjem” obogaćuju implicitnom dijaloškom formom, a spomenuti iskazi po svojoj unutrašnjoj logici funkcioniraju gotovo samoregulativno te se u tekst adekvatno uklapaju bez obzira na svoju istinitost ili valjanost.

Općim vrlinama knjige dodao bih još dvije, ne manje važne, o kojima sam pone-

Josip Broz Tito, portret za reportažu u američkom tjedniku *Life*, 13. rujna 1948, u povodu sukoba sa Staljinom – snimljeno u kolovozu na Bledu, autor John Phillips (koji je Tita za *Life* fotografirao i godine 1944)

što samo natuknuo. Naime, da bi *Tito* u koječemu poučio svoje današnje čitatelje, autori su primjereno izabrali funkcionalni stil koji je bliži publicističkom pripovijedanju nego striktnu historiografskom diskursu. Takvim su izborom zacijelo proširili svoju ciljnu grupu i na ljude u čijem čitateljskom horizontu Tito ne zauzimalje prostor znatniji od sporedne teme. A to je, ipak, nezanemarivo proširenje, jer za knjigom – kako bi bilo očekivano – neće posegnuti samo oni kojima je Tito kao povijesna figura isključivo privlačan ili odbojan. Drugu vrlinu prepoznajem u (uglavnom) relevantnoj literaturi i u skrupuloznu izboru povijesnih izvora. Kad su pak posrijedi izvori, nepažljiv bi čitatelj mogao otrprve uočiti da analitička i memoarska literatura preteže nad novim izvorima. To, međutim, ne bi bilo točno, jer osim obavljenoga arhivskoga posla (o kojem svjedoče bilješke unutar teksta) autori su se koristi-

li prvorazrednim izvorima (među kojima dio njih potječe iz spomenutih *Annals of Communism*), vrednijima od goleme većine domaćih, koji u svim arhivima bivše zemlje nisu lako dostupni, nisu ni cjelovito skupljeni, a još su manje sistematično sređeni.

* * *

Životni put Josipa Broza Tita do početka Drugoga svjetskog rata u prvoj je petini knjige obradio Slavko Goldstein. Težišta su u tom dijelu teksta stavljena na odrastanje i formativne godine, na prve svjetonazorske izbore, na vrijeme provedeno u austrougarskoj vojsci i u ruskom zarobljeništvu, a nakon toga na sindikalnu i političku djelatnost u Komunističkoj partiji, na sudski proces 1928. i na njegove posljedice te na uspon u partijskoj hijerarhi-

Tito u Moskvi prvi put nakon normalizacije odnosa godine 1955, na slici još jugoslavenski ambasador Veljko Mićunović, Nikita Hruščov, prvi sekretar CK Komunističke partije, i Kliment Vorošilov, tada predsjednik Prezidija Vrhovnog sovjeta Sovjetskog Saveza, 26. lipnja 1956 – snimila Lisa Larsen (1925-1959)

ji i na uključenje u međunarodnu komunističku asocijaciju. Podrobno su opisana Titova putovanja u Moskvu u drugoj polovici tridesetih godina, tadašnje djelovanje izvan zemlje (Beč, Pariz), a potkrijepljenost i uvjerljivost autorovih iskaza doimlju se veoma privlačno. Potkrijepljenima i uvjerljivima doimlju se i ocjene o Titovim osobnim pogreškama, pa i očitim moralnim padovima (kao u slučaju njegova odnosa prema dvjema suprugama, Pelagiji Bjelousovoj i slabo poznatoj Johanni König, odnosno Luciji Bauer).

Nedvosmislene ocjene, međutim, o Brozovu optuživanju partijskih drugova ovdje su izostale, i to s pravom, jer se na temelju dostupnih izvora ne može utemeljeno pretpostaviti, a pogotovo ne tvrditi, da je Tito svojim pisanim izjavama u Moskvi poslao u smrt kojega od svojih suradnika iz partijskoga rukovodstva kasnih tridesetih godina (koji su, poput Vladimi-

ra Čopića ili Milana Gorkića, stradali u staljinskim montiranim procesima). Nedvojbeno je to utvrđeno samo u slučaju druge supruge, ali taj čin donekle ispričava okolnost da je Tito morao napisati nepovoljnu izjavu kako bi spasio vlastitu glavu. Kao Titove vrline u tom razdoblju navode se očita hrabrost, odgovornost i izrazite organizacijske sposobnosti, a u mane se upisuju spomenuti moralni pad i boljševizacija KP pred početak rata.

Ostatak knjige, najveći dio što ga je napisao Ivo Goldstein, koncentriran je na djelovanje Josipa Broza u vojnim operacijama Drugoga svjetskog rata i na međunarodnoj političkoj sceni, zatim na poratno razdoblje obnovljene Jugoslavije, na njezinu unutrašnju i vanjsku politiku, dakle, u doba pune afirmacije državničke karijere, sve do njezina kraja 1980, a po implikacijama i do devedesetih godina.

Ključni su biografski punktovi fokusirani na neriješene ili nejasne epizode iz Titova ratnoga djelokruga (na primjer, strateške i taktičke pogreške na Neretvi i na Sutjesci, čime su revidirane kanonizirane teze komunističke historiografije), ali i neposredno poratnoga (što je podrobno analizirano u podpoglavlju "Obračun s narodnim neprijateljem"). Za njima slijede izdvajanje iz sovjetskoga lagerskog i vlastiti put jugoslavenskoga socijalizma, političko nasilje boljševičke faze Titove vladavine s Golim otokom kao simbolom, prijelaz iz klasične boljševičke diktature u sistem autokratske vlasti, djelomično otvaranje prema Zapadu, opći oporavak i gospodarski rast, stvaranje kulta ličnosti, nemirne godine 1968. i 1971/72, Ustav 1974, starost, bolest, smrt, Jugoslavija poslije Tita, ali i epizode iz privatne sfere te "bračni brodolom" sredinom sedamdesetih.

S Fidelom Castrom, šefom kubanske partije i vlade, na Brijunima 6. ožujka 1976, u pozadini Jovanka Broz

Ovaj je dio vrijednosno izrazito diferenciran, pa su zaključci izvedeni iz njega mnogobrojni i različiti. Kao ukupan dojam rekao bih da su kritički sudovi o Titovoj ulozi takvi da bi ih svaka racionalna procedura potvrdila gotovo bez ostatka: velika odgovornost za masovnu poratnu retoriziju i za formalno nezakonite likvidacije; odgovornost za političko nasilje i kaznene progone; odgovornost za gušenje demokratizacije i decentralizacije; odgovornost za potiskivanje nacionalnih pitanja na rub političkoga života; jačanje vlastitoga kulta u posljednjoj životnoj dekadi; osjećaj vječnosti i nezamjenjivosti. U okvirnoj procjeni svoje uloge u izgradnji ukupnoga jugoslavenskog sistema Tito je prošao nešto bolje (str. 667):

Ideje na kojima je gradio Jugoslaviju bile su, slučajno ili ne, ponešto slične onima na kojima je bila izgrađena Austro-Ugarska, država čiji je građanin

bio kao mladić [...] Tito je napustio Austro-Ugarsku prije rata, kad zapravo kriza u njoj nije bila evidentna, nije vidio njeno propadanje, a kad se 1920. vratio, omrzruta Austro-Ugarska je nestala. Osim toga, Tito je Jugoslaviju gradio na temeljima socijalističkog internacionalizma, kao i iz svoje hrvatske pozicije koje su predviđale njenu federalizaciju, nasuprot konceptima koji su vladali u međuratnoj, monarhističkoj Jugoslaviji.

A najpovoljniju je ocjenu, očekivano, dobio na račun ratnih zasluga u protu Hitlerovskoj koaliciji antifašističkih država, ali je u svjetskoj javnosti ostao zapamćen još i po lomu sa Staljinom i po vodećoj ulozi u pokretu tzv. nesvrstanih zemalja. Te mu zasluge očito nisu zaboravljene, a o tome na kraju knjige svjedoči sam autor (str. 827):

Najveće moguće priznanje na međunarodnom planu Josip Broz Tito doživio je 6. lipnja 2014. kad je u normandijskom gradiću Ouistrehamu svečano proslavljena 70. obljetnica savezničkog iskrcavanja u Normandiji. U nazočnosti najviših dužnosnika SAD-a, Velike Britanije, Rusije, Njemačke, Francuske i niza drugih zemalja prikazivao se 45-minutni dokumentarni film o Drugom svjetskom ratu. Kako se na pozornici odvijala masovna plesna scena, film je bio bez tona – redale su se fotografije i filmski isječci. Među ostalim, prikazivani su i saveznički vođe. Jedina osoba čija je slika objavljena, osim američkih, britanskih, sovjetskih i francuskih vođa, bio je Josip Broz Tito.

Svjetsko pamćenje Titova međunarodnoga ugleda, kako vidimo, živo je i danas, a jednoznačnost toga pamćenja u po-

svemašnjem je neskladu s ocjenom Titove uloge u zemljama na koje se raspala njegova država. Ovo je pitanje, kao i neka druga, u knjizi ostalo s razlogom otvoreno: odgovor na nj valja pričekati još neko vrijeme.

* * *

Sudeći po činjenici da Tito u postojećoj literaturi nema biografsku alternativu, pretpostavljam da će se u dogledno vrijeme pojaviti potreba za novim izdanjem. Bude li tako, u njemu bih volio vidjeti još gdje koji detalj što ga poman čitatelj očekuje od dobre biografije.

Drugo bi poglavlje ("Odrastanje i sazrijevanje") bilo poželjno dopuniti tekstom naslovljenim, na primjer, riječima "genealogija" ili "rodoslovlje", koji bi podrobno opisao porijeklo Josipa Broza odnosno Franje Broza i Marije Javeršek. Podataka, istina, ima malo ili ih nema nimalo, ali u potrazi bi valjalo krenuti od crkvenih matrica ili župnih arhiva s obiju strana Sutle, starih zavičajnih knjiga ili spomenica, a mogao bi biti od koristi i tkogod od živih potomaka. Kako bilo, župne bi knjige morale sadržavati podatke iz doba prije rođenja Titovih roditelja, pa bi one mogle poslužiti kao polazište i, u slučaju njihova pronalaska, kao relativno pouzdan izvor.

U vezi s podpoglavljima "Privatni život Josipa Broza" i "Radna i intelektualna kondicija; bračni brodolom" rekao bih da je autor o Jovanki Budisavljević Broz sudio odveć strogo. To, naravno, ne bih ovdje potanko obrazlagao, ali sam siguran da bi nakon rekonstrukcije događaja obavljene pažljivije nego u predradnjama za ovu knjigu, te nakon usporedbe i slaganja iskaza suvremenih svjedoka, i sam autor ponešto revidirao prvobitne teze o Titovoj supruzi, a sa zadržkom većom od prethodne uzeo bi izjave nekih od najbližih Titovih suradnika.

Nadalje, drugo bi izdanje moglo izići bez gdje koje metodičke imperfekcije kakve sam uočio na nekoliko mjesta. Na je-

dnu sam naišao čitajući pasuse posvećene Brozovoj supruzi Pelagiji Bjelousovoj (str. 120). Potkrepljujući, naime, tezu o tajnovitosti kojom je obavijena njezina prisutnost u Titovu životu, Slavko Goldstein navodi riječi Miroslava Krleže do kojih je došao posredovanjem Stanka Lasića. Samo, te riječi nisam uspio pronaći u Lasićevim objavljenim radovima, pa sam zaključio da potječu iz usmene predaje. Ako je moja pretpostavka istinita, tada bi uz navedene riječi trebalo dodati napomenu sličnu bilješci 57 (na str. 126) u kojoj se čitatelj upućuje na usmeni izvor informacije, u ovom slučaju na iskaz Veljka Mićunovića o Johanni König.

U dijelu teksta o staljinističkim metodama primijenjenima u borbi protiv domaćega staljinizma u doba Rezolucije Informbiroa mislim da bi dobro poslužio utemeljen i uvjerljiv iskaz iz *Autobiografskih zapisa* Stanka Lasića (u *Zapisima* na str. 516), autora citirana i spomenuta u knjizi nekoliko puta, prema kojem je Goli Otok kao simbol terora zapravo usavršena i po učinku nadmašena varijanta sovjetskoga staljinizma, što pripada u Titove povijesne minuse.

Na kraju, popis literature ponešto je manjkav jer u njemu ne nalazimo baš sve jedinice navedene u bilješkama, pa bi ga trebalo upotpuniti. U slučaju pak kad bi se autori, priređujući drugo izdanje, odlučili na temeljitiju prerađivanje prvoga, valjalo bi razmisliti i o mogućnosti da iz popisa literature (naravno, i iz bilježaka) izostave i neke od jedinica prema kojima je iskazana dobra volja veća od zaslužene. Njih, međutim, nema mnogo, ali, koliko ih ima, nisu zavrijedile mjesto u ovoj knjizi. Za primjer uzimljem samo jednu, *Geschichte Jugoslaviens im 20. Jahrhundert* Marie-Janine Calic, koja samim naslovom, prije nego što otvorimo njezine korice, očituje autorsku nesolidnost.

Siguran sam da nekoliko ponuđenih prijedloga (protumačivih, doduše, i kao zamjerke) ne umanjuju vrijednost i svježinu knjige u koju su autori uložili golemu energiju i višegodišnji sistematičan rad.

* * *

Prateći minuli rad Slavka Goldsteina, nakon niza njegovih radova pročitao sam i 1941. – *Godinu koja se vraća*. Svoje dojmove o njoj, čineći joj time nepravdu, nisam tada izrazio u pisanoj formi, ali bih od zapamćenih izdvojio glavni među njima, koji bi bio prisposodiv osjećaju smirena pristupa prošlosti. Dvije-tri godine nakon 1941 dočekao sam s dobrodošlicom knjigu Ive Goldsteina *Dvadeset godina samostalne Hrvatske*, o čemu svjedoči moj prikaz objavljen u časopisu *Bosna franciscana*. U njoj sam pak zamijetio i implicitan zagovor opuštena odnosa prema prošlostoljetnim povijesnim zbivanjima, a osobito me se povoljno dojmilo odbacivanje tzv. povijesne distancije, koja danas uglavnom služi kao isprika za odgađanje suočenja s neljepim stranama prošlosti.

Spomenute pristupe i zagovore sadržava i njihova nova knjiga. Stoga bih rekao da je smirenost imanentna vrijednost Titove biografije, a njezina se glavna poruka očituje u pozivu na opuštenost pri promatranju i vrednovanju prošlosti dugoročno obilježene osobom i djelovanjem Josipa Broza. Štoviše, poslužio bih se riječju kojom je svojedobno označavana Titova vanjskopolitička uloga u smirivanju svjetskih sukoba, pa bih zaključio da je Tito knjiga detanta. Sada se nadajmo da će recepcija knjige, njezino čitanje i recenziranje, omogućiti da njezini spoznajni dosezi i njezin implicirani zagovor postanu prepoznatljivi i normativni, da se odvoje od knjige i uđu u duh vremena.

Obitelj na zlu glasu

Monografija o hrvatskoj plemićkoj obitelji Rauch koja u javnosti najčešće nije ni doživljavana kao hrvatska

Branko Ostajmer

Iskra Iveljić:
Anatomija jedne velikaške porodice; Rauchovi, FF press, Zagreb, 2014, 311 str.

Sa slomom Austro-Ugarske Monarhije nastupila su duga desetljeća u kojima su dotadašnje društvene elite, a ponajprije plemstvo, bile bačene na marginu društva kao i znanstvenoga interesa. Ukupan saldo njihovih aktivnosti, osobito onih političkih, oslikavan je gotovo isključivo crnim bojama, u skladu s društveno-političkim trenutkom. U vremenu demokratskih promjena i hrvatskoga osamostaljenja došlo je do nagloga, premda ne i neočekivanoga, buđenja interesa za plemstvo. Dugo godina iz političkih razloga zanemarivano i zatajivano, plemstvo je odjednom postalo poželjno, popularno i na različite načine prisutno.

Međutim, taj hrvatski povratak plemstvu, u smislu vrednovanja njegovih zasluga, odnosno određivanja njegove uloge u prošlosti i suvremenosti Hrvatske, bio je ponajčešće pomodan, prigodničarski i deklarativan, što možda najbolje potvrđuje nedostatak ozbiljnih znanstvenih radova koji bi se bavili tom temom, kao i javna (ne)briga za zapuštene hrvatske dvorce, parkove, perivoje te druge oblike materijalne kulturne baštine hrvatskoga plemstva. S druge strane, uočljivo je da se početkom 1990-ih u dijelu hrvatske historiografije i publicistike – osobito na lokalnoj razini, u zavičajima pojedinih plemićkih obitelji – prešlo u drugu krajnost i da je prevladao nekritički pristup koji je urodio isključivo pozitivnom ocjenom društvene uloge plemstva. Kada je riječ o onim predstavnicima plemstva koji su ak-

tivno podržavali opstanak crno-žutoga imperija i hrvatsko-mađarske unije u njegovu okviru (a većina su bili takvi), zamjetno je prešućivanje i zabašurivanje njihove političke djelatnosti.

U mnogočemu ogledni primjer hrvatskoga plemstva jest obitelj Rauch, pri čemu valja imati na umu da je ona u onodobnoj domaćoj političkoj i široj javnosti zapravo rijetko bila doživljavana hrvatskom. Zao glas obitelj je prvenstveno dugovala reputaciji dvojice najistaknutijih predstavnika koji su obnašali čast hrvatskoga bana. Bili su to Levin Rauch (namjesnik banske časti 1867–1868, ban 1868–1871) te njegov sin Pavao (ban 1908–1910). Otac Levin je svakako značajnija osoba, u historiografiji i publicistici je zastupljeniji od sina Pavla, a takav njegov status proizlazi iz činjenice da je za njegova banstva bila ugovorena, a potom u hrvatskom Saboru, izabranom na nedemokratskim izborima, i usvojena Hrvatsko-ugarska nagodba kojom je za narednih pola stoljeća određen položaj Kraljevine Hrvatske i Slavonije (banske Hrvatske), što je, prije svega, podrazumijevalo onemogućavanje ujedinjenja hrvatskih zemalja te njihova osamostaljenja. Kao hrvatski ban Levin nije birao sredstva kako bi proveo Hrvatsko-ugarsku nagodbu, a ona je, prema gotovo općeprihvaćenu mnijenju, također sapinjala i gospodarski te kulturni razvitak hrvatskoga naroda. Levinov sin Pavao održao se banskoj stolici još i kraće od oca, tek dvije godine, a uz njegovo se ime tijekom prošloga stoljeća ponajprije vezivao krimen bespoštedne borbe protiv Hrvatsko-srpske koalicije te politički progon hrvatskih Srba (u sjeni čega su, primjerice, u potpunosti ostale ekonomska i kulturna sastavnica Rauchova banovanja).

Istraživanje takve hrvatske velikaške porodice, možda i najocrnjenije među svim ocrnjenim porodicama, veoma je političajno i predstavlja velik izazov, iziskuje visoku stručnost, ali je povezano s brojnim i jedva savladivim poteškoćama. Da je tomu zaista tako, uvjerila se i Iskra Iveljić, redovna profesorica na Odsjeku za povijest Filozofskoga fakulteta u Zagrebu,

koja je nakon višegodišnjih istraživanja protekle, 2014. godine, objavila monografiju *Anatomija jedne velikaške porodice. Rauchovi*. Mukotrpan put koji je trebalo prijeći do objave knjige možda ponajbolje ilustrira činjenica, spomenuta i u predgovoru, da se autorica pri razrješavanju pojedinih nedoumica i nepoznanica bila prisiljena poslužiti i metodom usmene povijesti. Iskra Iveljić ubraja se među autoritete naše povijesne znanosti kada je posrijedi hrvatska povijest “dugoga” 19. stoljeća, a naročitoga je spomena vrijedan njezin sustavni interes za hrvatske građanske i plemićke elite toga razdoblja. Povijest elita je slabo, gotovo neznatno zastupljena u tradiciji domaće historiografije, što samo dodatno daje na važnosti vrsnoj monografiji Iskre Iveljić *Očevi i djeca. Privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća* (Zagreb, 2007) koja se dominantno bavi zagrebačkom građanskom elitom te predstavlja dopunjenu i prerađenu autorčinu doktorsku disertaciju. Nova knjiga, posvećena Rauchovima, skladno nadopunjuje tu monografiju, kao i druge, manje autoričine radove.

Riječ *anatomija* u naslovu nipošto nije slučajno izabrana, niti je neprikladna. Štoviše, ona i najbolje predočava autoričine polazišne namjere te sami sadržaj monografije; jer, prvotna asocijacija velike većine čitateljstva na spomen obitelji Raucha nesumnjivo bi bila njihova (negativna) uloga u hrvatskoj politici, a napose uloga dvojice najistaknutijih predstavnika, Levina i Pavla. Nasuprot tome, u *Anatomiji jedne velikaške porodice* sagledana je cjelokupna povijest Rauchovih, pri čemu su zastupljene i neke teme o kojima dosad gotovo da nije bilo ozbiljnije riječi u hrvatskoj historiografiji, što je ujedno i jedna u nizu pozitivnih odlika ove monografije.

Navedeno, međutim, ne znači da je politički aspekt prisutnosti Rauchovih zanemaren ili da poglavlje koje se njime bavi ne donosi ništa novoga. Dapače, u tomu se poglavlju zapravo prvi put na kritički, znanstveno objektivna način sagledavaju politički uspon i pad obitelji, a oso-

Levin Rauch de Nyék (Lužnica, 7. X. 1819 – Lužnica, 25. VIII. 1890), banski namjesnik od lipnja 1867. do prosinca 1868. te hrvatski ban od prosinca 1868. do siječnja 1871.

Pavao Rauch de Nyék (Lužnica, 20. II. 1865 – Zagreb, 29. XI. 1933), hrvatski ban od siječnja 1908. do veljače 1910. Fotografija, 6,5 x 10,5 cm

Banska instalacija Levina Raucha trajala je tri dana, od 8. do 10. rujna 1869, bila je izrazito svečana, raskošna i pomno planirana, a ujedno i posljednja takva ceremonija. Jedan od protagonista Levinova ustoličenja bio je i mladi zagrebački student prava Dragutin Khuen-Belasi (kasnije Dragutin Khuen-Hédervár) koji je na ceremoniji nosio slavonski stijeg. Ironijom sudbine, Khuen je kasnije postao jedan od najgorčevnijih protivnika Levinova sina Pavla te ga je čak izbacio iz "mađaronske" Narodne stranke

bito dva kontroverzna banstva. U dobrom mjeri je to učinjeno uz oslonac na povijesne izvore koji su dosad bili posve ili gotovo posve ignorirani od domaće historiografije. Stoga bi se ipak moglo reći da to poglavlje (4. poglavlje, *Pro rege et patria. Rauchovi u politici*, str. 40-78) i u ovoj anatomiji zauzima središnje mjesto.

Plemićka obitelj Rauch od Nyéka nastanila se u Hrvatskoj krajem 16. stoljeća. Porijeklo im je njemačko-sasko, a u Hrvatsku pristižu s prostora Sedmogradske. Plemstvo su dobili 1557, a 1763. podijeljen im je bio i ugarski barunat. Od samih početaka prisutnosti u Hrvatskoj Rauchovi iskazuju iznimnu probojnost i sposobnosti. Uvelike zahvaljujući matrimonijalnoj strategiji, obitelj je postupno ali stalno proširivala svoju gospodarsku osnovicu a s njom i susljedan društveni i politički utjecaj.

Zbog porijekla, rodbinskih i interesnih povezanosti s drugim monarhijskim zemljama, složenih identitetskih samoodređenja koja su se teško povezivala s onim

hrvatskim nacionalnim programima što su išli za rušenjem habsburškoga imperija, odnosno izdvajanjem hrvatskih zemalja, i Rauchovi su političku djelatnost zadržavali u okviru onih strujanja koja nisu dovodila u pitanje opstojnost Monarhije. Ovisno o vremenima i prilikama mijenjala su se i težišta njihove politike. Primjericice, Levin Rauch je bio više oslonjen na Peštu, dok je kod njegova sina bio izraženiji oslonac na Beč (na njihovim se primjerima pokazalo da se na banskoj stolici teško opstajalo uz podršku Pešte, a bez nje još i teže). Istodobno, kod obojice je bio važan, premda kompleksan te manje ili više prikriven, oslonac na pravaše (kod Levina na Stranku prava, a kod Pavla na Čistu stranku prava ili "frankovce").

I Levin i Pavao su se relativno kratko zadržali na banskoj časti, oba su bili izrazito nepopularni s istim poteškoćama u pokušajima da na saborskim izborima ostvare kakvu-takvu većinu u hrvatskom Saboru pa tako barem donekle očuvaju privid demokracije i parlamentarizma. Pavlovi neuspjesi bili su još i gorči, pa njemu

pripada i neslavno mjesto u analima hrvatske povijesti kao poglavaru čija stranka na izborima (1908) nije polučila niti jedan jedini saborski mandat. U konačnici, neuspješni pokušaji stvaranja čvrste saborske većine učinili su njihove položaje neodrživima i nagnali ih na odstupe. Teško bi se prevario onaj koji bi na temelju prethodno iznesenoga pomislio da je Iskra Iveljić, kao mnogi drugi povjesničari, pala u zamku poistovjećivanja sa subjektom istraživanja, pa da možda, pa i u manjoj mjeri, idealizira Rauchove i blagonaklono ocjenjuje njihove postupke. Njezine su ocjene objektivne, jasne i utemeljene u izvorima. Premda ističe da u Levinovu i Pavlovu banstvu nije bilo sve loše, odnosno da su pojedini aspekti njihove gospodarske i kulturne politike bili pozitivni, ukupan saldo njihova političkog rada ocjenjuje poražavajućim. Nizom primjera pokazuje izrazito represivnu narav Levinova režima, a za politiku Pavla Raucha

Barunski grb obitelji Rauch – slika ovdje preuzeta s naslovne strane monografije

Barunska grbovnica obitelji Rauch iz 1763. godine čuva se u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. U srcu štita smješten je stari plemićki grb Rauchovih – divlji i brkati čovjek, opasan i ovjenčan lišćem, u desnoj ruci mu mač okrenut prema dolje

– o kojoj su u domaćoj historiografiji više negoli u slučaju Levina prisutne proturječne ocjene – kaže da ”u cjelini ne može biti pozitivna niti omogućuje značajnu reinterpretaciju” (77).

Simbolički vrhunac uspona Rauchovih zasigurno je bila raskošna banska instalacija Levina Raucha, održana u rujnu 1869. (a ujedno i posljednja hrvatska svečana banska instalacija). Naizgled, pred moćnim i nadmenim banom i njegovom obitelji stajala je jednako svjetla budućnost; dualistički preustroj Monarhije primirio je Mađare i tako donio potrebnu stabilnost podunavskom carstvu, a valovi nezadovoljstva nastalim uređenjem sudarali su se s odlučnom voljom Franje Josipa da dualizam bude trajno rješenje, ili barem rješenje za njegov životni vijek. Uz Levina su stajala i dva njegova sina koji su se već kao djeca pokazivali izrazito sposobnima i talentiranima. Geza je doktorat prava po-

lučio u Beču, a Pavao u Budimpešti, i bili su praktično predestinirani da jednoga dana, poput oca, stanu na čelo zemaljske uprave u Hrvatskoj i Slavoniji i pridonesu očuvanju i jačanju drevne Monarhije, a u njezinu okviru i očuvanju hrvatsko-mađarskoga državnog saveza. Moglo se, također, očekivati da će u tom okviru hrvatsku granu porodice Rauch učiniti još i moćnijom, nadovezujući se na pregnuća predaka tijekom gotovo dva i pol stoljeća prisutnosti u hrvatskim zemljama. Od svega toga, međutim, nije bilo ništa; moć, ugled i utjecaj Rauchovih gotovo su posve iščeznuli u razmjerno kratkom periodu. Njihova politička zvijezda neodvojivo je bila svezana sa sudbinom Austro-Ugarskom Monarhijom, pa je očekivano posve zgasnula u studenom 1918. godine. Tijekom ratnih godina Pavao Rauch je i dalje nastojao utjecati na političke tokove, no taj odsječak njegovih aktivnosti, ne manje proturječan od ostatka političke karijere, tek je usputno spomenut u knjizi Iskre Iveljić. Razlog tomu jest zasigurno oskudnost dostupnih izvora, tako da će to pitanje sustavnijim istraživanjima tek trebati rasvijetliti. Po svemu sudeći, Rauch je po izbivanju rata dao oduška svojim protusrpskim političkim uvjerenjima i u tom se pogledu gdjekad iskazivao radikalnijim i od ”frankovaca”; za sagledavanje njegovih (ratnih) pogleda ilustrativan je slučaj iz 1915. godine, kada se kao virilni član hrvatskoga Sabora odbio pojaviti na otvorenju saborskoga zasjedanja, pojasnivši da se on, kao tajni savjetnik Njegova veličanstva, ne može odazvati pozivu vođe Srba – tadašnjega saborskog predsjednika dr. Bogdana Medakovića (vidi: *Warum Baron Paul Rauch der Eröffnungssitzung des Landtages fernblieb, Die Drauf/Osijek*, br. 23 /8246/, 21. VI. 1915, str. 4).

Vlasti Države Slovenaca, Hrvata i Srba, uspostavljene na razvalinama Monarhije i predvođene prvacima Hrvatsko-srpske koalicije, smjesta su se započele obračunavati sa starim političkim protivnicima, pa je i bivši ban Pavao Rauch bio prelušavan i privremeno zatvoren, Izidor Kršnjavi je postao prvi umirovljenik nove državne tvorevine, i tako dalje. Kraj rata i poraće nosili su i druge udarce; najprije pu-

stošenja zelenoga kadra, a zatim i agrarna reforma kojom je obitelji oduzet značajan dio imanja (ostatak će biti oduzet po svršetku sljedećega rata). Gospodarska snaga Rauchovih naglo je kopnjela, a u izmije-njenim okolnostima istopio se i svaki društveni i politički utjecaj. Rauchovi su tako podijelili sudbinu velike većine hrvatskoga plemstva.

Posve rezignirani Pavao Rauch, satrven političkim i inim udarcima (sin jedinac Pavao izgubio je život u nerazjašnjenim okolnostima vjerojatno 1918, vjerojatno na Samoju, bježeći od europskoga ratnog vihora), povukao se u svoju crikveničku vilu te pred smrt napisao memoare koji su nedavno kritički priređeni i predstavljani javnosti (*Memoari bana Pavla Raucha*, ur. Branka Molnar, Zagreb, 2009) i u čijemu je priređivanju, kao autorica popratnih bilješki uz izvorni tekst memoara, sudjelovala i Iskra Iveljić. Njegovi zapisi obiluju – možda i više negoli smo na to svikli kada je riječ o domaćoj memoaristici – posve očitim, gotovo bezočnim zatajivanjima i iskrivljavanjima događaja iz prošlosti, razotkrivajući istodobno autora kao ne osobito sposobna političara, u svakom slučaju nedorasla složenim političkim prilikama u osvit Prvoga svjetskog rata. Memoari, također, razotkrivaju autora i kao razmjerno naivnu osobu, što se, između ostaloga, može argumentirati činjenicom da se Rauch kao ban oslanjao i na dr. Franka Potočnjaka, po svemu političkoga antipoda, pa mu čak i podijelio unosno javno bilježništvo u Crikvenici.

Na političku i društvenu degradaciju Rauchovih nadovezivale su se i privatne nesretne sudbine, od nesretnih brakova do tragičnih životnih krajeva i izgnanstava. Sudbina nije bila samilosnija ni u zagrobnom životu. Prečesto nisu imali mira u svojim posljednjim počivalištima, i obiteljske su grobnice u pravilu devastirane, opljačkane i(li) nisu primjereno obilježene. Oduzeta obiteljska imovina također je izgubila svoju namjenu i svoj sjaj, a jednim od slikovitijih primjera obiteljskoga slo-ma i rasapa postao je dvorac Golubovec koji je nakon Drugoga svjetskog rata pretvo-

USTAVNOST.

Preplatnici listovi za Zagreb: godišnje K 14, polugodišnje K 7, četvrtgodišnje K 3, mjesечно K 2 50 sa dostavom, bez dostave K 2—; listovi Zagreba godišnje K 10, polugodišnje K 5, četvrtgodišnje K 3, mjesечно K 2. — Pojedini brojevi 10 kila, sa poštom 12 kila. — Za oglašavanje plaća se 12 kila za četvrti redak, 10 kila za drugi redak. Kod višestrukog vršenja daje se popust. — Prodajna i oglašivačka uprava „Ustavnosti“.

Redakcija se ne vršava. Uredništvo i uprava nalaze se u Frankopanskoj ulici br. 26. Telefonski uredništva br. 392. Telefonski uprave br. 713. Nefrankirani se listovi ne primaju.

Godišnja **USTAVNOSTNA BIBLIOTEKA** U Zagrebu, dne 1. veljače 1908. Br. 1.

Ustavnost.

Zagreb, 1. veljače.

Ušli smo barjak u ruke s nadpisom: Ustavnost! Hoćemo u boj za ovu misao, koja je temeljem javnog života svake suverene države.

Zar ima političara, zar ima stranka koji se žele ustavnost? Slabo ih ima, kao što ih nema, koji bi htjeli javnog života bez zakona, mira i reda. Ali svaki okrože pojani i rido, kako se njemu i njegovima sviđa. Zakon je onaj, koji sačela, pa bogme i koristi svoje i svojih drugova čiti. Mir je ono stanje, koje osigurava vlast i moć postojećeg sustava. A red je opet ono stanje, koje drži ravnotežu u korist postojećeg sustava. Tko traži druge koristi, traži nove zakone; tko želi novu vlast i plemenit, mora da ide preko nemira; tko hoće novi red, kvari ravnotežu postojećeg sustava.

Ona ustavnost, koja nam lebditi pred očima, koju čemo da nastupamo u ovom listu, utemeljena je na modernim pojmovima, na postojećim zakonima, na postepenom radu — vanjski u korist naše domovine, našeg naroda. To nije dakle ustavnost, koja pomislija na sustave zamna strane ili nepoznate, po svoj prilici i nemoguće, kao što je onaj po programu stranke prava od 1894. godine. Naša ustavnost nije ona, koja teži za naravnim nazadnjactvom ili za prehitnim naprednjactvom koga naš narod slediti ne može.

Naša ustavnost je ona, koja se temelji na postojećim zakonima, državnim i društvenim, pa hoće postepeni razvitak i napredak po čvrstim potrebama našeg naroda. Recimo onako, kako je to označio i razvio pravni gosp. ban barun Pavao Raich u svom programu od početnog mjeseca.

Stojimo na temelju državno pravne nagode od god. 1868., ali hoćemo, da se ona pregleda, ispravi i uavriji onako, kako to život i iskustvo od četrdeset godina svakom zahtjeva. Morala se i austro-ugarska nagoda po svoj zastarjaloj sadržini triput mijenjati, pa zato, da se ne mijenja naša nagoda, kad su se sve kulturne, privredne i novčane okolnosti u našoj domovini, kao i u Ugarskoj promijenile! Hoćemo to zato, da smo zadovoljni; ali hoćemo i zato, te da se opet uspostavi mir i ljubav među Ugarskom i Hrvatskom. Neka nas ono ide, što je pravo; a mi ćemo zajedničkoj državi dati ono, što joj je potrebno.

Naš narod je još preslab i neuk. Treba mu snage privredne u svakom smislu. Daj seljaku zemlje i posao; daj mu priliku za rad i ulazak, onda će ga zabavada varati nezvaljani ljudi, da se seli u Ameriku. Umotodimo osnovne škole, dajmo seljaku knjige u ruke, pa ga ne će sliho varati sa diobom budjeg imetka, buditi ga na narod, pisanstvo i otimaljati, koji valja da vidi u gradjanima, u predstavnicima da čine inteligencije svoje prijatelje, a ne čine protivnike, kao što im danas mnogi valje. A ti prijatelji neka su naša iskrena i dobri prijatelji, koji štaju seljaka, kao častioce države i društvene zgrade.

Šal nešto! Slabo ima tako inteligentnog od prirode obdarenog svijeta u svoj monarhiji, kao što smo mi Hrvati i Srbi. Nema stranke u javnom životu, a nezastupljenosti, u umjetnosti, gdje nas ne bi bilo. Vredni su naši sinovi, valjani i

poštenj — nema im zamjerke. Ali kad smo kod kuće na okupu, jedemo se živi od strančarstva, zavisti i nerada, jer kad nas ima deset u društvu, bit će tu i dva deset glava. Venešljaci smo, velimo žiro društvo, mnogo smo što šta od stranaca naučili samo ne raditi i štediti. Pjevnica o Dojčinu Petru, Varadinskome Janu, pjeva nam se iz dna duše, ali onog Svaba ili Amerikanca da sledimo, koji veli, da je rad život, da je bogatstvo podloga svake slobode i nezavisnosti — ni za Boga!

Dakle i tu ustavnost velimo, koja nas bodri i sili na rad i na štedaju, na političnu zaslugu i na bogatstvo. Neka nestane onog seljaka, koji svakog četvrtka dolazi gladan i bos iz dalekog sela u banke dvore na davanje; neka zakrene u nas porod stranca učitelja i domać obrtnik, trgovac, tvorničar, a ružno vince neka onaj pije, koji je zaista ledan.

Ustavnost, koja hoće bratimstvo i napredak, rad i dobro stanje, to je naša ustavnost. Pa ita poslije da Bog i sreća junačka. U to ime napred!

Zagreb, 1. veljače.

U nekim političkim novinama čitamo viest, da će se izbori za naš sabor raspasti za 26. i 27. o. m.

S dobro upućene strane smo obaviješteni, da ova viest n'esto je. Dosada nije stvorena još nikakova odluka glede sada, sa koji će se raspasti izbori, već samo to stoji, da će izbori biti dovršeni do 2. ožujka, kako to zakon propisuje.

Zagreb, 1. veljače.

Potvrzano naše koalicijske novinarstvo, koje se je opet poevama smališ u svojoj oporbnoj ulici, unio se je u zadnje doba na silas premjetanje činovnika, podmišlju tim vladinim odredbama kojekakve, napose k o r t e s k e namjere. Nismo valjani, a niti na nas se spada, da litražimo, s kojih se razloga taj ili onaj činovnik premjesti, ali nekako nam čudno vrtili, kad koalicijska štampa radi toga sada ropobori, a šutila je, dok su se sasna drugi stvari dogodile pod savršenom vladom. Za što naši koalicijski listovi nisu digli boka, kad je savršena vlada premjestila jednog činovnika samo radi toga, što nije isao pokloniti se jednom koalicijskom svešćeniku, ili kad je drugog premjestila i unapredila, samo zato, da pomoću svoga raznog političaj uprliše na izbornike dolibog kotara u korist — svoga brata!

Znamo nadalje, da je savršena predstavnik za pravosudje preterivao 50 sudbenih činovnika samo da samjeti kod vlade jednu njegov prijateljicu. Znamo i to, da je kod nastavnog odjela bila namjerenja jedna list, koje deset godina nije služila, već se bavila novinarstvom, a to još tako, da je preterivala sve svoje drugove, koji su kao svo deset godina politično služili zemlji. U političkoj pako službi namjeten je sa razlog jednog zastupnika njegov brat sa prijavu u jednom kotaru sa radnikom, da radi sa nekakvom samostalnu stranku. Drugi jedan političar imenovao je sa zahtjev istoga zastupnika kotarskim upraviteljom, te je preterivao udjel toga mnoga svoje drugove, koji su bili s toga zapostavljeni.

Konkrecionizma savršena vlada, služila se je u velikoj mjeri spoticijavanjem činovnika i jednog mjestu a drugo, te je svakog nepočetnog gledala da kazni, a svoje je ljude na-

građivala. U ostalom gospoda revolucionarni smatraju, da se prava sloboda činovnika sastoji u tome, da demonstrativno radije protiv sadajne vlade, da agitiraju sa revolucionarnu, da rule temelje zakonitog odnosa između Ugarske i Hrvatske, da rade ona, što im sugeriše „Obnova“, „Pokrete“ i „Slobodan“, da se utrlaju u ličnoj borbi sa onaj, koji sa zemlja doveli u savršeno stanje, da se borjivira vlastita autonomija, jer njome se upravljaju revolucionarni. Hoće li si činovništvo dati politiku sagovirati od postolovnik političara ili će misliti svojom glavom trionu i obiljas — to će izbori pokazati. U ostalom Njegovo Veličanstvo vrlo dobro znade, da ima u Hrvatskoj valjanik i čestitih sudaca, ne da ima sa takost i takovih, koji ne staju na onaj visini, sa kojoj su civilnatski sudci, koji su vanda objektivni i ne pogudaju spoticijama samo za to, jer su opozicija.

Konačno još nešto. Koalicijski listovi se tuže, da sa premjetanja zemlja stoji da 70 hiljada kruna. Ali je slavna koalicijska potrošila kad i kamo više, da radi o glavi ljudima, koji su glasovali i radili se konzervativno, nagodbenu stranku, makar da je i sama koalicijska bila razglasa, da stoji na temelju te nagode. Kako da se naziva oskar postupak!

Zagreb, 1. veljače.

Srpska samostalna stranka napokon se je ipak odvažila, da prihvati svoje kandidata. Postavila ih je u svojem 18, a obdaje ih još 5. Iz popisa kotara, u kojima kandidira, rido se, da je našim političarim samostalnim penzije stalo do tega, da ih u potpunosti razglasa. To se pako nikako ne slaže sa poznatim pisanjem „Slobodanovim“, po kojemu bi se mislilo, da će samostalni upravu sastrti radikalne.

Što hoćemo!

Zagreb, 1. veljače.

Kad stupamo a ovim prvim brojem našeg lista pred naš hrvatski i srbski narod, kad ga pozivamo, da nas u našem radu podupre i podponegne, onda smo i dužni, da mu dademo računa o ciljevima, sa kojima idemo, o pravcu, kojim ćemo poći. Učiniti to, bit će zadaća ovih redaka.

Tko dobro posmatra politički život našeg naroda, znać će, da je ne samo historijskim razvitkom i historijskim tradicijama, već i realnim te materijalnim potrebama našeg naroda utvrdjena najboljom i najkriterijem-političkom politikom sa našu domovinu i naš narod ona, koja ide sa sporazumskom i sa slogom sa bratskim mageskim narodom, ili kako ju u kratko rečemo: unienističkom politikom. Ova je politika nakon raznih faza i događajja napokon dovela do nagodbenog zakona, koji nam garantuje politički teritorij, svojstvo političkog naroda te obsebu autonomija, dijem pomoću možemo polučiti sve vrste potrebne nam za kulturni i materijalni razvitak naroda sredstvom narodnog našeg života.

Uz ovu nagodbenu unienističku politiku prijavili su svi naši uvredeni političari, da paše je moć te politike bila tolika, da se i lute neprijateljje napokon prihlića, da se sada pod ajeno okrilje. Nu pogrešno, koje su se počinjale kroz duži niz godina, pogreške, kojima ovdje još ne čemo izdružiti varsko i poroda, dovele su da tega,

Glasiilo bana Pavla Raucha bio je list Ustavnost čiji je naziv ujedno bio i program, podrazumijevajući Hrvatsko-ugarsku nagodbu kao politički temelj. List je izlazio tek godinu dana (od veljače 1908. do veljače 1909.), bio je uredivan i tiskan troškom Zemaljske vlade, a po ugasnuću je ostavio gubitak od 240 000 kruna

Rauchova lugarnica na zagrebačkome Sljemenu – fotografija akvarela Dragutina Brahma iz kolovoza 1935, preuzeta iz časopisa *Hrvatski planinar*, 98/2006, br. 6, str. 218.

Moć i utjecaj Rauchovih zasnivali su se, pored ostaloga, i na gospodarskoj snazi i velikim posjedima koji su se pretežno prostirali Prigorjem, Zagorjem i Podravinom. Od svega danas jedva da je ostalo više od ponekog toponima kakav je Rauchova lugarnica

ren u – peradarnik. Dio imovine povraćen je obitelji nakon osamostaljenja Republike Hrvatske, ali potomci više nisu imali volje za povratkom i obnovom.

Kako je prethodno već napomenuto, u monografiji *Anatomija jedne velikaške porodice*. Rauchovi obrađen je i čitav splet istraživačkih pitanja koji izlaze izvan uobičajenog, dominantnog društvenog i političkog okvira. Autorica je od niza oskudnih i raspršenih podataka sastavljala mozaike, polazeći često u svojim istraživanjima vlastitim putovima, budući da nije imala pravoga historiografskoga temelja i putokaza. U poglavljima koja se bave znamenjima časti i vlasti kao odrazima političkog, društvenog i socijalnog uzleta, zatim velikaškom kulturom smrti, vizualnom prezentacijom ili svakodnevicom nalazimo niz sitnih, dragocjenih detalja koji nam dočaravaju življenje i društveni prestiž jedne velikaške porodice, ali su ujedno i od iznimnog značenja za razumijevanje društvene i političke atmosfere u nagodbenoj Hrvatskoj.

Preporuke je vrijedna i minuciozna analiza gospodarskih prilika, jer je upravo gospodarska snaga (posjedi Lužnica,

Martijanec, Golubovec, Pušća, Stubica...) bila preduvjet i osnovica svih obiteljskih uspjeha na društvenom i političkom polju; naposljetku, kasnije slamanje gospodarske moći biti će jedan od, premda ne i jedini, uzroka obiteljskoga pada.

Na samom kraju, ali ne i najmanje važno, ističem da su svoje zasluženno mjesto na stranicama ove porodične povjesnice pronašle i porodične članice. Već u uvodu knjige Iskra Iveljić pojašnjava da ne koristi termin “rod” budući da se bavi i potomcima po ženskoj liniji, a u tom bavljenju je također uspješna, premda su podaci o životima plemkinja veoma šturi. Muški članovi porodice bili su gotovo pa tradicionalno posvećeniji društvenom životu negoli vlastitim imanjima, bili su zabavljeni politikom, pritom skloni kocki, (drugim) ženama, alkoholu i zaduživanjima, pa njihove supruge često nisu tek skrбиле za odgoj djece, vodile brigu nad kućanstvom te bile zauzete uobičajenim protokolarnim dužnostima (dobrotvorni rad i slično), već su na sebe preuzimale i gospodarenje zapuštenim i zaduženim obiteljskim posjedima. Primjeri pokazuju da su često gospodarile vrlo racionalno i uspješno, održavajući koliko-toliko obitelji na okupu.

Anatomija jedne velikaške porodice. Rauchovi sadrži odgovore na sva ključna pitanja vezana uz prisutnost obitelji Rauch u Hrvatskoj, a napose je značajna zbog otvaranja pitanja o kojima dosad nije bilo sustavnih istraživanja. U svakom slučaju, monografija nudi mnogo više od priče o dvojici hrvatskih banova. Bilo bi lijepo nadati se da će njezina raskošna *Rauchiana* biti poticaj sličnim istraživanjima i obradama drugih plemićkih obitelji (Jelačić, Josipović, Pejačević, Erdödy, Eltz, Drašković...), ali realno govoreći, malo je izgledno da ćemo u dogledno vrijeme dobiti takve monografije, barem ne na razini na kojoj nam je Iveljić predstavila Rauchove.

Branko Ostajmer, 1978, Đakovo. Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu diplomirao je povijest 2004. godine, a 2011. godine na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu obranio doktorsku disertaciju *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883–1903*. Od 2006. zaposlen je na Hrvatskom institutu za povijest.

Znanstveni interes usmjeren mu je dominantno na teme iz političke, društvene i kulturne povijesti druge polovice 19. te početka 20. stoljeća, uz posebnu pozornost na prostor Kraljevine Hrvatske i Slavonije te na hrvatsko-mađarske odnose.

Samosvrhovita postmodernistička zbrka

Studija o Josipu Rabatti, zapovjedniku Karlovačkog generalata s početka osamnaestog stoljeća, iskazuje težnju prema inovativnosti, ali je i opterećena propustima

Luka Jakopčić

Sanja Lazanin: *Slika Drugoga i pismo o sebi: grof Josip Rabatta (1661.-1731.) o Hrvatskoj i sebi, Srednja Europa, Zagreb, 2014, 274 str.*

Rad kojim je 2002. magistrirala sada već docentica Lazanin (1970.), inače germanistkinja, povjesničarka i prevoditeljica zaposlena u zagrebačkom Institutu za migracije i narodnosti te suradnica Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, stigao je nedavno i na knjižarske police. Sadržaj studije *Slika Drugoga i pismo o sebi* vrlo lijepo odražava autoričine znanstveno-istraživačke interese. Štoviše, s obzirom na godinu “proizvodnje”, vjerojatno se može reći da ih u znatnoj mjeri i konstituira. Interkulturalne, etničke i demografske teme u kontekstu povijesti Vojne krajine, (stranog) plemstva na prostoru današnje Hrvatske te, općekulturno možda i najznačajnije, pionirski rad na razvoju i prenošenju znanja iz njemačke paleografije (autorica *Priručnika iz njemačke paleografije*, 2004.). Ukratko, iz povjesničarske perspektive gledano, Lazanin je ogledna predstavica svojevrstne (u međuvremenu manje-više raspadnute) historičarske grupe koja je na prijelazu stoljeća stasala u okviru projekta *Triplex Confinium* Drage Roksandića: “trenirana” da povijest proučava onkraj ustaljenih provincijskih horizonata, da bude teorijsko-metodološki potkovan, inovativna u pristupu izvorima te po mogućnosti međunarodno relevantna umjesto lokalno samodopadna.

Obećavajući uvod

Kakvo je (d)jelo spravljeno u gore opisanoj kuhinji? Ishodišni predmet istraživanja u *Slici Drugoga i pismu o sebi* je furlansko-gorički grof Giuseppe da Rabatta, tj. habsburški general Joseph von Rabatta, tj. po naški Josip Rabatta, zapovjednik Karlovačkog generalata tijekom više od dva desetljeća (1709.-1731.) (u sklopu austrijske Vojne krajine prema Osmanskom Carstvu u 18. st., Karlovački je generalat pokrивao prostor današnjeg Korduna, istok Gorskog kotara, Liku te Primorje od Vinodola do Maslenice). Autorica je Rabattu nastojala interpretirati, kako sama navodi, ispreplićući dvije linije. Prva se “odnosi na opće uvjete razvitka pojedinca u ranome novom vijeku”, odnosno na značajke “procesa individualizacije u europskom kontekstu”, dok se druga “tiče konkretne osobe, ‘glavnog lika’, njegove individualne povijesti u konkretnom društvenom, kulturnom i političkom kontekstu te njegova odnosa prema Drugom, stranom i različitom” (str. 5). Riječju, uvodne deklaracije, odnosno napomene i poglavlje u cjelini (VII-IX, 1-18) ostavljaju dojam logičnog uklapanja u autorski *background*, potičući čitateljski horizont koji očekuje teorijski nenametljivo osvijestenu, a empirijski uvjerljivo ilustrativnu studiju. Što bi rekla sama Lazanin, “ne smatram produktivnim ni potrebnim unaprijed, programatski, navoditi kako bi se pojedini teorijski uvidi ... trebali reflektirati u znanstvenoj praksi povjesničarskih istraživanja” (13). Spomenuti *Uvod* daje udžbenički koncizan i upotrebljiv pregled ključnih operativnih koncepata i njihovih (sub)disciplinarnih okvira, prostrtih između “pozitivističke” antropologije i “tekstualnije” imagologije: individualizacije i individuuma (autorica je na hrvatski prevela značajno djelo Richarda van Dülmena, *Die Entdeckung des Individuums 1500-1800*), ego-dokumenata, predodžbe, stereotipa, predrasuda. S druge strane, pruža jednako sustavan pregled analiziranog arhivskog gradiva (Beč-Graz-Zagreb) i sekundarne, uže historiografske literature. Kako je prethodno, na samom početku knjige, objašnjen i princip navođenja osobnih imena i drugih potencijalno pro-

blematičnih pojmova – netipično za historiografiju koja se semantičkim finesama obično ne zamara – prvih tridesetak stranica zaista ostavlja miris nečeg što bi moglo biti sočna analitička i čitalačka poslanica, te ne možemo dočekati da nam bude servirano.

Atraktivni kontekst

Zazubice nastavljaju rasti i tijekom početnih trideset stranica prvog od dvaju glavnih i formalno jedinih poglavlja u knjizi, *Josip Rabatta o sebi* (23-102). Naime, potpoglavlje *Obitelj Rabatta*, smješteno neposredno poslije teorijsko-metodološkog uvoda, čita se, sukladno uvodnom kodiranju, kao historiografski pregled istraživački vrlo atraktivnog povijesnog konteksta. Porodica Rabatta porijeklom je iz Toskane, odakle je krajem 13. st., zbog podrške koju je u sukobima pristalica pape (gvelfâ) i rimsko-njemačkog cara (gibelinâ) bila pružala potonjima, izbjegla u Udine. Jedan od njezinih odvjetaka sredinom se 14. st. nastanjuje u Goričkoj grofoviji, prostoru na razmeđu višestrukih političkih i kulturnih utjecaja. S prelaskom Grofovije u ruke Habsburgovaca, početkom 16. stoljeća, počinje i postepeni uspon Rabattâ, naročito ubrzan tijekom 17. st. (barunat, 1622.; rang grofova Carstva, 1634.). Naime, Habsburgovci su, ništa neobično, običavali jačati dotad relativno neafirmirane rodove, dodjeljujući im upravne funkcije i statuse u sklopu protocentralizatorskih inicijativa usmjerenih ka slamanju regionalnih velikaških porodica i njihovih centrifugalnih “pravica”. Tijekom 17. i 18. stoljeća, Rabatte su unosnim administrativnim, vojnim i crkvenim službama te žnidbenim vezama, dogurali do pozicije jedne od istaknutijih porodica na jugozapadu Monarhije. Drugim riječima, govoreći o Rabattama, govorimo o porodici čija povijest sažima kulturna iskustva od Italije, preko Njemačke, do imperijalnog višegraničja Austrije, Venecije i Osmanskog Carstva na jugoistoku; o porodici referentnoj u sklopu četiri suvremene nacionalne historiografije i desetak povijesnih regija; o porodici koja zrcali velike socijalno-histo-

rijske teme, poput višestoljetnog (neuspješnog) uređivanja Vojne krajine, ili pak velike kulturno-historijske teme poput granice Sveto Rimsko Carstvo – Ugarska; o porodici koja, naposljetku, paradigmatički odražava i povijesno iskustvo Austrije/Habsburške Monarhije: njen konfesionalni, katoličanski apsolutizam, njenu politiku “sretne udavače”, njeno stremljenje Zapadu i ovisnost o Istoku; njenu podvojenost između srednjovjekovnih, staleških obrazaca i moderne dvorske administracije. Ne treba čuditi da ekspanzivni vrhunac Rabattâ i Austrije – kraj 17. i početak 18. st. – korespondiraju...

Gdje su dokazi?

No historičarskoj uzbuđenosti unatoč, ili možda baš zbog nje, čitatelj polako počinje uočavati i to da stranice neumitno odmiču, a analiza i dalje “ne prelazi na stvar”, tj. na konkretnu interpretaciju konkretnih izvora/tekstova. I dok potpoglavlje *Grof Josip Rabatta – plemić i vojnik (52-60)* može biti shvaćeno kao svojevrsni biografski pregled, ono podugačko *Josip Rabatta o sebi u službenim spisima (60-102)* definitivno predstavlja dio studije koji gladno i sve nespokojnije rogooborenje “Pa već je trebalo biti gotovo!” ne uspijeva umiriti nikakvim predjelima i mazalicama. Iako u danom slučaju niže potpisani možda i nije najobjektivniji procjenitelj optimalne analitičko-prezentacijske metode – autoricu poznaje ponajprije kao nastavnicu koja sa studentima minuciozno “češlja” arhivski materijal prezentiran na projekcijskom platnu – dojmama smo da bi analiza koja problematizira tekstualno artikuliran odnos konkretnog pojedinca prema sebi i tzv. Drugome ipak trebala mnogo snažnije naglasiti dimenziju izvornog tekstnog materijala, npr. posredstvom istaknutih i opsežnijih ilustrativnih citata, njihovih prijevoda i sl. No umjesto toga, kao da se susrećemo s postupkom koji Rabattino “Ja” ne pokušava analizirati, nego fabricirati. Formula je otprilike ova: 1) uvodni šlagvort u vidu sličice iz Rabattinih/plemičkih komunikacijskih i reprezentacijskih praksi (putovanje na konju, slanje pisama, inzi-

stiranje na intituliranju, naručivanje likovnog portreta, prepucavanje s oficirima i povjerenstvima, itd.); 2) izlaganje historijskih i teorijskih referenci vezanih za dani fenomen općenito (npr. o procesu individualizacije i konstruiranja sebstva, o povijesti pošte, o dvorskom ceremonijalu, o upravnim reformama i društvenom discipliniranju Vojne krajine); 3) lakonsko tužnjenje Rabattinih postupaka i stavova u duhu općih pregleda iznesenih pod 2), a rjeđe i sramežljivije na temelju konkretnog izvornog materijala. Potonji nam je najčešće posredovan autoričnim parafrazama ili po fusnotama razbacanim fragmentima, što nam se, ponavljamo, u slučaju dane teme jednostavno čini nedostatnim. Konstatacije potkrijepljene samo signaturom dokumenata, ili u boljem slučaju dvama-trima recima na osamnaestostoljetnom njemačkom teško da nas mogu uvjeriti da Rabatta “... preuzima odgovornost kao individuum svjestan svog položaja, važnosti i očekivanja koje vlasti imaju od njega.” (83); da je “svjestan svoje moći i samouvjeren” (84); da “je vjerovao u svoje sposobnosti, znanja i stečeno iskustvo” (87); da “njegova barokno raskošna, patetična rečenica” obiluje figurama “kojima oblikuje sliku Drugih” (101); da je “neupitno” da se njegovi “stavovi o krajiškom stanovništvu temelje prvenstveno na osobnom iskustvu, ali su velikim dijelom rezultat sudova koje su stvorili prethodnici...” (155).

Neadekvatni koncept

S gore navedenim problemima još se teže nosi drugo veliko poglavlje studije, *Slika Hrvatske u Rabattinim opisima (103-228)*. Opisana 1) – 2) – 3) shema ovdje je već uhodana te čitatelj više nema nikakvih iluzija da će ono pravo ipak uslijediti. *Dinner is served!* Kroz potpoglavlja ove cjeline upoznajemo Rabattu koji, veoma “individualistički”, u svom poimanju hrvatskog prostora i njegovog, kako navodi suvremenik, biskup Brajković, “peterostrukog naroda” (153), reproducira stereotipe i klišeje koji su primjenjivani stoljećima prije njega, a u živoj su upotrebi i danas, npr. od strane

domaćih političara, euro-birokrata, “ekonomskih analitičara” i inih mediokriteta. Radi se, naravno, o izlizanim ali postojećim imagološkim oprekama divljina – civilizacija, raskalašenost – uljudba, prepredenost – transparentnost, odvažnost – kalkulantsvo itd. (Lazanin u uvodu prenosi “polemiku” o balkanskoj nogometnoj “školi”, između Nike Kovača i Volkera Finkea, kamerunskog izbornika, tijekom SP-a 2014.). U vezi njih se (oprekâ, ne trenerâ) danas, barem na teorijskoj podlozi različitih varijacija i odjeka koncepta orijentalizma, istraživački zaista teško da može reći išta inovativnoga, čak i u “orijentalističkom” kontekstu hrvatske povijesti koji je, također nedavno, obrađen u studiji *Reise zu den Illyriern*, njemačke Osječanke Mirne Zeman.

Ono što jest (zamjenska) jača strana drugog dijela studije, svakako je činjenica da Rabatta, istraživački neprofiliran kao individuum, ipak ostaje Rabatta, bitni sudionik povijesti Vojne krajine, i to dinamičnog i mukotrpnog perioda tijekom kojeg se ona tek profilira u koliko-toliko uređeni vojno-upravni prostor. I upravo posredno, preko socijalno-historijske perspektive, a ne upriličenog imagološko-antropološkog “miš-maša”, stječemo mogućnost za postavljanje intrigantnijih pitanja o tome tko je mogao biti Josip Rabatta i kakve su mogle biti njegove predodžbe o sebi i Hrvatskoj. Primjerice, saznajemo da je imao mjesečna novčana primanja od blizu 930 guldena, ne računajući prihode od ratnog plijena, vlastelinstava koja su mu kao zapovjedajućem generalu pripadala i ostalog “peškeša”... Na donjem kraju ljestvice od oko 1700 pripadnika plaćenog kadra – na stranu preko 7000 neplaćenih, samo s pravom korištenja zemlje – bili su vojnici iz Brinja s 2-3 guldena mjesečno, pri čemu im je naknada za pet mjeseci isplaćivana u suknu (141). Kako je tijekom čitavog dvadesetljetnog Rabattinog “mandata” na mjestu karlovačkog generala budžet za plaće iznosio oko 145 000 guldena (141-142), ispada da je grof “izjedao” oko 7,8 posto godišnjeg proračuna za plaće u Karlovačkom generalatu – to se zove menadžerski ugovor! Isti taj “Hoch- und Wo-

hl-geboren” Rabatta g. 1729., dvije godine prije kraja svojeg doživotnog službovanja, “smatra da je časnička plaća premala i nedostatna za teške uvjete života u Generatu i zato predlaže da im se dodijele određena imanja kao izvor dodatnih prihoda” (142)! Isti on se kroz 40 od 70 godina svog života “samoaktualizira” kroz zajedljive prepirke i međusobna potkazivanja s ogulinskim kapetanom Purgstalom (99, 132-133, 149-151), službu doživljava kao investiciju, a nisu mu, izgleda, strani ni uzurpiranje posjedâ nižeg plemstva, ni izgovaranje od službe bolešću (57, 59, 87, 97). No ne uzimajmo mu za zlo. On je naprosto bio jedan osrednje sposobni, srednje rangirani carski zapovjednik, neprikosnoven u perifernoj provinciji, a dio snishodljivog trećeg ešalona u Beču. Svijet u kojem je živio bio je obilježen esencijalizma i naturalizacijama. U njemu Rabattinih 7,8 posto “proračunskog udjela” nije bilo izraz zastrašujuće neravnoteže, nego bogom dane harmonije; u njemu se raspuštenost i nedisciplina njemačkih jedinica i oficira u Krajini nisu objašnjavale retardiranošću društvenog modela koji je na tom prostoru implementiran, nego ženidbama i miješanjem Nijemaca s lokalnim “divljakušama” (145, 157). Tragiku i apsurdnost tog svijeta dojmljivo su nam dočarala i neka velika pera, poput Krležinog, a na kraju krajeva, nije da je on ikad uistinu i iščeznuo. Naprotiv, ponovno se diže.

Precijenjeni Rabatta, podcijenjeni Tekst i zub vremena

Na stranu naricanje, ovdje nam preostaje rezimirati i uopćiti gore iznesene primjedbe u nekoliko točaka. Kao prvo, a što se nadovezuje na rečeno u prethodnom odlomku: ako bi se željelo pisati o konkretnom individuumu u ranom novom vijeku, o načinima na koje se dotični/a profilirao/la unutar i odnosio/la prema svijetu, onda bi možda, barem je takav dojam ostavilo “druženje” s Rabattom, trebalo potražiti malo kompleksniju i ilustrativniju figuru, ili barem ilustrativniju izvornu građu. Jer, ruku na srce, nije li tražiti u službenim spisima osobe poput carskog

Obrist-Generala, grofa Josepha von Rabatte, nekakvo samosvojno i analitički atraktivno “Ja”, isto kao kad bi za 300 godina netko pokušao iščitati samosvojno i atraktivno “Ja” iz službenih spisa današnjih uživatelja visokih državnih sinekura ili direktorskih i menadžerskih položaja u kompanijama i bankama? Nepodatnost proučene građe/osobe primijenjenom subdisciplinarnom pristupu implicitno je izražena i “pozivanjem u pomoć” očitovanja drugih pripadnika šire epohe, poput J. W. Valvasora ili B. Hacqueta (129-130, 211); neodređenim špekulacijama tipa “unatoč činjenici da neke službene spise s Rabattinim potpisom... nije pisao on sam, to ni pošto ne isključuje mogućnost...” (7), ili: “... ti spisi u stanovitoj mjeri izražavaju njega, barem neki njegov dio ...” (91); nadalje, autorskim (samo)propitivanjima i teorijskim podstrekivanjima poput “nalazim se pred poteškoćom kako opisati njegov individualni razvitak i analizirati njegovo Ja u smislu kako se on sam shvaćao” (87), ili “moglo bi se reći da je svako pisanje u određenom smislu Ja-oblikovanje i Ja-otkrivanje” (88) te “u skladu s de Manovim iskazom Rabattine službene dopise mogu čitati i pokušati razumjeti autobiografski” (91) (!).

Dakle, kao drugo, a što je možda vidljivo i iz priloženih navoda, autorica je – nastojeći kompenzirati relativnu muklost izvora – zapala u nedorečeno (književno) teoretiziranje, tj. upravo u ono čega se uvodno bila najavila kloniti. Čak i uz valjanu empirijsku argumentaciju, tvrdnje poput one da se Rabattino “pisanje može usporediti s pisanjem koje uz pomoć napisanih riječi stvara značenja” (60), djelovale bi kao prazna metajezičnost. Fenomen (inter)teksta upravo je na primjeru *Slike Drugoga i pisma o sebi* pokazao kako je premoćan da bi mu se pristupalo jednostavnim imago-loškim shemama (svojevrsnom “teorijom književnosti” na povjesničarski način).

Treća generalna primjedba tiče se otegotne okolnosti, tj. činjenice da je studija pisana početkom 2000-ih, a objavljena tek petnaestak godina kasnije. Taj je vremenski razmak na vidjelo iznio mehanizam

funkcioniranja historiografskog “žanra”, odnosno studijinu literarnu komponentu. Ova je u manjoj ili većoj mjeri svojstvena svakom tekstu, no ovdje je to samo dodatno poljuljalo uvjerljivost znanstveno-analitičkog segmenta. Jer što, iz perspektive 2015., na fonu postojane socioekonomske krize, konzumerističke prezasićenosti i opće periferijalizacije, *Sliku Drugoga* i njezinu, kako se tijekom čitanja ispostavlja, teoretsku nadobudnost, iščitavamo kao dobrohotni ali naivni izraz na prijelazu stoljeća proklizalog tranzicijskog liberalizma i suspregnutog mitomanskog nacionalizma, u kontekstu kojih su svi ti “druzi” s malim i velikim “d”, multi- i interkulturalizmi, inter- i transdisciplinarnizmi, post-ovo i post-ono figurirali kao konceptualno-metodološka “čuda neviđena”. Gledajući pak s odmakom, sve to, najblaže rečeno, djeluje kao samosvrhovita postmodernistička zbrka. Pritom u konkretnom slučaju ovakvom dojmu doprinosi i neprecizna te nezgrapna strukturacija parateksta, budući da nema numeričke hijerarhizacije potpoglavlja i odjeljaka unutar 80 i 125 stranica svakog od dvaju, s obzirom na ukupnu duljinu knjige, preglomaznih poglavlja.

* * *

Da je autorica tekst – koji, prema svemu sudeći, nije znatnije mijenjan u odnosu na magisterij istovjetnog naslova – uspjela objaviti dvije-tri godine nakon nastanka, bila bi to jedna od reprezentativnijih studija u generaciji. *Slika drugoga*, naime, možda jest konceptualno-metodološki nespretno realizirana, ali se svejedno radi o djelu koje neosporno iskazuje težnju prema inovativnosti pristupa. U okolnostima (tada) dominantne “dogodilo se na današnji dan” historiografske matrice, već je i ovo (bilo) spomena vrijedno obilježje. S druge strane, neosporno je i to da su se u međuvremenu promijenile metodološko-konceptualne mode te izašli brojni inozemni, pa i domaći radovi na slične teme, o promjeni društvene klime da i ne govorimo. Očigledni autorski trud – npr., našli smo na svega jednu faktografsku, čak

ne ni grešku, već prije nepažnju, a iscrpna kazala, rodoslovne prikaze i vizualni materijal nismo ni spomenuli – te mjestimice nadahnuti pasusi pali su u drugi plan, dok su u prvi izbili konceptualni propusti i analitičke manjkavosti. Šteta.

Luka Jakopčić, 1989, živi i radi u Zagrebu, gdje je na Filozofskom fakultetu diplomirao povijest i komparativnu književnost. Član je uredništva dvotjednika *Zarez*, u kojem i objavljuje većinu svojih tekstova. Ostalo što napiše nastoji prodati u okviru svoje poduzetničke avanture (najamni je pisac projekata na području ruralnog razvoja i lokalne kulturne baštine).

Kritika revizionističke historiografije

Dok je poslijeratna Njemačka prošla kroz dug proces tzv. suočavanja s nacističkom prošlošću, ništa slično nije se dogodilo u Britaniji i SAD-u u pogledu suočavanja s tragičnom povijesti imperijalnih osvajanja – prikaz engleskoga prijevoda knjige talijanskoga filozofa i povjesničara

Krešimir Zovak

Domenico Losurdo: *War and Revolution – Rethinking the 20th Century*, preveo na engleski Gregory Elliott, Verso Books, 2015. (prikaz prema e-izdanju)

Domenico Losurdo je poznati talijanski filozof i povjesničar. Na talijanskom jeziku piše i objavljuje već više od tri desetljeća, a u zadnjih desetak godina je nekoliko njegovih knjiga prevedeno na engleski jezik. Vjerojatno najveći interes je izazvala njegova oštra polemika s liberalnom političkom tradicijom u knjizi *Liberalism: A Counterhistory* koju je 2011. objavio Verso. Suradnja s britanskom izdavačkom kućom je nastavljena ove godine kada izlazi knjiga kojom se ovdje bavimo – *War and Revolution: Rethinking the 20th Century*, a o recentnom interesu međunarodne publike za Losurdov rad svjedoči i to što se ove godine pojavio engleski prijevod njegove posljednje knjige iz 2011. godine, *Non-violence: A History Beyond the Myth*.

War and Revolution je u većoj mjeri kompilacija dvaju Losurdovih radova objavljenih na talijanskom devedesetih godina, uz jedno poglavlje napisano posebno za potrebe engleskog izdanja. Najkraće bismo knjigu mogli opisati kao razornu kritiku tradicije historijskog revizionizma, ne samo u pogledu njezina hladnoratovski instrumentaliziranog selektivnog čitanja moderne povijesti zapadne civili-

zacije, već i u pogledu njezinih metodoloških manjkavosti. Kroz komparativnu analizu najvećih povijesnih prekretnica modernog doba, Losurdo pokazuje kako historijski revizionizam svoje postulate temelji na nekoliko arbitrarnih apstrakcija uz potpuno ignoriranje potrebe za “konkretnom analizom konkretnih povijesnih događaja” i njihovo smještanje u odgovarajuće socioekonomske kontekste. Uz to, revizionisti tendiraju tome da krvave epizode revolucionarne tradicije, jakobinske i socijalističke, istrgnute iz povijesnog konteksta kompariraju s najuzvišenijim idealima liberalne demokracije, a ne s često podjednako krvavim konkretnim epizodama iz povijesti bastiona liberalizma poput Velike Britanije i Sjedinjenih Država. Ovakva metodološka manipulacija, uz potiskivanje i ignoriranje rasistički inspiriranih užasa imperijalne i kolonijalne povijesti, čini temelj revizionističkog povijesnog narativa.

Hannah Arendt i Hladni rat

Na početku Losurdo donosi kratak pregled dvaju stoljeća historijskog revizionizma od Francuske revolucije do danas, s naglaskom na radove njegovih najreprezentativnijih izdanaka iz druge polovice 20. stoljeća, Ernsta Noltea i François Fureta, kojima je ulogu intelektualnog i duhovnog praoca igrao najglasniji kritičar Francuske revolucije među njezinim suvremenicima, Edmund Burke. Losurdo ističe kako revizionizam prije svega donosi reinterpretaciju suvremenog svijeta koja “uključuje likvidaciju revolucionarne tradicije od 1789. do sadašnjosti” (11). Pri tome je osnovna postavka ta da se revolucionarno nasilje ne može objasniti nikakvim specifičnim okolnostima, već je ono direktan proizvod revolucionarne ideologije i njezine interne logike, zbog čega svaka revolucija neminovno vodi u propast i katastrofu. Koliko god ova perspektiva bila utjecajna u današnjoj zapadnoj historiografiji, Losurdo pokazuje kako je njezina popularnost varirala ovisno o mijenjanju historijskog konteksta tijekom 20. stoljeća. Najprije, u vrijeme “drugog trideseto-

Domenico Losurdo, 1941, Sannicandro di Bari

godišnjeg rata” (Losurdo ovako označava razdoblje od 1914. do 1945.), stvaranjem široke antifašističke fronte dolazi do sjedinjenja svih snaga koje su na ovaj ili onaj način proizašle iz revolucionarne tradicije. Zato su čak i autori poput Hannah Arendt, koja će kasnije kroz teoriju totalitarizma sjediniti Staljinov Sovjetski Savez s Hitlerovom Njemačkom, iznosili relativno blagonaklone analize Francuske revolucije, pa čak i ruskog Oktobra.

Doista, uzmemo li za primjer Arendt u vremenu prije nego li je njezin rad inficiran hladnoratovskom ideologijom, njezina je perspektiva sušta suprotnost Nolteovom pogledu prema kojem su nacistički koncentracijski logori svoju inspiraciju našli u Staljinovim gulazima. Arendt je korijene nacizma tražila u antirevolucionarnoj tradiciji od Burkea i Gobineaua do britanskog imperijalizma, kojima je zajednička, fundamentalna postavka bila njezina jednakost među ljudima. Upravo su rasističke teorije prirodne nejednako-

sti, koje su činile ideološku osnovu imperijalne ekspanzije, bile od presudne važnosti za nacistički pokret. On svoje ideološko nadahnuće nalazi u imperijalizmu iz kojega nasljeđuje “...vjeru u prirodni zakon prava jačeg i tendenciju ka eksterminaciji inferiornih rasa, koje nisu vrijedne preživljavanja” (308-309). Ne samo to, već su i prvi genocidi kao i pojava koncentracijskih logora vezani za britansku kolonijalnu ekspanziju (15-16). Dakle, Arendt razdvaja anglo-njemačku reakcionarnu tradiciju s jedne od francusko-američke revolucionarne tradicije s druge strane, potpuno suprotno kasnijim denuncijacijama jakobinizma, pa i Francuske revolucije u cjelini. Istovremeno, renomirani američki povjesničar Robert Palmer izuzetno benevolentno piše o vođi Haićanske revolucije, tzv. ”crnom jakobincu” Touissaintu L’Overtureu, pripisujući brutalnosti njegove revolucije vanjskim faktorima poput opasnosti antirevolucionarne britanske intervencije, a ne jakobinskoj, revolucionarnoj ideologiji čiji su one, prema re-

vizionistima, neminovan ishod. I dok je Palmer ove revolucije izdvojio kao ”zapadne revolucije” s blagotvornim posljedicama za razliku od ”istočne”, oktobarske revolucije, Arendt je u svojim kasnijim radovima otišla korak dalje. U poznatoj knjizi *On revolution* Arendt tvrdi kako je sloboda bolje i lakše očuvana u zemljama gdje nije bilo revolucija inspiriranih Francuskom revolucijom, te da korijeni totalitarizma proizašlog iz Oktobarske revolucije leže u jakobinizmu. Prema Losurdu, izbijanje i radikalizacija hladnog rata svoj su vrlo jasan izraz našli u njezinom radu.

Nadalje, Losurdo se podrobnije hvata u koštac s revizionističkim kontrapozicioniranjem ”dobrih” i ”loših” revolucija, utemeljenih na pretpostavci o mirnom i bezbolnom napretku slobode i demokracije u SAD-u i Velikoj Britaniji s jedne strane, te o kaosu i nasilju koje su proizvele Francuska i Oktobarska revolucija, iz čega se dokazuje ne samo suvišnost revolucija na putu k uspostavljanju i širenju de-

mokratskih sloboda, već i njezinu štetnost po ostvarenje tih ciljeva. Ovakav kontrast revizionistička historiografija gradi na trostrukoj arbitrarnoj apstrakciji koju je teško metodološki opravdati. Prva je potpuno uklanjanje historijskog konteksta u kojemu se revolucije događaju. Druga je izdvajanje jedne, najbezbolnije faze revolucije u Americi (rat za nezavisnost) i Britaniji (Slavna revolucija) i njezino kontrastiranje s čitavim revolucionarnim razdobljem u Francuskoj. Treća je apstrahiranje iskustva "istinski civilizirane zajednice od iskustva 'barbara' i 'divljaka'" koje su u engleskom slučaju predstavljali Škoti i Iraci, a u američkom Afroamerikanci i domorodačko stanovništvo.

Treća stavka je očigledno notorna, jer su protjerivanje i ubijanje američkih urođenika, pa i potpuno istrebljenje pojedinih jezika i kultura, kao i činjenica da su američki *Founding fathers* uglavnom bili robovlasnici itekako dobro poznati i dokumentirani. Isto tako, Losurdo ističe kako su sustavni i brutalni pokolji i izgladnjivanje Iraca od strane britanskih vlasti, bili neusporedivo većeg opsega od nasilja revolucionarne Francuske prema pokrajini Vendée, centru francuske reakcije. Nadalje, isključivanje ekstremno krvavog američkog građanskog rata iz povijesti američke revolucije potpuno je neopravdano, osim ako emancipaciju robova ne smatramo irelevantnom za napredovanje demokracije i slobode u SAD-u. Ako je cilj revolucije bilo uspostavljanje zajednice građana jednakih pred zakonom i potvrđivanje neotuđivih prava svakog čovjeka, nejasno je kako bismo prije abolicije institucije ropstva, koja je petinu stanovništva lišila bilo kakvih građanskih i ljudskih prava, revoluciju mogli smatrati izvršenom. Za to je bio potreban izuzetno krvav građanski rat koji je odnio više američkih života negoli dva svjetska rata zajedno.

Primjer Američke revolucije

U konačnici, ignoriranje konkretnog historijskog konteksta vjerojatno je najveća metodološka prepreka revizionisti-

kim pokušajima uspostavljanja adekvatne komparativne analize različitih revolucija, a to se najbolje vidi na primjeru Američke revolucije. Čak i ako zaboravimo na to da za vrijeme rata za nezavisnost američki lojalisti (a kamoli urođenici koji su stali na stranu krune) nisu prošli puno bolje od francuskih kontrarevolucionara i prihvatimo tezu o relativno mirnom, postupnom razvoju demokratskih institucija u SAD-u, barem kada je u pitanju ekskluzivna bijela zajednica, postoji čitav niz povoljnih okolnosti koje se pri tome moraju uzeti u obzir, a koje nisu postojale u Francuskoj u vrijeme Revolucije. Prije svega, geopolitički položaj SAD-a i njegova zaštićenost velikim oceanima od svih potencijalno konkurentskih sila bila je prva, očigledna prednost za njegov politički i ekonomski razvoj. Još je Alexander Hamilton u trenucima usvajanja američkog ustava ukazao na to kako su ograničenje izvršne moći i vladavina prava ostvareni samo u dvjema zemljama koje su morem zaštićene od svojih rivala. I dok je napredovanje liberalnih institucija uvijek pretpostavljalo poboljšanje geopolitičke pozicije zemlje, u vrijeme eksplozije velikih kriza poput one u prvoj polovici 20. stoljeća, mnoge zapadne zemlje su doživjele potpuno uništenje tih institucija, a čak i u relativno zaštićenim i izoliranim Sjedinjenim Državama dolazi do intenzivnog jačanja izvršne vlasti i ograničavanja civilnih sloboda. Primjerice, za vrijeme Prvog svjetskog rata, u SAD-u se događaju eksprijacije njemačke manjine i drugih potencijalnih "izdajnika", njihovo označavanje žutim simbolima (!), pa čak i pojava ideje o njihovoj prisilnoj sterilizaciji.

Nadalje, za razumijevanje važnih specifičnosti američkog konteksta neizostavna je činjenica da među bjelačkim stanovništvom SAD-a nije bilo duboko ukorijenjenih, ekstremnih nejednakosti kakve su bile karakteristične za europska feudalna društva. Američki kolonisti su uglavnom bili sitni zemljoposjednici, a to su omogućavala ogromna zemljišna prostranstva do kojih se dolazilo pokoljima i protjerivanjem urođenika. Dok su se u Europi događale periodične, krvave erupcije klasnog

konflikta, u SAD-u je socijalni konflikt mogao biti eksternaliziran sve daljim prodiranjem na zapad na štetu američkog domorodačkog stanovništva.

Politika eksterminacije u 20. stoljeću

Posebnu pozornost Losurdo posvećuje ranije spomenutom pitanju geneze nacizma i ideoloških korijena totalnog rata i politike eksterminacije koji su u 20. stoljeću uništili svijet tijekom "drugog tridesetogodišnjeg rata". Losurdo se vraća u vrijeme Francuske revolucije i objašnjava dva tipa *de-specifikacije* koji se tada javljaju, a koji su odigrali važnu ulogu u socijalnim i nacionalnim sukobima u 20. stoljeću. *De-specifikaciju* definira kao "isključivanje određenih etničkih, društvenih ili političkih grupa iz ... zajednice civiliziranih ili čak iz ljudske vrste" (62-63). Iako je *de-specifikacija* postojala s obje strane barikada, zagovornici *Ancien régimea* temelje je na antropološkim (rasnim) predrasudama ili etničkim argumentima, a revolucionari na političko-moralnim. Prvi tip *de-specifikacije* "uspostavlja geografsku, antropološku i etničku distancu između nas i neprijatelja..." (157-158). Tako kontrarevolucionari za vrijeme Francuske revolucije često govore o ugroženosti civilizacije pred novom najezdom barbara, Huna itd., a sam Burke Jakobince naziva divljacima ili Turcima. Prema Losurdu, ovakav tip *de-specifikacije*, koji korištenjem rasističkih kriterija zahvaća zajednice u cjelini, bio je legitimacija kako pokolja američkih domorodaca i kolonijalnog stanovništva britanskog imperija, tako i dehumanizacije Afroamerikanaca i njihovog svođenja na status oruđa za rad. Nasuprot tome, revolucionarna tradicija je polazila od univerzalnog jedinstva ljudske rase, pa ovakav način legitimacije revolucionarnog terora nije bio moguć. Čak i onda kada bi u konačnici svoje neprijatelje nastojala isključiti iz civilizirane zajednice, argument nije temeljen na prirodnim, nepromjenjivim deficitima onih koje se napada, već na njihovim historijski uvjetovanim političkim stavovima. Kada pojedini američki abolicionisti niječu pripadnost robovlasnika

ljudskoj vrsti, to čine na temelju političko-moralne osude branitelja i eksploatora ogavne institucije ropstva.

Što se onda može reći o spomenutoj, fundamentalnoj tezi historijskog revizionizma prema kojoj je komunizam označen kao iskonski grijeh dvadesetog stoljeća, a horor nacizma kao njegova neprijateljska replika, reakcija na revolucionarno nasilje proizašlo iz ruskog Oktobra? Revizionisti tvrde da je boljševička revolucija pokrenula međunarodni građanski rat i val nasilja koji je svijet odveo u katastrofu. Sasvim suprotno, Losurdo gore razloženu distinkciju dvaju tipova *de-specifikacije* uzima kao polazište za rekonstrukciju geneze nacizma, argumentirajući kako se nacizam upisuje u tradiciju zapadnog imperijalizma i kolonijalizma obilježenog naturalističkom *de-specifikacijom*. Hitler već u *Mein Kampf* razrađuje plan kolonijalne ekspanzije na Istočnu Europu. Taj plan je sadržavao protjerivanje i eksterminaciju većine istočnoeuropskih Slavena, dok bi preostala manjina bila svedena na status robova unutar velikog njemačkog istočnog carstva. Izuzetno je zanimljivo to da je Hitler "crvenokošce" s dalekog zapada uspoređivao sa Slavenima iz Istočne Europe, kao i to da je učestalo isticao potrebu izgradnje "njemačke Indije" u Istočnoj Europi. Kao što su američki kolonizatori vidjeli Ameriku kao pustinju koju treba naseliti, tako je Hitler nazivao Istočnu Europu pustinjom u kojoj će se kroz sto godina naseliti milijuni njemačkih seljaka, paralelno s deportacijom "barbara". Nacistički diskurs nije oskudijevao motivima spašavanja zapadne civilizacije od ugroze "azijatskih barbara" koje su simbolizirali boljševici, motivima koji su itekako dragi zapadnoj, imperijalističkoj tradiciji. Kako sumira Losurdo, "sukladno shemama reakcionarne intelektualne tradicije, boljševizam je označen kao ideologija strana Njemačkoj, Europi i civilizaciji kao takvoj – kao inherentno azijatska, barbarska ideologija: borba protiv komunizma je bila aspekt rasne borbe protiv barbarizma" (233). Interpretacija nacizma kao reakcije na boljševizam stoji jedino utoliko što se, nakon Lenjinova poziva koloniziranim narodima da se oslobode svoga rop-

stva, Treći Reich nametnuo kao protagonista nastavka i radikalizacije kolonijalne tradicije. Parafrazirajući Lenjina, Losurdo nacizam označava kao najviši stadij imperijalizma.

I na kraju, što nam Losurdova analiza može reći o teoriji o dva totalitarizma koja je proteklih desetljeća pustila duboke korijene i često se zaziva kako pri historiografskim obračunima s revolucionarnom tradicijom, tako i u dnevnoj politici? Prema Losurdu, glavna funkcija ove teorije sastoji se u prešućivanju užasa kolonijalizma i imperijalizma i negiranju njihove uloge u eksploziji nasilja koja se s izbijanjem totalnog rata događa u dvadesetom stoljeću. Dok je poslijeratna Njemačka prošla kroz dug proces tzv. suočavanja s (nacističkom) prošlošću, ništa slično nije se dogodilo u Britaniji i SAD-u u pogledu suočavanja s tragičnom povijesti imperijalnih osvajanja. Zaborav tragedije koloniziranih naroda, kojemu je kumovala revizionistička historiografija, u 21. stoljeću igra važnu ulogu pri ideološkoj legitimaciji daljnje ekspanzije Američkog imperija.

Krešimir Zovak rođen je u Županji 1989. godine. Magistrirao je povijest 2014. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje trenutno pohađa diplomski studij antropologije i etnologije i kulturne antropologije. Član je uredništva hrvatskog izdanja *Le Monde Diplomatiquea*. Pisao je za portal *Bilten.org* i dvotjednik *Zarez*.

Blagodat suvremenosti

Dobili smo izvrsan udžbenik češke deskriptivne gramatike

Ladislav Tadić

Zdenka Ribarova – Slavomira Ribarova:
Češka gramatika s vježbama,
Porfirogenet, Zagreb,
2015, XXII + 531 str.,
cijena: tvrdi/meki
uvez 270/220 HRK

Ne pripadam nijednoj skupini obrazovanih ljudi predodređenih da o pojavu novih gramatika štogod objave (po struci nisam lingvist, nemam vlastitih priloga u srodnim znanstvenim sferama). Prema gramatikama uvijek sam se odnosio receptivno, služeći se njima pretežno kao manualima za ovladavanje gramatičkim kategorijama i gramatičkim pravilima drugih jezika. Ali, kad sam prije nekoga vremena uzeo u ruke nekoliko naših istovrsnih priručnika, otrpve sam uvidio da dometi moderne lingvistike – uglavnom američke, u trajnu i plodnu razvojnom luku od generativne gramatike do novih gramatičkih modela – nisu uspjeli uznemiriti spoznajnu znatiželju naših gramatičara. Razloga takva stanja ima nekoliko.

Prvi nalazim u slabu vladanju engleskim jezikom, na kojem je nastala, i još uvijek nastaje, glavnina relevantne modernolingvističke literature. Drugi vidim u tromosti koju prirodno podržava mrzovolja prema novim spoznajama ili nepovjerljivost prema proizvodima nastalima daleko od domaće sredine i od njezina nadzora. Ovom bih razlogu, kao treći, dodao osjećaj sigurnosti što ga institucije nesebično pružaju pojedincima i skupinama zaduženima za čuvanje "jezičnoga blaga" ili "nacionalnoga identiteta", pa struka i domoljublje postaju obratno razmjerni, naravno, na štetu struke, a na korist stranačkih varijanata domoljublja. Navedeni razlozi nisu neuklonjivi, ali jesu ovisni o

volji i spremnosti institucija za promjene, pa izlasku iz sadašnjega stanja ne treba davati preveliku šansu.

Probleme, međutim, veće od navedenih vidim u sistemskim pogreškama počinjenima u prošlosti, najprije u izboru dijalektalne podloge hrvatskoga književnog jezika: “izbor novoštokavske ijekavice preko noći je od većih hrvatskih gradova (Zagreb, Split, Rijeka) i cijelih regija načinio jezičnu periferiju. Nastala je jezična situacija u kojoj se maksimum jezične kompetencije priznaje nepismenu agrarnom stanovništvu, a gradski je čovjek natjeran da piše gramatike i sastavlja rječnike prema usmenoj narodnoj pjesmi” (Zoran Kravar). Pisanju tradicionalnih gramatika – u posljednje vrijeme dopunjenih i novim, uglavnom nefunkcionalnim i konfuznim podjelama i potpodjelama, uz gdjejoju terminološku inovaciju više ili manje neadekvatnu ili pak smiješnu – idu na ruku svi spomenuti razlozi, pa ne treba sumnjati da će naši gramatičari ostati dugoročno privrženi normativizmu, ali se valja nadati da ćemo od kojega inozemnog slavista dobiti prvu hrvatsku deskriptivnu gramatiku. Jer, naše su gramatike komadi opredmećene prošlosti.

* * *

Prije nekoliko mjeseci pojavila se u Zagrebu gramatika češkoga jezika na hrvatskome, namijenjena studentima bohemistike i objavljena kao sveučilišni udžbenik (pod oznakom ‘Manualia Universitatis studiorum Zagrabiensis’). Knjigu *Češka gramatika s vježbama* objavio je zagrebački izdavač Porfirogenet, a napisale su je Zdenka Ribarova i Slavomira Ribarova. Čim sam bio obaviješten o njezinoj pojavi, znao sam da je posrijedi djelo vrijedno pažnje jer sam ime Zdenke Ribarove povezo s češkim gramatikama već dvaput objavljenima u Zagrebu, pa sam knjigu odmah naručio u jednoj donjogradskoj knjižari. Noseći je u torbi, pitao sam se čime bi me njezin sadržaj mogao iznenaditi, a znatizelju je dodatno pojačavao opseg, koji je odudarao od ustaljenih predodžaba o

Zdenka Ribarova, snimljena 8. listopada 2015. u Pragu za vrijeme svečanosti na kojoj joj je u Akademiji znanosti dodijeljena nagrada Josef Dobrovský

gramatičkim pregledima priređenima s mišlju na potrebe sveučilišne nastave.

Iznenadjenje je bilo veliko i ugodno, ali i suprotno svemu što sam u vezi s našim gramatikama rekao u prethodnim pasusima. Naime, autorice su, u dosluhu s modernom lingvistikom, napisale deskriptivnu češku gramatiku. U njoj je podrobno opisan češki književni standard, golema je građa raspodijeljena tako da je njezina preglednost optimalna, a snalaženje uz pomoć triju kazala (citiranih riječi, čeških naziva i gramatičkih pojmova) brzo i lako. Koliko mogu procijeniti, rekao bih da u knjizi nije izostavljena gotovo nijedna od gramatičkih iznimaka, pa možemo smatrati da je posrijedi totalni gramatički opis češkoga jezika, a u nas nedvojbeno najospešniji sveučilišni udžbenik za bohemiste. Njegova je vrijednost prepoznatljiva i u tretmanu jezika češke govorne komunikacije, ne baš nezanemarlivo

različita od književnoga, što također valja smatrati probitkom za naše studente.

Jedino čime u *Češkoj gramatici* nisam bio oduševljen bili su neki od hrvatskih gramatičkih termina preuzetih iz *Hrvatske gramatike* (Barić i dr., Zagreb 2005), premda njihovi bolji ekvivalenti postoje u hrvatskim gramatikama starijima od navedene. Ta činjenica, međutim, nije umanjila vrijednost knjige jer je u njoj gramatička terminologija, osim hrvatskim i češkim nazivima, zastupljena i internacionalnima. Stoga mi se najprimjerenijim čini reći da smo dobili izvrstan, cjelovit i suvremen udžbenik češke gramatike. Težište stavljam na suvremenost, a izvrsnost je već poznata i potvrđena kvaliteta rada obju autorica.

Pascal Quignard

Kritika suđenja

ODABRAO I S FRANCUSKOGA PREVEO: Nenad Ivić

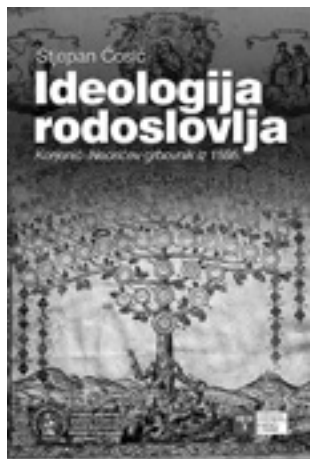
Tri fragmenta

Fr. 3 *Kantov grob*

Kantov grob bijaše rasporen američkom granatom krajem godine 1945. Začepili su ga nekako u zoru. Pa je općina pokušala zaštititi grob najslavnijeg filozofa Njemačke zabijanjem drvenih kolaca. Fotografija objavljena u reportaži časopisa *Life*, 1946. godine, pokazuje tu ogradu (bez prestanka razaranu, toliko je drvo tada bilo rijetko, vrijeme hladno, toliko su peći bile prazne). Četrnaest drvenih kolaca neprestance čupanih iz zemlje.

Izvornik: Pascal Quignard, *Critique du jugement*, Paris, Galilée 2015.

Iz uredništva

Stjepan Čosić objavio je knjigu – *Ideologija rodoslovlja; Korjenici-Neorićev grbovnik iz 1595*, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, HAZU – Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Dubrovnik – Zagreb, 2015, 416 str.

Nenad Ivić održao je 12. rujna 2015. predavanje *La justice et la politique dans l'Antiquité tardive: leçons pour le présent*, na XV. Ljetnom sveučilištu mreže OFFRES Faire justice: quand la philosophie devient politique, 6-12. rujna 2015, Odsjek za filozofiju Sveučilišta u Varšavi (org. M. Kozłowski i R. Jovanović).

Sudjelovao je s predavanjem pod naslovom *Une descente en enfer: l'opération testimoniale dans le Kaputt de Curzio Malaparte*, na Međunarodnom skupu *Witness through fiction: holocaust, conflict and genocide in cinema and literature / Fiction comme témoignage: holocauste, conflit et génocide en littérature et en cinéma*, na Sveučilištu Limoges (org. Till Kuhnle, EHC, Robert Reimer, University of North Carolina Charlotte), 9-10. travnja 2015.

S Majom Zoricom organizirao je međunarodni skup *Roland Barthes, création, émotion, jouissance*, održan u Zagrebu, 29. lipnja do 1. srpnja 2015. Sudjelovao je s predavanjem pod naslovom *Jouir de penser*.

Božo Kovačević objavio je članke: *Liberalna hegemonija ili imperij?*, *Međunarodne studije*, Zagreb, 3-4/2014, 35-55.

Genetika, filozofija i politika, Filozofska istraživanja, Zagreb, 136/2014, 633-647.

Je li moguć novi kompromis ukorijenjenog liberalizma?, u Dejan Jović (ur) (2014), *Liberalne teorije međunarodnih odnosa*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti, 284-305.

Održao predavanje:

Challenges and Opportunities, predavanje održano u okviru *Post-Graduate Course in Essence of Effective Leadership*, u organizaciji World Academy of Art and Science, Inter-University Centre, Dubrovnik, 2. travnja 2015.

U tisku mu je knjiga:

Svijet poslije Hladnoga rata (2015), Zagreb: Biakova.

Branko Matan početkom godine objavio je temat *Kako je Josip Horvat pisao o Svjetskom ratu u svojim novinskim člancima*, *Forum*, 53/2014, br. 10-12, listopad-prosinac 2014, str. 1091-1120. Temat se sastoji od četiri priloga, Matanova uvoda i tri Horvatova članka iz tridesetih godina:

Branko Matan: *Kako je Josip Horvat pisao o Svjetskom ratu u svojim novinskim člancima*;

Obnovljeni dvorac Kutjevo

Uvodna napomena uz tri Horvatova teksta iz Jutarnjeg lista

Josip Horvat: *Prije petnaest godina: Prvi klinac u lijes habsburškoga carstva; Pišući u povodu petnaeste obljetnice Brusilovljeve ofenzive iz lipnja 1916. Josip Horvat piše i o vlastitom "vatrenom krštenju"* (članci iz *Jutarnjeg lista*, 12. i 13. lipnja 1931)

Josip Horvat: *Hiljade hrvatskih grobova između Dnjestra i Pruta; Godine 1936. Horvat u prigodnom članku o Brusilovljevoj ofenzivi donosi ulomke iz svojega ratnog dnevnika – u doba kada ga je pisao bio je dvadesetogodišnjak* (članak iz *Jutarnjeg lista*, 10. lipnja 1936)

Josip Horvat: *Kroz zavičaj Maksima Gorkoga; Horvat se, u povodu smrti Gorkoga, u Jutarnjem listu prisjeća ambijenta u kojem je proveo svoje zarobljeničke godine u Rusiji* (članak iz *Jutarnjeg lista*, 23. lipnja 1936)

Osim toga, potkraj lipnja 2015. objavljena mu je knjiga – Josip Horvat: *Pisma Slavku Batuliću, 1952-1968*, priredio i bilješkama popratio Branko Matan, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2014, 349 str.

Zlatko Uzelac je – na svoje, kako kaže, iznenađenje – dočekao dovršetak obnove kompleksa dvorca u Kutjevu, čiju je obnovu inicirao i organizirao prije više od četvrt stoljeća.

Nakon pet godina istraživanja i radova dovršena je u jesen 2015, prema njegovoj inicijativi i koncepciji, luneta pred Vodenim vratima u Osijeku, a u Požegi je nastavljena

Gordana Vnuk govori u Xianu

gradnja kuće na Trgu sv. Terezije za budući Dijecezanski muzej.

Objavio je znanstvene radove o osječkoj srednjovjekovnoj župnoj crkvi (*Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 34, 2014), te o dvorcu princa Eugena Savojskog u Bilju (*Peristil*, 57, 2014), a u tisku su radovi o Velikoj Brazdi, kasnoantičkom limesu u Slavoniji, baroknom vrtu dvorca Eltz u Vukovaru, renesansnom tabernaklu i nedovršenoj renesansnoj obnovi bivše dominikanske crkve u Požezi, Vodenim vratima u Osijeku kao slavoluku pobjede hrvatskih graničara u bitci kod Kolina 1757, te o počecima koncipiranja i gradnje obrambenog sustava gradova-tvrđava Eugena Savojskog prije rata 1716-1717.

Tatjana Paić-Vukić objavila je rad "Zbirka lijepih i mudrih misli slađa je od kadaifa"; *Što nam osmanske osobne bilježnice govore o čitanju?*, *Književna smotra*, XLVI, br. 173(3), Zagreb, 2014, str. 65-70.

Izlagala na znanstvenim skupovima:

Collecting Oriental manuscripts in 1930s Bosnia; The Ottoman heritage cherished, neglected, sold... rescued?, 21. simpozij Međunarodnog odbora za osmanske i predosmanske studije (CIEPO), Mađarska akademija znanosti, Sveučilište Eötvös Loránd i Sveučilište u Szegedu, Budimpešta, 6-11. 10. 2014.

Salih Mufti-zade, a muderris and mufti of the Bosnian town of Travnik (18th century), konferencija *The Balkan Provinces of the Ottoman Empire: the Personal Dimension. I. The Agents of Faith*, Sofija, 26-27. lipnja 2015, org. Balkanološki institut Bugarske akademije znanosti, Američko sveučilište u Bugarskoj i Američki istraživački centar u Sofiji.

Ladislav Tadić objavio je opsežan prikaz čeških izabranih djela Miroslava Krleže (*Krležiana Bohemica*) – Ladislav Tadić: *Krležiana Bohemica; Spisy Miroslava Krleži 1-7, Praha 2013, Književna republika*, 12/2014, br. 7-9, srpanj-rujan 2014, str. 206-218.

U češkom časopisu *A2* izašao mu je članak o knjizi *Listář Dušana Karpatskoga* – Ladislav Tadić: *Kniha přátelství a věrnosti; Listář Dušana Karpatského, A2*, kulturní čtrnáctideník, Prag, 11/2015, 27. 5. 2015, str. 4.

Gordana Vnuk sudjelovala je kao glavni govornik na *2015 Euro-Asia Economic Forum Culture Branch* (kulturna sekcija Euroazijskog ekonomskog foruma) koji se održao od 24-26. rujna 2015. u kineskom gradu Xianu. Kao svoj prilog temi *Kazalište i konstrukcija urbane kulture* predstavila je Eurokazove projekte umjetničkih intervencija u Novom Zagrebu.

Nešto ranije objavljen joj je članak *Koga odavaju rubovi?*, izdanje na četiri jezika (hrvatskome, engleskome, francuskome i njemačkome), časopis *Anachronia*, Hamburg, broj 12, prosinac 2013, izdavačica i urednica Eve-Marie Kallen.

Biblioteka Gordogan

U svibnju 2015. u Maloj ediciji izašla je knjiga: Ladislav Tadić: *Časopis Gordogan; Bibliografija 1979-2013*

Pred izlaskom su knjige:

Una Bauer: *Pridite bliže; O kazalištu i drugim radostima*

Branko Matan: *Portreti*

U pripremi:

Vesna Cvitaš: *Zakulisni pijuni*

Branko Matan: *Proza; 1968 & 1971: iznutra i naknadno*

Branko Matan: *Krleža; Scenski esej i drugi zapisi*